

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԵԲԱՍՏԻՅԻ

ՊԱՏՄՈՒԹՅԻՒՆ
ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ

«МАТЕНАДАРАН»
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ им. МАШТОЦА

ОВАНЕС СЕБАСТАЦИ

ИСТОРИЯ СЕБАСТИИ

Текст, предисловие и комментарии
Б. Л. ЧУКАСЗЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1974

9(47.925)

Հ - 85

«ՄԱՏԵՆԱԳԱՐ»
 ՀՅԱԿԱԿԱՆ ՍՈՀ ՄԻՒՍՏՈՒՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԱՌԵՆԹԵՐ
 ՄԱՆՏՈՎԻ ԱՆԴԱՆ ՀԻՆ ԶԵԹԱԳՐԵՐԻ ԽՈՍՏԱԴՐԻ

ՅՈՎՃԱՆՆԵՍ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ

Աշխատավիրությամբ
 Բ. Լ. ԶՈՒԳԱԾՅԱՆԻ

ՀՅԱԿԱԿԱՆ ՍՈՀ ԳԱ ՀՐԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
 ԵՐԵՎԱՆ

1974

Միշնագարյան Հայ պատմագրության վերջին ներկայացուցիչներից Հովհաննես Սեբաստացու սույն աշխատության մէջ ժամանակադրական կարգով տրված է Փոքր Հայքի մայքարազար Սեբաստիայի պատմությունը՝ XI դարի սկզբներից մինչև 1830-ական թվականները։ Պատմության համար սկզբնաղբյուր են հանդիսացի Հայ պատմիչները, ժամանակադրիների երկերը, ձեռազի հիշատակարանները, կոնգակները և հարակից առ նույնից

Այս պատմության հիմքավարակումով շրջանառության մեջ են դրված հայոց պատմության, մասն ազգաբարձր ԽVII—XIX դարերին փերարքող նոր ու հնտարքըի փաստը:

СОВЕТСКАЯ АРМЕЯ
СОВЕТСКАЯ МИЛITАРИЯ

Հ 0162-050
 $\frac{703(02)-74}{703(02)-74}$ 134-74 ② Հայկական ՍՈՀ ԳԱ Խրատարակություն, 1974.

Ա. Ռ. Ա. Զ. Ա. Բ. Ա. Կ.

1877 թ. Պողոսում լույս է տեսնում Պողոս վարդ. Նախանյանի «Տեղեկագրություն ընդհանուր վիճակին Սեբաստիո» աշխատությունը, որտեղ ի թիվս այլ արժեքավոր հաղորդումների, առաջին անդամ հիշատակվում է XIX դարի սկզբից պատմիչ Հովհաննես Սեբաստացու ձեռագիրը մի աշխատանքը Սեբաստիայի ս. Նշան վանքի վերաբերյալ, որը՝ կարևոր սկզբնաղբյուր լինելով՝ հայտնի է եղել «Պատմութիւն Սեբաստիոյ» անունով:

Պողոս Նախանյանը այդ երկի մասին գրում է. «Հովհաննես արքեպիսկոպոս... Ուրծայեցվո և Մագիստրոսի և այլոց պատմագրաց ընտիր պատմություններին քաղած պատմություն մ' ունի երկաւիրած 850 տարուն, որ ձեռագիր է, և մինչև յուր օրը կր հասնի: ... Խիստ փափաքեցա, որ ընդօրինակելով զայն ի լույս ընծայեմ սիրելի ազգիս զաղափար մը տալու համար Սեբաստիո անցելուն վրա»¹: Սակայն Նախանյանի ցանկությունը չի իրականանում, որովհետեւ ս. Նշան վանքի վարդապետները թույլ չեն տալիս շարունակել ձեռագրի ընդօրինակությունը: Նախանյանը ստիպված իր գրում հրապարակում է միայն այդ երկի սկզբի էշերը. «Գաղափար մը տալու համար,— գրում է նա, — զեթ այսքանը կը հրատարակեմ հոս՝ հուսալով, որ ամբողջին հարզը յուր մասին կը գնահատվի»²:

Պողոս Նախանյանից մի քանի տարի առաջ, 1865 թ., կարճ ժամանակով Սեբաստիայում է լինում նաև Ղեռնդ Փիրզակեմյանը, որը բազմաթիվ ընդօրինակություններ է կատարում ս. Նշան վանքում և այլուր պահպաղ ձեռագրերից ու պատմական հուշարձանների արձանագրություններից, ըստ որում նա Հովհաննես Սեբաստացու վերոհիշյալ երկից քաղում է այն հատվածները, որոնք

1 Պ. Նախանյան, Տեղեկագրություն ընդհանուր վիճակին Սեբաստիո..., Կ. Պողոս, 1877, էջ 21—23:

2 Անդ, էջ 23:

Հնարավորություն են տալիս վերականգնելու Սեբաստիայի և Նըշշան վանքի առաջնորդների պաշտոնավարության ժամանակագրագիրական հաջորդականությունը: Փիրզակեմյանի այս ընդօրինակությունը երկար ժամանակ անտիպ է մնում և միայն 1912 թվականին Գյուղ քահ. Աղանյանցի ջանքերով լույս է տեսնում նրա «Դիվան հայոց պատմության» 10-րդ գրքում³:

Հովհաննես Սեբաստացու «Պատմությանը» քաջատեղյակ է եղել նաև Անդրեաս վ. Աղեքսանդրյանը, որը նույնպես XIX դարի 60-ական թվականներից սկսել է զրադշել Սեբաստիա քաղաքի պատմության հարցերով: Նրա ուսումնասիրությունների արդյունքն է եղել «Պատմություն ականավոր քաղաքին Սեբաստիո և սահմանաց նորա» աշխատությունը (Վենետիկ, 1911), որտեղ, այլ ազբյուրների հետ մեկտեղ, մեծ շափով օգտագործված է Հովհ. Սեբաստացու նրկը «Պատմութիւն Սեբաստիոյ» վերնագրով, որի մասին գրում է. «Հովհաննես արքեպիսկոպոս... գրած է ս. Նշանի պատմությունը կարեռ ծանոթություններով... զոր անվանեցի Պատմություն Սեբաստիո. շատ բան քաղեցի իրմե, խառնելով ուրիշ տեղերի ձեռքս հասած ծանոթությունները, ինչպես նաև Հ. Միքայել Զամշյանի ընդարձակ պատմությենն առածներս»⁴:

Հովհ. Սեբաստացու «Պատմությանը» անդրադառն է վաստակվոր Հայագետ Համազասպ Ռուկյանը իր «Սեբաստիայի վանքերը» ուսումնասիրության մեջ (Վիեննա, 1946): Նա ս. Նշան վանքի պատմությունը շարադրելիս դիմել է նախանյանի և Փիրզակեմյանի կատարած ընդօրինակություններին, սակայն, դժբախտաբար, ձեռքի տակ չի ունեցել Սեբաստացու ամբողջական երկը. «Ենորագրեն և նախաբանեն,— գրում է Ռուկյանը,— արդեն կարելի է պայծառ գաղափար կազմել, թե այս գրությունը ի՞նչ արժեք ունի և ի՞նչպես պետք է անոր մերձենալ: Զայն այնքան նկատողության պիտի առնենք՝ որքան անոր մեջ Սեբաստիայի առաջնորդները իբրև ս. Նշանի վանահայրեր հիշված են...: Ցավալի է, որ «Դիվան»-ի մեջ (Ժ Հատոր, էջ 383) անոր ամբողջական հրատարակությունը կարելի չէ եղած ընել և նախանյանի հրատարակած կտորները կամ մասերն իսկ լիապես (էջ 24—37) չեն տպված»⁵:

3 «Դիվան հայոց պատմության», Դիվք Ժ, Թիֆլիս, 1912, էջ 385—438:

4 Ա. Աղեքսանդրյան, «Պատմություն ականավոր քաղաքին Սեբաստիո և սահմանաց նորա», Վենետիկ, 1911, էջ 306:

5 Հ. Ռուկյան, Սեբաստիայի վանքերը, Վիեննա, 1946, էջ 39:

Սեբաստացու «Պատմության» ամենավերջին ուսումնասիրուղը պատմաբան Հայկ Պերպերյանն է, որը քննության է առել ԺԴ դարի հեղինակ Անանուն Սեբաստացու «Ժամանակագրության» Հովհաննեսը։ Սեբաստացու «Պատմության» մեջ օգտագործված հատվածները⁶:

Մեծ եղեռնի տարիներին Հայ մշակույթի անգնահատելի հարստությունների հետ միասին ոչնչացան ու կորան հազարավոր հայերեն գրչագրեր, այդ թվում նաև Սեբաստիայի և Նշան վանքի մոտ 300 ձեռագրերը։ Բարեբախտաբար Սեբաստիայի վերջին առաջնորդ Թորգոմ արք. Գուշակյանը 1908—1913 թվականներին մանրամասն կազմած է եղել այդ ձեռագրերի ցուցակը, որը առաջին աշխարհամարտին հաջորդող տարիներին մասամբ հրապարակվել է «Հանդես ամսօրյացում», իսկ 1961 թ. ներսէս Ակինյանի մասնակի լրացումներով լույս է տեսել առանձին գրքով։ Այս վերջին հրատարակության մեջ Հովհաննես Սեբաստացու գրքին պատկանող մի քանի ձեռագրեր են հիշատակված, որոնց թ. Գուշակյանի պատրաստած ընդարձակ նկարագրությունը ցարդ անտիպ է։

Սեբաստիայի վանքերի ձեռագրերից մի քանիսը պատահար փրկվել և պահպատ են զանազան ձեռագրատներում։ Պրանց թվին են պատկանում և Հովհաննեսը Սեբաստացու «Պատմության» երկու տարբեր խմբագրությունները, որոնք ներկայումս գտնվում են Երուսաղեմի և Հակոբյանց վանքի մատենադարանում (№№ 3246 և 3250):

Ինչպես վերջերս իրազեկ դարձանք, այս երկու խմբագրությունների մեկական ընդօրինակությունները պահպատ են նաև Վենետիկի Մխիթարյանների մատենադարանում (№№ 2379 և 2797)։ Հաճելի զուգագիպություն եղավ, երբ 1973 թ. սկզբներին արվեստագիտության դոկտոր Գ. Ստեփանյանը Մաշտոցի անվան Մատենադարանին նվիրեց «Պատմության» մի այլ, փոքր-ինչ ուշ կատարված ընդօրինակությունը (№ 10578):

Այս եղակի գործը համառոտակի տալիս է Փոքր Հայքի երթեմնի ծաղկուն հայաշատ կենտրոն Սեբաստիայի XIX դարե-

6 Հ. Պերպերյան, Համեմատություն Անանուն Սեբաստացիի (ԺԴ դար) և Հովհաննես Սեբաստացիի (ԺԸ—ԺԹ դար) քանի մը հատվածներուն միջև: «Հասկ», 1957, ապրիլ—մայիս, էջ 146—151:

7 թ. Գուշակյան, Ցուցակ Հայերեն ձեռագրաց և. Նշան վանուց ի Սեբաստիա, Վիեննա, 1961:

թի ժամանակազրական պատմությունը և նոր լույս է սփռում Հայ ժողովրդի արևմտյան հատվածի պատմության, մասնակիրաբար ԽVII—XVIII դարերի նվազ ուսումնասիրված ժամանակաշրջանի վրա:

Հովին. Սեբաստացու կյանքը: Միջնադարյան Հայ պատմագրության վերջին ներկայացուցիչներից է Հովին. Սեբաստացին, որի կյանքի ու գործունեության հիմնական ավալները պահպանված են իր իսկ պատմության մեջ: Նա Սեբաստիո առաջնորդ է եղել 1809—1829 թվականներին և հայտնի է դարձել իր ծավալած լուսավորական ու շինարարական աշխատանքներով. նրա օրոք, Սեբաստիայում բացվել են նոր գորոցներ, վերակառուցվել Սեբաստիայի վանքերն ու եկեղեցիները, մեծ ուշադրություն է նվիրվել դրանց ներքին ձևավորմանը, զարդանարմանը, ինչպես նաև հայրենի հուշարձանների ու մասունքների պահպանությանը:

Հովինաննես Սեբաստացին, բնիկ անունով Հովնան, աշակերտել է Հակոբ Արմտանցուն (Սեբաստիայի առաջնորդ 1774—1807 թվ.), որը և 1797 թ. հոկտեմբերի 25-ին նրան ձեռնազերէ է վարդապետ: Հովին. Սեբաստացին 1812 թ. զնացել է էջմիածին և նույն թվականի նոյեմբերի 14-ին եփրեմ կաթողիկոսի կողմից ձեռնագրովել եպիսկոպոս:

1807 թ. մինչև 1809 թ. իր մտերիմ ու գործակից Կարապետ վարդապետի հետ մեկտեղ վարել է Սեբաստիայի առաջնորդական տեղապահության պաշտոնը. «Այս երկուրը,— զրում է Պ. Նաթանյանը,— այնչափ սիրով կը վարվին եղեր միմյանց հետ, որ զիրենք ճանապղներն խիստ մեծ զովեստ կուտան»⁸:

Հովին. Սեբաստացու առաջնորդության տարիները ժամանակներ են եղել ինչպես ողջ Երկրի, այնպես նաև Փոքր Հայաբար. այդ ժամանակներում ծավալված ոռու-թուրքական պատերազմները, Օսմանյան կայսրության մեջ ֆեռդալական ներքին հակամարտությունների սրումը, տնտեսական անկայուն վիճակը, ինչպես նաև Հայ եկեղեցու ներսում գոյությունը ունեցող հակասությունները՝ չափազանց ծանր իրադրություն էին ստեղծել: Ահա այս պայմաններում է, որ մեծ հմտությամբ ու բանիմացությամբ կարողացել է գործել Հովին. Սեբաստացին՝ իր շուրջ ստեղծելով հարգանք ու լայն ճանաչում: Պ. Նաթանյանը վկայում է, որ «Թվականնես [1875] 46 տարի իշառաջ» Սեբաստիո առաջնորդական

8 Պ. Նաթանյան, նշվ. աշխ., էջ 40:

պաշտոնը վարող Հովհաննես արքեպիսկոպոսի «անձնվեր Հովվության նկատմամբ դեռ կենդանի ծերուկ հայեր մեծ զովեստ և օրհնություն կը կարդան՝ տաճկաց բարբարոսության ձեռքին հաւածումն կրող յուր հուր այնպիսի փափուկ ժամանակի մը մեջ անվնաս պահպաննելուն և կառավարելուն համար»⁹:

Հովհ. Սեբաստացին մահացել է 1830 թվականին: Նրա չափածո տապանագիրը՝ Փիրդալեմյանի ընդօրինակությամբ, հաւապարակված է «Գիվան հայոց պատմության» մեջ (Ժ, էջ 435): Այս նույն տապանագիրը պահպանված է նաև Մաշտոցյան Մատենադարանի № 10185 ձեռագրում, որը Հովհ. Սեբաստացու Քարոզգրուի 1850 թ. կատարված մի ընդօրինակությունն է: Փիրդալեմյանի օրինակում Սեբաստացու մահվան տարեթիվը ՌՄՀԹ=1830 է նշված, իսկ վերոհիշյալ ձեռագրում տրված է 1829 թ. նոյեմբերի 26 (էջ 255բ—256ա): Վերջին ժամանակներս Մատենադարանի ձեռք բերած «Պատմություն Սեբաստիոյ» երկի մի նոր ձեռագիր ընդօրինակության (№ 10578) հավելյալ հատվածում (էջ 61) նույնպես 1830 թ. է տրված¹⁰:

Պետք է ենթադրել, որ Հովհ. Սեբաստացին ապրել է մոտ 60—65 տարի, որովհետեւ իր ընկերակից և միաժամանակ իր հետ վարդապետ ձեռնադրված Կարապետ եպիսկոպոսը ապրել է 75 տարի (մահ. 1842), իսկ նրանց տարիքային տարբերությունը մեծ չպիտի լիներ:

Հովհ. Սեբաստացու գրական ժառանգությունը մեծ չէ. նրան անունով մեկ հայտնի են առայժմ երկու աշխատանք և մի քանի բանաստեղծություններ:

Նրա աշխատանքներից գրականության մեջ հիմնականում խոսվել է «Սեբաստիո պատմության» մասին, որի երկու ընդօրինակությունն է նկարագրել թորգում Գուշակյանը («Յուցակ», № 235 և 236):

Գուշակյանը հիշատակություն ունի Հովհ. Սեբաստացու ձեռքով գրված մի ալլ մատյանի (№ 239) մասին ևս, որտեղ արձանագրված են ս. նշան վանքի հաշիվներն ու ձեռնասուն աշակերտների անունները:

Գուշակյանի ցուցակում № 257 ձեռագիր քարոզգրքի գրիչ է հիշատակված ուժն Հովհաննես դպիր, որ ձեռագիրը ընդօրինադրանի 10185 ձեռագրի օրինակի հետ, տն'ս հավելված № 3, էջ 186:

⁹ Անդ, էջ 21:

¹⁰ Փիրդալեմյանի ընդօրինակած տապանագիրը՝ համեմատված Մատենադարանի 10185 ձեռագրի օրինակի հետ, տն'ս հավելված № 3, էջ 186:

Աել է 1796 թ. Սեբաստիայում: Կարելի է ենթադրել, որ սա նույն ինքը՝ մեր հեղինակն է, որ ավելի տւշ՝ 1820 թ., վերախմբագրել է իր Քարոզգիրքը: Մրա մեկ այլ օրինակն է Մատենադարանի վեցորդիշյալ Նո 10185 ձեռագիրը:

Այս քարոզգրի տիտղոսաթերթն է՝

«Գիրքս այս կոչի շորից վերջնոց, յորում ցուցանի ազտալի դառնութիւն մահու, սարսափելի ահարկութիւն զատաստանին, զարհուրելի թշուառութիւն դժոխոց և զուարձալի փառք արքայութեան երկնից յաղագս մարդոյս: Յօրինեալ ի Յօհաննէս արքեպիսկոպոսէ Սեֆաստացոյ և վեհափառ առաջնորդի տիրախնամք քաղաքին Սեբաստիոյ և համայն վիճակացն: Ի հայրապետութեան սրբոյ էջմիածնի տեառն և տեառն Եփրեմայ սրբազնասուրբ կաթողիկոսի ամենայն հայոց: Յամի տեառն 1820 եւ ի հայոց ՌՄԿԲ ի Սեբաստիայ ի վանս սրբոյ Նշանի և արքեպիսկոպոսարանի մեծի նահանդիս»:

Զեռագիրը ընդօրինակված է 1859 թ. Սեբաստիայում, գրիշն է Միքայել Տեր-Եփրեմյանը (էջ 258բ—259ա):

Հովհ. Սեբաստացու այս քարոզները գրված են հաստակ գրաքարվ, ս. Գրքի, Հոմա-Հոռմեական առասպեկտանության, զրքականության ու պատմության բազմաթիվ փաստերի օգտագործումով. մի հանգամանք, որ պերճ վկայությունն է նրա խոր ու քաղմակողմանի գիտելիքների:

Հովհ. Սեբաստացուց մեզ են հասել մի քանի ուանավոր-ներ, որոնք վկայում են, որ նա օժտված է եղել նաև քերթողական շնորհքով: Այս ոտանավորներից 6-ր ընդօրինակված են «Սեբաստիո պատմության» (Երուսաղեմ ձեռ. Նո 3246) վերջին էջերում, իսկ մի քանի շափածո ողբեր էլ պահպանված են նրա «Քարոզգրքուրքում»: Հովհ. Սեբաստացու 11 բանաստեղծությունները 1825 թվականին տպագրվել են Թիֆլիսում¹¹ «Ներքողական նուագերգու-

61 «Ներքողական նուագերգութիւնը յօրինեալ ի սրբազն Յովհաննէս արքեպիսկոպոսէ Սեբաստացոյ՝ յառաքելաշափել առաջնորդէ աստուածապահ Սեբաստիայ քաղաքի... Տպագրեալ յար և նման ձեռագրաց հեղինակի», Թիֆլիս, 1825, էջ 21:

Գրքի մեկ օրինակը ներկայում պահվում է էջմիածնի Մայր աթոռի գրադարանում. տե՛ս Հայկ Դավթյան, Հայ գիրքը 1801—1850 թվականներին, Մատենադարանություն, Երևան, 1967, էջ 129: Այս տեղեկությունը մեզ հայտնից պատմարան Ա. Քոլանցյանը: Տե՛ս ձանոթագր, Առ 3:

թիւնք...» վերնագրով. տպագրվածներից մի քանիսը վերոհիշյալ ձեռագրում ունեն տարբերակներ. Ոտանավորները գրված են ծայրակապերով (ակրոստիքոսվ), որոնք հոգում են «Յովհաննէ», «Առ Եփրեմ վեհապետն», «Յովհաննէս վարդապէտ», «Յօհաննէս դէմ Սեբաստիոյ» և այլն:

Հովհ. Սեբաստացու բանաստեղծությունները հիմնականում շոշափելով կրոնական թեմաներ, արտացոլում են ժամանակի քաղաքական իրադրություններից թելազրված նրա հայրենասիրական տրամադրությունները, հոգու խոռվքը, հույսերն ու հավատքը ապագայի նկատմամբ: Հոգևորական հեղինակի համար, որ «ի գաղան դիւց», «խոց ու սպի ունի» և տարրութերում է «Հողմերից», իր ժողովրդի փրկության միակ հույսը էջմիածինն է, որին նվիրված իր մի ոտանավորում գրում է.

Տառապակիր ազգս է քեզ ապաստան.
Արդ մի՛ թողուր՝ ողորմելի անպիտան.
Զարթո՛, շարժեա՛ զգթութիւնն բենական.
Պահել զմեղ ի յարկածից՝ անսասան:

Սեբաստացին ունեցել է և աշխարհիկ բնույթի բանաստեղծություններ, որոնցից երկուսը՝ նվիրված Սեբաստիայի նորահաստատ դպրանցին ու հայկական տառերի գյուտին, տպագրված են վերոհիշյալ գրքում: Այս ոտանավորներում Հովհ. Սեբաստացին Մաշտոցի անվան ողեկոչումով աշխատում է խրախուսել նոր սերնդին՝ տիրապետելու հայ գրին ու դպրությանը, հաղորդակից դառնալու գիտությանն ու իմաստությանը, մարդկային հոգու խորհուրդներին:

Լուսավորական շարժումը, որ դարասկզբին մեծ աշխուժություն էր ապրում հայաշատ խոշոր կենտրոններում, թափանցում էր գավառ, այդ թվում և՝ Փոքր Հայք: Լուսավորության բնագավառում Սեբաստիայում մեծ աշխատանք է տանում Սեբաստացին, որի և արձագանքներն են այս ոտանավորները:

Ուշագրության արժանի փաստ է Ներսես Աշտարակեցու հրամանով Հովհ. Սեբաստացու ոտանավորների հրապարակումը թիֆլոսում. հավանաբար 1812 թ., երբ Հովհ. Սեբաստացին եկել է էջմիածին եպիսկոպոս ձեռնադրվելու, ծանոթացել է Աշտարակեցուն ու մտերմացել, անգամ գաղափարակից դարձել նրան: Այս

էլ, ըստ Կրեուլին, պատճառ է Հանդիսացել նրա գրքի հրատարակությանը:

Հովհ. Սեբաստացին Հորինել է նաև չափածո տապանագրեր, ոլոնցից Հակոբ Արմտանցունը ամբողջությամբ բերված է «Պատմության» մեջ (տե՛ս էջ 106):

Պողոս Նաթանյանը պատմում է, որ Հովհաննես Սեբաստացին իր առաջնորդության տարիներին (1827 թ.) Պետրոս Գետաղարձ կաթողիկոսի (մահ. 1058) և Թեոդորոս վկայի (1150 թ.) ամյունները, որոնք գտնվում էին վանքից գույք, փոխադրում է տաճարի ներսը՝ յուրաքանչյուրի վրա նոր շիրմաքար դնելով: Շիրմաքարերը ունեցել են չափածո տապանագրեր, որոնք, պետք է ենթագրել, նույնպես պատկանել են Հովհ. Սեբաստացու գրչին:

Հովհ. Սեբաստացու կարեռագույն աշխատանքը հրապարակվող «Պատմություն»-ն է:

Հովհ. Սեբաստացին, քաջատեղակ լինելով հայ հին ու միջնադարյան ժամանակությանը, ձեռքի տակ ունենալով մեր պատմիչների երկերը, ինչպես նաև Մ. Զամշյանի պատմությունը, որից, ի դեպ, հատվածաբար բառացի մեծ քաղվածքներ է կատարել, ձեռնամուխ է եղել իր «Պատմության» ստեղծմանը:

Աշխատության հեղինակային խորագրից պետք է ենթագրել, որ նրա նպատակն է եղել զրել ս. Նշան վանքի պատմությունը, տալ նրա առաջնորդների ժամանակագրությունը¹², սակայն այս հիմնական հենքի վրա ստեղծվել է մի ամփոփ, ոչ մեծ աշխատանք, որ իրականում Սեբաստիա քաղաքի պատմությունն է՝ Սենեքերիմ Արծրունու կողմից ս. Նշան վանքի հիմնադրման ժամանակից՝ 1021 թ. մինչև XIX դարի 30-ական թվականները:

Հայտնի է, որ Փոքր Հայքի առաջնորդանիստ կենտրոն Սեբաստիան գեռւես XI դարից սկսած կարեռ և ուժեղ զիրք է զրաբել հայ եկեղեցական կյանքում և մեծ ազդեցություն է ունեցել հատկապես Սսի կաթողիկոսության վրա. նրա առաջնորդներից մի քանիսն անգամ ընտրվել են Սսի կաթողիկոս:

Իր «Պատմության» սկզբի մասը շարադրելու համար Հովհ. Սեբաստացին օգտագործել է Ազաթանգեղոսի, Գրիգոր Մաղիս-

¹² Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» ընձեռած տվյալներով Ա. Աղեքսանդրյանը կազմել է ս. Նշանի առաջնորդների ցանկը, որտեղ կան մի քանի վրապումներ, որոնք թերևս իր օգտագործած ձեռագրերից են բխում: Այս հանդամանքը նկատի ունենալով՝ վերատին կաղմեցինք այդ ցանկը (տե՛ս հավելված № 1):

սրբուի, Մատթեոս Ուռհայեցու, Սամվել Անեցու, Վարդան Արևելցու, Կիրակոս Գանձակեցու և այլոց պատմություններում Սեբաստիայի մասին զոյտիթյուն ունեցող տեղեկությունները, իսկ ուշ շրջանի համար, որ «Պատմության» առավել կարևոր մասն է, ձեռագրական Հիշատակարաններ, կոնդակներ, համախոսականներ (ծանարտակներ), տապանագրեր, ավանդություններ ու մասնատուփերի արձանագրություններ, որոնց մի մասը մեզ չի հասել և հետաքրքիր է մեր ժողովրդի պատմության ուսումնասիրման համար: Մանր ժամանակագիրներից «Սեբաստիոն պատմության» մեջ Հիշատակված են Անանուն Սեբաստացին¹³ (XIII դար), Թագեսու ու Հովհաննես Սեբաստացիները (XVI դար) և Հարություն Երզնկացին (XVIII դար):

Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» արժեքը էլ ավելի է բնդգծում, նրա հաղորդումներն ու մատնանշած փաստերը ավելի հավաստի են դառնում, երբ նկատի ենք ունենում ազրյուրների օգտագործման նրա գիտական մոտեցումը, վկայակողությունների ճշգրտությունը:

Հովհ. Սեբաստացին նախանձախնդիր է հայ եկեղեցու կենտրոնի՝ էջմիածնի հեղինակության ու ղեկավար դիրքի ամրապլումանը, զրանով իսկ պիտի բացատրել, որ նա իր աղջ «Պատմության» մեջ, չնայած օգտագործած բազմագան ազրյուրների գաղափարական տարրեր ելակետներին, դատապարտում է բոլոր այն փորձերը, որոնք պատմության այս կամ այն ժամանակաշրջանում արվել են հայ եկեղեցին ենթարկելու Հռոմի գերիշխանությանը, հատկապես Կիլիկյան հայկական թագավորության ժամանակներում: Նա համոզված է, որ բոլոր այդ փորձերը խարխլում էին ժողովրդի միասնությունը, ուստի համառոքին պաշտպանում է Սեբաստիայի առաջնորդների ամեն մի դիրքորոշում, որը հակադրվում էր ունիթուսկանությանը. սա հենց իր ժամանակներում հակակաթոլիկական պայքարի արձագանքն էր, որ ծափաված էր ինչպես Պոլսի պատրիարքության սահմաններում, այնպես էլ ողջ Արևելյան Հայստանում:

¹³ «Մանր ժամանակագրությունների» երկրորդ հատորում (կազմեց Վ. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 118—150) տպագրված Անանուն Սեբաստացու պատմության տարրերակի համեմատությունը նույն ազրյուրից Հովհ. Սեբաստացու կատարած մեջը բրումների հետ ցույց է տալիս, որ վերջինիս ձեռքի տակ եղել է ավելի ընդարձակ օրինակ: Մանրամասն տե՛ս՝ Հ. Թերյանցյան, Համեմատություն Անանուն Սեբաստացիի (ԺԲ դար) և Հովհաննես Սեբաստացիի (ԺԲ—ԺԲ դար) բանի մը հատուածներուն միշտ («Հասել», 1957, ապրիլ—մայիս, էջ 146—151):

Հայ ժողովրդի միջնադարյան պատմության որևէ հատվածի քննությունը ինքնին ցուցադրում է այն քաղաքական, տնտեսական ու կրոնական հալածանքները, որ օտար բռնակալները գործադրում էին իրենց հպատակ ժողովուրդների նկատմամբ: Եվ պատահական չէ, որ Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» յուրաքանչյուր էջ մեր ժողովրդի ծանր առօրյայի, բռնակալության դեմ նրա դիմադրության կենդանի պատկերումն է: Եվ այս դիմադրությունը, պարզ է, պետականության բացակայության պայմաններում հաճախ գրսերվում էր կրոնական շղարշով:

Գերեվարությունների, մանկաժողովների, նյութական ու բարոյական գայթակղումների միջոցով բռնակալների տարած իսլամացման քաղաքականությունը դարերի ընթացքում մաշում ու հյուծում էր հայ ժողովրդին, պատճառ դառնում նրա հսկա զանգվածների ուժացմանը: Այս քաղաքականության դեմ ընդդի՛լող, պայքարող և նահատակվող առանձին անհատներ սրբացվում էին եկեղեցու կողմից, համարվում հավատի վկաներ: Միջնադարյան դրավոր աղքյուններում, հատկապես վկայաբանական երկերում, Հայսմավորքյուններում ու Ճառընտիրներում, այդ թվում և Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» մեջ, զգալի տեղ է տրվում այդ նահատակությունների պատմությանը¹⁴, բնականաբար քարոզական նրապատակներով պահելով դրանց հրաշապատում տարրը և ոգին: Այս վկայաբանությունները դարեր շարունակ այլ գործոնների հետ մեսկտեղ ոգեսրել ու ներշնչել են մեր ժողովրդին իր ազգային ինքնուրույնությունը պահելու դժվարին գործում, մի հանգամանք, որ հարատեղ է մինչև մեր դարի սկիզբները: Սեբաստացի վաստակավոր բանասեր Կ. Գարիկյանը (1861—1925) իր «Եղեռնապատումում» վկայում է: «Սեբաստիան Ալիքասլաններու, լենկթեմուրներու արյունախանձ նախճիրներուն թատերաբեմը եղեր էր: Բայց ամենեն ավելի իմ սրտիս դպած էին ի սուրբ Նշան Սեբաստիոն ձեռագիր պատմության մեջ հիշատակյալ՝ Սեբաստացի թեոփորոս աբեղայի, Շում-Քուռակի երեցին, Կենճոյին, Թելլուք Գավթին, մանկահասակ Մեծատուրի խշիշալի նահատակումները»¹⁵:

Օտար նվաճողների դեմ Սեբաստիայի բնակչության ցուցաբերած ընդվզումների առանձին փաստեր Հովհ. Սեբաստացին ընդդրկում է իր «Պատմության» մեջ: Այս առումով հետաքրքիր է

14 «Պատմության» ընձեռած փաստերով կազմել ենք այս նահատակների ցանկը (տե՛ս Համելիքած № 2):

15 Կ. Գարիկյան, Սղեռնապատում, Պոսթըն, 1924, էջ 589:

1387 թ. Սեբաստիայի Բուրհանատին ամիրայի դեմ նրա զորքի մեջ եղած ապստամբական տրամադրությունների փաստը, որի դրդիլ ու զրգութ է ներկայացվել Սեբաստիայի առաջնորդ Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսը և, չնայած ըստ պատմիչի նա արդարացել է ամիրայի առջև, այդուհանդերձ նահատակվել է, որովհետեւ հրաժարարվել է ընդունել մահմեդական դառնալու Բուրհանատինի պահանջը: Այս սույլ տեղեկություններից իսկ պետք է ենթադրել, որ Հայերի ու մահմեդականների համատեղ պայքարի ինչ-որ ծրագրեր եղել են, բայց հաջողությամբ չեն պատկվել: Նման պայքարի փաստեր Հովհաննես Սեբաստիացին մեղ տալիս է ավելի ուշ ժամանակներից:

Սեբաստիան, ինչպես Օսմանյան կայսրության շատ այլ նահանգներ, XVIII դարում և XIX դարի սկզբում միջֆեոդալական հակասությունների և դրանցով պայմանավորված ներքին պատերազմների թատերաբեմ էր: Երկրում տիրող անիշխանության հետևանքով բռնակալ փաշաները Սեբաստիայում հաճախակի փոխարինում էին իրար, ընդ որում ամեն մեկն իր հերթին անասելի կերպով կեղեքում էր աշխատավոր խավերին՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելությունից: Պետք է ընդգծել, որ Հայերի և ընդհանրապես քրիստոնյաների վիճակը կայսրության մեջ շատ ավելի ծանր էր, քան մուսուլման հպատակներինը, որովհետև քրիստոնյա տարրը կեղեքվում էր նաև իր կրոնական զավանանքի համար՝ ենթարկվերով բռնագանձումների, կամայականությունների ու ալան-թալանի: Սակայն իրավական այս անհավասար պայմաններում իսկ շահագործվող Հայ ու թուրք աշխատավորությունը առանձին գեղեքերում համատեղ պայքարի է ելել Օսմանյան իշխանավորների ու պաշտոնյաների գեմ: Պատմական նման գեղեքերի մասին մեր աղբյուրներում քիչ հաղորդումներ են պահպանված. այս իսկ առումով շատ արժեքավոր են Հովհաննես Սեբաստիայի տեղեկությունները: Այսպես, օրինակ, 1790 թ. Սեբաստիայի փաշա է նշանակվում Թուրումճողլի անունով մեկը, որ «սկսաւ նեղել զքաղաքացին Հարկապահանջութեամբ, վասն որոյ միաբանեալ բաղայացոցն՝ ընդդիմացան նմա և, պատերազմեալ՝ արտաքսեցին ի քաղաքէն» (էջ 103): Բայց դա առաջին պըստամբությունը չէր, գեռևս 9 տարի առաջ՝ 1781 թ. սաստիկ խոռվություն է եղել «ի մէջ այլազգեաց, որք հանեալ զսաննախն և միաբանեալք՝ այրեցին զապարանս քաղաքապետին, որ կոչիր Սարօղլի» (էջ 103):

1802 թվականին քաղաքի իշխանությունը տնօղնում է «Յնտիս կոչեցյալ» Ռևերի փաշալի ձեռքը, որի մասին «վաղոց յետէ ի հնուուստ հնչէր համբաւ անգութ և մարդախողող բարուց նորին, վասն որոյ միարանեալ բաղամացոցն զինեցան ընդդէմ նմին հայք և այլազգին և ոչ թողին նմա մտանել ի քաղաքն» (էջ 108): Քաղաքացիների հետևողական պայքարը այս բոնակալի դեմ, զանգատները առվթանին ստիպում են դիմելու զինական միջոցների. Ռևերին փաշան ձերբակալվում և գլխատվում է:

Բայտ երեւլթին հայերի ու թուրքերի համազրծակցության տված դրական արգյունքը ոգնորում է Սեբաստիայի բնակչությանը, որը 1808 թվականին մեկ անգամ ևս համատեղ ոտքի է կանգնում մի այլ բոնակալի դեմ. «Յանուրս այսոսիկ, — գրում է Հովհ. Սեբաստիացին, — ի պատերազմէ ոռւսացն վերադարձեալ եկ իշխանութեամբ մօտ ի քաղաքս Զափիազդի Մուհամէտ բդէշին, և քաղաքացոցն ընդդէմ զարձեալ նմա՝ ոչ թողին մտանել ի քաղաքս, զի յօրինեալ զմարտկոցս և եղեալ զինդանօթս շուրջ զքաղաքաւս և զինեալ հայք և այլազգին՝ պատրաստեցան ի պատերազմ... Եւ Մուհամէտ բդէշին, ի ցասումն շարժեալ, ժողովեաց առ ինքն առաւել քան զքանակ զօրս, որք նստեալ ի շրջակայ գիւղօրայս՝ պաշարեցին զքաղաքն իբրև ամիսս երիս» (էջ 114): Եվ, ի վերջո, ինքը «Պատմության» հեղինակը, որ ս. նշանի տեղապահ առաջնորդն էր այդ ժամանակ, «ել առ նոսա և բազումս խօսեցաւ ընդ պարիսպն և զիշոց զնոսա ի խաղաղութիւն»: Դեպքերի այսպիսի գործոն մասնակից պատմիշ-առաջնորդը այնուհետև ավելացնում է. «Թէպէտ բազմավիշտ տառապանս և անձկութիւնս կը-րեցին քաղաքացիք և զիւղականք, մանաւանդ սուրբ մհնաստանս, բայց շնորհիւ տեսան անվնաս զերծան ի մհծագոյն առաջիկայ երևեալ շարեացն» (էջ 115):

XIX դարի առաջին տասնամյակներում Օսմանյան կայսրության մեջ ծայր առած գյուղացիական հուղումների վերաբերյալ հետեւալ արժեքավոր հաղորդումն է պահպանված Սեբաստիայու «Պատմության» մեջ.

1825 թ. Խորոխոն գյուղի բնակիչները ընդվզում են զյուղում օթևան փնտրող թուրքական ինչ-որ զորախմբի դեմ և սպանում են զորապետին: Հայտնի է, որ օսմանյան զինծառայողները ծայրահեղ թշվառ պայմաններում էին զտնվում և ժամանակին չեին բառանում իրենց հասանելիք չնշին վարձատրությունը, ուստի իրենց գոյությունը քաշ տալու համար հաճախ ներխուժում էին զյուղերը

և թալանում ժողովրդին։ Ահա նման դեպքերից է վերոհիշյալ փաստը, որի հետևանքով Սեբաստիայի փաշալիք հրամանով մի խումբ զյուղացիներ բանտարկվում են, իսկ զորապետի սպանության մեջ ամբաստանված Սբրահմամ անոնով մեկը գլխատվում է (էջ 139):

«Սեբաստիայի պատմությունը» հետաքրքիր մանրամասներ է ապօռդում XII—XVIII դարերի հայ եկեղեցու պատմության առանձին զրագուշերի վերաբերյալ, բայց առավել հարուստ նյութ է տալիս եկեղեցու ներսում XVIII դարում իշխող հակասությունների բացահայտման համար։ Պայքարը կաթողիկոսական և առաջնորդական աթոռներին տիրանալու, և ընդհանրապես հոգևորականների ընչափաղությունը, խորապես հուզում ին պատմիչին, և նա չի խուսափում բացահայտելու այդ արատները, անողոք խարագանելու թերությունները։ Նա անսրող փաստերի միջոցով ցույց է տալիս, թե ինչպես օսմանյան իշխողները, օգտվելով Հայերի միջի զոյտաթյուն ունեցող հակասություններից, իրենց կամքն են թելադրում և կաշառքներ ստանալով՝ հայ համայնքներին որպես զեկավար պարտադրում իրենց ցանկալի հոգևորականին։

Դեպքերի ճշմարտացի ու փաստալի նկարագրությունները պարզ ու հստակ ցուցադրում են նաև աստիճանաբար իշխող դիրքեր ձեռք բերող հայ ամիրայլության գործունեությունը։ Սեբաստացին վկայում է, որ ամիրաները տնտեսական ամուր կապեր ունենալով թուրք պաշտոնեության՝ փաշաների ու կուսակալների շրջանակներում, անգամ արքունիքում, արդեն XVIII դարի սկզբներից սկսել են իրենց կամքը թելազրել արևմտահայ կյանքին, իրենց դասակարգային շահերից ենթելով՝ ուղղություն տալ եկեղեցական ու աշխարհիկ կազմակերպություններին։

Արևմտահայության և մասնակորաբար Սեբաստիայի ընկերացին-տնտեսական հարաբերությունների ուսումնասիրման նպատակով արժեքավոր են Սեբաստացու այն հաղորդումները, որոնք վերաբերում են սեբաստացի ջրկիրների 1714 թ. Պոլսում զոյտթյուն ունեցող «Համարվեստ» (Համբարական) կազմակերպությանը, ինչպես նաև փոքր-ինչ ուշ՝ նաև Սեբաստիայում գործող Համբարություններին։ Արժեքավոր է նաև ո. Նշան վանքի մանրամասնկարագրությունը, որը կցված է պատմությանը և լայն պատկերացում է տալիս XIX դարի սկզբի վանք-տնտեսական միավորի գործունեության, ինչպես և նրա ճարտարապետական առանձնահատկությունների վերաբերյալ։ Մրանց-կից ուշադրության են արժանի նաև տարբեր գարերում հայնքի թանկացման, սովոր ու հըր-

դեհների մասին «Պատմության» տարբեր էջերում գրանցված փաստերը:

Սեբաստիացի տնտեսական կյանքի պատկերը առավել լրիվ է դարձնում քաղաքի եկեղեցական տարբեր ժուխերում 1827 թ. ընդգրրիված հայ բնակության ցուցակը, որը կից է «Պատմությանը»: Թե ո՞վ է ցուցակի կազմողը, տվյալ դեպքում այնքան էլ կարևոր չէ. հետաքրքրականը այն է, որ այդ ցուցակից հայտնի է դառնում, թե XVIII դարի վերջերին ու XIX դարի սկզբներին ինչպիսի արհեստներով է զբաղվել քաղաքի հայ բնակչությունը և մոտավորապես որքան է եղել նրա թիվը, այս առումով ցուցակի ժողովրդագրական (դեմոգրաֆիական) բնությունը կարող է նպաստել արևմտահայ պատմության ուսումնասիրմանը:

Ելապիսով կարող ենք ասել, որ Հովհ. Սեբաստացու լույս ընծայվող «Պատմությունը» ժամանակագրական խիստ կարգով զրոված հավաստի մի աշխատանք է, որ օգտակար աղբյուր է մեր ժողովրդի պատմության՝ մասնավորաբար՝ XVII և XVIII դարերի և XIX դարի առաջին տասնամյակների համար:

ՀԱՎՀ. ՍԵԲԱՍՏԱՅՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ» ԶԵԽԱԳՐԵՐԸ

Հայ ձեռագրական մշակույթի տարբեր կենտրոններում պահպող Հովհաննես Սեբաստացու «Պատմության» 5 ձեռագիրներ են մեզ հայտնի:

Թորգոմ Գուշակյանը ժամանակին այս երկի երկու ընդորինակությունն է տեսել ս. Նշան վանքում և մանրամասն նկարագրել իր ցուցակում (այդ հատվածը անտիպ է): Գուշակյանի ցուցակի ն. Ակինյանի հրատարակությունից միայն հետեւյալ սույնովականներն են մեզ հայտնի.

«235. Պատմութին ս. Նշանի առաջնորդաց Սեբաստիոյ

թուղթ՝ 85: Մեծութիւն՝ 25×17: Գիր՝ նոտր: Գրիչ՝ հեղինակը (տե՛ս թիւ 236): Ժամանակ՝ 1821: Տեղ՝ Սեբաստիա: Սեպահականութիւն՝ ս. Նշանի:

236. Յով. Եպիսկոպոսի Պատմութին առաջնորդացն Սեբաստիոյ

Մեծութիւն՝ 21×16: Գրիչ՝ Սեսրուպ վարդապետ: Ժամանակ՝ 1830 ի Սեբաստիա: Սեպահականութիւն՝ ս. Նշանի»¹⁶:

¹⁶ թ. Գուշակյան, Ցուցակ..., էջ 118:

ինչպես վերը նշվեց, այս երկու ձեռագրերը Սեբաստիայի փրկված մի քանի այլ ձեռագրերի հետ միասին ներկայումս պահպահում են Երուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարանում (№№ 3246 և 3250): Առաջին № 3246 օրինակի մանրաժամապավենը սիրահոժար մեզ տրամադրեց Համասեբաստացիական վերաշինաց միության վարչությունը (Նյու-Յորք), որը և հիմք հանդիսացավ սույն հրատարակության համար, իսկ երկրորդի՝ № 3250 ձեռագրի մանրաժամապավենը շնորհակալությամբ ստացանք Երուսաղեմից:

Թորգոմ Գուշակյանը Սեբաստիայի ս. նշան վանքի № 235 (ներկայումս՝ Երուսաղեմ № 3246) (=Ա) ձեռագրի գրիչ համարել է Հեղինակին, մինչեւս այդ ձեռագրի մանրաժամապավենի հիման վրա մեր կատարած քննությունը ցույց տվեց, որ պետք է կասկածի տակ առնել Գուշակյանի ենթագրությունը. ձեռագրի վրա հստակ երկում են երկու տարրեր գրչություններ, բնագիրը ընդորինակել է մեկ գրիչ, իսկ մի երկրորդը գրել է վերագրերը և որոշ թվականներ ու աղբյուրներ: Բնագիրն ընդօրինակողը անպայման մի երկրորդ անձնավորություն է, որովհետեւ, նախ՝ հիմքօրինակի մի քանի բառեր շի կարողացել կարդալ կամ իրեն անձանոթ են եղել և զրանց տեղերը բաց է թողել և ապա «Պատմության» այն հատվածներում, որտեղ Հեղինակը երրորդ դեմքով է խոսում իր գործունեության մասին, կան մեկ-երկու տեղ գրվատական արտահայտություններ, որոնք, անկասկած, կողմնակի մարդու տված գնահատականներ են. Հուլհ. Սեբաստացին, որ ողջ «Պատմության» մեջ հանդես է գալիս իբրև համեստ ու բանիմաց գիտնական, անկասկած, իր մասին չէր գրի «Ճրարթուն Հոգածումինաստանիս Ցոհաննէս արքեպիսկոպոս» (էջ 124): Պետք է ենթագրել, որ Երուսաղեմի № 3246 ձեռագրը, որ ամբողջական ու գրագետ մի ընդօրինակություն է, արտագրվել է Հեղինակի կենդանության օրոր և թերևս իր թելադրանքով:

Երուսաղեմի № 3246 ձեռագրիրը ունի ընդհանուր էջահամարներ 1—150, և հավելված՝ 1—16, սակայն համարակալողը էջերի բացթողումներ է կատարել, բայց նկատել է սխալը և յուրովի ուղղել՝ թույլ տալով այս դեպքում էջահամարների կրկնություններ, այնպես որ էջերի ընդհանուր քանակում սխալ չկա: Նկատի ունենալով այս պարագան, մանրաժամապավենից հանված էջերի լուսանկարները մենք նորից համարակալեցինք: Զեռագրի հետեւյալ էջերը դատարկ են (փակագծերում տրվում են ձեռագրի էջերի նախակին թվերը). 1р (2), 2р (4), 21р—22р (42, 43, 44), 62—62р

(103—104), 67_р (132), 73—73_р (143—144), 77—77_р (151—152), 82—84_р (Հավելված՝ 9—14):

Զեռագրի տիտղոսաթերթի վրա նշված է «թիւ 283», որ բառ երևոյթին ու նշանի ձեռագրի թվահամարն է. այս և Գուշակցանի ցուցակի համարների տարբերությունը տեղի է ունեցել ն. Ալիքնյանի նոր համարակալման հետևանքով¹⁷:

Տիտղոսաթերթի վրա կա նաև 1811 թվական նշումը, որ հաւաքաբար «Պատմության» շարադրանքը սկսելու թվականն է:

Էջ 6-ը ու նշան վանքի գծանկարն է՝ առջեռում Քրիստոսը խաչի վրա: Էջ 30—32-ը՝ փոքրիկ քարոզ է այլ ձեռագրով: Էջ 5-ում Սերաստիայի առաջնորդ Պետրոս Թահմիզյանի կնիքով Հետելյալ Հիշատակագրությունն է պահպանված: «Սոյն ձեռագիրը մատեն, որ պատմութիւն իցէ Սերաստիոյ քաղաքի գերաճրաշ ու նշանայ աթոռոյն, պատկանի յիշեալ ու աթոռոյ, որ ոք ժպրհեալ զողացի և կամ ի կորուստ մատնիցէ և կամ ի վանոց յարտաք հանցէ, այնպիսին նողովեալ լիցի, որպես Կայէն, և բնորմիշտ անիծեալ յամենասուրբ երրորդութենէ ի հօրէ, յորդոյ և ի ու Հոգուն. ամէն:

1903 մայիս 20

ի վանս ու նշանայ
Սերաստիոյ

Առաջնորդ և վանահայր
(Երկու կնիք)

Բուն «Պատմությունը» սկսվում է էջ 4-ից (7) և ավարտվում 61_ր (102) էջում. գեպքերի շարադրանքը այստեղ ավարտվում է 1818 թվականով. 63—72_ր (126—142) էջերը ու նշան վանքի և այնտեղ պահվող 27 մասունքների նկարագրությունն է¹⁸, իսկ 74—76_ր (145—150) էջերում ընդօրինակված են Հովհ. Սերաստացու ոտանավորները¹⁹: Հետագա 8 թերթերի վրա՝ էջ 78—85_ր (Հավելված 1—18) մանր նոտրգրով տրված են 1827 թ. Սերաստիայի տարբեր եկեղեցիների ծխերի մեջ հաշվառված բնակիչների անունները՝ իրենց մասնագիտության նշումով, որ նրանց մականուններն են: Այս հատվածը կրում է «թիւ 272» համարակալումը: Թերեւս այս հավելվածական բաժինը ու նշան վանքում հաշվառվել է որպես առանձին միավոր:

2. Երուսաղեմի № 3250 ձեռագիրը (=Ցուցակ ու նշանի № 236) (=Բ), որ «Պատմության» 1830 թ. Սերաստիայում կատարված ընդօրինակությունն է, լրացնում է Երուսաղեմի № 3246 ձե-

17 Տե՛ս Թ. Գուշակյան, Ցուցակ..., Ն. Ակինյանի առաջաբանը:

18 Տե՛ս Ժանոթագր. Վ. 2:

19 Տե՛ս Ժանոթագր. Վ. 3:

ուազրի փոքրիկ բացթողումները և ունի ավելի ճիշտ տարրնթերցումներ:

Զեռազրի տիտղոսաթերթի վրա նշված է «թիւ 252», որ ըստ երեսութիւն ու նշանի թվահամարն է:

Տիտղոսաթերթի վրա պահպանված է գրչի հետելալ հիշատակարանը. «Կրկին գրեցեալ եղեւ մեղսամբ և յամենայնից յետնեալ Տէր Մեսրոպ միայն անուամբ քահանայի, ընդ հովանեաւ ամենամաքոր սուրբ կուսի Աստուածածնի Մանկուոյ վարժարանի Սեպաստիոյ»:

«Պատմությունը» այստեղ ունի գլուխների նույն բաժանումներն ու վերնագրերը, ինչ երուսաղմինի № 3246 ձեռագիրը, մի տարբերությամբ միայն, որ դրանք համարակալված են (ընդամենը 19 զլուխ). 17, 18 և 19-րդ գլուխները ամբողջությամբ պահպանմ են նախորդ՝ № 3246 ձեռագրում. այստեղ դեպքերի շարադրանքը ավարտվում է 1830 թվականով: Այս նույն թվականին է մահացել Հովհաննես հպիսկոպոսը: Պետք է հնիթագրել, որ «Պատմության» Հովհ. Սեբաստացու առաջնորդության վերաբերող ժամանակահատվածի շարադրանքը, որը չափազանց մանրակրկիտ ու մանրամասն է, հեղինակի կենդանության օրոք և նրա անմիջական թելադրանքով գրի է առել ինչ-որ մեկը, թերևս պատմիչը մտերիմ բարեկամը, նրա գործընկեր, առաջնորդական տեղապահ Կարապետ վարդապետը:

3. Վենետիկի Միթթարյան Մատենադարանի № 2379 ձեռագիրը Հովհ. Սեբաստացու «Պատմության» մի երրորդ ընդօրինակությունն է, որ կատարված է Մեսրոպ քահանայի օրինակից (=երուսաղեմ № 3250). «Տէր Մեսրոպի ձեռագրէն ընդօրինակից Սերովը թ. Օտապաշեան (այժմ Տ. Թէոփիլէ քահանա մայր հկեղեցւոյ քաղաքին): 1896 փետ. 20» (էջ 434):

Համեմատությունը Մեսրոպ քահանայի օրինակի հետ ցույց տվեց, որ զրիշ Սերովը օրինակը աննշան վրիպումներով ու խոտորումներով հիմնականում համբենկնում է երուսաղմինի № 3250 ձեռագրին, ուստի և հրապարակվող բնագրի կազմության ժամանակ նկատի չի առնվել:

4. Վենետիկի Միթթարյան Մատենադարանի № 2797 ձեռագիրը ընդօրինակված է «Պատմության» համառոտ տարրերակից (=երուսաղեմ № 3246): Գրագետ օրինակ է, ընդօրինակության տեղն ու թիվը և գրիշը հայտնի չեն: Նկատի ունենալով, որ ոչ մի

տարբերություն չկա հիմք ձեռագրից, այս օրինակը ևս հրապարակվող բնագրի կազմության ժամանակ նկատի չի առնվել:

5. Մեր սույն հրատարակությունը արդեն պատրաստ էր տրամադրության, երբ արվեստագիտության գոկոր Գառնիկ Ստեփանյանը Մատենադարանին նվիրեց Հովհաննես Արքային՝ «Պատմության» մի նոր, XIX դարի վերջերի մի ընդօրինակություն, որը Մատենադարանում ստացավ 10578 թվահամարը²⁰:

Ճեռագիրը բաղկացած է 67 թերթից, մեծություն՝ $25,8 \times 20$ սմ, գիր՝ շաղագիր, միասյուն: Սկզբից և վերջից պակասում են թերթեր:

«Պատմությունը» սկսվում է 1021 թ. դեպքերի շարադրանքով, պակասում է տիտղոսաթերթը և Հովհաննեսը ու փոքր կրծատումներ է կատարել և թույլ է տվել լեզվական ու ուղղագրական բազմաթիվ սխալներ:

«Պատմության» գլուխներն այս ճեռագրում ևս համարակալված են: 1818 թվականից հետո, որտեղ ավարտվում է բուն «Պատմությունը», գրիշը հավելյալ տվել է երկու գլուխ ևս, որոնք ընդգրկում են Կարապետ Բ արքեպիսկոպոսի և Կարապետ Գ եպիսկոպոս Գրավիչյանի առաջնորդության շրջանների Մերաստիալիտ հայոց ներքին կյանքի համառոտ նկարագրը (էջ 61—67). այստեղ ել ընդհատվում է պատմությունը՝ ճեռագրից էջեր պակասելու հետևանքով: Այս հատվածը որպես հավելված տրվում է ծանոթագրությունների բաժնում²¹:

ՀԱՅՀ. ՍԵՐԱՍՏԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ» ՄԱՍՆԱԿԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. «Դիման հայոց պատմության» 10-րդ գրքում, 1912 թ., ինչպես նշվեց սույն առաջարանի սկզբում, հրապարակված են Փիրզալեմյանի կողմից «Պատմության» ընդօրինակած հատվածները, որոնք հիմնականում համընկնում են Երուսաղեմի № 3250 ճեռագրի օրինակին, միայն մերթընդերթ նկատելի են ընդօրինակողի կատարած աննշան խմբագրումները, որոնք հավանաբար «Պատմության» առանձին մասերը սեղմելու և համառոտելու մի-

20 Գ. Ստեփանյանը այս ճեռագիրը ստացել է Հաջի կոչվող մի սերաստացուց 1931 թ. երևանում, իսկ ինքը՝ Հաջին, ճեռագրել 1921 թ. Սերաստիայում վերցրել է մի նպարագամափոց, որը այս և իր մոտ գտնվող այլ ճեռագրերի թուղթը օգտագործելիս է եղել փաթեթման համար:

21 Տե՛ս հավելված № 4:

տումով են արլած: Այստեղ «Պատմոթյան» վերջում չկան ո՞չ ո, նշանի ազբյուրների և եկեղեցիների վերանորոգման ու վերակառցման և ո՞չ ո, նշան վանքի նկարագրությունները, ինչպես նաև ծխերի բնակիչների անունները: Ընդօրինակողը ավելացրել է Հովհաննեսը, Սեբաստացու տապանագիրը և համառոտ տեղեկություններ նրա հաջորդներ Կարապետ եպիսկոպոսի (բերլած է նաև տապանագիրը, վախճ. 1842 թ.), Եվերեկցի Կարապետ արքեպիսկոպոսի (1842—1869) մասին: Իսկ Փիրզակեմյանի աշխատանքային ոճի վերաբերյալ Գ. Աղանյանը հետեւալն է գրում. «Փիրզակեմյանը մի անգույն և եռանդուն հավաքող էր հնագրական և տեղագրական նյութերի, նրան պակասում էր հավաքելու հմտություն: և այդ պատճառով նրա ժողոված նյութերը մեծ մասամբ կրճատված են անընտրողաբար, մեջ ընդ մեջ հապավումներով, շատ աղճատված, տպած թե անտիպ ամեն պատահածը արտադրող, իսկ նրա արտագրությունների մեջ կետադրություն բնավ գոյություն չունի»^{22:}

2. Պողոս Նաթանյանը, ինչպես նշվեց սույն առաջարանի սկզբում, 1877 թ. Կ. Պողոսում իր «Տեղեկագրություն ընդհանուր վիճակին Մերաստիո» աշխատության մեջ հրապարակել է Հովհաննեսը առաջանայի պատվածը մի քանի էջ²³, ըստ որում նշելով, որ օգտվել է Մերոպ քահանայի ընդօրինակությունից: Նաթանյանի հրապարակած հատվածը սխալաշատ է և ունի կոպիտ աղավաղումներ. այսպես օրինակ՝ զերեմիաս և զԴանիելն դարձել են զերիմաս և ռատն (^(*)) և այլն: Նաթանյանը վերահասու է եղել նման սխալներին. նա գրում է. «ընդօրինակությանը մեջ տղիտությամբ և անհասկացողությամբ շարադրական սխալներ սպարդած կերպին, զորս ևս բնավ ուղղել չուղեցի՝ բնագրին հավատարիմ մնալու նպատակով»^{24:}

Դատելով վերոհիշյալ փաստերից, պետք է ենթադրել, որ Նաթանյանը օգտագործել է ոչ թե Մերոպ քահանայի իսկական ընդօրինակությունը (= Երուսաղեմ № 3250), այլ դրա, մեզ անձանոթ, սխալաշատ մի այլ ընդօրինակություն:

22 «Փիրզակ», էջ 23:

23 Պ. Նաթանյան, Տեղեկագրություն, էջ 24:

24 Անդ. էջ 23:

Սույն համարակուրյան հանգամանքները

1. Ինչպես Հիշվեց վերը, Հովհ. Սեբաստացու պատմագրական այս աշխատանքը գրականության մեջ Հիրավի անվանվել է «Պատմութիւն Սեբաստիոյ», չնայած Հեղինակն ինքը այն համարել է ունշան վանքի պատմություն: Նկատի ունենալով, որ ամենուր այս երկը հայտնի է որպես Սեբաստիա քաղաքի պատմություն, նպատակահարմար համարվեց այն հրատարակել արդեն իսկ քաղաքացիություն ստացած «Պատմութիւն Սեբաստիոյ» խորագրով:

2. «Պատմության» մեջ վկայակուշված աղբյուրները շատ համառոտակի նշված են ձեռագրի լուսանցքներում: Մենք դրանք ասողանիշով (*) իջեցրել ենք տողատակ և քառակուսի փակազգերում տվել այդ աղբյուրների մեր ձեռքի տակ եղած հրատարակությունները՝ համապատասխան էջերի նշումով:

3. Հովհ. Սեբաստացին օգտագործել է մի շարք աղբյուրների այնպիսի ձեռագրեր, որոնք երբեմն ավելի հետաքրքիր ընթերցումներ են ունեցել կամ ավելի ամբողջական են եղել: Համեմատելով Սեբաստացու տվյալ աղբյուրների համապատասխան հատվածները՝ անհրաժեշտության դեպքում ծանոթագրությունների բաժնում նշել ենք այդ տարրերությունները, իսկ Հիշատակարանների համար՝ մեզ ծանոթ աղբյուրները:

4. Հովհ. Սեբաստացին քաջ գիտակցելով, որ «ոչ է պատմութիւն ճշմարիտ առանց ժամանակագրութեան», իր «Պատմությունը» նախ՝ շարադրում է խիստ ժամանակագրական կարգով, և ապա՝ լուսանցքներում հայկական տոմարով, երբեմն փրկչական թվականով, տալիս է դեպքերի ու իրադարձությունների թվականները, որոնք, մենք փակազգերով փոխադրել ենք բնագրի համապատասխան բաժին՝ միաժամանակ տալով գրանք մեր թվագրությամբ:

5. Զեռագրի ուղղագրությունը՝ Հիմնականում պահում ենք նույնությամբ՝ երբեմն առանց նշելու ուղղելով բացարձակ սխալներն ու քերականական կոպիտ վրիպումները:

Հարկ ենք համարում արձանագրել, որ Հիմք ձեռագրերում Յուռի սկսվող բոլոր անձնանունները՝ Հովհաննէս, Յովսէփ... զբրված են Յօռավ, իսկ ենթակայական դերբայի վերջածանց ող-ը՝ օղ-ով. այս ձեերը ամենուրեք ուղղված են գրաբարի դասական ուղղագրության կանոնների համաձայն:

6. Ներկա հրատարակության համար հիմք է ընդունված երուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարանի № 3246 ձեռագիրը (մանրաժամապալվեն), որի հետ բաղդատված են երուսաղեմի № 3250, Վեհափառքի ԱՅ 2379, 3246 ձեռագրերը (մանրաժամապալվեն) և Մաշտոցյան մատենադարանի 10578 ձեռագիրը:

Վերջին երեքը ոչ մի էական տարրերություն չեն տվել երուսաղեմյան օրինակներից, ուստի հաշվի չեն առնվել բնագրի կաղմության ժամանակ:

Տողատակի տարրներցումները նշված են ձեռագրերի հետեւյալ պայմանական տառանիշերով.

Ա=3246

Բ=3250

7. Ծանոթագրությունների բաժնում անհրաժեշտության դեպքում տրված են «Պատմության» հատվածական տպագրության («Դիվան Հայոց պատմության», Գիրք Ժ, Թիֆլիս, 1912) տպանձին տարրներցումները:

8. Ձեռագրերը բաղդատելիս կազմողին կարճ ժամանակով օգնել է Մատենադարանի երիտասարդ աշխատակից Ցու. Վարդանյանը:

ՅՈՎՃԱՆՆԵՍ ՍԵԲԱՍՏՈՅԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ

(Բնագիր)

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՍՆԱԿՈՐ

Յաղագս երեսի ինչ ինչ անցիցն, որք անցին ընդ հրաշափառ վաճառ, որ յանուն արփիափայլ սրբոյ Նշանի տեառն կառուցեալ կայ ի մայրաքաղաք Սերաստիա, սկսեալ ի 5 հիմնարկութենէ և ի շինութենէ անտի սրբոյ մենաստանիս ի Յոհաննէսէ, այսինքն է ի Սենեքարիմ բարեպաշտ արքային Արծունեաց, յամի տեառն 1021 և հայոց քուին նշ:

Հաւաքեալ և ի մի վայր գումարեալ ի պատմագրաց աստի և անտի, ի հին և ի նոր գրուածոց, ի զաւազանագրաց, ի 10 կողդակաց, ի տապանագրաց, ի յիշատակարանաց գրեանց, խաչից, զարդուց և այլոց կահուց և կարասեաց:

Յօրինեալ ի Յոհաննէս արքեպիսկոպոսէ Սերաստացոյ

Ի վեհափառ հայրապետութեան տեառն Եփրեմայ սրբազն կարողիկոսի ամենայն ազգիս հայոց, որ ի բարձրագահ Մայր 15 Արտոն ի սուրբ Էջմիածին

Ի փառս աստուծոյ և ի զրուան հայրենասէր անձանց անձակալեացդ մերոց

Յամի տեառն 1830 և քուին հայոց ՌՄՀԹ:

2 Ա. ինչ: 6 Բ. արքայէ: 10 Ա. չիք ի տապանագրաց: 12 Բ. Սերաստիոյ: 18 Ա. Յամի տեառն 1811 և ի թուին հայոց ՌՄՀԹ:

ՆԱԽԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԴԱՅՁՆ ԽԾ

Որպէս ոչ ոք կարէ երկիցս թանալ զոտս իւր ի մի և ի նոյն ջուր գետոյն, զոր փութապէս հոսեալ ի բաց անցանէ*,
այսպէս և վիճակ կենցաղոյս և ոչ վայրկեան մի կարէ կեալ ի
5 նոյնութեան, այլ յար և միշտ ի բազմադիմի փոփոխութիւնս և այլայութիւնս շրջան առեալ՝ իբրև զյեղաշարժ ծովս զա-
նազան հողմովք, իբր ընդ կոհակս ալեաց ել և էջս առնէ,
երբեմն երջանիկ յաջողութեամբ, անգորր խաղաղութեամբ
զուարձանալով՝ ցնծացեալ ճեմս առնէ և երբեմն վնասակար
10 ձախորդութեամբ, աղմկալիր խոռվութեամբ վրդովեալ՝ սաստ-
կագոյնս տատանի։ Որպէս և յարկ փառացն աստուծոյ
սուրբ տաճարս այս գերապանծ, որ յանուն արփիասիիու
սրբոյ նշանի տեսառն կառուցեալ կայ ի մայրաքաղաքիս Սե-
րաստիա, զոր մերթապէս հոգեոր և մարմնաւոր վայելզու-
15 թեամբ զարդարեալ, անճառահրաշ սքանչելօք, երկելի և
փառաւոր սուրբ Հայրապետօք, ներհուն և բանիբուն վար-
դապետօք, հոչակաւոր և ազնիւ նահատակօք, անուանի և
մեծագործ թագաւորօք և իշխանօք, շրեղազարդ և գեղեցկա-
տեն յօթինուածովք և պէս պէս պանծալի ծրիւր պճնեալ պեր-
20 ճանայր։ Եւ մերթ յողնադիմի վտանգալիր և վնասակար զի-
սուածոց շուրջփակեալ, վայրենամիտ և կամակոր արանց
պաշարեալ, արինուուշ, դմնդակ և զազանարարոյ բռնա-
ւորաց կեղեքեալ, ի յնտին տնանկութիւն և անշքութիւն և զր-
բեթէ յամայութեան վիճակ ժամանեալ վերերենիր։ Եւ այնմ
25 ամենայնէ ամենախնամ աշ հզօրին հովանաւորեալ, տեսչու-

* Դաւթի Սահ., պր. 1, երես 12 [տե՛ս Դաւթիթ Անյաղթ, Սահմանք իմաս-
տասիրութեան, աշխատ, Ա. Արհշատյանի, 1960, էջ 10].

6—7 Բ չիր զյեղաշարժ ծովս զանազան հողմովք իբր։ 12 Բ անուն։

թեամբ արգահատեալ՝ պաշտպանեաց զսա մինչև յայժմ և
ևս պահեսցէ հաստատոն մինչև յյաւիտեան։ Զսոցանէ սա-
կաւ ինչ ունիմք խօսիլ առաջիկայդ՝ համառոտակի հաւաքեալ
ի պատմութեանց աստի և անտի Եւ ըստ որում «ոչ է պատ-
մութիւն ճշմարիտ առանց ժամանակագրութեան», վասն ո-
րոյ յաւելաք և զթուականս ի լուսանցսն, ընդ որս և զստո-
րագրութիւն սրբոյ մենաստանիս եղաք յաւարտ պատմու-
թեանս, խօսեցաք սակաւ ինչ և վասն աստուածընկալ սրբոց
նշանացն և մեծազօր նշխարաց և մասանց սրբոցն², որ ի
10 սմա զետեղեալ կան։

Գրեցաք ի վերջոյ և ոտանաւորս³ ինչ-ինչ ի վերայ այլ
և այլ իրաց՝ հանդերձ ծանօթութեամբ նոցին՝ ի զրօսանս գե-
րապատիւ բանասիրացդ, որ ի սակս ձեր բաղձացեալդ մը-
նամ միշտ ազօթարար և պաշտօնատար

Նուաստ Յոհաննէս
արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ

* Խորենացի. Բ, 79 [տե՛ս Պատմութիւն հայոց, Բ, 82, Տփղիս, 1913, էջ
224],

² Ա. չիք ոլահեսցէ։ 9 Ա. նշխարհաց։

ՅԱՂԱԳՍ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵԲ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ
ԶՔՆԱՂԱՏԻՊ ՎԱՆԻՑՍ ՈՐ Ի ՄԱՅՐԱՔԱՂԱԳՍ ՍԵԲԱՍՏԻԱ.†

Գ Լ Ա Խ Խ Ա.

Բարեպաշտ արքայն Արծրունիաց՝ Յոհաննէս, որ և ՍԵ-
5 ներարիմ անուանիւր, նեղեալ յոյժ ի սկիւթացի թաթարացն,
որբ կոչին թուրք, վասն այն հաստատուն յետկարաւ ետ
կայսերն վասլի զՎասպուրական աշխարհն 4000 ընդարձակ
և արդինարար գիւղօք, 72 քերդօք և 10 քաղաքօք, և ընկա-
լաւ ի նմանէ հաստատուն նամակաւ զամենայն երկիրս ՍԵ-
10 բաստիոյ՝ հանգերծ ամենայն զաւառօք իւրովք, մինչև ի սահ-
մանս Եփրատայ: Եւ առեալ զորդիս իւր և զեղբորորդիս և
զազգայինս և զամենայն ազատազունդ զօրսն և զուամիկս և
զրեթէ զերրորդ մասն աշխարհին՝ իրբ շորս հարիւր հազար
ողիս՝ հանգերծ ախիւր իւրեանց, եկն ի Սեբաստիաս և բնա-
15 կեցաւ աստ յամի տեառն 1021 (նշ)‡: Եթեր ընդ իւր և
զուրբ նշանն տեառն զիւաչն վարագայ և շինեաց վասն
այնր զվանս սուրբ նշանի ի Սեբաստիաս և եղ ի սմա զիւաչն
տէրունական*:

* Աւրհայեցի [Ժամանակագրութիւն, Վագարշապատ, 1898, էջ 49]:
Լաստիերացի [Պատմութիւն, աշխատանիրութեամբ կ. Ն. Յուզրաշյանի,
1963, էջ 31-34]:

Սամուէլ [Անեցի, Հաւաքմունք ի զրոց պատմազրաց, Վագարշապատ,
1893, էջ 112]:

Վարզան [Բարձրբերդցի, Պատմութիւն տիեզերական, Մսսկվա, 1861, էջ
125, 126, 131—132]:

Յունիսի 1 [Տե՛ս Յայոմաւուրք, Կոստանդնուպոլիս, 1706, էջ 784—785]:

3 Ա. ձեռ. զլուխները նամարակալիած չեն:

կունակ Պետրոս կաթողիկոսի (ՆՀԱ—1022) զգալն Սենե-
 քարիմայ ի Սեբաստիա՝ եկն և ինքն այսր և եկաց ժամա-
 նակս ինչ: Եւ ապա պատգամաւորօք Յոհաննէս արքային
 Հայոց, որ նստէրն յԱնի, գնաց առ կայսրն Վասիլի ի սահ-
 5 մանս հաղտեաց և խօսեցաւ ընդ նմա զիսաղաղութենէ և ա-
 րար Հաշտութիւն ի մէջ Յոհաննու արքայի և Վասիլի կայ-
 սերն. անդ արար և զաքանչելիս ի տօնի ջրօրհնեացն, զի
 Հրամայեաց կայսրն օրհնել զջուրն առաջի իւր ի գետն՝ ըստ
 ծիսի Հայոց: Եւ ի խաչակնքել Հայրապետին զջուրն՝ ար-
 10 գելաւ գետն յընթացիցն, և ի հեղուլ զտէրունական իւղն
 միուռնի՝ ճառագայթ լուսոյ Հատան ի ջուրցն: Ծնդ որ կարի
 իմն սքանչացեալ Վասիլի՝ մեծարեաց գհայրապետն և ապա-
 բազում պատուվ արձակեաց զնա: Յայսմանէ Գետաղարձ
 ահուանեցաւ սուրբն: Եւ անտի դարձ արարեալ (ՆՀԲ—1023)⁵
 15 եկն ի Սեբաստիա առ Սենեքարիմ արքայ, և եկաց առ նմա
 այլ ես ամս երկուս: Եւ զնաց աստի յԱնի քաղաք և կացեալ
 անդ ամ մի. և լուսալ զհիւանդութիւն Սենեքարիմայ արքայի՝
 դարձաւ վերստին ի Սեբաստիա: Եւ ի նոյն տարւոչն էհաս
 վախճան կենացն Սենեքարիմայ արքայ՝ 1027 (ՆՀԶ):
 20 Եւ ի մեռանիլն իւրում պատուիրեաց որդոց իւրոց, զի
 դարձուցանեն անդրէն զսուրբ խաչն ի Վարագ և զինքն ևս
 տարեալ թաղեցեն անդր: Զայս պատուէր տուեալ առ նոսա՝
 վախճանեցաւ բարի մահուամբ. կեցեալ ի Սեբաստիա ամս
 6 և թագաւորեալ ընդ ամենայն ամս 55: Ապա առեալ որդ-
 25 ոց նորա զմարձին նորին և զսուրբ խաչն (թողեալ մասն
 ինչ որպէս և աւանդի ի վանս սուրբ Նշանի) և յուղի անկ-
 եալ՝ զնացին ի Վասպուրական աշխարհ՝ և անդ զետեղեցին
 զսուրբ խաչն ի տեղուոչ իւրում ի Վարագ, և թաղեալ զհայրն
 իւրեանց՝ դարձան անդրէն ի Սեբաստիա: Եւ թագաւորեաց
 30 ի տեղի Սենեքարիմայ էրէց որդի նորա՝ Դաւիթ:
 Յաջորդ ամին (ՆՀԷ—1028), յորում թագաւորեաց Դա-
 վիթ Սենեքարիմեան*, էհաս վախճան կենաց Սիօնի՝ արքե-
 պիսկոպոսին Սեբաստիոյ⁶, վասն որոյ խնդրեաց արքայն ի
 Պետրոս Գետաղարձ Հայրապետին զայր ոք արժանաւոր վար-
 35 ժեալ յաստուածապաշտութեան և յիմաստութեան ձեռնա-

* Մաղիստրոս: Վարդան: Յիշատակարան:

⁵ Բ զիսաղաղութիւն: 6 Ա Յոհաննէս, Հիր կայսերն:

- գրել և կացուցանել ինքեանց եպիսկոպոս։ Եւ նա գրեաց առ
Գրիգոր Մագիստրոսն և խնդրեաց զումանս յաշակերտաց նո-
րին, որք ուսանէին ի նմանէ զփիլսովիայութիւն, յորս երե-
վելի եղեն Բասիլ և Եղիսէ; Զսոսա առաքեաց Գրիգոր Մա-
5 զփիստրոսն բարեհաճ կամօք և յանձնարարական գրութեամբ
առ Հայրապետն, որ և սկսանի այսպէս. «Զվսեմական մա-
կանունութիւն սրբազնաբար ընկալեալ քո բոլորն Հարց պե-
տականութեանց, մաքուր և անազօտ լուսափայլութեամբ ի
մեզ»* են։ Ընտրեաց Պետրոս կաթողիկոս Գետագարձն զԵղի-
10 սէ և ձեռնազրեաց զնա արքեպիսկոպոս Սեբաստիոն, զոր լու-
եալ Գրիգորի Մագիստրոսի՝ գրեաց առ նա թուղթ բարելար-
մար ազգաբարութեամբք վասն ընկալեալ աստիճանին, զոր
Հանեալ ի Թղթոց նորին՝ եղաք աստ ի լրզրուսանս և ի խրատ
խոհականաց ընթերցասիրաց.

ԱՌ ԱՇԱԿԵՐՏ ԻՒԹ ԵՂԻՍԷ ԵՓԽԱԿՈՊՈՍ ՍԵԲԱՍՏԻՈՆ

«Լսեմ զքէն, մանուկ դու, եթէ գառնդ երբեմն ելով,
այժմ Հովիւ կացուցին՝ երիս Հարցափորձութեամբ խոստո-
վանեալ քո, և այն գկատարեալն սէր և զառ ի Հօրէն ուսեալ
դաւանութեան սկիզբն և ապա զպահպանականն ընկալար
20 իշխանութիւն և այն զծայրագոյնն բոլորից հօտիք Վաստահա-
ցեալ ուրեմն աստուածպետականին նմանող՝ զփչումն յան-
տիհական տիսդ մատաղ ելոյ, զմտաւ ածեր զերսմիաս և
զԴանիէլն, զՍողոմոն և զիւր Հայր ի վերջին ծնելոցն մինչ
օծանիւր, զՕվաննէս և զԱրիստակէսն։ Այսոքիք ի Հովուց
25 մեզ իմաստասիրեսցի տարացոյց ի մարտիրոսացն նախա-
վկայ և առաջինն սարկաւագաց Ստեփաննոս և ի մարտիրո-
սաց՝ Կիւրակոս։ Ալ ինձ յոյժ երկիւղալից և տրամական
Հանդէս Հանդերձ ցնծութեամբ, զի մեծագոյն Հասեր Հանդի-
սի և մրցանաց և մարտի և աշխոյժ ժամանակի բռնութեան
30 և տկարացելոցն ի հաւատու Եւ զի՞նչ ոք առ այս քեզ խրա-
տական կամ զգուշացուցանող Հաւանեսցի ստեղծանել բան.
կամ եթէ ո՞ արդեօք օգնականութեան քեզ Հաւանեսցի կամ
զգաստացուցէ կամ միտիթարեսցէ, բանզի միշտ այս զայժմ
զծովու կենցաղոյս տեսանեմ յածեալ զբոնութիւն և զալեաց

* [Գրիգոր Մագիստրոս, Թղթեր, էջ 15—16].

ի վեր ծառացելոց ընթացք և զկրհակացն պղտորեալ բարձ-
րութիւն: Եւ ո՞ ոք նաւապետ, մանաւանդ եթէ՝ նաւահանգիստ,
վասն զի ժամանակս և նշանակութիւն և ամենայն աս-
տուածեղին պատղամ զարձակումն որդույն կորստեան մեզ
5 յայտնէ, վասն որոյ ցամաքեալ է սէր և բազմացեալ է անօ-
րէնութիւն, այլ ընտրեալքն սպասեն, վասն զի սակս այնո-
րիկ կարճեալ է զաւորսն: Արդ, լեր ըընտրելոցն, զի իրա-
քանչիւր գարս այսորիկ ոչ նուազին: Լե՛ր Արել և մի՛ զպա-
տասխանիսն առ ձեռն զկայինին ուսցիս ոչ եղեալ պահա-
10 պան: Որդի ես նոյի ապրեցուցեալ և ի շարին ժամանակի ոչ
ծնեալ, մի՛ ծիծաղեսցիս ի վերայ Հօրն: Լե՛ր Իսահակ և մինչ
ի զենումն մի՛ հարցանէր զպատարագէն՝ հեղգացեալ կամ
փախուցեալ: Լե՛ր Յակոբ և մի՛ ընդ վայրենի որսս յածեալ
վաճառեսցիս ընդ ոսպան զշնորհսն: Թէպէտ և վաճառիս յեղ-
15 բարց իրեկ զՅովսէփ պատանի, մի՛ անողորմեսցիս վաճա-
ռողացն զքեզ և այն յԵգիպտոս: Եթէ Մովսէս կամ Ահարօն՝
մի՛ զհակառակելն, զմատակարարելն փութա: Լաւ համարեա
զպատուիրանսն պահէլ և մի՛ օտար հրով ծախեսցիս իրեկ
զՓենէջէս: Թէպէտ և սրտմտող՝ զի անցցի բարկութիւն, և մի՛
20 հեղգ իրեկ զորդիսն Հեղեա, զի մի՛ տապանակն տեառն ի
զերութիւն մատնեսցի և դու ընդ նմին մեռցիս և այն ոչ
զովեալ: Մերձ առ երիքով և եօթն անգամ զպարսպօքն շըր-
շեսցիս սաղմոսելով, զի տապալեսցի առաջի ժողովրդեան
քո: Զյորձանսն Յորդանանու ի վեր կարկառեսցիս և զսոռ-
25 բակայն առաջի յաղտաղտուկն առաքես ծով և անցցես յեր-
կիրն աւետեաց: Մեռի՛ր վասն Դաւթեալ ճշմարտութեանն ի
Սաւուղայ: Պապանձեա՛ սակայն խորհրդիւ, զի ծնցի քեզ
Յոհաննէս: Մի՛ եղիցիս Կայիափա, միմիայն զտասանորդելն
փութասցիս, զհատավաճառսն ցրուեցի՛ր, զաղավնէվաճառ-
30 սրն ի բա՛ց հան, զատեա՛ զտունն աստուծոյ, արա խարա-
զան չուանեայ: Յորժամ տացի քեզ վերածնութեան իշխա-
նութիւն, զհոգոյն ընթերցցիս զօծումն: Յորժամ ընկալցիս
զփչումն, ապա անցեալ բազմեսցիս: Մի՛ արծաթասէր, որ
կորոյսն Յուղայն, այլ մերկ իրեկ զՅովհաննէս: Մի՛ ստող,
35 իրեկ զԱնանիայ, այլ իրեկ զՊետրոս և իրրու զՅակոբոս

4 Բ զարձակւած: 9 Ա. ուսուցիս: 20 Բ չիք մի: 22 Բ երերով: 34 Բ զՅո-
ղայ զհաննէս:

անկցիս ի բարձանց և թափչօք մեռցիս: Խաշեսցիս, եյէ
Յնար է, զլխիվայր, զի հիւսիսդ յաջնեկին լիցի քեզ և զրախ-
տըն բացցի: Հեզ, Երկայնամիտ, պարկեցո, խոնարհ, և զորս
մի անգամ հայցէ ի քէն Պօղոս, զի ի քեզ աստուած բնա-
5 կեսցէ և իւր տաճարացոցեալ՝ առաջնորդեսցէ քեզ և յա-
մենայնի աշողեսցէ շինեալ ի վերայ վիմին: Եւ մի՛ զփշումն
նորա ի բաց հանցես, զի ի քեզ բնակեսցէ և դու ի նմա: Մի՛
զժամանակեանս տղմատիպ և անարդ, և որ աստուածային
օրինացն օտարասցիս, այլ նոր բարութեամբ յարդարեալ:
10 Լի՛ց զականցս իմ ցնծութեամբ և լի՛ր որդի լուսոյ և որդի
տուրնչեան, զի յամենայնի փառաւրեսցի անունն աստուծոյ
և ինքն պահպանեսցէ զքեզ և եղիցի օրհնեալ յաւիտեանս,
ամէն»*:

Ընկալեալ եղիսէի արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ զիուղի՛
15 վարժապետին իւրոյ Գրիգորի Մագիստրոսի, ուրախ եղե յոյժ,
և սկսաւ այնուհետեւ առաւել ևս յառաջադէմ լինիլ և ըստ բը-
նական ուշիմափայլ զգօնութեան և զերբնական հրաշածիր և
երկնուղերձ շնորհացն հովուել զհօտն Քրիստոսի՝ բնակեցու-
ցանելով զնոսա ի վայրի գալարուզ աւետարանական կրթու-
20 թեանց և սնուցանելով առ ջուրս հանգստեան առաքինական
բարի գործոց, առնելով և ուսուցանելով և լինելով օրինակ
բարեաց ամենից հաւատացելոց:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՐԳԵԼԱՆԱՑ ԵՒ ԲԱԶՄԱԴԻՄԻ ՏԱՌԱՊԱՆԱՑ
ՏԵՍՈՒՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ ՆՈՐԻՆ
Ի ՍԵԲԱՍՏԻԱ**

Գ Լ Ա Բ Խ Բ

Ի ամին ժամանակի (ՆՀԲ—1029) մեռաւ Արաս թագա-
ւոր Կարուց՝ կացեալ յիշխանութեան ամս 45, և թագաւոր-
եաց ի տեղի նորա Գագիկ որդի նորին, այր զգօնամիտ,
30 միանգամայն և քաջ: Լուեալ Պետրոսի կաթողիկոսի զմահն
Արասայ՝ ել ի Սեբաստիոյ և զնաց ի Կարս և անտի չոյաւ
յԱնի քաղաք (ՆՀԹ—1030): Եւ ետես զի թագաւորն յԱնոյ
Յոհաննէս և նախարարքն հայոց ընդ ակամբ հայէին ի նա

* [Գրիգոր Մագիստրոս, Թղթեր, Էջ 107—109]:

** Աւրհայեցիք [Ժամանակագրութիւն, Վագարշապատ, 1898, Էջ 75—79]:

Եիրակոս [Գանձակեցի], Պատմութիւն [Հայոց, աշխատասիրութեամբ Կ,
Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, Էջ 89—94]:

- վասն այնշափ ժամանակս բնակելոյ նորա ի Սեբաստիա, վասն այնորիկ ելեալ զնաց ի Վասպուրական աշխարհ։ Եւ եկաց անդ առանձնացեալ իբրև զմիայնակեաց ամս չորս ի Զորոյ վանս, որը շինեալ էր Ներսէսի Հայրապետին։ Ընդ
- 5 այս գծուարացեալ արքային Յովհաննու և նախարարացն հայոց՝ խորհեցան զայլ ոք նստուցանել կաթողիկոս, բայց երկնչէին, թէ զուցէ Պետրոս կաթողիկոս ոչ Հրաժարեաց յիշ-խանութենէն և ծագեսցի երկառակութիւն և երկու լիցին Հայրապետք, վասն որոյ դաւաճանութեամբ գրեալ՝ կոչեցին
- 10 զնա զալ և վարել զիշխանութիւն իր։ Եւ իբրև եկն նա և եմուտ քաղաքն յԱնի (ՆԶԳ—1034), կալեալ յղեցին և եղին զնա յարգելանս ի մեծ ամուրն Բջնի, ուր եկաց նա ամ մի և ամիսս 5 (ՆԶԳ—1035)։ Եւ եղին կաթողիկոս զվանահայրն Սանահնին զՊէոսկորոս, բայց ոչ ընկալան զնա Երեւելի ե-
- 15 պիսկոպոսունքն մեր և ոչ յիշեցին զանուն նորա ի պատա- րագին և ոչ թողին ձեռնադրել զոր եպիսկոպոս, և ի ձգել նորա զձեռն և զործել զանարժանս, ժողովեալ եպիսկոպո- սաց և վարդապետացն մերոց, իբրև չոսա Հազար անձանց, և զատեալ զՊէոսկորոս՝ զտին զնա պարտաւոր, վասն որոյ
- 20 ընկեցեալ զնա ի պատույն և պատառեալ զքօղ նորա՝ ար- սորեցին զնա ի վանս իր և հաստատեցին զՊէորոս կաթո- ղիկոս վերստին յաթոռ Հայրապետութեան (ՆԶԵ—1036)։
- Ընդ այն ժամանակս (ՆԶԶ—1037), մեռաւ Դափիթ արքայ Արծրոնի, որ նստէր ի Սեբաստիա՝ որդի Սենեքարիմայ, կաց-
- 25 եալ յիշխանութեան ամս 10։ Եւ նստաւ ի տեղի Դափիթի եղ- բայր նորին Աստված։ Եւ Արուսա՞լ եղբայրն օգնական էր նմա և միւս եղբայրն Կոստանդին մեռեալ էր։ Այս Աստված արքա Սենեքարիմեան, ըստ գրելոյ Ռւբ՛այեցուն, էր «լցեալ առա- քինութեամբ և արդարութեամբ և սուրբ վարուք ի Քրիստոս
- 30 Յիսուս, զարդարեալ Հեղութեամբ և բաղցրութեամբ, ողոր- մած ի վերայ տառապելոց, դարմանիշ աղբատաց և յոյժ սիրելի կրօնաւորաց դասուն, շինող եկեղեցեաց և բողմա- ցուցիչ վանօրէից»*։

* [Տե՛ս Մատթէոս Ռւբ՛այեցի, Ժամանակազրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 65].

7 Բ Հրաժարեացի։

Յաջորդ ամին (ԵԶԿ—1038), յորում թագաւորեաց Ա-
տովմ, իշխան ոմն Հայոց, որ եկեալ էր ընդ Սենեքարիմայ
ի Վասպուրական աշխարհէ ի Սեբաստիա, նախանձեալ ընդ
պատիւ նորին, ել ի Սեբաստիոյ ընտանեօքն և զնաց ի Կոս-
5 տանդնուպօլիս առ Միքայէլ կայսր և բազում շարիս խօսե-
ցաւ զնոցանէ. «ապստամբիլ, ասէ, ի քէն խորհեալ են և
պատրաստեալ են վիշտ հասուցանել տէրութեանդ, որոյ վասն
և իմ մեկնեալ ի նոցանէ եկի յոտս ձեր»: Զայն լուեալ կայ-
սերն՝ հաւատաց, զի երկելի էր շարախօս այրն, և առաքեաց
10 զօրս ի Սեբաստիա ի վերայ Ատովմայ և Աբուսահլայ՝ պա-
տուէր տուեալ զօրապետին, զի թէ կամիցին գալ ի Կոստանդ-
նուպօլիս՝ մի՛ տայցէ պատերազմ ընդ նոսա, և թէ ոչ կա-
միցին գալ՝ պատերազմեալ յաւարի առցէ զաշխարհն նո-
ցաւ և կենդանւոյն կալեալ՝ տարցէ զնոսա ի Կոստանդնու-
15 պօլիս:

Լուեալ Ատովմայ և Աբուսահլայ՝ երկեան յոյժ, և կային
ի տարակուսի, և ապա հաստատեալ ի միտս խրէանց՝ եր-
կորին եղբարբն ելին ի Սեբաստիոյ և զնացին ի Կոստանդ-
նուպօլիս և, յանդիման եղեալ կայսերն, արկին աղաշանս
20 առաջի նորա և ասեն. «Եթէ չիցէ ինչ ծանր կայսերական մե-
ծութեանդ՝ երթիցուք միասին ի գերեզման վասլի կայսեր»:
Եւ իրեւ չո՞ւան անդր հանդերձ կայսերաւ, հանին առաջի նո-
րա զնամակն, զոր տուեալ էր Վասլի ցՍենեքարիմ՝ ցհայր իւ-
րեանց ի յառանգութիւն երկրին Սեբաստիոյ և, ընկեցեալ
25 զայն ի վերայ գերեզմանին վասլի, ասեն. «Դո՞ւ ետուր մեզ
զսաւ և զո՞ւ ածեր զմեզ յաշխարհս քո և այժմ զատ արա՛
մեզ, ո՞վ հայր մեր, զի իշխանք քո սպառնացեալ են ի վե-
րայ մեր կորուսանել զմեզ և առնուլ զաշխարհն մեր»:
Զայս լուեալ կայսերն՝ զարմացաւ յոյժ ընդ բանս նոցաւ և ի
30 գութ սաստիկ հարեալ ի վերայ նոցաւ, անկաւ զպարանոցաւ
նոցին և բազում սէր և պատիւ եցոյց առ նոսա և անդին
վազվաղակի էարկ ի բանտ զշարախօս և զմատնիշ նոցաւ և
յետ այսորիկ բազում թագաւորական զարդուք զարդարեալ
զնոսա և մեծաշուք փառօք յուղարկեաց զնոսա յաշխարհն
35 իւրեանց ի Սեբաստիա:

5 Բ. Գ. Միքայէլ:

Յաւուրս այսոսիկ (ՆԶԲ—1039)* մեռաւ Յովհաննէս թառաւոր՝ եղբայր Աշոտոյ, որ նստէրն յԱնի: Եւ վասն անմիաբանութեան նախարարացն մերոց մնաց երկիրն ամբ երկուու առանց թագաւորի: Եւ յետ երկուց ամաց (ՆՂԱ—1042) Վահամամատը ապարապետ Պահլաւունի և պղպակիցք իւր՝ պատզամատորեալ առ միմեանս՝ ժողովեցան ի քաղաքն յԱնի՝ առ Պիտոս կաթողիկոսն, և ետուն օծել զԳագիկ որդի Աշոտոյ՝ եղբօր Յովհաննու արքային՝ թագաւորի ի վերայ աղջիս մերոյ: Զամանէ բազում գովութիւնս զրեն պատմիչը. էր, առեն, յոյժ
 10 զեղեցիկ և վայելչահասակ և ըստ բնաձիր խառնուածոյն՝ վեհանձն և ըստ ուժոյ արութեան՝ Հզօր և ըստ կաստվարութեան՝ յաջող, զգաստ և խոճական, և ըստ զնացից վարուցըն՝ առարինի: Բայց ի զաւաճանութիւնէ նենգամիտ նախարարացն մերոց յետ երից ամաց (ՆՂԴ—1045) կայսրն Մոռնոմախօս յափշտակեաց զԱնի զամենայն տէրութիւն ի ձեռաց Գագկայ թագաւորին և Հրամայեաց Ասիտայ իշխանին յԱրևելից՝ զնալ զօրօքն և տիրել Անոյ և ամենայն թագաւորութեան: Եւ նա զնացեալ՝ տիրեաց: Եւ յերկրորդ ամին (ՆՂԶ—1047) փոխանակ Ասիտայ առաքեաց վերակացու յԱնի՝
 15 զոմն Կոմինաս անուն: Եւ նա եկեալ անարգանօք վարիէ ընդ Պետրոսի կաթողիկոսին, սկսաւ և յաւել զրել ամբաստանութիւն զնմանէ առ կայսրն՝ որպէս թէ նա կամիցի ապրստամբեցուցանել զճայս ի յունաց: Եւ զի կամէր բառնալ ի քաղաքէ անտի զաթոռ կաթողիկոսութեան, վասն որոյ խառնօր իմն էնան զնայ յԱնոյ, ասելով՝ Հրամայեալ է քեզ ի թագաւորէ՝ զնալ ի զաւառն Կարնոյ և նստիլ ի մեծ քաղաքն Արծնոյ: Եւ Հայրապետն զնաց յԱրծնի: Եւ անտի, Հրամանաւ կայսերն, ի տօնի ջործնեացն (ՆՂԷ—1048) կալեալ տարան և եղին ի բերդն Խաղոսյանից: Յետ կալոյ
 20 30 նորա յարգելանս մինչեւ ցղատիկ, տեղեկացեալ կայսրն անմեղութեան սուրբ Հայրապետին՝ ետ տանիլ զնա ի Կոստոլին, 1706, էջ 888]:
 25

* Լաստիւերացի [Պատմութիւն, էջ 57, 61—64]:

Աւհայեցի [Ժամանակադրութիւն, էջ 86]:

Վարդան [Պատմութիւն տիրերական, էջ 133]:

Ցուլիս 3 [Պետք է լինի Ցուլիս 30, Տե՛ս Յայսմաւորք, Կոստանդնուպոլուս, 1706, էջ 888]:

14 ԱԲ ՆՂԵ. ուղղել ենք ըստ բնագրի «Եւտ երից ամաց» արտահայտության: 25 Բ Հրամայէ:

- տանդնուալօլիս: Գնացին ընդ նմա և երկելի եպիսկոպոսունքըն և վարդապետքն մեր (որոց զիշաւորքն էին Հնգետասան), յորոց մի էր և եղիսէ արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ: Եւ իբրև յանդիման եղին Մոնոմաթօսի կայսեր՝ աթոռ ուկի
- 5 փառազարդ արկեալ նստոց զհայրապետն բազում մեծարանօք: Եւ ի ժամ մեկնելոյ նորա անտի եղիսէ եպիսկոպոսն Սեբաստիոյ բուռն էջար զաթոռոյ նորա, որպէս թէ կամիցի բառնալ զայն անտի և ի շփոթիլ արքունի սպասաւորացն՝ էջարց կայսրն զպատճառու իրացն: Յայնժամ պատասխանի
- 10 ետ եղիսէ եպիսկոպոսն և ասաց. զիտացէ տէր իմ արքայ, զի աթոռն, յոր բազմեցաւ սուրբ հայրապետն մէր, չէ արժան այլում ումեր նստիլ ի նմա: Ժապեալ կայսեր ընդ այս՝ հրաման եստ սպասաւորաց իրոց զի առեալ տարցին զայն աթոռ յօթեանս բնակութեան կաթողիկոսին, զի նա՛ միայն
- 15 նստցի փ վերայ նորայ և ոչ այլ ոք:
- Յետ կալոյ նորա ի Կոստանդնուպոլիս* ավելի քան զամս երիս (7—1051) Աստված Արծունի, որդի Սենեքարիմայ, թաւդաւոր Սեբաստիոյ՝ միաբանեալ ընդ Գագիկ արքային, որ կայր վտարանդի առ յոյնս, երաշխաւոր եղէ առ կայսրն
- 20 վասն կաթողիկոսին և հանեալ զնա ի քաղաքէ անտի՝ տարաւ ի Սեբաստիա և պահեաց առ իր ամս երկու և ապա ետ նմա տեղի բնակութեան ի վանս սուրբ Նշանին, զոր բազմահնար վայելլացուցեալ էր, ուր եկաց անդէն ի վանս Պետրոս կաթողիկոս Գետաղարձն այլ ես ամս ե (5): Եւ հանեալ յաւ
- 25 սուրս ծերութեան Պետրոս կաթողիկոս Գետաղարձն կոչեցիալ՝ եղբայր Խաչկայ առաջնոյ, վախճանեցաւ ի Սեբաստիա ի վանս սուրբ Նշանի (7է—1058) և թաղեցաւ անդ՝ արտաքոյ եկեղեցւոյն, յետ կոյս սրբոյ սեղանոյն, ի կողմն յարեւելից, պատեալ պարսպաւ մաքուր շիրիմ նորայ⁷: Կալաւ սա
- 30 զաթոռ հայրապետութեան հանդերձ վտարանդութեամբն ընդ ամենայն ամս իբր 40 կամ 39 և ամիսս 6:

Աստ, ի վանս սուրբ Նշանի, առաքեաց առ սա Գրիգոր Մագիստրոս զգաւազանն ականակապ և զսկի՞ ճարտարագործ և զանօթ միւռնի նուիրեալ նմա և զովեստ խաչի ոտանաւոր տողիւր, զոր հանեալ ի թղթոց նորին, եղաք աստ⁸:

* Լաստիւեբացի [Պատմութիւն, էջ 82]:

11 Բ յաթոռան: 13 Բ իւրեանց: 28 Բ չիք ի կողմն... հայրապետութեան:

ՀԱՂԱԳՍ ԲԱԶՄԱԳԻՄԻ ՀԱՐԱԽԱԾՈՅՑՆ, ՈՐՔ ԵՒԻՆ
ՀԱՍԻՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ԵՒ ՎԱՍՆ ՄԱՀՈՒԱՆ
ԵՎԼԻՍԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ՅԱԶՈՐԴԵԼՈՅ ԱՅԼՈՅՑՆ

Գ Լ Ա Խ Խ Գ

5 Յաւուրս յայսոսիկ* (ՇԹ—1060) Տուղրիլ արքայն սպար-
սից տեղեկացեալ ի սլար Խորասանալ⁹, թէ յոյնք տկարա-
ցեալ¹⁰ են ի զօրութենէ և շէ նոցա փոյթ պահել զաշխարհ
տէրութեան իւրեանց, եղ ի մտի վերստին արձակել զգունդու-
զօրաց ի վերայ նոցա և ապականել վերկիր սահմանաց
10 նոցա: Շարժեալ ապա զամենայն աշխարհն պարսից և սկիւ-
թացոց՝ եղեալս ընդ իշխանութեամբ իւրով, զումարեաց
զանթիւ զանհամար բազմութիւն մարդկան, ետ ի ձեռս ե-
րից զօրավարաց, որոց անուանըն էին՝ Սամուխ, Ամուրքա-
ֆըր և Գիճաղիկ¹¹, և առաքեաց զնոսա յաշխարհն Հայոց՝ յա-
15 մենայն սահմանս, յորս տիրեալ էին յոյնք, պատուիր տու-
եալ նոցա՝ յաղարտ վարել զաշխարհն և զնալ մինչեւ ի Սեբաս-
տիա և աւերել զքաղաքն զայն: Հորդան տաւեալ զօրացն պար-
սից՝ անարգել խաղացին յաշխարհն Հայոց իրրե զյորձանու
գետոց և հեղեղեցին վերկիրն առ հասաթակ և որպէս ընթա-
20 նայ հուր ընդ եղէզն, այնպէս ընթացան սորա ընդ աշխարհս
և լափեցին զամենայն, զորս զտին, մինչեւ հասին ի զաւառն
Սեբաստիոյ, ուր և ապականեցին զգեղեցկութիւն դաշտաց
նորա և արեամբ ներկեցին զընզարձակութիւն վայրացն և
հուրբ ծախեցին զրիթէ զամենայն տանս և զգեօզու նորա:
25 Իրրե ազգ եղեւ այս արշաւանք նոցա: ի բաղաքն Սեբաս-
տիա՝ փութացեալ Ատովմայ արքայի և եղբօր նորա Աբու-
ստհլայ՝ փախեան անտի հանդերձ իշխանօք Հայոց և զնա-
ցին ի յաւանն Խաւատանէք¹² և ամբացան անդ, զի անառիկ
էր այն: Խսկ զօրքն պարսից հասեալ պաշարեցին զՍեբաս-
30 տիա՝ յաւուր Բարեկենդանի վարդավառին, և զի ոչ ունէր
քաղաքն պարիսպ հաստատուն, յորդեալ և զեղեալ նոցա առ
հասաթակ ի ներքս, հարին ի բերան սրոյ զամենայն հասակ
մարդոյ, որոց մարմինք իրրե զիայտ անտառի կուտեալ լի-
նէին ի վերայ երկրի և արխոնք նոցա իրրե զհեղեղս հոսեալ

* Աւրհայեցի |Ժամանակագրութիւնք էջ 133—134|:

14 Բ Գիճաղիկ: 18 Բ զաշխարհն: 25 Բ սոզ:

լնդ փողոցս՝ յորդութեամբ գեղուին ի գետն, որ անցանէր
ընդ մէջ քաղաքին, որովք և զուրք գետոյն ի գոյն արեան
գնային և անկանէին յԱլիս գետ:

Եւ յետ այսր հարուածոյ՝ յափշտակեցին զամենայն
5 գանձս թագառորին Ատովմայ և զամենայն ինչս, զորս գտին
ի տունս պիտանի և որոշեալ առին յինքեանս զամենայն
շափահաս մանկունս և զաղցկունս և զտիկնայս: Եւ ապա ար-
կին հոր ի քաղաքն յամենայն տեղիս՝ յապարանս և ի մհ-
ծամեծ շինուածս և յեկեղեցիս, զորս հարիւր թուէ¹³ Աւրհա-
10 յեցի պատմին, ամեներին գմբեթաշէնք և աշեղք: Եւ որք
ապրեալ էին ի սրոյ, մաշեցան ի հրոյ: Եւ այսպէս ի սա-
կաւ ժամու ի մոխիր զարձաւ մեծ քաղաքն Սերաստիա և ա-
մենայն սահմանք նորա և եղեւ իրրե զիիւղ մի մրգապահոց:
Թէպէտ և յետոյ փոքր մի նորոգեցաւ, իսկ զօրացն պարսից
15 կացեալ ի կողմանս յայնոսիկ ութն [աւոր], առին զամե-
նայն աւարն և զգերիսն և զնացին յաշխարհ իւրեանց: Եւ
Ատովմ արքա ելեալ զնաց ի Կոստանդնուպոլիս (Շֆ—1061):
Եւ եկաց անդ առ ժամանակ մի և զարձաւ ի Սերաստիա:

Եւ յետ իրրե երից ամաց (ՇֆԳ—1064) զալստեան Ա-
20 տովմայ արքայի և եղբօր նորին Աբուսահլայ ի Կոս-
տանդնուպոլսոյ, ժամանեալ Հրաւէր երկնային կոշմանն,
վճար հասնեալ կենաց եղիսէ արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ.
Հանգեաւ առ Քրիստոս: Եւ նստաւ ի տեղի նորին, հաւանու-
թեամբ Ատովմայ արքային, տէր Խաչատոր արքեպիսկոպո-
25 սըն, որ էր այր խոհական և իմաստուն. սա հովուեաց զհօ-
տըն Քրիստոսի աշալուրջ տքնութեամբ և բազմավիշտ տա-
ռապակրութեամբ ամս իրրե 31:

Մինչեւ ևս փոքր մի ոգի առեալ Սերաստիա* (ՇֆԲ—
1069), սպարապետն պարսից Խրուձ¹⁴, որ ի զիրս մեր Կրտ-
30 րին ասի, ի տոհմէին Տուղրիլայ, ապստամբեալ յԱլփասլա-
նայ, զիմեաց զօրու ծանու ի սահմանս Հայստանու: Ել
ընդդէմ նորա Մանուէլ Կիրապազատ՝ զօրավար յունաց, այլ
ի պարտութիւն մատնեալ յերեսաց նորա՝ ձերքակալ եղեւ ի
պատերազմի, եւ զօրք նորա ցրուեալ՝ ի փախուստ զարձան:
35 Եւ ապա համարձակ յառաջ խաղացեալ՝ յաւարի էառ զրա-

* Աւրհայեցի [Ժամանակագրութիւն, էջ 192]:

2 Բ որոգ: 3 Բ Ալիս: 31 Ա. զիմաց:

զում տեղիս և Հարձակեալ ի կողմանս Սեբաստիոյ՝ բազում
նեղութիւնս Հասոյց Հայոց ազգիս:

Զայս ամենայն լուսալ Դիոժէն կայսր՝ զօրաժողով ա-
րար անհամար մարդկան և դիմեաց ի վերայ պարսից; Յան-
5 ցանել նորա ընդ Սեբաստիա՝ ընդ առաջ ելին նորա թագա-
ւորն Աթովմ և եղբայր նորա Աքուսա՞լ և ընծայեցին նմա-
րազում նուէրս: Իսկ թշնամիք նոցա՝ իշխանքն յունաց, որք
էին յայնոսիկ կողմանս, բազում բանիւք չարախօս եղեն զնո-
ցանէ և զազդէս Հայոց. ի Հարկանել, ասեն, Խռուճայ զաշ-
10 խաբ՞ս մեր, սոքա առաւել կոտորեցին զմեղ քան զզօրս նո-
րա և թէ՝ զրգիչք պարսից սոքա են: Հաւատաց անմիտ
կայսրն զրաբանութեանց նոցա՝ առանց քննելոյ և Հրամայ-
եաց զօրաց իւրոց յաւարի առնուլ զնորոգեալն Սեբաստիա,
զոր աւարեալ նոցա զբաղաքն՝ արարին և բազում կոտորածաւ:
15 Զայն տեսեալ իշխանացն յունաց և Հայոց, որք եկեալ էին
ընդ կայսերն ի Կոստանդնուպոլսոց, շարժեցան ի գոթի ի վե-
րայ Հայոց և աղաչեցին զկայսրն զագարեցուցանել զզօրսնէ
յանիրաւ զործոյ անտի: Եւ կայսրն, թէսէտ լուսւ նոցա, բայց
ընկեց իշխանութենէ զԱթովմ և զԱքուսա՞լ և սպառնացաւ
20 նոցա ի զառնալ իւրում ի պարսից ի յոյն դարձուցանել զնո-
սա և զամենայն Հայս ընդ նոսա:

Ասպա Հորդան տուեալ զօրացն Դիոժէն, խաղաց ի Տու-
րուբերան աշխարհն Հայոց և, զիմեալ ի վերայ Մանազկեր-
տի, էառ զայն և զորս եզիտ ի քաղաքի անդ ի պարսից՝ խո-
25 զողեաց սրովէ: Լուեալ Ալփասլանայ զարշաւանս կայսերն՝
զիմեաց և ինքն ի վերայ նորա: Եվ ի զաւաճանեալ զօրացն
յունաց՝ մատնեցաւ կայսրն ի ձեռո Ալփասլանայ, զոր յետ
սակաւու արձակեաց զնա ասելով իբր ի նախատինս նմին.
«Հաճեալ է իմ ընդ սահմանս օրինաց ձերոց զոր ասէք՝
30 «Բարի է բարի առնել թշնամեաց» նմին իրի, և հս շնորհեմ
քեզ զկեանս և զթագաւորութիւնս քոյ»: Եւ իբրեւ լուսն ի
Կոստանդնուպոլիս զըմբռնիլն նորին, կացուցին կայսր զՄի-
քայէլ զորդի Տուկիծայ: Եւ յետ պատերազմաց ինչ, Հրամա-
նաւ Միքայէլի բրեցին զաշսն Դիոժէնայ և եղին ի մենաս-
35 տանի մի ի Պոստայ կղզին, ուր մեռաւ նա չարաշար, որպէս
պիզծն Յուլիանոս սպառնալով սրբոյն Բարսղի, զնաց ի
Փարս, և խոցեալ ի Մեռկերիոսէ սատակեցաւ և այլ ոչ դար-
ձաւ. սույնակս և Դիոժէնս (71—1071) մեծաւ խրոխտանօք
սպառնալով ազգիս մերոյ՝ էանց զնաց և ոչ կարացեալ Հասա-

նել բղձից իւրոց, այլ ի բազմավիշտ տառապանս իւր ամենայն փշեաց զոգին և բարձաւ ի միջոց:

Եւ յետ ամաց իբրև ըննից* (Շիթ—1080) մեռանի ի միւում ամի Աստովմ արքա Սինեքարիմեան և եղբայր նորին Ա-
5 բուսահար, որով և բարձաւ թագաւորութիւնն Արծրունեաց. և
ամենեին անծանօթ եղե կարգ ազգի նոցա:

Եւ յետ Հնդկատասան ամաց (Շիթ—1095) մեռաւ Խաչա-
տուր արքեպիսկոպոսն քաղաքիս Սիրաստիոյ և եղաւ ի վանս
սուրբ Նշանի: Եւ կացուցին ի տեղի նորին իշխանք ազգիս
10 մերոյ զՅուվսէփ արքեպիսկոպոսն, որ բազում տառապանս և
պվիշտս կրեաց, զի յաւուրս սորա** (Շիթ—1100) իշխան ոմն
յազգէս Հայոց, նեղեալ յոյժ ի բռնութենէ յունաց, զնաց ի
Պարս և, ուրացեալ զհաւատս, ընկալաւ արքայէն Պարսից
պիշխանութիւն կուսակարսութեանս սահմանացն Սիրաստիոյ
15 և յունական կողմանց և կարգեցաւ Դանիշման¹⁵: Եւ պատե-
րազմեալ զորօք պարսից ընդ յոյնս և ընդ յատինս՝ բազում
Հարուածս Հասոյց նոցա և մեծաւ անձկութեամբ տառապե-
ցուցեալ վշտացուցանէր զազդս Հայոց ի Սիրաստիա և սահ-
մանս նորին: Եւ յետ չորից ամաց (ՇՄԳ—1104) սատակե-
20 ցաւ:

Յետ կրելոյ զբազում խոշտանգանս և զնեղութիւնս,
Հանդարտեալ ժամանակս ինչ Յովսէփայ արքեպիսկոպոսի
քաղաքիս Սիրաստիոյ և Հասեալ յաւուրս ծերութեան՝ փո-
խեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ ի վանս սուրբ Նշանի: Եւ
25 նստաւ ի տեղի նորին տեսուչ տէր Դաւիթ արքեպիսկոպոսն
(ՇԿԶ—1117):

Յաւուրս սորա Ալիբաս ամիրայն Սիրաստիոյ՝ որդի ի
թոռինն Դանիշմանայ, նահատակեաց զբազումս յազգէս Հա-
յոց. իշխան ոմն Դաւիթ անուն*** ունէր զհինդ որդիս՝ Արև,
30 Գոհարինէ, Ռատիկոս, Սամիդէ և Տունկի: Եւ եղե ի յարձա-
կիլ սկիւթացոց գերեցաւ Դաւիթ էրեց որդովն: Եւ ինքն ու-
րացաւ զհաւատս Քրիստոսի, բայց կին նորա սնոյց զշորե-
սին որդիս իւր ի վարս աստուածապաշտութեան, որոց ի շափ:

* Վահրամ: Աւրհայեցի [Ժամանակազրութիւն, էջ 272, 297]:

** Վարդան [Պատմութիւն տիեզերական, էջ 148]:

*** Յուլիսի 28 [Տե՛ս Յայսմաւութք, Կոստանդնուպոլիս, 1706, էջ 885]:

Հասեալ՝ երեք ի նոցանէ վասն քաջութեան իւրեանց կարգեցան ի զինուորաթին ամիրային Ալիբասայ, իսկ նշատիկոս կրօնաւորեցաւ ի վանս սուրբ Նշանի՛ եւ ի չարախօսել ումանց զշորեցունց եղբարց՝ միանկամայն ածին առաջի ամիրային: Եւ յետ բազումն հրապուրելոյ զնոսս ուրանալ զհաւասս, իբրև ետես թէ ոչ առնուն նորա յանձն, բազմադիմի դառն տանջանօր ետ չարչարել զնոսս և հուսկ յետոյ հատին զգլուխս նոցա, զորս ամփոփեալ քրիստոնէից՝ թաղեցին ի Մարգմախին՝ մերձ ի ճանապարհն Քառակուսի ասացեալ.

10 և կարգեցաւ տօն վասն նոցա՝ անուանեալ տօն Գոհարինեանց, ըստ որում մեծն ի նոցանէ կոշիր Գոհարինէ (ՇԶԵ—1136)¹⁵:

ՅԱՂԱԳՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ԹԷՌԴՈՐՈՍԻ Ա.ԲԵՂԱՅԻՆ ԵՒ
ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ՆԱՀԱՆԳԻՍ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ՍԱՀԱԿՈՅ.Յ.Յ.՝
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍ.Յ ԵՒ ԿԱԹՈՇԿԻԿՈՍՍՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍՈՒՆ ԱՆԱՆԻՅ.Յ.Ի
Ի ՍԵԲԱՍՏԻՍ.Ի ՎԱՆՍ ՍՊԲՈՅ ՆՇԱՆԻ

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

Դառնադէտ և բազմավիշտ ժամանակիս (ՇԶԵ—1138) վեր երեցաւ այրն հանձարեղ և կորուլաբան տէր Գրիգոր արքեպիսկոպոսն և յաջորդեաց զինի մահուանն Դաւթի յաթոռ արքեպիսկոպոսութեան՝ ի Սեբաստիա ի վանս սուրբ Նշանի, որոյ երկրորդ ամի (ՇԶԸ—1139)¹⁷ նահատակեցաւ սուրբն թէողորոս արելայն՝ երջանիկ վկայն*, ի կաթողիկոսութեան տեառն Գրիգորիսի՝ եղօր Շնորհալույն: Սա էր սեբաստացի, որդի Գոհարինեայ վկայի, կրօնաւորեալ ի վանս սուրբ Նշանի. և ամբաստանեալ ումանց զնմանէ առ Ալիբաս ամիրայ Սեբաստիոյ՝ կոշեաց զնա առաջի իւր և յորդորեաց թողուլ զքրիստոնէութիւն, ապա թէ ոչ՝ զանք և տանջանք և բանտ կա, ասէ, առաջի քո: Պատասխանի ետ թէողորոս. «Ես քրիստոնեայ եմ և արելայ և պաշտեմ զաստուած Հայր և զորդի նորա միածին և զսուրբ Հոգին և զայլ հաւատս կամ զկրօնս չկարեմ առնուլ յանձն»: Յասուցեալ ընդ այս ամիրայն՝ Հրամայեաց Հարկանել զնա և զնել ի բանտ և բազմօր տառապեցուցանել և ապա ետ հանել և տանիլ ի տուն աղօթից իւրեանց: Եւ դա՞յիձքն սուսերամերկ ստիպէին զնա մտանել ի

30

35

* Ցուլիսի 22 [ՏԵՌ Յայսմաւորք, կ. Պոլիս, 1796, էջ 820—822],

ներքս, և իբրև ոչ եմուտ, շարաշար տանջեցին զնա և դարձեալ արկին ի բանտ: Յորժամ լուաւ զայս արքեպիսկոպոսն Սերաստիոյ տէր Գրիգոր, գրեաց առ վկայն բանս մխիթարութեան և քաջալերս՝ յօժարութեամբ մեռանիլ վասն Քրիստոսի: Զկնի այսորիկ մտանեաց զնա ամիրայն ի ձեռս թօսոսի դատաւորին, որ էր դարձեալ ի քրիստոնեութենէ, և նա յետ բազում սպառնալոյ անխախտ գտեալ զերանելին՝ ետ տանիլ և սպառնանել: Եւ դահիճքն ընկեցին զնա երկիր և Հարին յերկար արցի և բռնցի, և ապա սրով յերիս մատոնս Հատին զմարմին նորա, և այնպէս թաւալելով յարեան իւրում՝ աւանդեաց զնողին ի ձեռս աստուծոյ (ՇԴԸ կամ ՈՒ—1149 կամ 1155):

Յայնժամ իշխան ումն, ի սերաստացւոց աստի յազգէս Հայոց, Սարգիս անուն, բազում ինչ տուեալ ամիրային՝ էառ 15 զմարմին սրբոյն և բերեալ թաղեաց պատուվ ի վանս սուրբ Նշանի՝ յեկեղեցւոչ սուրբ Կարապետին, յետ կոյս դասին, ի Հարաւակողմն առաջի որմոյն, ի ներքոյ կամարին, և ետ գրել ի վերայ շիրիմին՝ թէ «Այս է տապան Հանգստեան սրբ-բռոյն Գոհարինեայ որդոյն՝ Թէոդորոս նահատակին»^{18:}

20 Գրիգոր արքեպիսկոպոսն քաղաքիս Սերաստիոյ նստաւ ի վանս սուրբ Նշանի ամս իբրև 31 և Հասեալ յաւորս ձերութեան Հանգեաւ ի Քրիստոս ի թվին ՈՓԸ (1169) և թաղեցաւ ի վանս, ի գերեզմանատանն, Հուալ շիրիմի Պիտրոսի Գնտադարձին: Եւ նստաւ ի տեղի նորին Սահակ կամ Պոսկ արքեպիսկոպու՝ այր խոհական և պարկելու: Յաւորս սորա (ՈՓԸ—1179) եղե ժողովն Հոռմէլլայու ի ժամանակս Գրիգորիսի կաթողիկոսի՝ Տղայ անուանելոյ՝ որդոյ Վասիլի՝ եղբօր Շնորհաւոյն, վասն միաբանութեան Հայոց ընդ յունաց, զոր յերկար առաջի արարեալ՝ զուղղափառ դաւանութին կաթողիկէ եկեղեցւոյս Հայաստանեաց և զանսայթաք աւանդութինսն և զանստերից ծէսսն, զորս ունիմք սրբոց Հարցն յառաջնոց, որով և վարիմքս: Եւ ի Հաստատութիւն այնմ անստելի ճշմարտութեան՝ երկու կաթողիկոսունքն եւ 31 արքեպիսկոպոսունքն ստորակնքեալ զիւրաքանչիւր անուանս ձեռմբ իւրեանց և կնքեալ յղեցին առ կայսրն Կեռ-Մանուէլ՝ ի Կոստանդնուպոլիս, ի ձեռն թղթատարցն: Բայց ժամանեալ

² Ա. չիք զայս: 19 Բ ունի հավելյալ՝ ի թիվն 1826 փոխազրեցան նշխարք սրբոյն ի սուրբ Աստուածածուն յեկեղեցին:

նոցա ի Կեսարիա՝ ոչ ևս կարացին յառաջ գնալ, զի յարգեցան ի խոռվոթեանց ճանապարհին և դարձան յետս առ կաթողիկոսն: Խոկ նորա վշտացեալ և տիրեալ յոյժ ընդ ոչ յաջողել գործոյն, վասն որոյ ամենայն ջանիք հոգայր ճանապարհ գտանելոյ յապահովի առաքել զթուղթսն. և մինչդեռ նա [յայսպիսի վարանս էր՝ էհաս բօթալից լուր մահու Կեռ-Մանուէլի կայսերն (Ոհթ—1180): Ընդ որ կարի իմն թախ-ծեալ հայրապետքն և եպիսկոպոսունքն մեր՝ դարձան իւրաքանչիւր ոք ի վիճակս իւրեանց, դարձ արարեալ և Պատակ

10 կամ Սահակ արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ ի տեղի իւր ի մենաստանս սուրբ Նշանի և ժամանեալ ի կէտ վերին կոչ-մանն՝ վախճանեցաւ բարի մահուամբ և թաղեցաւ աստէն (Ոլե—1186):

Յետ վախճանի Պատակ արքեպիսկոպոսին, կալաւ զաթոռ արքեպիսկոպոսութեան Սեբաստիոյ տէր Անանիս արջի եպիսկոպոսն (Ոլջ—1187), այր երեւէլի և վեհանձն, սիրելի և հաճոյ յաշս մեծամեծաց և փոքրունց:

Յաւուրս սորա երեւէլի եղե մեծ իշխանն հայոց Լոռն⁹, որ արքայ անուամբ պատուեալ լինէր, և տեսեալ թէ յաջո-
20 ղեց նմա տէր և օր ըստ օրէ զօրանայ իշխանութիւն նորա և հոչակ անուանն ընդ ամենայն ազգու կամեցաւ օծանիլ թա-
գաւոր, վասն որոյ, հաւանութեամբ Գրիգորի կաթողիկոսի և զլիսաւոր եպիսկոպոսացն ներսէսի կամբրօնացւոյն, Յովսեփայ Անտիքայ եպիսկոպոսին, Յոհաննու Սոսյ եպիսկոպոսին և
25 Անանիայի Սեբաստիոյ եպիսկոպոսին¹⁰ և այլոցն և փառա-
զարդ իշխանացն մերոց՝ Հրաւէր արձակեաց յամենայն կող-
մանս, յորս կային հայք, և ժողովեցան եպիսկոպոսունքն և
վարդապետք և կրօնաւորք, վանահարք, իշխանք, և զօրա-
ւարք՝ զօրօք ևս ի յունաց և լատինացոց, և զարդարեցին
30 զրովանդակ քաղաքն Տարսոնի և արարին հանդէս մեծ յե-
կեղեցւոց սրբոյն Սոփիայ, ուր մեծաշուր փառօք էօծ Գրիգոր
կաթողիկոսն զկեռն թագաւոր ի վերայ ամենայն հայոց՝ յամի
տեառն 1198 (Ոհի) յունվարի 6: Եւ եղե ուրախութիւն մեծ
ցրուեալ և տարագրեալ ազգիս: Եւ ապա ժողովեալ եպիսկո-
35 պոսունքն և այլք ողջունեալ զնորապսակ թագաւորն՝ դար-

* Պահանձու

Վարդակական կատամութեւն տիեզերական, Էջ 152]: Յ իշխանակարան:

21 Բ հոչակի: 22 Ա Գրիգոր: 29 Բ զօրք:

- ձան ուրախութեամբ ի տեղիս իւրեանց: Եկն և արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ տէր Անանիա ի վանս իւր և Հովուէր զհօտը՝ շնորհեալ ինքեան աստուծոյ:
- Եւ յետ ամաց իբրև շորից (ՈՍԱ—1202) Հիւանդացեալ
- 5 Գրիգոր կաթողիկոսի՝ վախճանեցաւ ի Սիս բաղարի: Յայն-ժամ ժողովեալ կեռնի զեպիսկոպոսունս ազգիս մերոյ՝ խոր-հուրդ արար վասն ընտրութեան նոր կաթողիկոսի. կէսք ա-սէին ընտրել զԱնանիա եպիսկոպոս Սեբաստիոյ, որ Համար-իւր լինել յազգականութենէ Պետրոսի Գետագարձին և էր Հա-
10 ճոյ յաշս բազմաց, և կէսք՝ զՅովհաննէս արքեպիսկոպոս Սրսոյ: Եւ ի ծագել մեծի տարածայնութեան՝ Ցրաման ետ կեռն արքայ ձեռնադրել զՅովհաննէս, որ և էր ընտանի թա- պաւորին և սիրելի պալատականցն, այր արքայակերպ և փա- ռացի անձամբ, և Հաւանեալ այնմ ժողովելոցն՝ կատարե-
15 ցին ըստ բանի արքային: Եւ զնացեալ նստաւ Յովհաննէս յաթոռ կաթողիկոսութեան ի Հոռմկլայ, որ և մականուամբ Մեծաբարոյ կոչեցաւ:
- Զայն իբրև տեսին կուսակիցք Անանիայի, սկսան քըրթ- մընչել ի ժողովրդեանն, թէ ոչ Հաւանութեամբ եպիսկոպոսաց
- 20 եղել ընտրութիւն Յոհաննու, այլ ըստ Հաճոյս թագաւորին: Եւ սովորն այսու վստահութիւն տոեալ Անանիայ և միարանեալ ընդ իւր զեպիսկոպոսունս և զվանականս Փոքուն Հայոց, մա- նաւանդ զրնակիչս Սեբաստիոյ և Կեսարիոյ, խորհեցաւ ի զը- լուիս տանել զկամս իւր, վասն որոյ և երեսլի պարգևօք Հա-
25 ճեցուցեալ զՄուզնատին՝ մեծ ամիրայն իկոնոյ, այն է Ղօ- նիայու, որ տիբէր բովանդակ այնոցիկ կողմանց, նստաւ իբր առանձին կաթողիկոս (ՈՍԲ—1203) աստ ի Սեբաստիա ի վանս սուրբ Նշանի, և յաջողեցաւ իշխանութիւն նորա, որով- հետեւ ի մեծ Համարի էր և Սեբաստիա, իբր թագաւորական
- 30 բաղար Արծրունեաց և աթոռ Պետրոսի Գետագարձի, ուր և թաղեալ կայ մարմին նորա: Իսկ կեռն արքայ իրազեկ լեալ այսմ՝ ոչ իշխեաց առնել ինչ, զի ակն ածէր ի Ռուգնատինայ: Եւ եղել զի ծագեցաւ զժուրութիւն ինչ ի մէջ կեռն արքայի և Յոհաննու կաթողիկոսի՝ յետ կալոյ յաթոռ Հայրապետութեան
- 35 ժամանակս ինչ, վասն որոյ Համարձակութիւն առեալ ընտ-

33 Ա. Լեռնի:

կիչք Փոքուն Հայոց՝ Հաստատեցին զիշխանոթիւն կաթողիկոսի իւրեանց Անանիայի: Եւ յայնուհետեւ շրջէր Անանիա կաթողիկոս տիրաբար յայցելութիւն յիւրամ թեմի և առնէր այլ և այլ կարգաւորութիւնս՝ ունելով ընդ իւրեւ ոչ սակաւ եւ պիսկոպոսունս: Դէպ եղեւ նմա զնալ ի մեծն Կեսարիա, այն է՝ Գայաէրի, և ժողովուրդքն ընկալան զնա մեծաւ պատուով իւրեւ զեպիսկոպոսապետ ազգիւ: Եւ մինչդեռ նա անդ էր ամսօրեայ ժամանակօք՝ նաշատակեցաւ սուրբ վկայն Թէոդորոս*, զոր մինչ ի բանտի էր և ի տանջանս՝ առաքիաց առ նա Հայրապետն Անանիա զբա՞նաց ոմն Գէորգ անուն՝ Հանդիրձ կերակրօք, քաջալերել զնա: Տեսեալ Թէոդորոսի զբա՞նայն՝ ուրախ եղեւ, միտիթարեալ ի բանից նորին և առաւել ևս վստա՞ցեալ ի տէր, զուարթմտգին փափաքէր Հասանել ի ժամ մարտիրոսութեան: Եւ մինչ էր ի բանտի՝ երեցաւ նմա Քրիստոս՝ ունելով ի ձեռին թագ արրոնական, և օրհնեաց և զօրացոյց զնա: Եւ յետ կալոյ նորա ի բանտի զաւուրս 16 և կրելոյ զազգի ազգի զառն կատանս և զմիշտս, Հանին արտաքոյ քաջարին և Հարին յամենայն կողմանց սուսերօք և բրօք և բարամբրք, և նա ուրախութեամբ աւանդեաց զհողին: Եւ ի ցոլանալ պայծառ լուսոյ ի վերաց մարմնոյ սրբոյն յարհաւիրս անկեալ զահճացն՝ խոյս ետուն անտի: Եւ շահ Ռուգնատին իմացեալ զեղեալսն՝ Հրամայեաց մեծի Հայրապետին Անանիայ՝ փութով բառնալ և թաղել զնա: Եւ զնացեալ բարձին զուրբն և ամփոփեցին պատուով յարժանաւոր տեղուց, յամի տեսուն 1204 (ՈՍԳ), մայիսի 18:

Գարձ արարեալ ի Կեսարիոյ Անանիա կաթողիկոսի՝ եկն ի Սեբաստիա մայրաբաղարս և նստաւ ի տեղի իւրում ի վանս սուրբ Նշանի՝ այլ ևս ամս երիս և Հատիեալ նմա Հրամայեաց վերին կոշմանն՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և եղաւ մեծաւ պատուով 30 և փառօք ի շիրմի ի Հարաւակողմն մենաստանիս արտաքոյ պարսպի եկեղեցոյն, Հուալ ի յորմն առաջի փակեալ զրանն՝ և պատուի յերթեեկաց դամբարան նորին մինչեւ ցայսօր ժամանակի:

* Ճառընտիր:

10 Ա. Գէորգ: 30 Ա. Հարաւակողմն: 33 Բ. ունի նախելուով՝ և յետ իրը 618 ամսց յաւուրս Օհաննէս եպիսկոպոսի Սեբաստիոյ շինեցաւ ի վերայ փայիշը շիրմի արդեամբ Քիւլէքնան պարոն Յոհաննիսի:

ՅԱՂԱԳՄ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍՈՒՆ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ ԵՒ
ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԱՌԱՋՆՈՅ ԵՒ ՇՄԱԽՈՆԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ,
ԵՒ ՎԱՍՆ ԴԻՊՈՒԱԾՈՅ ԻՆՉ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ՈՐ ՅԱԽՈՒՐՄ ՆՈՅԱ.

Գ Լ Ա Խ Խ Ե

- 5 Յաւուրս այսոսիկ (Զիէ—1288) նստաւ ի վանս սուրբ
նշանի տեսուչ նաշանգիս Սեբաստիոյ տէր նիկողայոս արք-
հաղիսկոպոսն*, այր Հեղ և խոնարհ բարութ և որշափ ինչ
ձեռնահաս էր՝ բարեպէս Հովուէր գհօտն Քրիստոսի և համ-
բերաբար տանէր վշտաց և անձկութեանց, որք յաճախէին
10 յաւուրս սորա: Վասն զի հիկին Հասին (ԶիԱ—1292) ի սահ-
մանս Սեբաստիոյ ելուզակր ոմանք՝ ապստամբեալը ի սուլ-
տանէն Եղիպառոսի, որք (որպէս զրի ի ձեռագիր պատմու-
թեան²⁰ միում**) գերեցին ի շրջակայ յեզերաց քաղաքիս 800
ոդիս և սպանին 50 զլիսաւոր անձինս ի քրիստոնէից, և ա-
15 պա, վստահացեալ ի զօրութիւն իւրիհանց, զիմեցին և մտին
ի ներքս ի քաղաքն և օգնականութեամբն աստուծոյ Յարապ
որդին Սամաղարին Հարեալ կոտորեաց ի նոցանէ 500 ան-
ձինս և զիակոյտ արար իրրե զրլուր ինչ մեծ ի վերայ ճա-
նապարհին և զայլսն փախստական արար:
20 Եւ յետ երկուց ամաց (ԶիԳ—1294) ծագեցաւ այլ իմն
աղմուկ ապստամբաց ի քաղաքս Սեբաստիա***, զի Ասլա-
նու և Սուրբյ և Զաղաշար²¹ կոչեցեալ ապստամբքն քազում
զօրօր եկեալ մտին ի քաղաքս և քազում նեղութիւնս Հասու-
ցին քաղաքացոց, մանաւանդ ազգիս Հայոց: Եւ յետոյ զօրա-
ցեալ քաղաքացիքն՝ Հարին և սատակեցին զբազումս ի նո-
ցանէ և զայլսն փախստական արարին:
25 Յետ այսորիկ (Զիէ—1298) Սմբատ բռնաւոր արքայն
Հայոց****, որ ի ցեղէ Ռուբենեանց, լուր առեալ թէ Հեթում և
Թորոս Եղբարք իւր՝ դարձեալը ի Կոստանդնուպոլսոյ՝ դնան
30 առ Ղազան խանն թաթարաց՝ առ ի առնուլ զնա ի թիկունս
և զինիլ ընդդէմ ինքեան, և թէ՝ Հասեալ են նորա ի Սեբա-

* Յիշատակարան:

** Պատմութիւն:

*** Ի նոյն Պատմութիւն:

**** Անգ ի պատմութիւն:

4 Բ այստեղից զլիսահամարների կարգը խախտիել է. զրիչը Ե-ի փա-
խարեն զրել է. Զ. ուղղել ենք մինչև վերջ: 17 Բ 568:

տիւա, իսաղաց զօրու ծանու ի վերայ նոցա և ձերբակալ արարեալ գերեսին զնոսա՝ տարաւ և եղ ի բանտի, և յետ բանի մի ատորց սպան զթորոս և կուրացոյց զաշսն Հեթմոյ:

Յաջորդ ամին (Զել—1299) ապստամբեցաւ Սուլամիշ,

- 5 զօրապետ սուլամին, և սպան զՊայանշարն և զՊիշխուրն և
շանայր տիրել Սեբաստիոյ, զոր իմացեալ ի Սեբաստիա զան-
գութ և զանողորմ բարս նորին և զալստամբութին՝ ոչ հը-
նազանդեցան նմա, այլ ամբացուցեալ զպարիսպն՝ զինեցան
ընդ դէմ՝ ապավինելով յաստուած: Եւ յաւոր Առաջին կիւրա-
լէին ազուհացիցն՝ մարտի 8° եկն զօրօք բազմօք եղբայր
Սուլամիշին ի վերայ մայրաքաղաքիս Սեբաստիոյ: Եւ յետ
աւուրց ինչ եկն և Սուլամիշն և զաւորս 40 պատերազմեալ՝
ոչ ինչ կարաց առնել, և յաւոր Աւագ ուրբաթին, որ էր ապ-
րիլի 17, դարձ արարեալ գնաց յաշխարհի զաշտն և անդ կո-
տորեալ զօրացն ի Բաշխերտէն²² և ինքն մազապործ փա-
խեաւ յԵգիպտոս: Յայսմ նուազի յետ բազում անձկութեանց
փրկեաց տէր զՍեբաստիա ի կործանմանէ:

- Եւ յայսմ հեծելակոյտ և զօրագումար պաշարմանց ժա-
մանակիս կարի իմն տառապանս կրելով՝ վշտացաւ տէր նի-
20 կողայոս արքեպիսկոպոսն և հասեալ զրաւ կենացն՝ հանգեաւ
ի Քրիստոս (ԶՄԴ—1305) և թաղեցաւ ի վանս սուրբ Նշանի:
Զկնի մահուանն նիկողայոսի՝ եղաւ ի տեղի նորին տէր
Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսն, որ էր այր հանճարեղ և կո-
րովարան և բարուք Հոգուէր զօտն յանձնեալ յինքեան ի
տեանէ: Յաւորս սորա (ԶՄԶ—1307) հրամանաւ Լևոնի հա-
յոց արքայի եղեւ ժողովն Սսոյ²³, որք ժողովեցան 41 արքե-
պիսկոպոսնք, 10 վարդապետք, 7 վանահարք, Լևոն ար-
քայն և թագաւորահայրն Հեթում և եղբարք Հեթմոյ՝ Օշին և
Ալինախ և 10 մեծամեծք իշխանք՝ վասն ընտրութեան նոր
կաթողիկոսի՝ յետ մահուանն Գրիգորի, որք և ընտրեցին և
եղին զԿոստանդին Կեսարացի Պրոնագործն²⁴, որ և զառա-
չինն նստեալ էր կաթողիկոս:

- Եւ ապա թագաւորն Լևոն և կաթողիկոսն Կոստանդին
յառաջազրեցին արքեպիսկոպոսաց ժողովոյն բնգունի և
հաստատել ի վիճակի իւրեանց զինն զլուխ բանս՝ ըստ դա-

24 Բ յանձնեցեալ: 25 Ա չիք հայոց: 29 Ա իշխան:

ւանութեան և քստ ծիսի արարողութեանց համաձայնիլ հռո-
մայիկացոց, զոր սակաւք ի նոցանէ ի հաճոյս արքային ըն-
կալան և սկսան վարիլ ի վիճակի իւրեանց այնու ծիսիւ և
արարողութեամբ, և ոմանք, որպէս Սարգիս արքապիսկոպոսն
5 Երուսաղեմի և Ստեփաննոս արքապիսկոպոսն Սեբաստիոյ և
բազումք ընդ նոսա, միաբանեալք՝ իսպառ մերժեցին զանի-
րաւ Հրամանն Անոնի թագաւորին և յաջորդի Նորին՝ Օշնի
արքային և Կոստանդիայ կաթողիկոսի, և արքելին գիւրա-
յինսն այսպիսի արարողութեանց ի բաց կալ: Եւ ինքեանք
10 կացին մնացին ի վերայ ուղղափառ գաւանութեանս Հայոց՝
անսայթաք և ի վերայ անվիար աւանդութեանց Հայաստա-
նեայց կաթողիկէ եկեղեցոյ՝ անվրէպ: Եւ այսպիսի աստուա-
ծահաճոյ վարուք յերկարեալ ի կեանս և վաստակեալ ի տես-
չութիւնս ամս իբրև 33 և հանգեաւ ի Քրիստոս (29է—1338)
15 և եղաւ ի վանս սուրբ Նշանի:

Ի սոյն ամի միաբան հաւանութեամբ քահանայք, իշ-
խանք, ժողովուրդք ընտրեցին և եղին տեսուշ նահանգիս
Սեբաստիոյ զտէր Շմատօն կամ Սիմէօն արքապիսկոպոսն,
այլ խոհեմ և աշալուրզ, զոր բարեպէս կառավարէք զժողո-
վուրդն: Յաւուրս սորա (29Աւ—1342) Հրամանաւ Ճիւան Կոս-
տանդին Հայոց արքայի և Միսիթարայ կաթողիկոսի եղի ժո-
ղովն Սոոյ²⁵, ուր ժողովեցան 29 եպիսկոպոսնք, յորոց մի
էր և Շմատօն արքապիսկոպոսն քաղաքիս Սեբաստիոյ և 5
զիսաւոր վարդապետք և 10 վանահարք և բազում երիցունք,
որք միաբանեալք Հանին յատեան զբանս զրաբարտութեան-
ցըն Հռոմայեցոց, որք արարեալ ազգիս մերոյ և ժողովեալ
էին ի միում զրբոյկի 117 զլուխ բանս մոլորութեանց, զոր ի
քննութիւն մատուցեալ արքապիսկոպոսացն՝ մի առ մի զրեցին
զպատասխանիս ընդարձակ յոյժ և արարին զիրք մի, յորում
20 խոհական բանիւք ունայնացուցեալ նանրացուցին զայն ամե-
նայն զրաբանութիւնս և զշարախօսութիւնս նոցին և ցուցին լի-
նիլ նորին աղճատանս զառածելոյ մտաց և շաղփաղփութիւնք
բանսարկու և քու արանց, որոց մինն այս է, թէ Հայք ու-
նին աւանդութիւն այսպիսի, զի թէ ոք իցէ ի վտանգ մահու
30 և չունիցի ժամանակ Հաղորդելոյ և սուրբ խորհրդոյն՝ առնէ
զձև խաչի մատամբ ի վերայ երկրի, և միոյ ի թեոց անտի

32 Բ նոցին: զառաժելոց:

իսաշին առեալ փոքր մի հող ի գետնոյն՝ ճաշակէ, և այն համարի առ նոսա ի տեղի հաղորդութեան:

Առ այս ասացին սուրբ Հարք ժողովոյն. այդորիկ են
պառաւանց ցնորբ և տխմարաց, որոց չէ իսկ արժան տալ
պառաւախանի, քանզի ոչ եթէ զոր ինչ մի անգամ խօսին եր-
բէք պառաւունք այն օրէնք իցեն առ մեզ, զի ահա այսմ ա-
մի յերկրի մերում աւելի քան զտասն հազար քրիստոնեացը
կոտորեցան ի բերան սրոյ անհաւատից և ոչ լուաք լումերէ,
թէ ոք ի նոցանէ հաղորդեալ իցէ ի հողոյ: Ըստ այսմ օրի-
նակի զրեալ պատասխանի ամենայն ստաբան բաջաղանացն
մի առ մի և հերքեալ մերժեցին զայն ամենայն ստայօդ
բարբաջմունս Հոռմայեցոց, որք խօսին զազգէս Հայոց, և ա-
պա ձեռն եղեալ՝ ստորագրեցին ժողովեալ արքեպիսկոպո-
սունք միաբան և առաքեցին առ պապն և ինքեանք զարձան
15 ի տեղիս իրեանց:
Գարծ արարեալ և տեառն Շմատօնի արքեպիսկոպոսի
եկն ի վիճակն իւր Սեբաստիոյ և կեցեալ բարի վարուք և
առաքինի զործովք՝ փոխեցաւ յանանց կեանս (ՊԺ—1369)
և թաղեցաւ ի սուրբ մենաստանիս: Յետ Շմատօնի արքեպիս-
կոպոսի նստաւ յաթոռ տեսչութեան ի վանս սուրբ Նշանի
տէր Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսն երկրորդ, որ նահատա-
կեցաւ ի ՊԼԶ (1387) թուին, զորմէ տես ի յաջորդ զլուխն:

ՅԱՂԱԳՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈԽԻ
ԱՐՔԵՊԻՄԿՈՊՈՍԻՆ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ԵՒ ՈՐՈՅ ԸՆԴ ՆՄԱ.
ԵՒ ՎԱՐՍ ԴԱՌՆԱՂԷՏ ՀՅՐՈՒՄԱԾՈՅՆ, ՈՐՔ ԱՆՑԻՆ
ԸՆԴ ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՅՆ ՆՇԱՆԻ ԵՒ ԸՆԴ ՍԵԲԱՍՏԻՅ.

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ

Յորժամ էառ լանկ թամուր զբարիլոն (ՊԼԶ—1387) և
եկն ի սահմանս մեծին Հայաստանու տարածեցաւ համբաւ
30 նորա յաշխարհ տէրութեան օսմանցոց, յորմէ համարձակու-
թին առեալ Պուրհանատին անուն ոմն, որ և ասի Բուրհան
Դաղի, ապստամբեցաւ յամիրայէն Սեբաստիոյ և սովան զնա,
և ինքն նստաւ ի տեղի նորա և ժողովեալ զգօրս ասպատա-
կէր ի բազում տեղիս: Այլ քանզի առ ամենեսին զտաւ անո-

* Բ ի հողոյ երկրի: 12 Բ խօսէին: 17 Բ ի Սեբաստիո: 27 Բ Գլուխ է:

դորմ, զօրք նորա, որք էին ի քաղաքի անդ Սեբաստիոյ, խորհեցան վտարանչել ի նմանէ և կամ ի ծածուկ գաւել զնա և բառնալ ի կենաց*:

Եւ էր յայնժամ (1387) առաջնորդ մայրաքաղաքիս Սե-
5 րաստիոյ և տեսուչ սրբոյ Նշանի վանացս տէր Ստեփաննոս
արքեպիսկոպոսն, այր սրբակրօն և առաջի մեծամեծաց յար-
գոյ, որոյ և կազմուած մարմնոյն՝ արտաքոյ հասարակ կար-
գի ահեղատեսիլ էր և զօրաւոր: Երբե ազդ եղել Պուրհանատին
ամիրային խորհուրդն ապստամբութեան զօրաց իւրոց, ո-
10 մանք ի թշնամեաց մատուցեալ առ նա ասեն, թէ զրգոիչ
ապստամբութեանն է Ստեփաննոս եպիսկոպոս քաղաքիս:
Զայս լուեալ ամիրային՝ դիմեաց ի վերայ Սեբաստիոյ և
նուաճեաց զապստամբսն և առաքեաց արս խիստս ժանտա-
րարոյս ի սուրբ մենաստանս՝ տանիլ զեպիսկոպոսն ամենայն
15 ուխտին, իսկ սուրբ եպիսկոպոսն տուեալ կաշառս զօրակա-
նացն՝ ետ արձակել զայլ կրօնաւորսն և ինքն առեալ երկու
ծերագոյն արեղայս, որոց անուանքն էին Սեղբեստրոս և
թէոդորոս, զնաց առաջի բռնաւորին, զոր հարցաքննեալ՝ ե-
զիտ անմեղ և հաւատարիմ զեպիսկոպոսն, բայց նա զրգուեալ
20 ի թշնամեաց՝ ասէ ցնա՝ «Այդու գիտացից, թէ անմեղ ես և
հաւատարիմ առ իս, եթէ զարձցիս յօրէնս փմ»: Ասէ ցնա
սուրբն. «Դու զիս կալար իրրե զապստամբ: Արդ, եթէ ապրս-
տամբ եմ՝ սպան զիս, իսկ եթէ անմեղ՝ արձակեա՛»: Այլ ա-
միրային բարկացեալ ընդ այս պատասխանի նորա՝ առաւել
25 ես ստիպէր յուրացութին և սպառնայր ածել ի վերայ նո-
րա և աբեղայից նորին բազում չարիս: Յայնժամ երեքին նո-
րա սկսան միաբերան խոստովանիլ զամենասուրբ զերրոր-
դութին և զթրիստոս աստուած և ապա ասեն՝ «Մեր զայլ
հաւատ ո՛չ գիտեմք և ո՛չ ընդունիմք, այլ զայլ միայն և ի
30 վերայ այսր հաւատոյ մեռանիլ պարծանս համարիմք և փա-
ռուորեմք զարարիլ մեր, զի սոյնպիսի աւանդեաց մեզ ու-
ղիղ հաւատս»: Ընդ այս ցասուցեալ պիղծ բռնաւորին՝ հրա-
մայեաց հատանել զգլուխս նոցա առաջի իւր, և դահիճն ա-
մենայն զօրութեամբ բազում անգամ հարեալ զպարանոց

* Ցունիս 23 [տե՛ս Ցայսմաւուրք, Կոստանդնուպոլիս, 1706, էջ 823—
824]:

սրբոյ հպիսկոպոսին՝ ոչ կարաց հատանել, և նա անդադար
օրհնէր զփրկիշ իւր: Եւ պղծոյն զայրացեալ ի վերայ զահճին
և լուսեալ զքաղցրաբարբառ օրհնութիւնս հպիսկոպոսին՝ ա-
ղաղակեաց մեծաձայն: «Պատառեցէք զքերան դորա, առէ,
5 զի մի՛ լուայց զօրհնութիւն բանիցդ»: Յայնժամ տարածեալ
զնա զահճաց յերկրի՝ ոմանք պատառեցին զքերանն և ո-
մանք հատին զնա ընդ մէջ և անդամ անդամ յօշեցին, և նա՝
զոհանալով զտեառնէ՝ աւանդեաց զնոպին: Անդ գլխատեցին
և զերկու արեղայան և արկին զմարմինս նոցա ընդ դէշ դիա-
10 կանց այլոց շարազործաց նորոգ սպաննելոց: Եւ տէրն Քրիս-
տոս փառաւորեաց զսուրբսն, զի լոյս պայծառ ցոլացեալ
յերկնից էջ ի վերայ մարմնոյ սրբոցն, և զայն տեսեալ պիդօ
բռնաւորին՝ կարծեաց, թէ վասն այլազգեացն եղեւ նշանն,
վասն որոյ ետ որոշել զմարմինս սրբոցն և զշնորհօքն Քրիս-
15 տոսի հետ սրբոցն զնալ լոյսն՝ վկայ անմեղութեան սրբոց
եպիսկոպոսին՝ ի պարծանս մեր և յամօթ այլազգեացն, և
թողին զմարմինս սպաննեցելոց՝ անդէն կերակուր լինիլ զա-
զանաց, բայց սրբոյ եպիսկոպոսին զմարմինն հաւատաց-
եալքն գողացեալ՝ թաղեցին յեկեղեցի մի և արեղայիցն ընդ
20 փուլ մի հողով ծածկեցին:

Յետ այսորիկ առաւել ևս բորբքեալ բարկութեամբ ա-
նօրէն բռնաւորն՝ հրամայեաց յաւարի առնուլ զեկեղեցիս և
զվանօրայս գաւառին Սեբաստիոյ: Եւ սպասաւորք նորա բա-
զում աղէտալի գործս գործեցին. զի զվանս սուրբ նշանի կո-
25 ղոպտեցին և յափշտակեցին զիսաչ և զաւետարան և զայլ
սպասք սրբութեանցն, զորս և զտին, և զօտարազգիս բնա-
կեցուցին այսր. մինչև հազիւ ուրեմն կարացին մեծամեծք
հայոց միջնորդութեամբ ոմանց՝ զադարեցուցանել զգործ
դառնութեանն և թափել զսուրբ վանս ի ձեռաց նոցա: Եւ ա-
30 պա եղ ծանր հարկս ի վերայ եկեղեցեաց, թող զառւգանս բա-
զում գրամոց, զոր էառ: Այլ փութով խնդրեցաւ վրէժ նորա
ի տեառնէ, բանզի կալաւ զնա սուլտան Պայազիտ²⁶ և սպան
շարաշար:

Եւ մինչև ևս էր շնչառեալ մայրաբաղաքս Սեբաստիա
35 ի հարուածոյ պիդօ բռնաւորին Պուրհանատինայ (ՊԾԲ—
1403), յարեաւ այլ իմն մրրիկ փոթորկեալ և իբրև զամա-

6 Բ չիք յերկրի: 12 Ա չիք էջ: 19 Ա եկեղեցի: 24 Ա վանս: 25 Բ չիք և
յափշտակեցին:

թիսպայորդ պաշարեաց զսա, որ իսպառ Հիմնայատակ տրար, քանդի անողորմ բռնաւորն լանկ Թամուր* դիմեաց ի վերայ Հզօր թագաւորութեան օսմանցւց և էառ զբազում մեծամեծ քաղաքու եկեալ պաշարեաց զՄերաստիա (յորում,
5 բատ աւանդելոյ պատմագրաց, կային աւելի քան զերկտասասան բիւր մարդիկ) և իրրե ընդդէմ զարձան նմա քաղաքացին՝ դաւաճանութեամբ խօսեցաւ խաղաղութիւն ընդ նոսա և երդուաւ շմատնել զնոսա ի սուր, եթէ տայցեն զքաղաքն.
որ Հարցէ, ասէ, զձեզ սրով, սուր նորա ի սիրտ նորա մըտ-
10 ցէ²⁷: Եւ իրրե էառ զքաղաքն՝ զամենայն երիտասարդու վարեաց ի զերութիւն, իսկ զմեծատունս ետ նախ տանջել և առնուլ զամենայն զանձս նոցա և ապա պրեկեալ զգլուխս նոցա ընդ ոտս նոցին՝ ետ հոլովել և արկանել ի մեծամեծ փոսս, զոր ետ փորել անդէն, այլ զկանայսն ետ կապել վարսից
15 յագիս ձիոց և ի դաշտի արշաւեցուցանել, իսկ զմանկունս քաղաքին՝ զամենայն ետ ժողովել ի դաշտավայրի, կապել ձեռօք և ոտիւր և կոխան երիվարաց առնել, իրրե գորայս ընդ կամնասալիւք, որոյ վասն և տեղին կոչեցաւ և կոչի Աև Հոգեր: Այլ զզօրս քաղաքին, որք էին իրրե 40.000, կենդանւոյն
20 թաղեաց յերկիր, զի երգուայ, ասէ, չսպանանել զձեզ սրով: Եղիտ ի քաղաքի անդ և զքազում բորոտս և զնոսա ետ խեղդել, զի թէ, ասէ, յառողջ մարդիք շխնայեցի՝ դուք զի՞ պիտոյ էք ինձ, բայց թէ ի տարափոխել զախտ ձեր յայլս, դուք թշուառութեամբ մնայք կենդանի և զայլս թշուառեցուցա-
25 նէք: Կործանեաց ապա և զեկեղեցիս քաղաքին և Հիմնայատակ արար զհոյակապ մեծ տաճար սրբոց Քառասնիցն, որ շինեալ էր 40 գմբեթիւր, ուր և թաղեալ էին մարմինք նոցա: Եւ զինի այս շափ Հարուածոց, զորս արար ի Մերաստիա և յայլ տեղիս, խաղաց ի ներքս յԱնասոլիիա և կալաւ զսուլ-
30 տան Պայաղիտ, յաւարի էառ զբազում տեղիս և զերեաց զանհամար ողիս, զոր ոմանք թուեն աւելի քան զ60 Հաղար տունս, որոց բազումք էին յազգէս Հայոց և բազումք յառաջին թաթարաց, և յղեաց զամենեսին ի նորասան, զորս և

* Մեծօբեցի [Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ և յաջորդաց իւրոց՝ տըարեալ թովմա վրդ. Մեծօրեցւոյ, Փարիզ, 1860, էջ 64—65]:
Յիշատակարան:

²⁷ Ա երիվար: 19 Բ 4000:

կոչէին Դարա թաթար; Եւ ապա դարձ արարեալ Հանկ Թամուրայ՝ զնաց յաշխարհ էօղպէք թաթարաց ի Սմբանտ և անդ սատակեցաւ:

ՅԱԳԱԳՍ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍՓՆ ՅՈՀԱՆՆՈՒ ԵՒ ՊԱԶԱՐՈՒ,
ՄԻՒԱՍՍԱՅ ԵՒ ՅԱԿՈԲԱՅ ԱՐՁԵՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍԱՅ ԵՒ
ՄԱՏԹԼԱՍ ԵՒ ԹԱԴԻԼՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ ԲԱՆՔ ԵՒ Ի ՍԱԿԱ
ՆՅԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆՅ ՈՄԱՆՅ

Գ Լ Ո Ւ Խ Է

Ի ժամանակիս յայսմիկ (ԶԼԱ—1482) նստաւ առաջնորդ
10 մեծի մայրաքաղաքիս Սեբաստիոյ ի վանս սուրբ Նշանի տէր
Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն*, այր պարկիշտ և սրբակրօն,
որ և բարեպէս տաճէր զժողովուրդն: Յաւուրս այսոսիկ (ԶԼԲ
—1489) ծաղկեալ էր Մատթէոս վարդապետն Սեբաստացի՝
այր բանիբուն և գիտնական, որոյ անուն նորա և համբաւ
15 հոչշակեալ և տարածեալ էր ամենայն տեղիս ի մէջ ազգիս:
Զստ յիշէ Առաքել պատմագիրն**, թէ Մատթէոս վարդապետն
էր ի վանս Սեբաստիոյ²⁸: Այս Մատթէոս վարդապետս ետ գրել
Արևելցի Փիլիպպոս զրչին բոլորգրով ծաղկեալ փառազարդ
Ճաշու տարեգիրը²⁹ մի և եղ յիշատակ ի վանս սուրբ Նշանի,
20 յորում զատաք նկարեալ զպատկերն փրկչական՝ բազմեալ յա-
թոռ, և առաջի նորա զՄատթէոս վարդապետն՝ Աւետարան
ի ձեռին ի ծունկս անկեալ, զոր մատուցանէր տեառն և ա-
սէր.

«Ով անսկիզբն ծոցոյ Հօր բան,
25 Որ ծաղկեցար յազգս մարդկան
Եւ զայս մատեան աստուածաբան,
Մեզ Հնչեցեր ձայն ցնծութեան:
Ահա առեալ զքոյս քեզ տամ,
Բարձեալ ի ձեռս առաջի զամ.

* Յիշատակարան:

** Առաքել 541 [տե՛ս Գիրք պատմութեանց շարազրեալ վարդապետին
Առաքելոյ Գավրիինցու, Ամսակրզամ, 1669]:

3 Բ ունի համիլիու՝ ՊՇԵ: 8 Բ գլուխ Թ: 16 Բ Առաքել վարդապետ: 18 Բ
Արհելից:

Ա՛ռ զայս նուէրս բարեխնամ
Եւ յիս նայեա տէր հաշտակամ»:

Եւ ի վերջն գտաւ ոտանաւոր տողիւր այսպիսի ինչ-

«Ես Մատթէոս մեղօք լցեալ,
5 Սեբաստիոյ վարդապետ լեալ,
Դատարկ անոն արժանացեալ,
Գործոց բարեաց թափուր մնացեալ»: Եւ այն;

Յիշին և միաբանք սուրբ ուխտիս այնը ժամանակի Ղա-
ղար եպիսկոպոս, Ծմաւօն, Ղազար, Աստուածատուր և Յո-
10 Հաննէս վարդապետ*:

Յաւուրս այսոսիկ (Զե՞թ—1495) բդեշիս ոմն Բուգախ ա-
նոն հրամանաւ երկրորդ սուլտան Պայազիտ արքայի ել բա-
զում զօրօք ի կողմանս Փոքրուն յԱսիոյ, այն է Անատոլու՝
15 ի նուաճել զստահակութիւնս ոմանց ապստամբաց, և այնու
առթիւ է հեղ զրագում արինս բրիստոնէից և այլազգեաց և
սպան զանթիւ անձինս և ծանր ծանր հարկապահանջու-
թեամբ տառապեցուցեալ՝ վշտացոյց զիղճալի զազգս մեր յա-
մենայն տեղիս, մանաւանդ ի Սեբաստիա բաղաքիս, և գրե-
թէ յաղարտ վարեալ՝ աւեր դարձոյց զերկիրս մեր: Կալեալ
20 զաթոռ առաջնորդութեան տէր Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն
ամս իբր 31 և Հանգեաւ ի Քրիստոս (ԶԿԲ—1513): Եւ եղաւ
ի տեղի նորին ի վանս սուրբ Նշանի տէր Ղազար արքեպիս-
կոպոսն՝ այր մթին և առաքինի վարուք: Յաւուրս սորա զշար-
եալք յոյժ այլազգեացն բազում վիշտս և տառապանս Հա-
25 սուցին ազգիս մերոյց և զանհնարին աղէտալիս զործեցին,
զի բազումս նահատակեցին աստ ի Սեբաստիա, որպէս գրեն
Հարազատ պատմիչը**:

Հայրապետ անոն արեղայ ոմն՝ միաբան սուրբ Գէոր-
գայ վանիցն, որ ի Տեղոցայ (ԶԶԲ—1533), կալեալ եղել բոր-
30 բորմամբ ումեմն արինախանձ այլազգույ, վլասն չնշին ինչ

* Յիշատակարան [տէ՛ս Թորգոն արքեպ. Գուշակեան, Յուցակ հայե-
րէն ձեռագրաց և Նշանի վանից ի Սեբաստիա, Վիեննա, 1961, էջ 55].

** Առաքել 600 [տէ՛ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Գալիրիմեցոյ,
Ամստերդամ, 1669]:

1 Բ նուէրս: 14 Ա ապստամբից:

առթի, որք հարկ ի վերայ եղեալ՝ ստիպէին զնա ուրանալ
զհաւատս Քրիստոսի և զառնալ ի կրօնս իւրեանց, և ոչ առ-
նուլ նորա յանձն՝ դառնադառն տանջանս և շարաշար կտաւ-
նըս ի վերայ ածեալ նեղէին զնա: Եւ իրրե տեսին, թէ և ոչ
5 այնու կարացին հաւանեցուցանել զնա կամաց իւրեանց՝ բոր-
բոքեցին հուր և արկին անդ զսուրբն, և նա այնպէս հրով կի-
զեալ՝ պատարագ անուշանոտ մատուցաւ աստուծոյ և կատա-
րեցաւ ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր:

Յաջարդ ամին (ԶԶԳ—1534) կալան զսերաստացի թաղ-
10 դէսս էրէցն և բռնադատեալ նեղէին զնա յուրացութիւն հաւա-
տոցս Քրիստոսի, զոր ոչ էառ յանձն, վասն որոյ տարեալ ի
բանտ՝ արկին զշղթայս ի պարանոց նորա և բազմադիմի
տանջանօթ շարչարեալ՝ տառապեցուցին զնա աւուրս բա-
զումս և իրրե տեսին, թէ հաստատուն կայ ի հաւատս Քրիս-
15 տոսի՝ հրամանաւ բգեշխին բերեալ ի մէջ բաղաքիս և ի հը-
րապարակի աստ՝ հարին սրով, քարի և փայտիւ, և նահա-
տակեցին զսուրբ քահանայն թագդէոս. և այնպէս կատարե-
ցաւ ի Քրիստոս:

Յայսմ ամի (ԶԶԳ—1534) թագաւորն տաճկաց սուլտան
20 Սուլէման, յետ սաստիկ պատերազմացն, զոր արար ընդ շա՞
թահմագին, և բազումս ոտնակոխ առնելոյ զաշխարհս հա-
յոց սրով և զերութեամբ և աւարառութեամբ, դարձաւ ի Կոս-
տանդնուպօլիս և խորհրդով եպարքոսին իւրոյ Իպրահիմ փա-
շային հրամայեաց ժողովել զմանկունս ի հայոց, ի յունաց
25 և յայլոց ազգաց: Եւ որք ժողովէին բռնութեամբ յափշտակ-
եալ զնոսա ի ծնողաց իւրեանց՝ տանէին ի պալատն ար-
քոնի և գարձուցանէին զնոսա ի կրօնս իւրեանց: Եւ սաստ-
կացաւ զառնութիւն ողբոյ և կոծոյ հարց և մարց՝ յամենայն
տեղիս, մանաւանդ ի Սեբաստիա քաղաքիս, վասն որոյ թաղ-
30 դէսս վարդապետն Սեբաստացի, ի սմին ժամանակի, ի վե-
րայ այսր գրեաց ողբական բանս ուտանաւորաց³⁰:

Յերրորդ ամին (ԶԶԳ—1535) կալան զէրէց գեղջն Շըն-
քուլկու³¹, որ է մերձ քաղաքիս Սեբաստիոյ իբր ժամու հե-
ռի ի սմանէ և բռնաբարեալ նեղէին զնա՝ ուրանալ զհաւա-
35 տըս Քրիստոսի դառնալ ի զազիր կրօնս իւրեանց: Եւ շան-
սալ նորա հրապուրանաց նոցին՝ վառեցին բորբոքեցին հուր

5 Ա. յայնու: 6 Ա. յայնու: 20 Բ. Սուլէման: 32 Բ. Շնքուռակու: 33 Բ. իբր
3 ժամու:

- և արկին անդ զսուրբն, ուր բոցակիզեալ նահատակեցաւ սուրբ քահանայն և կատարեցաւ ի Քրիստոս: Եւ անտի այսր ոչ ոք յազգէս հայոց բնակեցաւ ի գեղջն այնմիկ, այլ քանի մի այլազգիք. և որք ենն՝ յատուր պարենի կարօտք են:
- 5 Ի շորբորդ ամին (ԶԶԵ—1536) կալան զաղնուական հերիտասարդն Կեօկձէն^{*32} կոչեցեալ, որ էր ամուսնացեալ ի կարգ աշխարհի և առնէր վաճառականութիւն, և յատուր միում եկեալ ի ճանապարհէ՝ եկին բարեկամք նորա ի տեսութիւն նմին և ուրախացեալ զուարձանային, և բռնաւոր տաւ ճիկ ոմն գրացի նորին ոխացաւ նմա և յղեաց զծառայ իւր որսալ զնա բանիւր, թէպէտ նա հեզութեամբ ետ զպատասխանի, բայց նորա զնացեալ խորհուրդ առին ի մէջ իւրեանց ասել, թէ հայճոյեաց զրերանս մեր, և մտեալ ըմբռնեցին զնա ընկերօքն և տարան առ դատաւորն, թէ՝ անարգեաց զառաջնորդն մեր. և դատաւորն վճիռ մահու ետ Կեօկձային և եղ բանտի և յետ երկուց աւուրց ետ տանել առ բդեշխն, և նա ջանաց բազում ողոգանօր և սպառնալիօր՝ և ոչ կարաց խախտել զուրբն ի հաւատոց Քրիստոսի, վասն որոյ, բստ վճոոյ պիղծ դատաւորին, հրամայեաց նախ հատանել զիե-
10 զոն և հարու ընդ բերանն փայտեայ ձող մի երկար, և ընդ նստոյ տեղին ի դուրս հանել և ասպա կանզնել զփայտն զըլ-խիվայր և բարկոծել: Եւ այնպիսի զառն մահուամբ նահատակեցաւ սուրբն Կեօկձան և կատարեցաւ ի Քրիստոս: Եւ յետ երկուց աւուրց հրաման առին բդեշխէն հաւատացեալքն և իշուցեալ ի փայտէն և տարեալ թաղեցին Սրբոց Քառասնից զերեզմանատեղին: Եւ ի զիշերին այնմիկ լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ գերեզմանի սրբոյն, զոր տեսեալ անհաւատիցն, որք մերձ իշեալ էին, և զնացեալ պատմեցին բդեշխին և մեծամեծացն և նոցա լուեալ՝ զամօթի հարան և ար 30 ի բերան եղեն:
- 15 Ի սոյն ամի (ԶԶԵ—1536) էհաս վախճան կենաց տեառն Ղաղարու արհի եպիսկոպոսին և թաղեցաւ ի մենաստանիս և եղաւ ի տեղի նորին առաջնորդ մայրաքաղաքիս Սիրաստիոյ տէր Մինաս արքեպիսկոպոսն:
- 20 Յաւուրս սորա եղե զարձեալ մանկաժողով, և որք վերա-
- 35 35 Յաւուրս սորա եղե զարձեալ մանկաժողով,

* Առաքել 600 [տե՛ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Դավիթիցւոյ, Ամսակրութ, 1669]:

կացուք էին այսր զործոյ՝ բազում աղէտալի զործա զործէին ընդդեմ կամաց թագաւորին. խորտակէին և այրէին տունս և զեկեղեցին և կողոպտէին զինչս. որպէս յեւգոկիա այրեցին և քակեցին զութն յեկեղեցիս միանգամայն ի միում աւուր 5 ապրիլի 9. և աստ, ի Սեբաստիա, բազում նեղութին և տառապանս հասուցին ազգիս մերոյ և զանջնարին շարիս զործեցին. ժողովեցան բազումք ի Հայոց և մատուցեալ՝ Հաճեցուցին զթագաւորն. Եւ նա Հրամայեաց՝ մի՛ այլ ևս նեղել զոր վասն այնր բանի. և դադարեցաւ տղայածողովն առ ժառանակ:

Յետ այսորիկ Ստեփաննոս կաթողիկոսն նեղեալ ի բըռնութինէ օտար ազգաց և ի դառնութենէն ժամանակին՝ խորչեցաւ մեկուսանալ անտի առ ժամանակս ինչ. վասն որոյ ձեռնազրեաց ի տեղի իր յաթոռ Հայրապետութեան զՄիթրա-15 յել եպիսկոպոս Սեբաստիա, զայր Հաւատարիմ և զոն, ո՞ր և նստաւ կաթողիկոս ի սուրբ էջմիածին ամս 22:

Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ (ԶԳԹ—1550) շահ Թահմազ արքայ պարսից զօրաժողով եղեալ՝ եկն էառ բազում տեղիս ի տերութինէ օսմանցոց և անցեալ ընդ Արարատ-20 եան աշխարհ՝ հՀաս մինչև ի Բարձր Հայք և ասպատակ սրփուեալ՝ աւերեց սրով և զրով զերկիրն Կարնոյ, ևս և զԲասին, զԴերջան, զՄաքր, զԲարերթ, զԿեղի, զԵզնկա, և մինչև ցըսահմանս Սեբաստիոյ* և ի զերութիւն վարեաց զբազումոյ յազգէս մերմէ՝ շրչեալ յաշխարհիս մերում աւելի քան զտարի մի՛, յորոյ վերայ ցաւազին ողբայ Սեբաստիա Թագդէոս վարդապետն աղէտալի նկարագրելով զաւեր աշխարհիս, որում եղեւ ականատես. «Ի լրանալ, ասէ, Հազարամեան թուականիս մերոյ (Մ—1551)՝ շարժեցաւ ի վերայ աշխարհիս Հայոց ազգն պարսից՝ մանրել և մաշել զմնացորդս արամեանց: 30 Աղէտք զործոց վնասու սոցա առաւել եղեն, քան զԼանկ Թամուրայն, զորս կարծեմ թէ շիք տեսեալ ուրուք ի Հողածնացըս. շրջին Հանապազ զամենայն ողջոյն յաւեր քաղաքաց և ի կողոպուտ ընչից, զոր ինչ տեսանեն աշօք առ ժամայն ի բաց պահանջեն և անուամբ Հարկաց ի յետին տնանկութիւն ածին զազգ մեր: Երբ լսեն ի բերանոյ ուրուք զանունն

* Պատմութիւն [Առաքելոյ] Շավիմեցոյ. Էջ 600].

Քրիստոսի, խոշտանգեն տուայտանօք, և թէ ոչ զազարեսցի
այնպիսին խոստովանիլ զՔրիստոս աստուած ճշմարիտ՝ զա-
մենայն ինչս նորա առնուն և զնա սպանանեն: Զթագաւոր
իւրեանց, զոր շահ կոչեն, առաւել քան զաստուած պաշտեն:

5 Այլ սա մեզ փարաւոն եղեւ և առաւել քան զՄենեքարիմ և
զՆաբուզոնոսոր, ո՞չ զիւղ եթող և ո՞չ քաղաք, ո՞չ աւան
եթող և ո՞չ ամրոց, զոր ոչ ազարտեաց՝ էր զի հրով տոշորէր
և էր զի քանդեալ ի Հիմն Հասուցանէր՝ մանաւանդ զեկեղե-
ցիս և զվանօրայս, սպան զբազումս յերիցանց և ի կրօնաւո-
10 րաց: Ի Բարձր Հայոց մինչև ի Սիս Կիւլիկիոյ հալածեալ զքբ-
րիստոնեայ՝ մարդաթափ արարին զերկիրն ի բնակլաց, զա-
մենեսին ի սուր սուսերի մաշեցին: Եղո՞ւկ և վա՞յ անձանց
մերոց, զի զայսպիսի անցս տեսաք աշօք մերովք և ի Հայ-
րենեաց մերոց տարագիր եղեալ՝ ողորմ ողբալի եղաք»³³: Եւ
15 զայս ասաց Սեբաստացի Թաղդէոս վարդապետն:

Կացեալ յառաջնորդութեան տեսան Մինասայ արծի ե-
պիսկոպոսի ամս իբրև 24⁴ վախճանեցաւ և թաղեցաւ ի սուրբ
Նշանի մինաստանիս* (ԾԹ—1560) և կալաւ զաթոռ տես-
չութեան քաղաքիս Սեբաստիոյ տէր Յակոբ արքեպիսկոպո-
20 սրն, այր զգաստ և բարեսէր: Սորա միաբան էր այրն երեկի
Մշեցի Սաստածատոր հպիսկոպոսն և այլը, որք բարեկար-
գութեամբ կային և կատարէին զպաշտօն տեսան:

Յաւուրս սորա (ԾԹԱ—1562) բնդ վրովիլ աշխարծին
Արարատեայ յերեսաց սպաստակաց՝ ել Սեբաստացի Միքա-
25 յէլ կաթողիկոս յէջմիածնէ և եկն ի մայրաքաղաքս Սեբաս-
տիա և բնակեցաւ աստ առ ժամանակ մի ի վանս սրբոյ Նր-
շանի, որք և մհծամեծ իշխանաւորք վիճակիս և ժողովուրդք
ազգիս մերոյ ջերմեռանդական սիրով և փափազմամբ ըն-
կալան զծայրագոյն քահանայապետն ամենայն Հայոց և մե-
30 ծաշուր փառօք և պատշաճայարմար յարգանօք պատուեալ՝
մեծարէին զնա, և այսպիսի պանծալի շրով եկաց և մնաց
աստ ամիսս քանի մի և ապա դարձ արարեալ զնաց (ԾԹԲ—
1563) ի սուրբ աթոռն էջմիածին և յնտ 6 ամաց (ԾԹԲ—
1569) Հանգեաւ ի Քրիստոս. կալեալ զաթոռն Հայրապետա-
35 կան ամս 22:

* Յիշատակարան:

9 Ա երիցանց: 10 Բ կուլիկիոյ: 32 Ա ի ասաւ: 33 Բ ունի հավելյալ՝ Յա-
ւուրս սորա էր տեսուչ ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի Յոհաննէս եղիսկո-
պոսն, որ յետ տասն ամաց (ԾԹԲ—1588) և նա հանգեաւ ի Քրիստոս:

հոգական կառավարութեամբ վարեալ զպաշտօն դիտո-
ղութեան մեծի մայրաքաղաքի Սեբաստիոյ տեառն Յակոբայ
արձի եպիսկոպոսի առաջնոյ զամս իբրև 18 և ժամանեալ
զրաւ կենացն՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս (Ռիէ—1578) և եղաւ
ի տապանի ի վանս սուրբ Նշանի*:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐԱԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՄԻՆԱՍԱՅ ԵՒ
ՊԵՏՐՈՍԻ, ՄԵԼՔԻՍԵԴՔԻ ԵՒ ԱՆԴՐԻԱՅ ԱԲՀԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ
ԵՒ ԳՈՐԾՈՑ ԻՆՉ ՈՐ ՅԱԽՈՒՐԾ ՆՈՅԱ ԵՒ ՎԱՍՆ
ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ ՈՄԱՆՑ Ի ՍԵԲԱՍՏԻՆ.

Գ Լ Ա Խ Խ Ը

Զկնի վախճանին Յակոբայ արքեպիսկոպոսին** (Ռիէ—
1578) յաջորդեաց ի տեղի նորին Սեբաստացի Մինաս արք-
եպիսկոպոսն, այր իմաստուն և հանճարաւոր: Զսա կոչեաց
Զուղայեցի տէր Ազարիա, որ կոչիր Զաքարիա կաթողիկոս
15 Սըսոյ ի Բերիա, այն է՝ Հալէպ (Ռիէ—1586), որ միաբա-
նեալ զքանի մի եպիսկոպոսունս, ի սակա կարեոր ինչ առ-
թի՝ զրեցին ի թղթի զուղղափառ և զանվթար դաւանութինս
Հայաստանեացս կաթողիկէ եկեղեցւոյս և ստորագրեալ յղե-
ցին առ Հինգերորդ Քսեստոս պապն և դարձան իրաքան-
20 շիր որ ի տեղի իր***: Դարձաւ և Մինաս արքեպիսկոպոս ի
Սեբաստիաի ի վանս իր և յետ ամաց ինչ վախճանեցաւ և
եղաւ ի շիրմի ի սուրբ մենաստանիս (Ռիէ—1589):

Են յետ նորա եղաւ առաջնորդ քաղաքիս Սեբաստիոյ տէր
Պետրոս արքեպիսկոպոսն, այր մթին և առաքինի, յաւուրս
25 սորայ դաժանացեալ կատաղեցան այլազգիքն և անհնարին
վիշտս և տառապանս հասուցին ազգիս մերոյ ի Սեբաստիա
քաղաքիս և, որ ողբալին է, զեկեղեցի սուրբ կուսաւորչին
առին ի ձեռաց մերոց և արարին իրեանց մզկիթ (Ռիևս—
1592)****. վայ մեզ, զոր և ցաւազինս ողբալով աղէտալիւ:

* Յիշատակարան:

** Պատմութիւն:

Յիշատակարան:

**** Զամշէեան 528 [Պատմութիւն հայոց... հ. գ. վենետիկ, 1786]:

***** Առարիէ 602 [տէ՛ս Գիրք պատմութեանց... Առարիէլոյ Գավրիժեցոյոյ-
Ամստերդամ, 1669]:

աւանդէ Սերաստացի Յոհաննէս վարդապէտ՝ ականատես, թէ՝ ի թուականութեանս մերում Հայկազեան տօմարի Ռին (1593). «Եարժեաց շար վիշապն անզնդային զտուտն իւր ի վերայ գերապանծ քաղաքիս Սերաստիոյ և յարոյց մրրիկս բազմաճուան ի վերայ մեր վասն ծովացեալ մեղաց մերոց և վասն անմիաբանութեան և անհնազանդութեան ազգիս մերոյ քաշանայից և ժողովրդոց, զրկեալ եղաք ի սուրբ կաթողիկէ տաճարացս կրկնակի՞ սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Լուսաւորչի գմբեթայարկ սուրբ եկեղեցեացս և ցրուիալ ե-
 10 ղաք ընդ երկիր իրրե զրունակորոյս աղաւնի, որ բարբառով ողբոց մնչիցէ ի վերայ զաշտաց և բլոց աղիողորմ կոծով և ողբով, ցրուիալ եղաք նման տարմից կարաւոց, որ թա- զուցեալ զողեալ լինի ի պուրակս անտառից ի յաճէ սրաթը- ոիչ արծուեաց*»:
 15 Եւ պատճառ առման եկեղեցտյն զայսպիսի ինչ աւան- դեն. յառաջ քանի մի ամիս միաբանեալ ոմանք ան- նշան յարանց, որք ստահակեալ լրբութեամբ յառաջ կա- ցեալ՝ ասեն ցիշխանսն, թէ զուք մինչև ցայծմ վարեցիք զալաշտօն իշխանութեան՝ քաւական է, այսմհետէ մեր վա- րեցուք և ի մէնչ կացուացուք զգործաւորս, այս է՝ եկեղեցա- պան, զանձապիտ, մոմածախ, լուսարար և այլն; Եւ ի իշխա- նացն գդգմնեալ և խեթահարեալ՝ յետս կացին ի զործոցն, զոր չէր արժան այնպէս առնել: Եւ նորա արարին ըստ կամաց իրեանց: Եւ եղի երկպառակութիւն մէծ ջին և նոր իշխանաց և կողմնականաց նոցին: Եւ յետ քանի մի ամ- սոյ եկն նոր բղեշիս. և յայնմ ժամանակի գոյլ շար սովո- րութիւն ինչ, զի նորնկ բղեշին որոնեալ քննէր զեկեղեցիս քրիստոնէից՝ քիլսէ թէֆթիշի կոշելով, արդեօք նոր ինչ շի- նութիւն զոյ ի նմա, թէ՞ ոչ, որոյ առթիւ առնոցը ինքեան
 20 կերլի ինչ: Եւ յայնժամ ի լինիլ քննութեան՝ կալեալ զնոր եկեղեցապանն՝ զնէ ի շղթայս ի քանտիք խնդրելով ուտեստ, և զայն զիտացեալ իշխանացն՝ ելին ի քաղաքէն և գնա- ցեալ ի տեղի ինչ զուարձալի, ուտէին և ըմպէին՝ վա՞շ վա՞շ կարդալով ի վերայ նորոցն, և ի նորոցն ոչ ոք երկեցաւ քր-
 25 հստին: Կացեալ եկեղեցապանին ի քանտի զաւորս իրրե 20
 30
 35

* Ցոհաննես վարդապէտ:

13 ԱԲ ի պրակու: 16—17 Բ Հիք քահն... լրբութեամբ: 25 Ա Հիք մի:

և այլ աւելի՝ անձար կրելով զնեղութիւնս բազումս՝ մինչեւ
ողիս ապաստան լինիլ: Եւ զի ի վաղուց հետէ երկնէր ի սրտի
իրում դենպեան՝ սարը միֆտի կոչեցեալ, աստ զիդն իր
շար կամելով լցուցանել՝ առաւել ևս տաշը նեղել զեկեղեց-
5 պանն, մինչև ասել նմա՝ «Ճինէն զի՞նչ խնդրէք: Ես չունիմ ինչս
զի տացից ձեզ: Ահա եկեղեցին և ահա դուք»: Բնդ այն բան
նորին առժաման արտաքս թափին զկա՞ և զկարասիս եկե-
ղեցոյն և տիրապետեն զեկեղեցին: Լուեալ իշխանացն՝
եկին ժողովեցան ի միասին և, անկեալ ի դրունս մեծամեծ-
10 ծաց և ծախեալ բազում ինչս և ուինչ կարեցեալ վճարել՝
նստան ի սուզ: Բատ այսմ՝ դարձաւ տօն նոցա ի սուզ: Ահա
այսպէս անմիաբանութիւն և անհնազանդութիւն ազգիս մե-
րոյ և լրբութիւն հասոց զմեզ յայս վիճակ զերութեան և հա-
սուցանէ և ևս ի մեծամեծ թշուառութիւնս:

15 Յետ այսորիկ (Ծինդ—1594) Պետրոս եպիսկոպոս սուրբ
Նշանի և Յոհաննէս վարդապետ Հրեշտակապետի միաբանեալ
ընդ ինքիւնս զիշխանսն և անկեալ ի դրունս այլազգեաց և
ծախեալ բազում ինչս՝ Հաճեցուցին զրդեշին և զմեծամեծս
բազարիս և առեալ հրաման՝ բացին զփոքրիկ մատուռ սրբոյն
20 Սարգսի, որ հուզ է եկեղեցոյ լուսաւորչին իրրե զերիս
քարքնկեցս, և նորոգեալ զայն և մեծացուցեալ՝ արարին եկե-
ղեցի և սկսան այնուհետեւ կատարել անդ զպաշտամունս իւ-
րեանց. և քահանայք, իշխանք և ժողովուրդք եկեղեցոյ լու-
սաւորչին վիճակեցան սուրբ Սարգս եկեղեցոյն մինչև

25 ցայսօր:

Յաջորդ ամին (Ծինդ—1595) նահատակեցաւ Սեբաստացի
Մեծատուր մանուկն³⁴: Սա յաւուր միում մինչ անցանէր ընդ
դուն բաղանեաց կանանց՝ լկտի կին մի Սարրա անուն ա-
նարգանօք հայհոյեաց զսա, թէ «Վասն է՞ր զնաս դու աստի»:
30 Եւ նա ասաց. «Զի՞նչ ասացի քեզ, որ այդքան անարգանը
տաս ինձ, ա'յ լկտի»: Եւ լկտին բարկացեալ՝ ձայն ետ արանց
բազանեպանին: Եւ նա ի դուրս եկեալ՝ ժողովեաց զբազում
տաճիկս, և հետեալ ըմբռնեցին զՄեծատուր և տարան առ
դատաւորն. և նա ետ արկանել զնա ի բանտ և ի վաղին տա-
35 բան առ բդեշիս բազարիս: Եւ եկեալ նաթուրն Սարբա ընդ

3 Բ միւֆտի: 5 Բ զի՞նչս:

տաձկացն և ասաց. «Արիւն դորա ի վերայ մեր. ըսպա՞ն գդա»: Իսկ մայր մանկանն երթայր զինի լալով՝ քաջալերէր զնա ասելով. «Մեծ յազդէ ես և ընտիր հաւատով, զոսկի հաւատդ ընդ պղնձի մի՛ փոխեր, որդեա՛կ իմ Մեծատուր»: Եւ 5 էր մանկանն զրացի քահանայ մի Կիրակոս անուն, զոր հանապազ խրատէր զնա և յորժամ ըմբռնեցաւ՝ հո քահանայն զիսորհուրդն ի մէջ քարտիզի և յղեաց ի բանտն, զոր առեալ՝ ելաց ողորմագին և ասաց. «Մեղա՞յ տէր աստուած իմ: Ի քեզ իմ ապաւինհալ: Տո՞ւր ինձ համբերութիւն, և հաւատով ճա- 10 շակեաց զսուրք մարմին և զարիւն տեառն»: Եւ ի վաղին կրկին տարան առ բգեշին: Եւ նա յետ բազմից ստիպելոյ՝ ուրանալ զհաւատու Քրիստոսի, իբրև ետես, թէ հաստատուն կայ, Հրամայեաց սպանանել զնա, և բազմութիւն տաձկացն հանին զմանուկն ի դրանէ դրսին և մերկ տարածեալ բենո- 15 ցին խաչանման զձեռսն ի վերայ տախտակի միում: Ասաց մանուկն ցդահիճն, որ ուրացեալ էր զՔրիստոս. «Պնդագոյն բենուա՛, ո՞վ ուրացող Քրիստոսի»: Եւ նա բարկացեալ՝ պընդեաց զբեռուն և առեալ զսուրք՝ ճեղքեաց զուսս նորա և սրբեալ երկուս ցիցս՝ օծին նաւթիւ և ծիթով և կպրով, օծին և զզուիս մանկանն մինչև ցմէջսն և բերեալ հարին զցիցսն չ բէճսն և վառեցին հրով: Եւ մանուկն հայէր անմոռունց: Եւ ա- 20 պա բազմեցուցին և պարանաւ պնդեցին զնա ի վերայ բդուու մի: Եւ մանկագոյն սարկաւագ մի մերձ կայր ի վերայ պա- րսպին՝ քաջալերեաց զնա և ասաց. «Ո՞վ եղբայր Մեծատուր: 25 Փառք տուր աստուծոյ, քանզի մեղաց թողութիւն է չարշա- րանք այս»: Եւ նա զաշսն ի վեր համբարձեալ՝ հառաչելով ասաց. «Փառք քեզ աստուած»: Եւ այնպիսի դառն չարշարա- նօք տարան ի տեղի կատարմանն և կախեցին զծառոյ միոյ, և կտրեալ պարանն՝ անկաւ ի գետն ի մէջ չըռյու: Եւ զօրա- 30 ցեալ ի մէջ գետոյն՝ օրհնէր զաստուած: Եւ անօրէնքն առեալ զբարինս ի գետեզերէն՝ քարկոծէին զսուրքն, և հարեալ զմի- միանս վիրաւորեցին, ընդ որ զայրացեալ մինն ի յանօրինաց՝ առեալ զսուրք՝ եմուս ի մէջ գետոյն և արար զնա կիսամորթ և նոյն ժամայն աւանդեաց զհոգին:

35 Եւ յետ երկուց աւուրց ժողովկեցան հաւատացեալքն ի, առեալ հրաման դբէն և տարեալ մեծաւ փառոք, թաղեցին, ուր սուրբ քառասունքն են ամփոփեալ: Եւ այնմ զիշերի ետես տէր Պետրոս՝ արքեպիսկոպոսն քաղաքիս Սեբաստիոյ, լոյս

պայծառ ծագեալ ի վերայ գերեզմանի սրբոյ վկային (Ծին՛—
1595) և ծանոյց հաւատացելոցն, որք գոհացեալ փառս ե-
տուն աստուծոյ*:

Յաւուրս այսոսիկ (Ծին՛—1599) անուանի էր Մկրտիչ ե-

5 պիսկոպոս Տեղայու սուրբ Գէորգայ վանիցն և միաբանք Նու-
րին Զէյթունցի Ալիքսիանոս և Յոհաննէս վարդապետը:

Հասեալ վախճան կենաց տեառն Պետրոսի արհի եպիս-
կոպոսին (Ծին՛—1600) ի վանս սուրբ Նշանի** , և յաջորդեաց
ի տեղի նորին սեբաստացի ոսկէգործ Խաչատուրի որդի տէր
10 Մկրտիչէթ արքեպիսկոպոսն, այր խոհական և աշալուրջ, որ
և յոդնաղիմի վշտաց և անձկութեանց տարաւ համբերաբար
յաւուրս իւր, քանզի յայնմ ժամանակի վերերենցան բազմու-
թիմք ելուզակաց Ճէլալի³⁵ կոչեցելոց*** (Ծին՛—1601), որք ու-
նելով ընդ ձեռամք իւրեանց բազմութին սպառազինաց, որով

15 ասպատակեալ աստ և անդ, աւերէին և քանդէին զաշխարհս,
որոց մինն ի զիսաւորաց եղե Զարա Եազրճի կոչեցեալն, այր
ժանդ և գազանաբարոյ: Սա էր ի Կապազովկիոյ դպիր, այն է՝
սուխթայ, և գնացեալ յՈւրհայ՝ եկաց ժամանակս ինչ առ զա-
հէրէց ոմն դէնի իւրեանց՝ ուսման աղազաւ, և ապա զինու-
20 որացաւ իշխանի միոյ և յառաջդէմ լեալ՝ ի բազում պատե-
րազմոնս յաղթող հանդիսացաւ, վասն որոյ և ինքնազութ
եղեալ՝ ապստամբեցաւ յարքայէ և ժողովեաց զօրս բազումս
իբրև 36 հազարս և սկսաւ այնու ասպատակ սփոել ի բազում
տեղիս և տիրել բաղարաց և գաւառաց և նուաճեալ՝ հնազան-
25 դեցոյց ինքեան զմլոհա, զօռում, զԱմասիա, զՄարգիան,
զԹօխաթ, զԿեսարիա և եկեալ պաշարեաց զՍեբաստիա և պա-
տերազմեալ՝ էառ զքաղաքս և աւար հարեալ՝ կողոպտեաց
զեկեղեցիս և զապարանս և ապա հրձիգ արարեալ՝ այրեաց
զմեծ մասն բաղարիս և աւեր դարձոյց, և ինքն աշխարհաւեր
30 ասպատամբն դաժան դազանն փութով ընկալաւ զպատիժն իւր
յաստուծոյ և սատակեցաւ (Ծին՛—1602), և բարձաւ շարն ի
միջոյ,

* Յունիսի 2:

** Յիշտատակարան:

*** Առաքել 604 [ահ'ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Գովիդիժեցւոյ,
Ամստերդամ, 1669]:

5 Ա. Գէվորքայ: 12 Ա. վերենցան: 15 Ա. ասպատամբեալ:

Յաւուրս այսոսիկ սաստիկ սովէ եղե, ասէ, Առաքել պատմիչ*, մինչ զի 1 լիտր ալիրն 1 ոսկի և 1 քիլէ գարին 1 դուռուշ ելաւ. մեր 1 քիլէ գարին 50 դուռուշ տեսանը ՌՄԿԳ (1814) թուին:

Ի սոյն միջոցիս (ՌԿ—1611) առաջնորդ սուրբ Նշանի տէր Մելքիսէթ արքեպիսկոպոսն ընդ որս և Պետրոս եպիսկոպոսն և աւագէրէց տէր Ստեփանոսն միարանեալ ընդ ինքնանս զմեծամեծս ազգիս մերոյ, որոց անուանը են՝ Մահատեսի Միքայէլ, Մահատեսի Մուրատ, Ալիքսիանոս, Սինան, 10 Պիլապիլեան Կիրակոս, Մկրտիչ և Պապաճան պարոնայք և զհամայն քահանայս, զիշխանս և զժողովուրզ և եղեալ զյոյս իւրեանց յաստուած ջերմեռանդ անձկանօք, յոժարակամ սիրով փափաքեցան շինել նորոգել և զարդարել զիսխատեալ և զհնացեալ տեղիս մեծի աւագ եկեղեցոյս, որ յանուն ամէնօքնեալ սուրբ Աստուածածնին կառուցեալ է ի մայրաքաքս Սեբաստիոյ ի վաղ ժամանակաց, վասն ուրոյ բուռն ջանիւ և մեծագոյն աշխատութեամբ առին զհրաման յարբունուստ և ի տիրողաց քաղաքիս և շինեալ նորոգեցին և շքեղազարդեալ պայծառացուցին և աւարտեալ զշինուածն*:

Յետ վախճանի Մելքիսէթի արջի եպիսկոպոսի առաջնոյ (ՌԿէ—1618) յաջորդեաց Անդրէսս արքեպիսկոպոսն յաթոռ սրբոյ նշանիս***; Յաւուրս սորտ արքայն տաճկաց սուլտան Մուստաֆայն առաքեաց զթաթար խանն ի վերայ Շահաստանու և յանցանելն ընդ Սեբաստիա բազում նեղութիւնս և անհնարին վիշտս հասոյց տառապեալ ազգիս մերոյ ծանր ծանր հարկապահանջութեամբ և այլովք և 30 արար զքաղաքս որպէս աւերակ բուռյ:

Եւ յետ այսորիկ (ՌՀ—1621) եկն ի քաղաքս Սեբաստիա Ապազայ բդէշին և սա ևս բազում նեղութեամբ տառապեցոյց զազգս մեր խղճալիք

* Առաքել 604 [Անդ]:

** Կոնդակ: Յունիսի 25:

*** Յիշատակարան:

Եւ յետ 2 ամաց (ՌՀԲ—1623) կրկին մանկաժողով առ
բար արքայն տաճկաց սուլտան Մուրատն, որոյ աղապաւ
բազում վիշտու հասուցին ազգիս մերոյ ի Սերաստիա և յայլ
տեղիս:

5 Յայս միջոցիս (ՌՀԲ—1626) վախճանեցաւ Մելքիսէթ
վարդապետն առաջնորդ սուրբ Հրեշտակապետի, և նստաւ
ի տեղի նորին Նիկողայոս արքեպիսկոպոսն:

10 Յաջորդ ամին (ՌՀՋ—1627) վախճանեցաւ և առաջնորդ
սուրբ Անապատի Սարգիս վարդապետն և եղաւ ի տեղի նո-
րին Յոհաննէս եպիսկոպոսն:

15 Իսմին ժամանակի (ՌՋԲ—1633) էհաս վախճան կե-
նաց տեսան Մինասայ կաթողիկոսին Սըսոյ և համակամու-
թեամբ եպիսկոպոսաց վիճակին եղին յաթոռ հայրապետա-
կան Սերաստացի զտէր Սիմէօն արքեպիսկոպոսն կաթողի-
կոս ամենայն հայոց ի Սիս Կիլիկիոյ:

20 Յաւորս այսոսիկ (ՌՋԴ—1635) արքայն տաճկաց սուլ-
տան Մուրատն եկն ի մայրաքաղաքս Սերաստիա յաւոր ե-
րեշտի և, կեցեալ աստ զաւորս տասն և եօթն, զնաց ք
Պարս ի պատերազմ*: Յայնժամ Սերաստացի ներսէս վար-
դապետն, այր վսեմ և հանձարեղ, որ և յետոյ եղե կաթողի-
կոս Սըսոյ, դիպուկ ժամ վարկուցեալ՝ ժողովեաց առ ինքնէ
զառաջնորդս վանօրէից նահանդիմայ Անդրէս արքեպիսկո-
պոս սուրբ Նշանի, Նիկողայոս եպիսկոպոս սուրբ Հրեշտա-
կապետի, Յոհաննէս եպիսկոպոս սուրբ Անապատի, Մկրտիչ
25 եպիսկոպոս սուրբ Գէորգայ, Յոհաննէս եպիսկոպոս ինդրտ-
կատարու, ընդ որս և զմեծամեծս ազգի մերոյ, զքահանայս
և զիշտանս և, խորհուրդ արարեալ՝ միաբան հաւանութեամբ
կիր արքասանաց մատուցին արքային՝ խնդրեցին զ՞րա-
ման, զի զփորքիկ մատուռ սրբոյն Սարգսի նորոգեալ շի-
30 նեսցին և արասցեն հրապարակական եկեղեցի: Եւ տէր քաղց-
րացոյց զիրտ արքային ի վերայ տառապեալ ազգիս մե-
րոյ, շնորհեաց զ՞րամանագիրն, զոր ընկալեալ մեծի վար-
դապետին ներսէսի բազմաւ խնդրութեամբ և զձեռն ի գործ
արարեալ՝ սկսաւ ի պատրաստութիւն շինութեան, զոր և մե-
35 ծագոյն աշխատութեամբ և բազում տառապակրութեամբ շի-

* Մայիսի 12:

25 Ա. Գէորգայ; 29 Ա. շինուցին:

նեալ աւարտեաց զտաճարն քարաշէն ամբակառոյց, կամա-
րագարդ յօրինեաց և արտաքոյ զեկեղեցին փայտակերտո
կառուցեալ կանգնեաց և յաւարտ շինուածոյն զենմամբ խո-
յոց և զուարակաց մեծահանդէս նաւակատիս արարեալ՝ ու-
5 բախացոյց զամենեաին զմեծամեծս և զփոքունս ի փառո
աստուծոյ և ի պատիւ սրբոյն Սարգսի զօրավարին (ՌԶԵ—
1636):

ՅԱՂԱԳՍ ՏԵՍՁՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱԾՈՒՅԻՆ ԱՐՔԵՓԵՄԻՍԿՈՊՈՍԻ
75 ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՒՆ ԵՒ ՄԱՀԱՒԹԵԱՆ ԵՒ ՅԱԶՈՐԴՈՒԹԵԱՆ
2 ԱՆԴՐԻԱՅ, 2 ՄԵԼՔԻՄԵԹԻ, ՍՍՀԱԿԱՅ ԵՒ 3 ՄԵԼՔԻՍԵԿԹԻ
ԱՐՀԵ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ Ի ՍԱԿՍ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆՑ
ՈՄԱՅ Ի ՍԵԲԱՍՏԻՆ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

Յետ շինութեան և նորոգութեան եկեղեցոյ սրբոյն Սար-
15 գըսի՝ յաջորդ ամին (ՌԶԵ—1637) փոխեցաւ առ Քրիստոս
առաջին Անդրէաս արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ և թաղե-
ցաւ ի վանս սրբոյ Նշանի, և յաջորդեաց նմա Սեբաստացի
տէր Ներսէս վարդապետն և արքի եպիսկոպոսն՝ այլ յառա-
շադէմ և յաջողակ ի մեծագործութիւնս: Սա, որպէս և ցու-
20 ցաք ի վեր անդր**, յառաջազնաց եղև շինութեան եկեղեց-
ոյ սրբոյ Սարգսի, վասն որոյ, անուն նորա և համբաւ հրո-
շակեալ տարածեալ երևեցաւ ընդ ամենայն տեղիս ի մէջ
աղջիս մերոյ: Սա կալաւ զտեսչութիւն վիճակիս Սեբաստիոյ
րազմախնամ տածողութեամբ և քաջազոյն կառավարու-
25 թիամբ զամս 11:

Եւ յետ մետասան ամացն (ՌԶԵ—1648) է՞աս վախճան
կինաց տեսառն Սիմէօնի կաթողիկոսին Սոոյ, որ և էր սե-
րաստացի: Եւ ապա միաբան հաւանութեամբ արքեպիսկո-

* Կոնկակե,

Յիշատակարան [տե՛ս Թորգոմ արքեպ. Գուշակեան, Յուցակ Հայեան քէն ձեռագրաց ս. Նշանի վահուց ի Սեբաստիա, Վիեննա, 1961, էջ 3—4,
87—88]:

** Յիշատակարան [տե՛ս ամեց]:

պոսաց վիճակին, քահանայից և իշխանաց ընտրեցաւ և կոչ-
չեցաւ ի կաթողիկոսութիւն ամենայն հայոց Սեբաստացի
տէր Ներսէս արքեպիսկոպոսն և գնացեալ օծաւ և նստաւ
յաթոռն Հայրապետական՝ կաթողիկոս ազգիս մերոյ ի Սիւ

5 Կիլիկիոյ:

Եւ ապա նստաւ յաթոռ առաջնորդութեան Սեբաստիոյ ի
վանս սուրբ Նշանի Արապկեցի Թորոսի որդի Երկրորդ Ան-
դրէսս արքեպիսկոպոսն, որ միաբան էր Էրզրումցի Սարգիս
վարդապետին, այր գիտնական և անուանի*:

10 Յաւուրս այսոսիկ (ՄԾ—1651) Փիլիպպոս կաթողիկոս
սրբոյ էջմիածնի եկն ի մայրաքաղաքս Սեբաստիա³⁶ յաւուր
շորեթշաբթի**, զոր ընկալան յինքեանս մեծամեծք քաղա-
քիս պատշաճայարմար պատուվ և մեծավայելուց փառօք
զծայրագոյն քահանայապետն Սեծաց Հայոց և հանգու-
ցին աշխատութեանց ուղղոյն ի վանս սրբոյ Նշանի զաւուրու-
15 17: Եւ ապա անցեալ գնաց ուխտ ի սուրբ քաղաքն յերուսա-
լէմ:

Գնացեալ էր անդր ի սմին ժամանակի և Սեբաստացի
Ներսէս կաթողիկոս Սսոյ***, զոր տեսեալ զմիմիանս՝ ու-
20 րախ եղեն յոյժ և խորհեցան, խօսեցան բազում ինչ ի մէջ
իրեանց վասն բառնալոյ զանկարգութիւնս ումանս, որք մը-
տեալ են յեպիսկոպոսունս և յերիցունս, և վասն անհնտ առ-
նելոյ զատելութիւն թշնամութեան, որ կայր ի մէջ երկուց
աթոռոց: Կոչեցին վասն այսր զեպիսկոպոսունս և զվարդա-
25 պետս շրջակայ գաւառաց և արարին ժողով մեծ յերուսա-
լէմ, յորում էր և պատրիարքն երուսալէմի Աստուածատուր
վարդապետն: Եւ ի ժողովի անդ սահմանեցին երեստասան
կանոնական գլուխս բանից և հրատարակեալ Հոլակեցին և
30 գրեալ զայնս ի կոնդակի՝ առաքեցին ի վիճակս ամենայն
արքեպիսկոպոսաց ազգիս մերոյ, յորում ի ճակատ անդր կոն-
դապին դրոշմեալ կայ երեք մեծամեծ կարմիր կնիք և ի

* Յիշատակարան [տե՛ս անդ, էջ 4, 66]:

** Մայիս 28:

*** Առաքել 325 [տե՛ս Գիրք պատմութեանց... Առաքելոյ Դաւրիծեցոյք
Ամստերդամ, 1669]:

Պատմութիւն, 628 [Զամշեան, Պատմութիւն Հայոց... հ. 9, վեհն-
տիկ, 1786]:

5 Բ Կիլիկիոյ, 8 Բ սորբ վիխո որ, 9 Բ վարդապետն: 26 ԱՇԽ էր:

ստորեւ՝ եպիսկոպոսաց և վարդապետաց, որք էին ի ժողովի անդ, յորոց մինն է և ի սուրբ մենաստանիս:

Եւ ապա Փիլիպպոս կաթողիկոս եկեղեց յերուսաղեմէ և ճանապարհ արարեալ՝ զնաց ի Կոստանդնուպոլիս (ՌՃԱ—
5 1652), և Սեբաստացի Ներսէս կաթողիկոս դարձաւ ի տեղի իւր ի Սիս Կիլիկիոյ և նեղեալ ի բռնութենէ անօրինաց՝ ելեալ անտի եկն ի Սեբաստիա և կեցեալ աստ ի Սեբաստիա ժամանակս ինչ՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս (ՌՃԲ—1653) յոյսն բնաւից և եղաւ մարմին նորա ի տապանի յիւրակերտ յեկեցուց սրբոյն Սարգսի յետկոյս աջ դասին ի Հիւսիսոյ կողմանէ, և պատուի շիրիմ նորին մշտավառ կանթեզօք և ի դամբարանէ նորա լինի բժշկութիւն ամենայն ցաւոց հաւատով դիմողացն և կոչի ի բնակեացն գերեզման Հոգեոր տիրոջ: Սա եկաց յաթոռ կաթողիկոսութեան ամս իբրև 6 կամ
10 15 5 և ամիսս քանի մի:

Յաջորդ ամին (ՌՃԳ—1654) հասանի և վախճան կենաց երկրորդ Անդրէաս արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ և ի նոյն ամի յաջորդէ նմին Կոստանդնուպոլսից տէր Մինաս քահանայի որդի երկրորդ Մելքիսէթ արքեպիսկոպոսն, այր վեհանձն և խոհական: Զամանէ գովութիւնը գրէ պատմիչն, թէ «Երար յոլով շինութիւնս ի սուրբ մենաստանիս և յաւել զբագում յիշատակս, զոր ընդ իւր երեր ի Պոլսոյ գեղեցիկ արուեստակերտ գաւազանս, սկիհս, խաչս և զայլ սպասս սրբութեանց, ընդ որս և զմագաղաթիւյ աւետարան մի, զորւ զօրք Ղարա եազճուն յաւարի առեալ յեկեղեցոյ սուրբ Աստուածածնին և տարիեալ ի Կոստանդնուպոլիս՝ վաճառեցին քսան ոսկոյ ումեմն Շահզատէ անուն կնոշ: Եւ նա առեալ ետ յիշատակ ի ձեռս տէր Մինաս քահանային Պոլսեցոյ, որոյ որդին սոյն այս տէր Մելքիսէթ արքեպիսկոպոս առաջ-
20 նորդ եղեալ Սեբաստիոյ, երեր ընդ ինքեան աստ և եղ կրրկին յիշատակ ի զուռն սուրբ Աստուածածնի եկեղեցոյն»*: Սա թափեալ ազատեաց ի ձեռաց ումանց զեկեղեցական անօթս սրբոյ մենաստանիս, զոր եղեալ էին ի զրաւ վասն 1500 զահեկան պարտոց, որ և վճարեաց զամենայն: Սա
35 կարգագրեալ հաստատեաց զկարգս եկեղեցոյ՝ սաղմոսա-

* Յիշատակարան:

20 Ա. Հիր գովութեամբ: 27 Ա. Հիր անուշ:

սացութիւն Հանդիսիւ պաշտաման և վայելացուցանողական արարողութեանցն մերոց, որ խանգարեալ էր ի ծովութենէ թուլամորթաց և եղեւ առիթ և պատճառ ուսման մանկանց եկեղեցւոյ, վասն որոյ և երկրորդ լուսաւորիչ կոչեցաւ աղ-

5 զիս մերոյ ի Սեբաստիա քաղաքիս:

Ի սոյն միջոցիս է՞աս վախճան կենաց թորոս կաթո-
ղիկոսին Սսոյ՝ յաջորդի ներսէս կաթողիկոսին Սեբաստաց-
ւոյ, և եղաւ ի տեղի նորին Սեբաստացի խաշատուր արքեպիս-
կոպոսն կաթողիկոս ամենայն Հայոց ի Սիս Կիւլիկիոյ (ԾՃԵ-
10 —1658): Սա վեշտասան ամառ յառաջ (ԾՃԱ—1642) նստաւ
և պատրիարք ի մեծն Պօլիս մի ամ և 6 ամիս: Կեցեալ յա-
ռաջնորդութեան Երկրորդ Մելքիսէթ արքեպիսկոպոս Պօլսի-
ցի ամս ինն՝ և վախճանեցաւ (ԾՃԺԲ—1663): Եւ նստաւ յա-
թոռ տեսչութեան Սեբաստիոյ ի վանս սուրբ Նշանի Խսահակ-
15 արքեպիսկոպոսն և ոչ յերկարեալ ի կեանս՝ յետ երից ամաց
և նա Հանգեաւ ի Քրիստոս և թաղեցաւ (ԾՃԺԲ—1666):

Եւ յետ Խսահակայ կալաւ զառաջնորդութիւն վիճակիտ
Սեբաստացի երրորդ Մելքիսէթ բարոնապետն և արհի ե-
պիսկոպոսն, այր Հանճարեղ և խոհական: Սա աշակերտ էր
20 Յակոբ վարդապետի եղնկացւոյն՝ աշակերտի Սեբաստացի-
ներսէս կաթողիկոսին Սրսոյ:

Յաւուրս սորա (ԾՃԻԶ—1677) նահատակեցաւ Սեբաստա-
ցի Գաւիթ³⁷ մանուկն*: Սա էր բաղնեպան, այն է՝ թէլլաք,
և աշխատէր ընդ ալլազգիս: Եւ յաւուր միում ասեն սմալն-
25 կեր ալլազգիքն. «Կեավո՛ւ, ե՛կ առ զգրամն քո»: Եւ նա
ասաց. «Նալէթ կեաւուին. ես քրիստոնեայ եմ և Քրիստո-
սի ծառայ»: Յայնժամ միաբանեալ նոցա՝ կալան զնա և տա-
րան առ բգեշին և սասցին, թէ «Սա նզովս կարդաց օրի-
նաց իւրոց և դարձաւ յօրէնս մերո»: Եւ նա Հարցեալ՝ եղիտ
30 զնա հաստատուն ի Հաւատս Քրիստոսի, և բազում ողոզա-
նօր և սպառնալիօր ջանաց դարձուցանել զնա ի զաղիր կը-
րօնս իւրեանց և ոչ կարաց, վասն որոյ, ետ պնդել զոտու-
նորա ի կոճեղս և բրածեծ առնել զնա յերկար և ապա հրաց-
եալ արցանօր կտրատել զմարմին սրբոյ, որ ոչ մնաց տե-

* Պատմութիւն:

1 Ա. պաշտման: 10 Բ. Կուլիկիոյ:

պի ողջ, և նա միոյ միոյ ի դուռն մահու հասանէր և ի փառաւորելոյ զՔրիստոս աստուած ոչ զագարէր: Եւ յետ այսպիսի դառն տանջանաց և շարաշար կտտանաց ետես թէ ոչ հաւանի կամաց նորա՝ հրամայեաց կախել զնա զլսիվար և

5 թողով անսուազ: Եւ յետ աւուրց ինչ կին զբսին զնաց ի զիշերի տեսանել, թէ զինչ առնէ սուրբն ի խաւար բանտին և ետես զամպար մեծ լուսեղին վառեալ առաջի սրբոյն և զընացեալ առ այրն առէ: «Զի՞նչ կա քեզ և ընդ արդարոյն այնմիկ, որ այսպիսի հրաշա տեսի»: Վասն որոյ ի վաղին

10 առաքեաց զնա միւս դուքսն և նա ետ պնդել զոտս սրբոյն ի կոճեղս և ի ներքոյ նորա հեղով չուր, զի սառեսցի, և հարով թրջեալ պարանօք մինչև կիսամեռ եղև և ապա առեալ տարան ի տեղի կատարման, և անդ մօտ եկեալ բգեշխն՝ բազում տղոզական բանիւք և ցուցմանբ ընչից և ոսկեսար

15 երիվարաց ջանաց հաւանեցուցանել զնա և ոչ կարաց և ապա սկսաւ աճացուցանել՝ քարկոծումն և մահ սպառնալով, և իբրև ետես, թէ հաստատուն կայ ի հաւատս Քրիստոսի՝ հրամայեաց, և սկսան քարկոծել զնա: Եւ եկեալ ոմն յանօրինաց մօտ առ սուրբն և ասաց. «Ուրացի՛ր զՔրիստոս»:

20 Եւ նա դաշտանեաց զՔրիստոս ճշմարիտ աստուած, վասն որոյ ճնպից էջար լախտով զգլուխ սրբոյն և արար զնա կիսամեռ: Եւ այլ ոմն եկեալ կալս զվարսից սրբոյն և ասաց. «Դաւանեա՛ր դժաւատս մեր, զի յայն կենացն մի՛ զըրկեսցիս»: Եւ նա կրկին դաւանեաց զՔրիստոս և ապա քարկոծ արարին զնա և այնպէս քարի հաւատով կատարեցաւ ի Քրիստոս յաւուր տօնի սրբոց Վարդանանցն: Եւ յետ երկու աւուրց հրաման էառ ի զբսին տէր Մելքիսէթ արքեպիսկոպոսն քաղաքիւ Սեբաստիոյ և ժողովեալ զկարատեալ մարմինն և տարեալ թաղեցին ի սուրբ Քառասունքն՝ սաղմութիւքի փետրվարի 22:

30 Յետ կատարմանն Դաւիթի նահատակեցաւ Սեբաստացի Գասպար անուն ոմն, որ և Կոռան կոչիր: Սա 27 ամաւ յառաջ դիպուածով փորձութեանց ուրացեալ էր զհաւատս Քրիստոսի, տաճկացեալ և յետոյ զդացեալ, լայր և ողբայր և կայր թագնաբար ի պահս և յաղօթս և պաշտէր զՔրիստոս

2 Ա չիր յետ, 18 Ա անօրինաց:

աստուած, և իրրե լուաւ զնահատակութիւն Դաւթի՛ դնաց
առ քահանայ մի և խոստովանեալ զյանցանս խր՝ յայտ-
նեաց զմիտս իւր քահանային և հաղորդեցաւ ի մարմնով և
յարենէ որդույն աստուծոյ և փոխեալ զկերպարանս այլազ-
5 գութեան՝ զգեցաւ զհանդերձ քրիստոնէի և ելեալ շըջէր ի շու-
կայս, զոր տեսեալ տաճկացն՝ ասեն. «Ընդէ՞ր փոխեալ ետ
զկերպարանս քո»: Եւ նա ասաց. «Ես քրիստոնեալ էի և այժմ
իսկ եմ, զՔրիստոս աստուած Հաւատամ և զնա միայն պաշ-
տեմ»: Յայնժամ կալեալ տարան առ դատաւոր քաղաքին և
10 նա բազում հարց և փորձ արարեալ և սաստիկ սպառնալեօք
ահացուցեալ՝ մինչ եղիտ զնա հաստատուն ի հաւատս Քրիս-
տոսի՝ հրամայեաց կախել զնա. և տարեալ կախեցին, և շու-
տով իշուցեալ՝ հարցին, թէ «Ուրանա՞ս զՔրիստոս»: Եւ նա
15 դրոշմէր զդէմս իւր նշանաւ սրբոյ խաչին՝ ասելով, թէ «Քրիս-
տոնեալ եմ»: Ծնդ որ բարկացեալ՝ կախեցին և քարավէժ ա-
րարին ի կախաղանին մինչև զլուխն ջախչախեալ՝ ուղեղին
ցնեցաւ: Եւ այնպէս կատարեցաւ երանելին Գաւապար ի Քր-
իստոս Յիսուս ի տէր մեր: Եւ զսա ևս տարեալ թաղեցին
մերձ Դաւթի նահատակին ի մարտի Գ (3):

20 Եւ յետ երից ամաց նահատակութեան սրբոցս*, տեսուշ
սրբոյ մենաստանիս Սեբաստացի երրորդ Մելքիսէթ արքե-
պիսկոպոսն առեալ զսուրբ նշանն, որ որպէս և աւանդի ի
նախնեաց անտի մերոց**, էր մասն կենաց փայտին վա-
րագայ սուրբ Խաչին, ել նպաստ ժողովել ի սակա վճարման
25 և աղատութեան պարտուց սրբոյ վանիցս և վասն կարեաց
պիտոյից սորին, և զնացեալ էհաս Ուրհայ և անդ ժամա-
նեալ՝ վախճան եղի զրաւ կենաց նորին և մնաց սուրբ նը-
շանն անդ (ՌՃՒԹ—1680) յԵղեսիայ քաղաքին մինչև ցայ-
սօր:

* Պատմութիւն:

** Տումար մասանց:

ՅԱՂԱԳՍ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ԱՆԱՆԻԱՅ, ԻՍԱՀԱԿՅԱՅ ԵՒ
ԱՍՏՈՒՄԱՏՐՈՅ ԱՐՁԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ ՎԱՍՆ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ
ՈՄՍՆՅ ՍԵԲԱՍՏՈՅԻՈՅ Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԹՈՒՅ

Գ Լ Ա Խ Խ Ժ

5 Յետ վախճանին Գ Մելքիսէթ արքեպիսկոպոսի* քա-
ղաքիս Սեբաստոյ (ԾՃԻԹ—1680), նստաւ ի տեղի նորին
Սեբաստացի Անանիայ արքեպիսկոպոսն, այր խոնարհազր-
նաց և առաքինի վարուք:

Յաւուրս սորա** եղեւ առանձին առաջնորդ սուրբ Հրեշ-
10 տակապետի վանիցն Աստանացի Յակոբ վարդապետն՝ ա-
շակերտ Գ Մելքիսէթ Սեբաստացոյ: Եւ ինքն աշակերտեաց
և ետ զծայրագոյն գաւազան Սեբաստացի Աստուածատուր
վարդապետին՝ որ յետ վախճանի Յակոբ վարդապետին յա-
ջորդեաց ի տեղի նորին ի վանս սուրբ Հրեշտակապետին:

15 Նստէր յաւուրս ացսոսիկ ի սուրբ Անապատն և այլ ոմն
Անանիա վարդապետ ուրոյն առաջնորդութեամբ: Կացեալ
յառաջնորդութեան տէր Անանիա արքեպիսկոպոսն ամս իբրև
երկուտասան*** (ԾՃԻԱ—1692) եւ ժամանեալ էհաս յաւուրս
ծերութեան: Եւ եղեւ զի եկն ի քաղաքս ընդ այն ժամանակս
20 գործով իւիք ժողովարարութեան Կեսարացի Սահակ անուն
վարդապետ ոմն և գործով այր ճոռոմախօս և Համոզաբան՝
յանգոյց առ ինքն զսիրտս մեծամեծաց քաղաքիս, որք և բազ-
մակնիք ծանարտակ արարեալ առ Մատթէոս պատրիարքն
Պոլսոյ և Հաճճցուցեալ զնա՝ առին Հրաման արքունական և
25 զկոնդակ պատրիարքական յանուն Սահակայ և ի բաց Հա-
նեալ զԱնանիա՝ նստուցին յաթոռ առաջնորդութեան քա-
ղաքիս վՍահակ եպիսկոպոս: Եւ եկեալ Անանիա եպիսկո-
պոսի յատեան մեծի եկեղեցւոյն, յետ բազում ողջամիտ քա-
րոզութեանց, էհարց ժողովրդեանն երիցս անգամ, թէ «Վասն
30 է՞ր և սակս ի՞նչ յանցանաց զրկեցիք զիս ի տեսչութենէ: Եւ
ոչ ոք ետ նմա պատասխանի, զի չունէր ինչ, բայց մի-

* Ծիշտակարան:

** Գաւազանագիրք:

*** Աւանդի ի ծերոց:

4 Բ գլուխ ժբ: 13 Ա շիր որ յետ վախճանի Յակոբ վարդապետին: 23 Ա
ժանարտակ քառի տեղը բաց է բռնված:

այն զի ոչ ուստէր և ոչ ըմպէր ընդ նոսա: Եւ ապա ասաց՝ «Այդպէս լուս մնասցիք», և ելեալ գնաց այլ ուրեք:

Եւ Սահմակ Կեսարացի կացեալ ամս իբրև ութն՝ ըստ արժանությն գծողովուրդն կողոպտեաց և ժողովեաց զոմանս 5 անօթս եկեղեցւոյն և արտաքոյ եղելոցն և թողեալ զրազում պարտս՝ ելեալ գնաց (Ծծնթ—1700) ուր ինքն կամեցաւ: Եւ ոչ ասաց նմա ինչ՝ կարծելով թէ ունի դառնալ, վասն որոյ լուս մնացին ըստ բանի Անանիա արքեպիսկոպոսին, և սուրբ տունս մնաց թափուր յընչից և ի տեսչաց՝ անկեալ ի 10 ներքոյ յոլով տոկոսաւր պարտուց:

Ապա յետ իբր միոյ ամի (Ծծնթ—1701) ի թմբրութենէ աղամարութեան սթափեալք և ի մի խորհուրդ միաբանութեան ժողովեալք քահանայից և իշխանաց վիճակիս՝ Համաշշունչ Հաւանութեամբ ընտրեցին և եղին տեսուչ Սեբաստիոյ 15 ի վանս սուրբ Նշանի զանուանին այն Սեբաստացի Աստուածատուր արքեպիսկոպոսն՝ Թմպուկ անուանեալ:

Սա չորրորդ ամի տեսչութեան իւրոյ (Ծծնթ—1705) ժողովեաց* առ ինքն զգլխաւորս ազգիս մերոյ՝ զառաջնորդն սուրբ Հրեշտակապետի՝ զԱստուածատուր վարդապետն, սուրբ 20 Անապատի Յակոբ վարդապետն՝ Պալխճի կոչեցեալ, աւագերեց տէր Յովսէին, տէր Գաւիթն, Մըսրեան մահտեսի Մուրատն, Ճիկէրեան Միքայէլն, Քիւրքճի Խաչատուրն, Յէսէինց մահտեսի Սիմոնն, եկեղեցապան Մահտեսի Նուրին, Փամապուհնի Մարգարն և զայլ իշխաննն և խորհուրդ արար ընդ 25 նոսա վասն նորոգութեան սրբոյ եկեղեցւոյս, որ յանուն՝ ամենօր Հնեալ սուրբ Աստուածածնին կառուցեալ է ի մայրաքաղաքի Սեբաստիոյ ի վաղ ժամանակաց, որ և ամեներեան միակամ Հաւանութեամբ և մեծածիզն ջանիւ փութացեալք՝ Հաճեցուցին զմեծամեծս այլասեռից քաղաքիս և ի ձեռնորդն նոցա՝ զբղեշխն: Եւ առեալ զ՞րամանագիր օգոստոսի 30 13^ա սկսան նորոգել, շինել, զարդարել զ՞նացեալ, զփտեալ և զխախտեալ տեղիս սրբոյ եկեղեցւոյս և աւարտեալ զշինուածն՝ մեծահանդէս նաւակատիս արարին ի փառս աստուծոյ և ի պատի մօրն սրբունոյ կուսին Մարիամու:

35 Յետ երից ամաց** (Ծծնթ—1708) եղի ի քաղաքս Սև-

* Կոնգակի: Տումար:

** Յիշտատակարան:

բաստիա սաստիկ ժանտախտ և մահտարաժամ և մեռան անթիւ անձինք ի քրիստոնէից և յալլազգեաց և յետոյ զօրութեամբ ամենասպանչ սուրբ Նշանի տեսոն կենաց փայտին և շնորչի գերազօր սրբոց մասանցն՝ բարձաւ մահն այն:

- 5 Յաւուրս յայսոսիկ (ՄՃԾԹ—1710) նահատակեցաւ ի Կոստանդնովոլիս Աստուածատուր Սեբաստացին^{*38}: Սա որդի էր Անմեղուկենց Պաղտասարին և Թուրքանտային և ուսեալ զարհեստ ոսկեգործութեան և մտեալ ի կարգ աշխարհի և եղեւ զի վասն վաճառականութեան գնաց ի Կոստանդնովօջիս և իրեն էհաս ի Ղալաղիայ, ոմանք ալլազգեաց տեսեալ զնա ծպտեալ՝ ասեն ցնա. «Այր դու, ո՞ր յազգէ ես»: Եւ նա ասաց. «Քրիստոնեայ եմ, յազգէ հայոց»: Ասեն ցնա. «Ապա վասն է՞ր զգեցեալ ես հանդերձ, որ վայել է տաճկի»: Ասաց սուրբն. «Վասն զի ի ճանապարհէ եկեալ եմ»: Յայն-
10 ժամ կրծտեալ զատամուսն իւրեանց ի վերայ սրբոյն և գրոհ տուեալ միմեանց և խլեալ զսուրբն՝ տարան առ դատաւորն և կացուցին վկայս սուտս ասել, թէ «Հուար զդմանէ լինիլ ընդ օրինօր մերովք»: Եւ ի հարցանել դատաւորին՝ ասաց սուրբն. «Ես քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ»: Եւ նոքա ստարանութեամբ հաւանեցուցին զդատաւորն, և նա ետ արկանել զսուրբն ի բանտ և պնդել զոտն ի կոճեղս և նեղել, զի ուրասցի զՔրիստոս: Եւ ի վաղին տարան զնա առ փոխարքայն և նա բազում ողոգանօր և խոստամամբ ընչից և պետական իշխանութեան՝ չանաց հաւանեցուցանել զնա և ոչ կարաց, վասն որոյ, ետ արկանել զնա ի բանտ, ուր եկաց՝ կրելով դառն կտտանս շարշարանաց զաւուրս 32: Եւ ապա իջուցին զնա ի գուր մահապարտացն և ամենայն աւուր տանէին առաջի դատաւորին և հարցանէին, թէ ուրանա՞յ զՔրիստոս, և նա անվեհեր դաւանէր զՔրիստոս
20 աստուած, և յետ վեց աւուր հատին ի վերայ նորա զվճիռ, զի զիսատեսցի: Եւ առեալ դահճապետն՝ տարաւ զնա ի տեղի կատարմանն: Էր ի բանտին և այր ումն անուն Անտօն, որ և նա ևս սեբաստացի էր: Սա սպանեալ էր զայր մի և եղեալ էր ի մտի ուրանալ զՔրիստոս, եթէ ոչ ազատեսցի, իսկ սուրբն խրատ տուեալ նմա՝ ասաց. «Ես երաշխաւոր եղեց քեզ յա-
- 25 35

* Պատմութիւն:

7 Բ Թուվանտային:

տեսնին Քրիստոսի, որ ոչ կորուսանիս, միայն թէ վասն հաւատող զմա՞յ յանձդ առաջ: Եւ այսպէս հաստատեաց զայրն ոչ ուրանալ զՔրիստոս: Եւ իբրև եկին ի տեղի սպանման՝ յառաջնաց սուրբն և ասաց զահճապետին. «Հատ նախ զգլուխ
 5 Անտոնին, զի բան ինչ ունիմ ասել քեզ: Եւ զահճապետն նախ սպան զնա, զի կարծեաց, թէ յետ այնը հաւատի սուրբը բամաց նոցա. զայս արար, զի մի տեսցէ զգլիատումն իւր և երկուցեալ ուրասցի զՔրիստոս: Ապա ասաց սուրբն. «Հատ և զիմ զլուխս»: Եւ զահճապետն յետ բազում շանաւոյ դարձուցանել զնա ի հաւատոցս Քրիստոսի՝ ետես, թէ ոչ հաւանի, ես զլիստել զնա: Եւ հաւատացեալքն ետուն կաշառս և առեալ զմարմինն՝ եղին ի պատշաճաւոր տեղուց, յորմէ բազում նշանք բժշկութեան լինին, և տօնեցին ի Կոստանդնուպոլիս գտօն Աստուածատրոյ նահատակին ի փառութեալ Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ՝ դեկտ. 13 (ԾՃԾԹ—1710):
 ի ժամանակիս սոյն թմրուկ անուանեալ Աստուածաւոր արքեպիսկոպոսին՝ յոլով յիշատակք եղան ի վանս սըրբոյ նշանիս մնեծափոյթ շանիւ և աշխատութեամբ նորին, զոր ցանկայր որչափ ինչ հնար էր լնուլ զպակասութիւն սորին և յորդոր արկեալ՝ խրախուսէր զժողովուրդն, որք և ամեններին փութային ի նոյն: Որպէս ի Կոստանդնուպոլիս եղեալ^{*} (ԾՃԿԳ—1714), սեբաստացի ժողովուրդքն, թէ բնակքն և թէ հիւրքն, գանձանակ անուամբ զողորմութիւնս հաւաքեալ, յիշատակս շինեցուցեալ՝ յոյէին ի սուրբ մենաստանս, յորոց
 20 միջի գերագոյն հանդիսացան չըկիր, այն է՝ սախայ համարուեստի վարպետայքն, որք էին անձինք 81, զոր զմի պատուական մեծ երկուտասան թիեան ԲՌ (2000) տրամակշիռ ծանրութեամբ արծաթի շահ շինեցուցեալ եղին յիշատակ ի սուրբ վանս և զի մի գուցէ վնասեսցի կամ վաճառեսցի յանխիդմ արանց, հնարեցին մնալ զայն ի քաղաքն յեկեղեցւոց
 25 սուրբ Աստուածածնին, զոր մինչեւ ցայծմ կայ և մնայ անդ:
 Ունէին սորա ի սուրբ վանս և 40 արծաթի կանթեղ՝
 զիլիֆ անուանեալ, որպէս և ցուցանէ 81 անձանց ստորագրեալ զիր կոնդակին, բայց այժմ ոչ մին երկի: Եւ վասն իւ

* Տումար: Կոնդակ:

4—5 Ա չիք «Հատ... քեզ»: 30 Ա յեկեղեցուշ, Բ յեկեղեցուչ:

դի կանթեղացս առին արտ մի 200 գահեկանի առ ի ցանելոյ ի նմա զկտաւատ և եղին յիշատակ ի սուրբ վանս, որ է հանդէս մենաստանիս արևմտից կուսէ, մօտ լուսաղբերն ի ներքոյ ճանապարհին, որ ցարդ կայ և մնայ: Տէր Յիսոս
5 լուսաւորեսցէ զհողիս նոցին:

Յաւուրս այսոսիկ (ՌՃԿԴ—1715) Հրդեհ մեծ անկաւ ի քաղաքիս Սեբաստիա և մեծ մասն կրտսականոց շուկային այրեցաւ ի փետրուարի 15: Ի սոյն ամի եղեւ Հրդեհ և ոսկերչնոցն և այրեցաւ ի նոյշեմբերի 25: Յայսմ ամի եկն սաս-
10 տիկ և յոյժ մեծամեծ կարկուտ՝ յոմիսի 14 և էջար զար- տորայս և զծառս ի քաղում տեղիս:

Կեցեալ յառաջնորդութեան սեբաստացի Աստուածատուր արքեպիսկոպոս՝ Թմպուկ կոչեցեալն, ամս քսան և ամիսս քանի մի* և ժամանեալ զրաւ կենացն՝ փոխեցաւ առ Քրիս-
15 տոս և թաղեցաւ ի մենաստանիս առաջի զրան մեծի եկեղեցւոյն ճաւասար յատակի զաւթին շիրիմ նորին, յունվարի 14 (ՌՃՀԱ—1722):

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌԱԶՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱՆ ԱՌԱՔԵԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՓՈՍԻ
ԵԽ ՆՈՐՈԴՈՒԹԵԱՆ ՄՐԲՈՅ ՎԱՆՈՐԷՒՅ, ՈՐՔ Ի ՍԵԲԱՍՏԻԱ, ԵԽ
ՎԱՍՆ ԻՆՉ ԻՆՉ ԳԻՊՈՒՑԱՌՈՅ

Գ. Ա. Խ Խ Ժ Ա.

Ջկնի մահուան Սեբաստացի Աստուածատուր արքեպիսկոպոսի՝ Թմպուկ կոչեցելոյ (ՌՃՀԱ—1722), միաբանեալ քահանայից և իշխանաց քաղաքիս՝ քաղմակնիք ծանարտակ ա-
25 բարեալ յղեցին ընդ աւագէրեց տէր Պետրոսին ի Կոստանդ- նուպոլիս առ Յոհաննէս պատրիարք՝ Կոլոս անուանեալ- ընտրել զայր ոք իմաստուն, վկայեալ ի գործս բարութեան,
և կացուցանել տեսուչ Սեբաստիոյ: Եւ թէպէտ ընտրեցաւ
եսայի վարդապետ ուն կեսարացի, բայց ոչ ընկալան ի Պօ-
30 լիս եղեալ սեբաստացիք: Ապա խորհրդով լումայափոխ Թէ- վէքէլեան մահտեսի Յարութին ամիրային Ակնեցոյ, խընդ-

* Յարութին վարդապետն աւանդի:

13 և 23 Բ Դմբուկ: 24 Ա ժանարտակ բառի տեղը բաց է բողնված:

բեցին զԱկնցի Առաքել Եպիսկոպոսն, որ էր յայնժամ ի գոր-
տոն Եկեղեց ի վանս շողալին սուրբ Աստուածածնին:
Յայնժամ Հանեալ պատրիարքին զհրամանագիր արքայա-
կան և զկոնդակ պատրիարքական՝ ետ ցտէր Պետրոս, զոր
5 առեալ ել ի ճանապարհ և զնացեալ էջաս յԵրզնկան՝ ի վանս
Առաքել վարդապետի և յանդիման եղեալ՝ մատոյց զհրա-
մանագիր արքալին և զնամակ պատրիարքին և ասաց. «Հրա-
մային՝ Հայր սուրբ, Երթիցուք յերկիրս մեր»: Էջարց վար-
դապետին, թէ՝ «Ո՞վ ուզարկեաց զքեզ և կամ ուստի՞ եկիր
10 այսր»: Ասաց քահանայն. «Ի Պօլիս եղեալ սեբաստացիրն յղե-
ցին զիս աստ առ քեզ»: Ասէ վարդապետն. «Ո՞չ կարեմ զալ
ընդ քեզ, զի ուռ ո՞չ ունիս քո քաղաքի իշխանացդ զիր, զի թէ
եկից ընդ քեզ և եթէ քաղաքացիքն քո զիս ոչ ընդունիցին,
զի՞նչ արարից. Հարկիւ ապա սկսանիցիմ ամօթով զյնտին տե-
15 ղին ունիլ, ուրեմն զնա զու յերկիր քո և տար պատասխանի
այնոցիկ, որք առաքեցին զքեզ»: Եւնա փութացեալ եկն ի Սե-
բաստիա և պատմեաց մի ըստ միոչէ զամենայն եղեալնն
առաջի իշխանացն և նոցա արարեալ զրազմակնիք մահանէր
և առեալ զգիր բգեշխէն և զերիս սպառազինեալ զինաւորս
20 և ընդ Զմառացի խօճայ Խաչիկն յղեցին յԵրզնկան, զոր զք-
նացեալ ի վանս սուրբ Աստուածածնին՝ մատոյց վարդա-
պետին զգիր բգեշխէն և զծանարտակ իշխանացն և ասաց.
«Հրամային՝ Երթիցուք»: Եւ նա յետ քազմից Հրամարե-
լոյ և անբաւական զինքն ցուցանելոյ, յորգորմամբ Սահակ
25 վարդապետի Ակնցույ (որ էր երբեմն պատրիարք Պօլսոյ և
յայնժամ՝ դէտ Եւդոկիոյ և Երզնկայու) յանձն էառ զալ ի Սե-
բաստիա, վասն որոյ յանձնեաց զգանքն առաջի առաջնորդին
և իշխանացն քազում անօթովվ, զգեստուք և յոլով անաս-
նօք թարց պարտուց աշակերտին իւրոյ տէր Յոհան իրիցուն,
30 և առեալ ընդ իւր Եղնկացի Յարութիւն վարդապետն, որ պատ-
մէ զայսոսիկ*, և զպիր մի Կարապետ ազգակից իւր և եկն
էջաս ի վանս սրբոյ Նշանի ի Սեբաստիա յունիսի 25 (ՄՃՀԱ
—1722) յաւոր Բ շաբթի Վարդավառի պահոցն և, լուեալ
քաղաքացոցն, զրո՞ւ տուեալ միմենանց՝ եկին ի տեսութիւն
35 նորեկ առաջնորդին և մեծաւ սիրով ընկալան զնա իրեւ զա-
ռաքեալ աստուծոյ:

* Յարութիւն վարդապետ:

Եւ յետ աւուրց ինչ կրմին եկին ի վանս առ ի գրել զ՞անդամանս վանացս և յանձնել դիտին, և էին ժողովեալ այսոքիք՝ Եղիազար և Յակոր վարդապետը, աւագ տէր Պետրոս, տէր Յոհանն, տէր Մուքիաս, տէր Յակոր, տէր Կարապետ և իշխանքն, պարօն Քէրիկն, Եամէնցոնց մահտեսի Յակօր, Շէնկիւլենց մահտեսի Յոհաննէս, Մհարուպենց մահտեսի Յարութիւն և մահտեսի Պաղտասար, Զինթիանենց Մօվսէս Զէլեպի, Չարօխենց խօճայ Յարութիւն, Ջրիկենց մահտեսի Մելքոն, դարբին խօճայ Մուրատ, Էլմասենց մահտեսի Գաւիթ, Քհօրօղենց խօճայ Լուսպարոն և այլք: Եւ գրեցին 10 խաչ, զփոքր կանթեղ արծաթի, 6 սաղաւարտ, 1 զաւագան, 10 շուրջառ հին և նոր, 10 մոմակալ պղնձի, 1 շահ, 150 սահան, 10 կարպետ խալի, և անասնուքն՝ 3 գոմէշ, 1 էշ, և շորեղէնք հնոտիք, և ուտելեաց կողմանէ ոչ ինչ գոյր՝ ոչ ցորեն, ոչ գարի, և 700 զահեկան պարտք, զոր զկնի մահուան առաջնորդին ծախսեալ էին որիզոյ, եղին, զինույ, ցըսոյ և այլն:

Թէպէտ յառաջմանէ զոյին զարդը և անօթք եկեղեցին և արտաքոյ, բայց յետ մահուան դիտին՝ տիրող ոչ եղեւ վանքին, վասն որոյ, փեսայ Թմպուկ վարդապետին Հողգարցի Ալիբասանն զո՞րն իւրացոյց և զո՞րն ցիր ու ցան արար և ի խնդրելն նորեկ տեսչին՝ գնացեալ յարեցաւ առ Ալայպէկին և ձեռամբ նորին բազում վնասս հասոյց վանքին՝ մինչև 8 անգամ տուգանս ետ առնել նորեկ դիտէն և ինքն ընդ այլազգոյն այնմիկ գնաց ի Պարս ի պատերազմ և անդ սատակեցաւ և այնպէս կորեաւ:

Այս Առաքել արքեպիսկոպոս, յորմէ յետէ եղեւ տեսուչ սրբոյ վանիցս զամս իրեն 5, հանապազ երկնէր ի սրտի իւրում վասն շինութեան և նորոգութեան նորին, վասն զիմեծ եկեղեցոյ կաթողիկէն կործանեալ անկեալ էր և տեղին փայտիւ ծածկեալ և տանեաց քարինքն խախտեալք և փլեալ, զոր անձրեւ ի վայր հոսէին և յատակն, որմունքն, կամարքն և առաստաղն դարափոսեալք խախտեալք և սեացեալ և արտաքին փայտեղն շինուածքն փտեալ և քակեալ նա զի և ոչ գոյր պատշաճաւոր սենեակ առաջնորդի և ոչ միաբանից, զի բազում ամաց յետէ սովորութիւն կալ-

10 Ա չիր խօճայ: 16 Ա չիր եղին, 19 Ա չիր վանքին, 26 Բ անյայտ փիս այնպէս:

եալ առաջնորդքն՝ նստէին ի քաղաքն և ի շաբաթն անգամ՝
մի հազիւթէ հանդիպէին ի վանքն, արեգայ և կամ այրի Ե-
րէց մի պահէին ի վանս, զոր յատուրս կիրակէից սպասաւո-
րաւ միով պատարագ մատուցանէին, վասն որոյ ոչ հոգա-
յին յատուկ սենեակ և առանձին իրեանց խուց և տեղի բբ-
նակութեան ստանալ, ուստի ժողովեաց առ ինքն զիշխանս
քաղաքիս և նորօք հաճեցոյց զդատաւորն և էառ զարգն և
գրեալ աղերսական գրեանս առ այլ և այլ անձինս և տու-
եալ զայնս ի ձեռն Հողգարցի տէր նիկողայոսին և առաքեաց
10 զնա հանդերձ տէր Պետրոսի ի Կոստանդնուպոլիս առ Թէ-
վէքէլեան մահտեսի Յարութիւն ամիրայն, և նա զումարեալ
զմեծամեծս ազգի մերոյ զամիրայսն՝ առաջի էարկ նոցա
զինդիր առաջնորդին Սեբաստիոյ և իշխանացն, որք յօժմ-
րակամ հաճութեամբ փութացեալ առին յարքայէ զհրամա-
15 նազիր շինութեան սրբոյ վանիցս՝ ծախելով 700 դահեկանս
և ետուն ի ձեռս տէր նիկողայոսին, զոր առեալ՝ դարձաւ
փութապէս և, հասեալ ի վանս՝ ետ զհրամանագիրն տեսչին,
և նա առեալ՝ խնդալից զնաց առ Զառալողլու Օսման աղան,
որ էր միւսէլիմ և նա ևս ուրախացեալ՝ յդեաց զֆէրմանն ի
20 դատաւորն և ետ անցուցանել ի դայտն 67 դահեկանսւ և
վասն բդեշին էառ 100 դահեկան և ետ զհրամանագրի շի-
նութեան սրբոյ վանիցս և ի միւս աւուրն եկին մեծամեծք
այլազգիքն ի վանս և զրեցին զքէֆշն և զնացին:
եւ ապա սկիզբն արար նորոգութեան ի սեպտեմբերի 8
25 (ԹօժՀԶ—1727) և շինեաց մեծ եկեղեցոյ զմբէթն սրբատաշ
վիմօք կողմնդերբ և բռով և զտանիքն քարիւ, խճով և կրով
և ամրացուցեալ՝ սպիտակացոյց զառաստաղն, զկամարսն,
զորմունսն և զյատակսն, կառոյց յետկոյս դասին և Բ խո-
րանս յաջմէ և... ահեկէ... շինեաց և վերնատունս կանանց,
30 զի ոչ զոյր յառաջ, նորոգեալ պայծառացոյց և զտաճար
սուրբ Աստուածածնին և շինեաց ի մէջ կամարացն համբարս
ցորենոյ և գարւոյ, սպիտակացոյց զտանիք և զմէջ եկեղեց-
ոյց սուրբ Կարապետին և զկամարն յաջակողմեան մաքըր-
եաց և կանգնեաց ի նմա սեղան՝ յանուն սրբոյն Գրիգորէ
35 Լուսաւորչին մերոյ, կերտեաց և վայելու առաջնորդարանս
կրկնայարկ և կից նմին՝ մառան զինետուն և զսենեակս միա-

բանից՝ հանդէս միմեանց և առաջի նոցա պարտէզ ծաղկանց փոքր, նորոգեաց և բարձրացոյց զպարիսպն շուրջանակի:

Եւ հազիւ աւարտեաց զշինուածն ի լրման ամի միոյ (ԾծՀՀ—1728), յորում աւուրն իբր 500 գործաւորք աշխա-

- 5 տէին՝ ծախելով ի նմա քսակս իբրև 20, բաց ի նպաստիցն, զոր ընկալաւ ի վիճակէն, վասն զի քաղաքացիքն յաւուրն համարուեստ մի (այսինքն էօնափ մի) բերէին եզ մի, հաց, բրինձ և այլն և կերակրէին զաշխատաւորսն և ինքնանք աշխատէին մինչև ցերեկոյ և երեկոյին միաբանեալք ումանք 5,
- 10 ումանք 10 մշակաց վարձս տային և զնային, և ի միւս օրն այլ համարուեստքն՝ մինչև յաւարտել շինուածոյն³⁹: Թուիթէ աստի մնացեալ է սովորութիւն համարուեստից ամենայն ամի զալ ի սուրբ վանս մատաղ մատուցանել և այն: Եւ բոլոր զիւղականքն ամենայն տուն մի կամ երկու սայլ գե-
15 րան և զայլ փայտս շինուածոյց բերէին:

Յետ այսորիկ բազմացոյց զեկեղեցականս և կանոնեաց նոցա հանապազօր կանխել ի սպաս սաղմուերգութեան և պաշտաման տեառն, առատացոյց և զլուծս զոմշոց և եզանց և զոկս ոչխարաց և այժեաց և ելից զուրբ վանս ամենա-
20 տեսակ զարդուք հարկաւորօք և պայծառացուցեալ փարթա- մացոյց զնա ի փառս ասուուծոյ և ի պատիւ ամենապօր սուրբ Նշանի նորա:

- Եւ յետ երից ամաց* (ԾծԶ—1731), իբրև ետես, թէ ան- հնար լինի վճարումն պարտուցն նպաստիք վիճակին՝ ել
25 Առաքել եպիսկոպոս անձամք ի սրբոյ վանիցս և զնաց ի Կոստանդնուպոլիս առ ի զարման զեղոյ մատուցանել պար- տուցն և իբրև է՛աս անդր՝ ծագեցաւ խոռվութիւն մեծ ի մէջ այլազգեացն, որոց զլուխ ամբարձեալ կտրատեցին զիո- խարքայ իպրահիմ բղեշին և իշուցեալ զսուլտան Ահմէտ
30 թագաւորն յաթուոյն՝ եղին ի տեղի նորին զեղրօք որդին՝ զսուլտան Մահմէտուն, և նա անողորմ կոտորումն արարեալ՝ խաղաղացոյց զաղմուկ ապստամբութեան:

Եւ ապա Առաքել արքեպիսկոպոս շրջագայեալ ի սհն- եակս լումայափոխից, յիշեանս, ի փոռնս և այլ տեղիս և գումարեաց նպաստ յանուն սրբոյ վանիցս, որով վճարեաց

* Յարութիւն զարդարեալ:

Յիշատակարան:

պարտություն և ետ շինել զմի պատուական եպիսկոպոսական զգեստ թագիւ և այլովքն և զանազան ուսկեղին և արծաթեղին զարդութ և բազում յիշատակօք դարձաւ և եկն ի սուրբ վահաւ:

- 5 Ի սոյն ժամանակս* (ՌՃՀԲ—1729) նստէր ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի ուրոյն առաջնորդութեամբ Սեբաստացի Աստուածատուր վարդապետի որդի Եղիազար վարդապետն, այր վեհանձն և ճոռոմաբան, սա ի նախանձ բարի շարժեալ և խորհրդակցութեամբ Առաքել Եպիսկոպոսի ետ բերել զ՞ը-
10 րամանագիր յարբունուստ և սկսաւ շինել զվանս սուրբ Հրեշտակապետին՝ յունիս 3, և նորոգեաց զգմբէթ եկեղեցւոյն, զտանիսն, զորմունսն, սպիտակացոյց և զմէջն և կանգնեաց թ մեղան յաշմէ և յահեկէ, որ ոչ գոյր, շինեաց և ժամատունս և տնտեսատունս և առանձին սենեակս ինքեան, միա-
15 բանից և ուխտաւորաց և տեղիք անասնոց և նոցին կերակրոց, և լրման ամին կատարեցաւ և շինուածքն ամենայն:

Եւ բացի նպաստից քաղաքիս և գիւղօրէից՝ մնաց յոլով պարտք ի վերայ վանիցն, վասն որոյ գնաց Եղիազար վարդապետ ի Կոստանդնուպոլիս որպէս և ժանարտակ իշխանացն, որ առ Կոլոտ Յոհաննէս պատրիարքն զրեալ էին 7 և կնքով, ցուցանէր, և անդ վճարեաց զպարտուն և բազում ուսկեղին և արծաթեղին եկեղեցական զարդութ և յիշատակօք դարձաւ և եկն ի վանս իւր:

- Յաւորս այսոսիկ** (ՌՃԶԲ—1733) սուրբ Աստուածածնայ 25 եկեղեցւոյ առաջնորդարան սենեակքն ի հիմանէ նորոգեալ՝ շինեցան գեղեցիկ և վայելուշ քան զառաջինն:

Յետ այսորիկ*** (ՌՃԶԲ—1739) առանձին առաջնորդ սուրբ Անապատի՝ Սեբաստացի Յակոր վարդապետն, որ մականուամբ Պալխճի կոչիւր, որ և զամս իբրև 40 տիրեալ էր 30 Անապատին, սկսաւ ծերանալ, վասն որոյ թողեալ զվանըն և ինքն զնացեալ ի քաղաքն՝ զպարուստ իւր հայթայթէր, ոչ ինքն կար ունէր և ոչ ումեք թողոյր տիրել, վասն որոյ և

* Յաքութիւն վարդապետ:

Ծանարտակ:

** Տումար:

*** Յարութիւն վարդապետ:

վանքն սկսաւ քայլքայիլ. ո՞չ դուռն մնաց և ո՞չ պարիսապ, և ո՞չ
շինուածս, ի սակա որոյ ժողովեալ իշխանաց քաղաքիս և
կոչեալ զջակոր վարդապետն ասեն. «Դու այր ծեր ես և ոչ
կարես տիրել վանքին. եկ արդ հրաժարեա և նիստ ուր
5 հաճիս և մեր տամբ քեզ կերակուր և հանդերձ և զԱնա-
պատն տացուր միում ումեր, զի շինեսցի»: Եւ նա յետ բա-
զում պատճառաբանութեանց հաճեալ ընդ այն՝ ասաց. «Կամք
ծեր եղիցի՛. ես ևս ծեր ծերն եմ»:

Եւ յայնժամ գումարեալ իշխանացն ի միասին՝ եկին առ
10 Առաքել արքեպիսկոպոսն և բազում բանիւր հաճեցուցեալ
զնա՝ յանձնեցին նմա սուրբ Անապատն ի սեպտեմբերի 8,
թափուր և ունայն զգեստուր և անօթոց՝ խարխլեալ և քայ-
լքայեալ, 700 դահեկանաւն պարտօք, և այնուհետեւ առաջ-
նորդութիւն սուրբ Անապատին անկաւ ընդ իշխանութեամբ
15 արքեպիսկոպոսին սրբոյ Նշանի, զոր ի կողմանէ նորին նըս-
տի անդ տեղապահ մինչև ցայսօր ժամանակի:

Եւ ապա վճարեալ զպարտսն՝ թափեաց ի ձեռաց այ-
լազգացն զարտորայսն և զջրազացսն և զրեթէ նաև զվանքն
ևս: Եւ յետ այնր սկսաւ խորհիլ վասն շինութեան, որոյ վասն
20 առաքեաց զԱնդրէաս վարդապետն ի Պոլիս յանձնարարա-
կան գրեամբք: Եւ ոչ եղե Հնար առնուլ զհրամանագիրն յար-
քունուստ: Եկն ապա Անապատի փաշայի որդի Ալի փաշայ իշ-
խանութեամբ ի քաղաքս և դրան նորին առաջիկայ էր ոմն
յոյն Ստեֆան անուն թէրձիման պէկ կոչեցեալ: Ի ձեռն նո-
րին հաճեցուցեալ զբեշշխն՝ էառ զհրամանագիր շինութեան
25 սուրբ Անապատին և եկն թէրձիման պէկն հրամանաւ բդեշ-
խին և գրեաց զբէֆշն սուրբ Անապատին ըստ կամաց Առա-
քել արքեպիսկոպոսի՝ մայիսի 6 (ՈՃՂԱ—1742):

Եւ ապա մայիսի 7, յաւոր տօնի Երևման խաշին, սկսաւ
30 շինութիւն սուրբ Անապատին և կանգնեաց զպարիսապն շուր-
ջանակի, շինեաց զգմբէթ տաճարին, որ անկեալ էր և տե-
ղին փայտի ծածկեալ, նորոգեաց և զտանիսն, զառաստա-
զըն, զկամարսն, զյատակսն, նաև զգաւիթն բոլոր սպիտա-
կացոյց, շինեաց և առաջնորդաբան կրկնայարկ, զոյդ զոյդ զե-
35 ղեցիկ սենեակք՝ լայն և արձակ, մեծամեծ լուսամուտիւր, և
առաջի նոցա պարտէզ և բուրաստան և կից նմին մարադ

29 Բ սուրբ Խաչին 35 Բ ընդարձակ:

յարդի և տեղիք անասնոց և ի վերայ նորա սենեակը ուխ-
տաւորաց, շինեաց և տնտեսատուն և մառան ներքոյ և ար-
տաքոյ կից նմին սենեակը ուխտաւորաց և ի հարաւակողմն
եկեղեցոյն՝ սենեակը միաբանից, զոր ի լրման միոյ ամի
5 աւարտեաց զշինուածն ամենայն (ՌՃՂԲ—1743): Եւ վերա-
կացուք էին այսմ միաբանք սուրբ Նշանի՝ երգնկացի Յա-
րութիւն վարդապետ, որ պատմէ զայսոսիկ, Կամրկապցի
Կարապետ վարդապետ, Ուրճայեցի Սահակ վարդապետ,
Պուղտանցի Անդրէաս վարդապետ, Սեբաստացի Թօմաս
10 վարդապետ, Եւղոլիհացի Ստեփաննոս վարդապետ և Հողգար-
ցի տէր նիկողայոս և այլք:

Եւ զի կարի դառնապատ և վշտաշատ ժամանակի եղե-
այս շինութիւն, վասն զի էր սով սաստիկ և պատերազմ այ-
լազգեաց ընդ պարսից իրրե զջուր բորբոքեալ, վասն որոյ
15 և բազմութիւնք զաժանագոյն զօրացն երթ և եկս արարեալ,
զրեթէ լափէին, կիզէին և խաչքէին զգիւղ և զքաղաք և նե-
ղեալ տառապեցուցանէին զազգս մեր հարկապահանջու-
թեամբ: Բայց ժողովուրդք քաղաքիս զնեղութիւն իւրեանց յե-
տըս թողլով՝ յաւուրն համարուեստ մի բերէին եղ մի, հաց
20 և որիզ ևն, և կերակրէին զգործաւորսն և յերեկոյին ոմանք
5, ոմանք 10 մշակաց վարձս տային և զնային և ի միւս օրն
միւս այլ համարուեստքն մինչև յաւարտիլ շինուածոյն⁴⁰:

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի մնաց բազում պարտք ի
վերայ վանացս, վասն որոյ զնաց Առաքել արքեպիսկոպոս
25 տեսուչն ի քաղաքն վասն նպաստից պարտուցն, զոր ըն-
կալեալ մեծաւ սիրով՝ արարին օգնութիւն իւրաքանչիւր ոք
ըստ իւրում կարի, որով վճարեաց զպարտան և ետ շինել եր-
կու մեծամեծ խաչս և յաւարտ գործոյն մատուցեալ զաս-
տուածային պատարազն և օծեալ զիսաշուն՝ եղ յիշատակ զմի-
30 նըն ի սուրբ Աստուածածնին և զմին ի սուրբ Սարգիս և
ինքն զարձաւ ի սուրբ վանս իւր:

Եւ յետ իրրե երկու ամաց (ՌՃՂԴ—1745) սպարապետն
տաճկաց Եէկէն բգեշխն եկն ի քաղաքս մայիսի 1 երկոտա-
սան Ծ (1200) զօրոք, 8 օր եկաց և անցեալ զնաց ի Պարս
35 ի վերայ թահմազին և անդ մեռաւ: Եւ Թահմազն տիրեաց
ամենայն կահուց և կարասեացն, և զօրքն փախստական ե-
զեալ և անզլուիս սփուեալ յամենալն տեղիս, բազում վնասս
հասուցին ազգիս մերոյ, զի ի Սեբաստիոյ մինչև ի Մար-

զուան անապատ արարին, ընդ որս և զվանս Մարզուանի
 այրեցին. ինքեանք այրեսցին անշէջ հրով գեհնին:

Յաջորդ ամին (ՌՃՂԵ—1746) մայիսի 18 եղիսկան կի-
 րակէին եկն ի բաղարս Հերիմօղի Ալի բդեշխն՝ անուամբ
 5 սպարապետութեան*, և ժողովեաց առ ինքն զբաղում զօրս
 իրեն ԲՃՌ (200.000) զի 38 երկդուզեան նախարարք եկին,
 թող զայլմն: Եկին և զարուուզ կոչեցեալ պիղծ լէվէնտքն
 իրեն ԺՌ (10.000)* Հանդերձ զօրագլխովք իւրեանց, որք էին
 Կէնճալի Կէնճ Օսման, Կէմալմազ, Աւշարօղին և այլն: Եւ
 10 բանակեցան մօտ իրերաց՝ յեզր բաղարիս և ամենից սոցա-
 դպիտոյսն սպարապետն Հոգայր, բայց ոչ շատացեալ պիղծ
 լէվէնտքն⁴¹ անկանէին ի գիւղօրայս և բազում վնաս զոր-
 ծէին, որ և ի գիշերի միում զնացեալ ի գիւղն Բոգնիկ բա-
 զում ոճրագործութիւնս արարին. զկանայս յղացուցին, աղ-
 15 ջրկունս ապականեցին, ինքեանք եկեալ պատմէին ի բա-
 ղարին: Եւ գիւղօրայրն ամենայն փախուցեալ՝ եկին ի բա-
 ղարն, բայց սուրբ վանս, շնորհիւ տեառն և զօրութեամբ
 սրբոյ Նշանին անխախտ և անվնաս մնաց ի տեղւոչ իւրում.
 Պրունքն բաց և եկեալքն կերակրեալք զնային: Եւ յետ բա-
 20 նի մի ամսոյ՝ կոտորեցին աստ ի Սեբաստիա զամենայն
 լէվէնտան և զնացին իւրաքանչիւր ոք ի տեղի իւր: Թուի թէ
 սպարապետութիւն և զօրաց զումարումն ամենայն վասն լէ-
 վէնտիցն էր, որովք չնշեալ բարձան զաղիր և չար զա-
 զանքն ի միջոյ:

25 Յաջորդ ամին (ՌՃՂՋ—1747) ապրիլի 14, յաւոր տօ-
 նի զլսատմանն սրբոյ Կարապետի, ժամանեալ Հրատէր երկ-
 նային կոչմանն՝ Հանգեաւ առ յոյսն բնաւից տէր Առաքել
 արքապիսկոպոսն նահանգիս Սեբաստիոն⁴², առաջնորդեալ
 ամս իրեն 25, և եղաւ պատուվ ի տապանի ի սուրբ վանս՝
 30 ի գաւթի անդ մեծի եկեղեցւոյն՝ ի հիւսիսակողմն դրան սըր-
 բոյ տաճարիս⁴²: Ի սակս սորա սակաւ ինչ Հարստացուցաք
 զգրիչ մեր, վասն զի սա եղեւ առիթ և պատճառ վերջին
 պայծառութեան և վայելչութեան սրբոյ մենաստանիս և ան-
 տի այսր նովին շքեղութեամբ զնայ օր ըստ օրէ առաւելեալ

* Յաջութիւն վարդապետ:

** Յաջութիւն վարդապետ:

Ճոխութեամբ շնորհիւ տեսոն և ևս փարթամացեալ ըրբ-
նադասցի:

ՅԱՂԱԳՍ ԳԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՈՒ ԵՂԻԱԶՈՐ ԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏ
Ա.ԲՀԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ ԵՒ ՎԱՍՆ ԱՆՑԻՑՆ, ՈՐՔ ԱՆՑԻՆ
ԸՆԴ ԱՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱ

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

Եւ զկնի վախճանի Ակնցի Առաքել արքեպիսկոպոսի*
(ՌՃՂԶ—1747) միաբանեալ քահանայից, իշխանաց և ժողո-
վըրդոց վիճակիս՝ ետուն բրել զարունական հրամանագիր

10 և զպատրիարքական կոնդակ յառաջնորդութեան յանուն սրբ-
րոյ Հրեշտակապետի, ուրոյն առաջնորդ Սեբաստացի տէր
եղիազար արքեպիսկոպոսին, որ և նա եղ ի տեղի իւրում
ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի զորդին իւր զԱստուածատուր
վարդապետն և ինքն եկեալ նստաւ յաթոռ տեսչութեան ի
15 չընազատիպ վանս սրբոյ Նշանի: Եւ զի էր այր վեհանձն և
մեծագործ, ուստի յաջորդելն իւրում առժամայն ձեռն էարկ
ի հիւսիսակողմն պարսպի մենաստանիս և իրը 10 կանգնա-
շափ ի ներքս էառ ի կալէն և ետ շինել ծայրէ ի ծայր հաս-
տատ և բարձրագոյն, քան զառաջինն և յաւելուածոյ պա-
20 բըսպին շինեաց երկու մեծամեծ սենեակս ի ներքոյ և ի վե-
րոյ իրը առաջնորդաբան ինքեան:

Յաջորդ ամին (ՌՃՂԷ—1748) մայիսի 18, յաւուր համ-
բարձման տեսան, եկն սաստիկ անձրեւ կարկտախառն և ել
հեղեղ Փնձորակ կոչեցեալ գետակն և փլոյց զբազում շի-
25 նուածս և ջրասոյզ արար Գ (3) անձինս* այր մի, կին մի և
զտղայ հայ:

Յաւուր կիւրակէի սրբոյ զատկին Պէզիրճու արտի Պօնտի
որդի Յովսէփին նահատակեցին, մարտի 26 (ՌՃՂԸ—1749):

Եկն յորդ անձրեւ օգոստոսի 27 (ՌՃՂԾ—1750) և գետն
30 Բոքնկու հեղեղեալ՝ աւերհաց զբազում տեղիս:
Եկն ի վիտինու Զառալօղլի Մուհամետ նախարարն ի

* Յարութիւն վարդապետ:

- քաղաքս Սեբաստիա՝ օգոստոսի 8 (ՌՄԱ—1752) և սպան
զթէնանօղլին և կարի յոյժ տառապեցոյց զազդս մեր՝ սաս-
տիկ հարկս դնելով ի վերայ և ծանր ծանր տուգանս առնե-
լով որպէս Քիպարեան մահտեսի Յոհաննէսին Շ քսակ և
5 ձոն Մահտեսի Եսայիէն Շ քսակ և այլ աւելի կամ պակաս:
Յայսմ ամի (ՌՄԱ—1752) ի Կոստանդնուպօլիս զիսա-
տեցին զեալուապ⁴³ աղայն (յազգէս մերմէ), ակնցի լումս-
յափոխն արքայի. տէր Յիսուս լուսաւորեսցէ զհոգին:
- Մեծի պահոց առաջին շաբաթոյն յաւուր տօնի սրբոյ
10 Բէողորոսի զինաւորին, փետրուարի 18 (ՌՄԳ—1754) Հա-
սեալ զրաւ կենաց տեառն Եղիազարու արհի եպիսկոպոսին
և փոխեցաւ անանց կեանս և եղաւ մարմին նորա ի շիրմի
ի վանս սրբոյ Նշանի՝ Հուպ Առաքել արքեպիսկոպոսի Ակ-
նեցոյ. սա եկաց յաթոռ առաջնորդութեան ի մեծի մենաս-
15 տանիս ամս 6 և ամիսս քանի մի⁴⁴:
- Յետ վախճանի Սեբաստացի Եղիազար արքեպիսկոպոսի
միաբան Հաւանութեամբ քահանայից, իշխանաց և ժողովը-
զոց վիճակիս և արքայական Հրամանաւ և պատրիարքա-
կան կոնդակաւ նստաւ յաթոռ զիտողութեան ի վանս սրբոյ
20 Նշանի Ակնցի Կարապետ վարդապետն, որ էր ազգական և
աշակերտ տեառն Առաքել արքեպիսկոպոսին, յաւուր Աշ-
խարհամատրան կիւրակէին, ասպրիի 17: Եւ եղեւ զի եկն
սաստիկ և յորդաւատ անձրես* օգոստոսի 13 (ՌՄԶ—1757)
և ել Հեղեղ ջուրց և ուղիս ողողանաց ի բաղում տեղիս և յոլով
25 վնասս զործեաց յարտորայս և ի կալս, վասն որոյ եղեւ սով
սաստիկ ի Սեբաստիա և յոլով տեղիս, մինչև 1 քիլէ ցորեն
30 զահեկանի և 1 քիլէ գարին 20 զահեկանի, 1 քիլէ լա-
զուտ, այն է՝ տառու, 20 զահեկանի վաճառիւր և ոչ զտա-
նիւր, ուստի բազումք մեռան ի սովուն:
- 30 Ի մէջ այս խստագոյն սովոյս (ՌՄԷ—1758) յայտնե-
ցան բազում անդուռն լէվէնտք, աւելի քան զերկու Հազարս
ի կողմանս վիճակիս Սեբաստիոյ, որք սփռեալք ի գիւղօ-
րայս խոշտանգանօք կեղէքէին զիվճալիսն և անողորմաբար
տանչելով՝ պահանջէին ի նոցանէ զինչս և, ի չկարելն զդէմ
35 ունիւր բազմավիշտ տառապանացն, փախստական եղեն սատ

* Անձանօթ պատմիչ:

14 Բ Հիք ի (մեծի):

և անդ, ի քաղաքն և ի մեծամեծ գիւղօրէս՝ առ ի ապրեցուցանել զանձինս իրեանց ի բռնութենէ նոցա, վասն ուրոյ ուր ուրէք գտանիւր շինութիւն և այն քաղցեալ և ի լետին դառն ազբատութեան ժամանեալ:

Պատմի և այսպիսի ինչ, այս պիղծ լէվէնտքս զումարեալ ի զիւղն Բոգնիկ և խորհուրդ արարեալ՝ խրախուսէն զմիմեանս զալ միաբանութեամբ և անկանիլ ի վերայ սրբոյ վանիցս և յաւարի առնուլ զաա և յանցանել. ընդ մէջ զիշերի ելեալ յերիվար՝ զան խմբովին հուար մենաստանիս կէս մղոնաշափ հեռի ի սմանէ, ուր արհաւիրս անկեալ՝ տեսանեն ի վերայ պարսպին շուրջանակի բազմութիւն դրօշից և անհամար զօրս սպառազինեալ, խիտ առ խիտ և զամպարս հըրոյ ճառագայթեալ, ուստի զանգիտեալ չկարեն հպիլ, այլ դեկերին այսր և անզր մինչև ցառաւոտն: Եւ այն տեսիլ մնաց այնպէս, վասն որոյ ի հեռուստ անտի երթ և եկս առնեն սըրբնթաց երիվարաւ՝ իրրե զնախամարտիկ խաղս պատերազմի, և տեսուշ սրբոյ մենաստանիս՝ Կարապետ արքեպիսկոպոս և քանի մի մնացեալ միաբանք յանգէտսս սքանչելեացն դիտեն ընդ պարիսպն, թէ զի՞ է զի երթ և եկս առնեն դուքս և ապա պիղծ լէվէնտքն կորագրուի դառնան ի տեղիս իրեանց և հիացմամբ պատմեն, թէ զիարդ սնագլուխն յանակնկալ պահու այնշափ բազմութիւն զօրաց զումարեաց ի վանս իւր և որպէս հոգայ զպիտոյս նոցա: Լուր այսր հրաշից տարածեալ ընդ ամենայն նահանգս, որք ամենեքին քըրիստոնեայք և այլազգիք սքանչացեալք հիացմամբ փառն վեր առաքէին հրաշագործողին զփրկութիւն սրբոյ մենաստանիս:

Եկն ի սոյն աւուրս (*ԾՄէ—1758*) հրաման յարքալէն տաճկաց առ Ֆէզուա՛ երկգուղեան նախարար Սիբաստիոյ՝ կոտորել զլէվէնտքսն: Եւ նա՛ թէպէտ գոլով մանուկ հասակաւ և անընտել պատերազմի, բայց իբրև 500 զօրօք ել և անակնկալ պահու հասեալ ի վերայ նոցա՝ կոտորեաց զամենեսին զնոսա՝ մինչև սակաւ ումանք ի նոցանէ մազապուրծ փախստական եղեն, և զգլուխս սպանելոցն առաքեաց առ թագաւորն: Եւ տեսեալ արքայի զքաջութիւն նորին դուղ մի ևս շնորհեաց նմա, զոր յաւուր շաբաթի Վարդավառին յուլիսի 25 եմուտ ի քաղաք:

Յաջորդ ամին (*ԲՄԸ—1759*) սուրբ Անապատի բեմի ժաղեալ քարինքն շինեցան ձեռամբ Եղնկացի Յարութիւն վարդապետին⁴⁵: Սոյն այս Յարութիւն վարդապետս Եղնկացի, միաբան սրբոյ Նշանի վանիցս, Հրամանաւ Կարապետ 5 արքեպիսկոպոսի Ակնեցոյ Եկաց ոէիզ ի սուրբ Անապատն, արար զպատմութիւն և սկսեալ ի մահուանէ անտի Աստուածատուր արքեպիսկոպոսի՝ Թմպուկ կոչեցելոյ և յառաջնորդութենէ Սուաքել աքեպիսկոպոսի մինչև ցվախճան իւր և հասեալ յաւուրս ծերութեան՝ Հանգեաւ ի Քրիստոս և Թաղեցաւ 10 ի գաւթի սրբոյ Անապատին՝ ի Հիւսիսակողմն դրան տաճարի: Շիրիմ նորին է Հաւասար յատակին:

Այս ամի առանձին առաջնորդ սրբոյ Հրեշտակապետի, թոռն Եղիազար արքեպիսկոպոսի՝ Աստուածատուր վարդապետն վճարեալ զժամանակս իւր՝ փոխեցաւ յանանց կեանս, 15 և մնաց սուրբ վանքն առանց առաջնորդի իրք զամս երիս: Եւ ապա միաբան սուրբ Երուսաղէմի Սեբաստացի Յոհաննէս. վարդապետն առեալ Յակոբ պատրիարքէն զտեսչութիւն սուրբ Հրեշտակապետի վանիցն՝ Եկն ի Սեբաստիա և ի բաց Հանեալ զընտանիսն Աստուածատուր վարդապետին՝ նստաւ 20 առանձին առաջնորդ ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի:

Յետ այսորիկ (*ԲՄԸԶ—1767*) սուրբ Աստուածածնայ եկեղեցոյ խաչկալն, տաճարի յատակն և ոմանս տեղիս առաստաղին և որմոյն նորոգեալ շինեցին Մահանեսի Աստուածատուրն և Մահանեսի Գէորգն Զրիկեան արդեամբ եկեղեց ցապանութեան*:

Զինի երկու ամաց (*ԲՄԸՑ—1769*) գնացին զօրք քաղաքիս ի պատերազմ ընդդէմ ոռուաց և բազում շարիս զործեցին և վիշտ Հասուցին ազգիս մերոյ, սպանին Մոի տղայ Մահանեսի Յարութիւն ի Պէղիրճու արտն:

30 Կեցեալ յառաջնորդութեան վիճակիս Սեբաստիոյ Ակնցի Կարապետ արքեպիսկոպոսի ամս իրք քսան և ժամանեալ յաւուրս ծերութեան՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և եղաւ ի տապանի ի վանս սրբոյ Նշանի, ի գաւթի անդ մեծի եկեղեցոյն Հուաք Սուաքել և Եղիազար արձի եպիսկոպոսաց ի 29 35 յունուարի (*ԲՄԸԳ—1774*):

* Տօմար:

7 և Գմբուշ: 24 Ա. Գէվորքն:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՈՅ ՅԱԿՈԲԱՅ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԵՒ ԲԱԶՄԱԳԻՄԻ ՏԱՌԱՊԱԿՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ ԵՒ ՎԱՍՆ
ՆՈՐՈԳՈՒԹԵԱՆ ՄՐՅՈՑ ՎԱՆՈՐԷՒՅՑ, ՈՐՔ Ի ՍԵԲԱՍՏԻԱ.

Գ Լ Ա Խ Խ Ժ Գ

5 Եւ յետ վախճանի Կարապետ եպիսկոպոսի (ՌՄԻԳ—
1774) ի մի ժողովեալ զլխաւորաց քաղաքիս՝ քահանայից և
իշխանաց, և արարեալ զբազմակնիք ծանարտակս առաքե-
ցին առ Զաքարիա պատրիարքն և առ մեծամեծս ազգիս մե-
րոյ և խնդրեցին զայր ոք իմաստուն և խոհական վկայեալ
10 ի գործս բարութեան ընտրեալ և կացուցանել ինքեանց առաջ-
նորդ: Էր ընդ այն ժամանակս ծաղկեալ Յարմտանցի Յա-
կոր վարդապետն, այր վեհանձն և ազատաբարոյ, աշակերտ
վերատեսչին Պրուսայու Սամուէլ արքեպիսկոպոսի (աշա-
կերտի Կոլոտ Յոհաննէս պատրիարքի): Սա վճարեալ էր
15 զգործ նուիրակութեան վիճակին Կեսարու և Գաղատիոյ,
դարձեալ էր Երուսաղէմ և անտի կոչմամբ վարդապետին
իւրոյ եկեալ էր ի տես նմին և էր ընդ այն աւուրս անդ ի
Կոստանդնուպոլիս: Զնա ընտրեալ և Հարկեալ Հաւանեցու-
ցին և կարգեցին տեսուչ Սեբաստիոյ: Եւ յետ աւուրց ինչ ե-
20 տուն ի նա զ՞րովարտակ արքունական և զկոնդակ պատ-
րիարդական և ուղարկեցին զնա ի վիճակն իւր, ելեալ ի ճա-
նապարհ և զայ Հասանի ի նահանգս Սեբաստիոյ: Եւ լուիալ
քաղաքացւոցն՝ բերկրեալ զուարձացան յոյժ և զրո՞ց տուեալ
միմեանց ընդ առաջ ելին և վրան Հարեալ ի Կամար կոչեց-
25 եալ տեղին՝ արարին բազում խրախութինս, և ապա բազ-
մեցուցեալ զնա ի պալարակապ աճի ապարանաց երիվարս:
զոր ընդ ինքեանս ածեալ էին, և այնպիսի շքեղ փառօք և
պատուվ բերեալ՝ մուծին ի Հրաշափառս վանս սրբոյ Նշա-
նի յաւուր երկուշարթի մեռելոցի Վարդավառի (յուլիս 28):
30 Երբե երկու ամաւ յառաջ քան զվախճան Կարապետ ե-
պիսկոպոսի քարաշար փակեալ էր զուն առոք Անապատին
և զկնի վախճանին նորին ժամ յաջող գտեալ Բաթիկենց
շուշտակ Մկրտիչ վարդապետն զնացեալ առ քաղաքապետն
Զառալողլու Սալիստ արէին Ռ (1000) դահնեկան տուեալ՝ էառ

Գ Լ Ա Խ Խ Ժ Ե:

Հրաման և եկեալ երաց զգուռն սուրբ Անապատին և նստաւ
անդ իրը առանձին առաջնորդ և արար ինչ ինչ շինութիւնս ես:
Եւ ի գալ առաջնորդ Յակոր վարդապետի և ի կամիլն
տիրել և իմանալ զհանգամանս և զհաշիւ սրբոյ Անապա-
տին՝ պատասխանեաց Մկրտիչ վարդապետն, թէ՝ «Ես ի քէն
ոչ ընկալայ զառաջնորդութիւն զայս, այլ ի քաղաքապե-
տէն»; Եւ ի Յամողելն զնա Յակոր վարդապետի մի անգամ և
երկիցս ողոքական բանիք, թէ՝ «Ե՛կ առ իս, զի ես ոչ եմ
նստելոյ այդր և բաց ի քէն արժանաւոր ոչ զոր ունիմ կար-
գել ոէիզ, միայն ցոյցք Հնապանդութեան ունիցիս, եղբայր,
և բարեաւ վայելեսցես»; Բայց նա ամեննին ոչ կամեցաւ ան-
սալ սիրալիր բանից նորին, այլ և սկսաւ բանս կծանաց ար-
ձակել և շարիս նիւթել ընդգէմ նմին, յորմէ ձանձրացեալ
Յակոր վարդապետին՝ գրեաց ի մեծն Պօլիս (ՌՄԻԴ—1775)
15 և ետ քերել յարքունուստ զիր աքսորանաց Մկրտիչ վարդա-
պետին և Բաթիկենց Հեստեալ շիք-տէր Յակորին, զոր կան-
իսիկ զգացեալ նոցա յազգարարութենէ ոմանց, շիք Յակորն
փախուցեալ ի Բագնիկ և անտի անհետ կորեաւ և Մկրտիչ
վարդապետն տարեալ զբանալիք սուրբ Անապատին ետ քա-
20 ղաքապետին և ինքն տեղի տուեալ խուսեաց և եղև գաղտա-
գնաց դէպ ի Կոստանդնուպոլիս, ուր եկաց լոելեայն զանիը-
լարար ժամանակս ինչ:

Եւ առաջնորդ Յակոր վարդապետն (ՌՄԻԴ—1775) ետ
քաղաքապետ Սայիտ պէկին Ռ (1000) դաշեկան և էառ զբա-
25 նալիք սուրբ Անապատին և եղ անդ տեղապեհ զՍեբաստացի
տէր Կիրակոսի որդի Յոհաննէս վարդապետ:

Ի վաղուց Հետէ սիրելի էր յաշս Զառալօղլու Սայիտ պէ-
կին Յոհաննէս Պալինօզ կոչեցեալն, յազգէս մերմէ, և ի զօ-
րանալ նորին և յառաջել ի քաղաքապետութիւնս և ի դրսու-
30 թիւնս՝ երևելի եղև ի դրան նորին և Պալինօզ Յոհաննէսն,
վասն որոյ, յեմ վախճանի առաջնորդ Կարապետ արքեպիս-
կոպոսի, յինքն ընկալաւ զփոխանորդութիւն սրբոյ վանիցս և
առ ի որսալ զփառս ի մարդկանէ և բանալ ինքեան զդուռն
ուտեստի՝ էառ Հրաման քաղաքապետ Սայիտ րդեշխէն և ետ

35 կրիւ ծեփել զկաթողիկէ մեծի եկեղեցւոյ սրբոյ Նշանին և ա-
րար նորոգութիւնս ինչ, զոր յիտոյ առիթ առեալ՝ քաղում
վնասս Հասոցց սրբոյ մենաստանիս, վասն զի յիտ մահուան

8 Ա. սղականու 12 Ա. կծանաց: 24 Ա. դեկտոն: 26 Բ. Յոհանն:

Աայիտ բդեշխսին կալեալ գՊալինօզ Յոհաննէսմն եղին ի բան-
տի ի սակա ապարասանութեան բարուց և գնացիցն իւրոց
և առեալ Ռ (1000) դահեկան տուգանս՝ ի բաց թողին: Եւ յիտ
սակաւ ինչ ժամանակ անցանելոյ (ՌՄԻԾ—1776) իբրև սկը-
5 սաւ չքատորիլ՝ սկսաւ ինքն զվէճս և գիսովութիւնս յարու-
ցանել և պահանջել զայն Ռ (1000) դահեկանն ի սուրբ մե-
նաստանէս և յառաջնորդէն՝ ասելով թէ՝ ի պատճառս սրբոց
վանիցդ առին յինէն զայն տուգանքն և ի բաց ասել տեսչին
գիր գանգատանաց մատուցեալ քաղաքապետին՝ ետ կալնու
10 գՅակոր վարդապէտ դէտն և զնել ի բանտի մի անգամ և եր-
կիցս և տուգանել և, բաց ի տուգանացն, ընկալաւ և ինքն
իբրև 750 դահեկան:
Եւ եղե զի համակամ հաճութեամբ ազգիս մերոյ և բազ-
մակնիր ծանարտակաւ քաղաքիս քահանայից և իշխանաց
15 զնաց Յակոր վարդապետն (ՌՄԻԾ—1777) ի սուրբ աթոռն
էջմիածին առ ի առնուլ զկարգ եպիսկոպոսութեան: Յորդո-
րեալ յոմանց զնաց Պալինօզ Յոհաննէսն անդր և ի լինիլ
դատաստանական քննութեան առաջի Սիմէօն կաթողիկոսի.
լրացուցին զՌ (1000) զուուշն և առին գիր իպրայի ի Պա-
20 լիոզ Յոհաննէսէն՝ ոչ ևս առնել վէճս և տաւայս, կապելով
նազիրայս սրբոյ աթոռոյն Ռ (1000) դահեկան և հաստատե-
ցին զայն անիծիւք նզօվիւք, կապանօք և բանադրանօք և
վկայութեամբ կնքեցին Սիմէօն սրբազան կաթողիկոսն, Պու-
կաս եպիսկոպոսն, որ եղե կաթողիկոս, տեղապահ Մկրտիչ
25 եպիսկոպոս, Պետրոս եպիսկոպոս, միւս Պետրոս եպիսկո-
պոս: Կնքեցին և իշխանքն Տէր-Պապեան մահտեսի Կարա-
պետ, Նահապետեան մահտեսի Եղիայ, Գարվերեան մահտե-
սի Յոհաննէս: Կնքեցին ի միամտութիւն միմնանց և Յակոր
վարդապետն և Յոհաննէս Պալինօզն: Եւ արյապէս վճարեցին
30 զվէճն ապրիլի 13 (ՌՄԻԾ—1777)*: Եւ ապա Սիմէօն սրբա-
զան կաթողիկոսն ձեռնադրեաց զՅակոր վարդապետն արքե-
պիսկոպոս ի վերայ մեծի վիճակիս Սեբաստիոյ, յաւոր կիւ-
րակէի Գալստեան հոգւոյն սրբոյ՝ յունիսի 4: Եւ անտի դարձ
արարեալ Յակոր արքեպիսկոպոսի՝ հանդերձ ուխտաւորօն:
35 իբր մտերմութեամբ և սիրով եկն ի տեղի իւր ի չքնաղա-

* Վկայական:

տիպ վանս սրբոյ նշանի: Եւ յետ անցանելոյ սակաւ ինչ ժամանակի, Պալիիօզ Յոհաննէսն սկսաւ իբրև զշոն ուտել զառաջին փսխածն իւր և բազմից յարոյց զլէճ և զիսովութիւն և ետ առնել տուգանս Յակոբ արքեպիսկոպոս դիտէն 5 իբրև վեց եօթն անգամ: Եւ ոչ ազատեցաւ սուրբ վանս ի ձեռաց նորին մինչև սատակեցաւ, որով և բարձաւ շարն ի միշտոյ:

Եւ եղեւ իբրև դարձաւ Յակոբ արքեպիսկոպոս ի սուրբ էջմիածնէ՝ եգիտ ալեկոծեալ զրովանդակ քաղաքն ամենայն 10 և աղմկալիր վրդովմամբ խոռվեալ, վասն զի մինչդեռ Կարապետ եպիսկոպոս անկեալ զնիւր ի մահիճս, առանձին տուաչնորդ սուրբ Հրեշտակապետի Յոհաննէս վարդապետ զընաց ի սուրբ էջմիածնին և չեւ ելեալ յեւգոկիոյ՝ էջաս վախճան Կարապետ եպիսկոպոսի և նստաւ նա անդ Եւգոկիա 15 զաւորս 72, ակն ունենալով ընկալնուկ և զառաջնորդութիւն սուրբ Նշանի և ոչ յաջողին՝ ելեալ զնաց ի սուրբ աթոռն և տոեալ զկարգ եպիսկոպոսութեան՝ դարձաւ ի տեղի իւր և հանապազ երկնէր ի սրտի իւրում տիրել և սուրբ Նշանի, վասն որոյ դիպուկ ժամ զտեալ՝ յանդոյց զսիրտս ոմանց 20 յինքն և սկսաւ յարուցանել զիսովութիւն՝ առիթ առեալ զմասն ինչ արդեանց սուրբ Սարգսի եկեղեցոյն, զոր յառաջ ժամանակաւ սուրբ Սարգիս եկեղեցոյ արդեանց երից մասնց մի մասն սուրբ Նշանի էր, մի մասն սուրբ Հրեշտակապետի և մի մասն Անապատի: Եւ յորժամ Առաքել եպիսկոպոս, դէտն սուրբ Նշանի, ընկալաւ զսուրբ Անապատն ըակտեալ և աւերեալ և նորոգեալ շինեաց և կանոնեաց զամենայն պիտոյս նորին հոգալ ի սուրբ Նշան մենաստանէ, վասն որոյ և զմասն արդեանց Անապատին միաւորեաց ընդ սուրբ Նշանի: Իսկ սա այժմ յառաջ կացեալ՝ մաքառէր զմասն Անապատին միաւորել ընդ մասին Հրեշտակապետի. և այս ոչ թէ վասն արդեանցն, այլ զի կոիւ յարուցէ: Զայս տեսնեալ Յակոբ եպիսկոպոսի և գիտացեալ, զի ոչ ընդունի դարման զեղոյ վէրն այն, վասն որոյ ել անձամբ և զնաց ի Կոստանդնուպոլիս և յանդիման եղեալ Զաքարիայ պատրիարքին և մեծամեծաց ազգիս, ծանոյց նոցա զանվաւեր արարմունս Յոհաննէս եպիսկոպոսի՝ միանգամայն կամելով հրաժարարիլ ի տեսչութենէ:

Բայց կրկին Հարկադրեալ դարձուցին զնա ի Սեբաստիա
(ՌՄԵՒկ—1778)՝ տալով նմա պատուիրական գրեանս և պատ-
րիարքական կոնդակս գրեալ հունիսի 7*, յորում վճռէր, թէ
առաջնորդն սուրբ Նշանի ի վերալ սուրբ Սարգիս եկեղեցւոյն
5 է ընդհանրական առաջնորդ, վասն որոյ զառաջնորդական
պաշտօնն նա վարեսցէ անդ, դպիր, սարկաւագ, քահանալ
ձեռնադրել, խաչպատկեր և հանգուցեալ քահանայ օծել, իշ-
խան կարգել և հանել, և զպատժապարտս բանադրել և այլն
ամենայն. եւ սուրբ Հրեշտակապետի մասնաւոր առաջնոր-
10 դըն միայն արգեանց երից մասանց մի մասն առցէ ըստ
նախնի սովորութեան և պաշտօնի ինչ բնաւ ձեռնամուխ մի՛
լիցի:

Առեալ զիր կոնդակին եկն ի Սեբաստիա և ետ ընթեռ-
նուլ յեկեղեցւոչ սուրբ Աստուածածնին և այն ինչ կամքը ըն-
15 թեռնուլ տալ և յեկեղեցւոչ սրբոյն Սարգսի, կուտեալ ամբո-
խրս կուսակիցքն Յոհաննու յարուցին զիռովութիւնս և տու-
եալ բազում զրամս քաղաքապետին, որ էր տեղապահ Հաճի
փաշային Շխմանողլի կոշեցեալն, և ետուն աքսորել զՅա-
կոր եպիսկոպոսն ի գիւղն Պետրոսի և զգեցուցեալ վերար-
20 կուս պատուց Յոհաննու եպիսկոպոսի և տարեալ նստուցին
յաթոռ սուրբ Նշանի և արարեալ բազմակնիք մահսէրս առ
Զաքարիա պատրիարքն՝ խնդրեցին կարգել տեսուչ բոլոր նա-
հանդիս Յոհաննէս եպիսկոպոսն: Խսկ Յակոր եպիսկոպոս միշ-
նորդութեամբ պետրոսցի Մահտեսի Փիլիկին, որ էր սիրելի
25 քաղաքապետին, դարձաւ ի Սեբաստիա և նստաւ յեկեղեց-
ւոչ սուրբ Աստուածածնին և գրեաց զամենայն զայսոսիկ
Հանգամանս ի մեծն Պօլիս: Եւ այսպէս երկորին սոքա
եալ՝ մնացին բարեգոյն լուր ինչ ընկալնու ի Կոստանդնու-
պօլսոց:

30 Եւ յետ բանի մի ամսոց տեսեալ կուսակցացն Յոհաննու,
թէ նստիլ Յակոր եպիսկոպոսի յեկեղեցւոչն ոչ է բարի ին-
քեանց, ուստի կրկին տուեալ յոլով զանձս քաղաքապետին
և ետուն աքսորել զնա ի գիւղն իւր յԱրմատան, զոր ալլուստ
անցեալ զնաց ի Կոստանդնուպօլիս և պատմեաց մի ըստ
35 միոցէ զամենայն եղեալսն առաջի պատրիարքին և ամիրայի-
ցքն: Յուլյնժամ Սախայեան Տագէս ամիրան գրեաց առ Հա-
ճի բղեշին, թէ Սեբաստիա եղեալ տեղապահն քո պաշտօն

* Կոնդակ:

պատրիարքութեան առնել սկսեալ է, արքունական հրամանաւ նստեալ տեսուչն արքորեալ և զինչս առեալ, ըստ իր կամացն զայլ ոք եղեալ է. կարծիմ թէ այսպիսի իրողութիւնք յարգութեանդ ամօթ և պատկառանք բէրէ և այլն:

5 Ընդ այս բան կարի իմն ցասուցեալ բդեշխին՝ զրեաց առ տեղապահ իւր ի Սեբաստիա, թէ «Ես գրեղ այդր վասն բաղաքապետութեան յղեցի և ոչ թէ վասն առաջնորդ փոփոխելոց, զի՞ կայ քո և ընդ այսպիսի իրա: Արդ զառաջին վարդապետն բերեալ նստուցես ի տեղի իւր, ապա թէ ոչ՝ զգը-
10 լուխտ ի քէն բարձեալ գիտացես»: Եւ այն ինչ ակն ունէին գալստեան արքունական գրոյ և պատրիարքական կոնդակի առաջնորդութեան յանուն Յոհաննէս եպիսկոպոսի՝ եկն է- հաս այս զիր առ քաղաքապետն, յորմէ երկուցեալ քաղաքապետի՝ փութանակի սուրբանդակս արձակեաց աստ և անդ՝
15 առ ի գտանել զՅակոր եպիսկոպոս և, իբրև ոչ եպիտ, ետ տանել զՅահակ վարդապետն Կտուկ կոչեցեալ և անուամբ փոխանորդութեան Յակոր արքեպիսկոպոսին զգեցոյց զլօթիկ արկանելիս պատույ և առաքեաց ի վասն սուրբ Նշանի և կալեալ զՅոհաննէս եպիսկոպոս կուսակցօքն՝ եղ ի շղթայս ի բան-
20 տի և բազում տուգանս առեալ ի բաց արձակեաց յետ կալոյնորա ի սուրբ մենաստանս տեսչութեամբ ամիսս իբրև 5:

Եւ ապա Յոհաննէս եպիսկոպոս յայսպէս բազմակնիք ծանրատակաւ և գրեամբք ել ի Սեբաստիոյ և զնաց անձամբ ի մեծն Պօլիս առ ի առնուլ զառաջնորդութիւն բոլոր նա-
25 հանգիս Սեբաստիոյ: Եւ ի գնալն նորին անդ էր և Յակոր եպիսկոպոսն և ի լինիլ քննութեան ի պատրիարքարանի անդ Հրաժարեցաւ Յակոր եպիսկոպոս, վասն որոյ ետուն զտեսչութիւն բոլոր վիճակիս Յոհաննէս եպիսկոպոսին և, յետ բանի մի ամսոց, էհաս անզր բազմակնիք ծանարտակ սե-
30 բաստացոցն, որք խնդրէին զՅակոր եպիսկոպոսն, վասն որոյ Զաքարիա պատրիարք իրաւունս արաքեալ՝ բարեալէս տնօրինեաց, բանզի առաքեաց զՅոհաննէս եպիսկոպոսն ի սուրբ Երուսաղէմ, զոր յետ բանի մի ամաց կրկին զարձաւ ի Պօլիս և կարգեցաւ առաջնորդ Կուտինա քաղաքի, այն է՝
35 Քիօթահեայ: Եւ զՅակոր արքեպիսկոպոսն կացոյց տեսուչ ի

4 Բ անուան յարդութեանդ: 20 Ա չիր յետ կալոյ: 21 Ա 5 բվանշանի համար տեղ է բողնիած: 22 Ա չիր եպիսկոպոս: 35 Ա չիր տեսուչ:

- վերայ բոլոր նահանգիս Սեբաստիոյ և զրեմլ զկոնդակ պատ-
րիարքական սեպտեմբերի 8 և՛ 28 (ՌՄԻԾ—1779) ետ ի
նա, յորում կռէր ընդհանրական առաջնորդ սուրբ Նշանի,
սուրբ Հրեշտակապետի, սուրբ Անապատի, սուրբ Գէորգայ,
5 ևնդրակատար սուրբ Աստուածածնի վանօրէից, քաղաքի
սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Սարգսի եկեղեցեաց և բոլոր
վիճակիս, զոր ընկալեալ դարձաւ ի վանս իւր և սկսաւ Հո-
վուել զհօտն իւր բանաւոր:
- Այս այսպէս բազմաժամանակեայ առանձին առաջնոր-
10 դութիւն սուրբ Հրեշտակապետի վանիցն անկաւ ընդ իշխա-
նութեամբ առ առաջնորդին սուրբ Նշանի և անտի այսր նրս-
տի անդ տեղապահ ի կողմանէ նորին, որով և բարձաւ ա-
ռիթն ատելութեան և երկպառակութեան:
- Այսմ բազմավրդով խռովութեանցս պատճառ բազում
15 դրամք ընդ վայր վատնեցան յերկուց կողմանցն, մանա-
ւանդ ի կուսակցացն Յոհաննու եպիսկոպոսի, գորոց ամե-
նեցուն տուեալ էր մուրհակ պարտուց կնքով իւրով, որոյ
գումարն կացուցանէր աւելի քան գ25 քսակ դրամս, որը և
ամենեթին խնդրէին ի սրբոյ վանիցս: Եւ Յակոբ եպիսկո-
20 պոսն, զոր յետ բազում բանից զիշեալ ի խնդրի նոցին
(ՌՄԻԾ—1780)՝ զճարեաց ամենիցն և թափեաց ի նոցանէ
զեկեղեցական անօթսն, զոր ի գրաւի կալեալ ունէին զմուր-
հական, որ յանուն Յոհաննէս եպիսկոպոսի զումարեալ առ
ինքն պահեաց մինչև յօր վախճանի իւրոյ:
- 25 Յետ այսորիկ (ՌՄԼ—1781) կարգեաց 24 իշխանս ի
սուրբ Աստուածածին և 12 ի սուրբ Սարգսի և 7 ծերունիս
ի վերայ 36 իշխանացն, որովք կառավարէր զեկեղեցիսն և
զազս մեր, արար ժողով քահանայից, ծերունեաց և իշխա-
նաց ի սուրբ Անապատն վասն բարեկարդութեան սրբոց վա-
30 նօրէից, որք հաստատեալ կարգեցին մետասան կանոնս և
փակեցին նզովիւք և ստորագրեալ կնքեցին 26 քահանայր,
7 ծերունիք և 36 իշխանքն.
- ա. Նախ զի քաղաքիս և բոլոր վանօրէիցս մէկ առաջ-
նորդ լիցի: բաց ի առաջնորդէն այլ ընտանի եպիսկոպոս մի՛
35 լիցի: Եթե ոք ի կենդանութեան դիտին կամիցի երկրորդէլ
կամ բաժանել զառաջնորդութիւն կամ զեպիսկոպոսութիւն՝
այնպիսին երից սուրբ ժողովոցն անիծեալ, նզովեալ լիցի:

թ. Յորժամ վախճանեսցի առաջնորդն՝ նոյն ժամակն
հանցեն զննչեցեալն և փակեալ կնքեսցին զառաջնորդարանն
Հ եկեղեցւոյ Շ ծերունիքն և ոչ բացցի մինչև զայցէ նոր դէտն
պէրաթիւ և, եկեալ կնքող իշխանքն՝ բացցեն զառաջնորդա-
5 րանն և յանձնեսցեն տօմարաւ գինչւն նոր առաջնորդին:

գ. Ի մէջ Հրեշտակապետի և Անապատի վանօրէիցն ուէ-
իդ լիցի գիտութեամբ առաջնորդին և ամ-ամէ առցէ զ՞ա-
շին ի նոցանէ և ում կամիցի դէտն՝ նմա տացէ զոէիզու-
թիւն: Եւ բացի առաջնորդէն, այլ ոք ձեռնամուխ մի՛ լիցի.
10 Եթէ ոք յանդգնի՝ բռնիւ է:

դ. Առաջնորդն յամ-ամէ սրբոց վանօրէից հաշիւն տա-
ցէ իշխանացն:

ե. Աթոռոյ անօթքն տօմարիւ լուսարարի մօտն եղիցի
և ոչ այլոց:

15 գ. Ի մէջ վանացս աթոռակալ լիցի և եթէ պատահեսցի
մօտ այլազգեաց երթալ՝ նա երթիցէ և ոչ այլ ոք:

է. Քարոզ ասող վարդապետք երկու յեկեղեցիս խրատ
ասացեն ծննդեանն, յառաջաւորաց և մեծ պահոցն:

թ. Առանց գիտութեան առաջնորդին միաբանք ո՛չ եր-
թիցեն ի քաղաքն և մի՛ ննչեսցեն անդ:

թ. Ի միաբանից եթէ ոք գնալ կամիցի՝ երթիցէ, և այլ
զայս կանոն ելոյց եփրեմ կաթողիկոս:

ժ. Միաբանք ի միասին ճաշեսցեն զկերակուր և մի՛
ցիր և ցան, աստ և անդ:

25 ժա. Միաբանք ո՛չ երթիցեն ի սենեակս ուխտաւորաց
առանց կոչման:

Զայսոսիկ զամենայն միաբան հաւանութեամբ ետուն
գրել ի կոնդակի և ստորագրեցին ապրիլի 1 (ՈՒՄՆ—1781):

Յորժամ Յոհաննէս եպիսկոպոս նստաւ ի վանս սուրբ
30 նշանի իբրև զտեսուչ եկն առ նա ի Պօլսոյ Բաթիկեան Մը-
կրտիչ վարդապետն և եղև փոխանորդ նմին և, զկնի գնա-
լոյց նորին, մնաց ինքն ի սուրբ ուխտս: Եւ իբրև եկն ընդ-
հանրական տեսչութեամբ Յակոր արքեպիսկոպոսն, անյիշա-
շարութիւն ցուցեալ՝ կամեցաւ շահիլ զՄկրտիչ վարդապետն,
35 վասն որոյ կարգեաց զնա տեղապահ սուրբ Գէորգայ վանիցն:
Եւ յելանել իւրում յայց վիճակացն (ՈՒՄՆ—1782), մինչ

2 Ա կնքեցին:

գնաց ի գիւղն Զառա, ամդ գումարեաց զգիւղականս վիճաւ-
կի սրբոյն Գէորգայ, որք էին Զառա, Թօսորտակ, Տեղաց,
Ալայքիլիսէ, Քարհատ և Թէքէլի և առաջի նոցա խիլայիաց
զՄկրտիչ վարդապետն և պատուիրեաց նոցա՝ ճանաշել զնա
5 ինքեանց մասնաւոր առաջնորդ և տալ ի նա զամենայն Հասս
և զիրաւունս, և ինքն պարզեաց նմա այնր ամի ողորմու-
թիւն այնց գիւղօրէից, ետ և լուծ մի եզ, յանձնեաց ի նա և
զամենայն Հանգամանս վանացն և ինքն դարձաւ ի տեղի իւր
Կացեալ Մկրտիչ վարդապետի ժամանակս ինչ անդ և
10 արար ինչ ինչ շինութիւնս ևս և ապա սկսաւ խոշընդուն գր-
նալ Յակոր եպիսկոպոսին, զի եբարձ զանուն նորին ի սուրբ
պատարագէն և միայն զիւրն տայր յիշել, ետ ձեռնադրեալ
եպիսկոպոսի մի զպիր և սարկաւագունս և արեղայ մի հւոր-
կիացի Ստեփաննոս ամբուն, գրեաց ի մեծն Պօլիս Համդերձ
15 զիւղականօքն աստ և անդ, զի Հանցեն զինքն և զվանս իւր
յիշեանութենէ Յակոր եպիսկոպոսի: Եւ թէպէտ ընկալաւ
զպատասխանին՝ անհնարին գոլ այն, որ և զգրեանսն առ Յա-
կոր եպիսկոպոսն առաքեալ էին: Լուեալ և տեսեալ զայս ա-
մենայն Յակոր եպիսկոպոսի՝ և առաւել քան զսոյն ամե-
20 նեին ոչ ինչ կամեցաւ խօսիլ: Եւ եղե զի ի պատճառս Հովու-
ին խաշանց իւրոց, որ էր այլազգի, կալեալ եղին ի բանտի
զՄկրտիչ վարդապետ և առեալ 35 զահեկանս ի բաց թողին:
Եւ նա կամելով խոռվութիւն յարուցանել՝ սկսաւ զրպարտել,
թէ Յակոր եպիսկոպոս արար զայս, և այսու առթի ժողո-
25 վեաց առ ինքն սրիկայս ոմանս և նորօք զնացեալ առ բա-
զաքապետն՝ ամբաստան եղե Յակոր եպիսկոպոսի և զիւ-
խանորդէ նորա՝ Դաւիթ վարդապետէ, խոստանալով միան-
գամայն 7 քսակ դրամս, զի զնոսա արտորեալ՝ զինքն առաջ-
նորդ դիցէ: Լուեալ Յակոր եպիսկոպոսի՝ ալիշեալ Հիացաւ ընկ
30 այն և ապա յակամայս զնացեալ առ բաղարապետն Ռէճէստ
ալէկ կոչեցեալ, ետ 7 քսակ դրամս և ետ արտորեալ զՄկրտիչ
վարդապետն յեւոկիա: Եւ յետ քանի մի ամսոց դարձու-
ցեալ բերին և արարեալ ժողով դատաստանի յեկեղեցւոչ
սուրբ Աստուածածնին, ուր ի հրապարակի անդ առաջի ա-
35 րար նմա Յակոր արքեպիսկոպոսն զամենայն բարութիւնս
և զսէրն, զոր եցոյց առ նա, զցաւն և զվէրն, զոր ընկալաւ
ի նմանէ: Յայնժամ Մկրտիչ վարդապետ անկեալ առ յոտս

նորա՝ գոշեաց. «Մեղայ ըստ անառակին, առ հայրդ գթած ևն»; Եւ որպէս յատկութիւն է ազգիս՝ սկսան ամենեքին միշնորդել, թէ «Ներեա՛, հայր սուրբ»; Եւ նա զիշեալ ի խնդիր նոցին՝ ներեաց; Եւ ապա Մկրտիչ վարդապետ հրապարակաւ

- 5 գրեաց զպայման դաշնադրութեան. կալ և մնալ այնուհետեւ հլու և հնազանդ հպատակութեամբ և ոչ ևս առնել զայնպիսիս և, փակեալ զայն նզօվիք, կնքեաց և ետ ի ձեռս Յակոբ հայիսկոպոսին և գնացեալ կրկին նստաւ ի վանս իւր: Եւ յետ Բ ամաց ել և զնաց ի Կոստանդնուպոլիս ժողովս առ-
- 10 նել վասն պարտուց վանացն և այլ ոչ ևս դարձաւ, և զագիր ընտանիքն գրաւեցին զուրոր վանքն, զարդինքն ուտէին և զաւերմանէն ոչինչ հոգային և ապարասանութեամբ իւրեանց ոչ թողուին ումեթք ըստ արժանույն տիրել, վասն որոյ և շինուածքն յօրէ յօր խախտեալ և կործանեալ յաւեր դարձաւ և եղել անբնակ ի մարդկանէ մինչև ցայսօր: Ահա այսպէս խոպվարար բարուք և ամբարտաւան զնացիւք բազում վնասուց առիթ եղել սրբոյ Նշանի վանիցս և պատճառ աւերման առիք Գէորգայ վանիցն՝ Բաթիկենց շուշտակ Մկրտիչ վարդապետ:
- 15

- 20 Յաւուրս այսոսիկ էին յոլով դաժան և նենգածէտ անձինք որպէս Խենթ Յոհան, Մոմձի Կարապետ, Ղաւութմիպաշշի Պաճախի տղայ, այլ բազումք, ընդ որս և ոմանք ի կուսակցացն Յոհաննու հպատակոպոսի, որք և ամենեին հանգիստ և դադար ոչ տային Յակոբ հայիսկոպոսի, այլ բազմադիմի պիշտս և ցաւս հասուցանէին նմա և հանապազ շարիս նիւթելով՝ տուգանել տային զնա, յորոց ուսեալ զնախարտակութիւն անյագ վիշտապն եղեռնական Զառալողլու Ռէճէպ պէկն՝ անդուլ տառապեցուցանէր և անպակաս հարստահարէր գՅակոբ արքեպիսկոպոսն, զվանս և զեկեղեցիս մեր:
- 25

- 30 Այլ այլն այսոս աստուծոյ Յակոբ արջի եպիսկոպոս զպնդութիւն ադամանդեայ յանձին ցուցանելով այսպիսի անբարշտելոց միշի ի բարեաց գործոց ոչ երբէք կասեալ, այլ վստա՞ և համարձակ յայնս փութայր, քանզի ետ բիրել (ՈՒՄ—1781) յարքոնուստ զհրովարտակ վասն նորոգութեան սուրբ վանօրէիցս և ձեռնարկեալ նորոգեաց զՀրեշտակապետի սուրբ վանս, զարտաքին պարիսպն մեծի սրահին և զերկու կարգ ուխտաւորաց 19 սենեակըն բոլորովիմբ, և ի ներ-
- 35

բոյ նոցին դտեղիս անասնոց և երկրի եղեկեան դրան կողմէն պարփապն և բոլոր փտեալ և խախտեալ տեղիմն մենաստանին նորոգեալ շինեաց՝ իբրև 30 քսակ դրամա ծախելով է նմա:

- 5 Յայսմ ամի (ՌՄԷ—1781) սաստիկ իռովութիւն անկաւի մէջ այլազգեաց, որք հանեալ զսանձախն և միաբանեալք այրեցին զալարանս քաղաքապետին, որ կոչիւր Սարօղի:
3 Եստ այսորիկ (ՌՄԷ—1788) ձեռն էարկ և ի սուրբ Նշանի վանս և շինեաց ի հիմանց յարեմտեան կողմն պարսպին և զերկաթեայ միափեղկ դուռն և զմեծ հասարակաց սեղանատունն, որ ոչ զոյր յառաջ, և զսենեակս ուխտաւորաց ի վերոյ և ի ներքոյ, և զտեղիս անասնոց փոքր, և զամենացն խաթարեալ և աւերեալ տեղիս մեծի մենաստանին՝ նորոգեալ շինեաց՝ ծախելով ի նմա դրամս աւելի քան զքսան:

- 15 Քսակ:
Եւ յնտ Բ (2) ամաց (ՌՄԷթ—1790) եկն իշխանութեամբ ի քաղաքս Սեբաստիա Թուրունճողի կոչեցեալ բդիշին և սկսաւ նեղել քաղաքացիսն հարկապահանչութեամբ, վասն որոյ միաբանեալ քաղաքացոցն՝ ընդդիմացան նմա և, պատերազմեալ՝ արտաքսեցին ի քաղաքէն: Եւ յայնմ մարտի մեռան յայլազգեացն քանի մի անձինք, և բդեշին գնացեալ նստաւ ի Բոգնիկ՝ օգոստոսի 10, և մնաց անդ զաւորս իբր 60: Եւ երկուցեալ քաղաքացոցն, թէ զուցէ յանկարծ արձակեսցի ի վերայ, վասն որոյ մարտկոց շինեալ պահէին զցայդ և զցերեկ: Բայց սուրբ վանս շնորհօքն Քրիստոսի անվնաս մնաց, զրունքն բաց, երթ և եկբն անպակաս:

- Յաջորդ ամին (ՌՄԽ—1791) յաւոր աւագ հինգշաբթին եկն Սեբաստիա անթիւ զօրօք Զափանօղի կոչեցեալ Սուէման պէկն, առ ի վարել զսպայակոյտ զօր քաղաքիս ի պատերազմ, և օթեցոցին զօրս նորին ի բնակութիմն հայոց և այլազգեաց և յոլով նեղութին և վիշտս հասուցին ազգին մերոյ, զի դարձաւ տօն զատկին նոցա ի սուզ, և յնտ Յ աւոր զնացին:

- Ի սոյն ամի (ՌՄԽ—1791) օգոստոսի 8 Դալաճինոցն, 35 Տուղմնոցն և յոլով տեղիք այրեցան: Եւ յնտ Բ (2) ամաց (ՌՄԽթ—1793) Թիւթիմնանոցն, Դեբձակնոցն եղև հրդեհ մեծ և բազում վնասս գործեաց:

Յայս միջոցիս աշակերտ Յակոբ արքեպիսկոպոսին Պօլսեցի Դաւիթ վարդապետն, թարց կամաց նորին, գնաց ի սուրբ Էջմիածին և առեալ զկարգ եպիսկոպոսութեան՝ ապրիլի 9 (ՌՄԽԳ—1794) ի Ղուկաս կաթողիկոսէ, դարձաւ ի սուրբ վանս և յիտ իբրև երկու ամաց և վեց ամսոց (ՌՄԽԵ—1796) վախճանեցաւ և թաղեցաւ մարմին նորա ի գաւթի անդմեծի եկեղեցւոյն սուրբ նշանի ի հարավակողմն դրան տաճարին ի նոյեմբերի 1:

- Քանի մի ամաւ յառաջ միաբանեալ իշխանաց քաղաքիս՝
10 առին որոշեալ վճիռ ի դատաւորին և յղեցին ի մեծն Պօլիս առ ի ընկալնուլ զ՞րամանագիր յարքայէ և նորոգել զեկեղցի սուրբ Աստուածածնին և ինքեանք սկսան պատրաստել զամենայն պիտոչս շինութեան՝ գերան, քար, կիր և այլն: Եւ յորժամ ոչ եղև հնար առնուլ զ՞րաման արքունական, ոչ
15 յիտ իբրև շորից ամաց՝ ասացին զՅակոբ արքեպիսկոպոսն. «Ընկա՞լ, ա՛ռ զայս գերանքս և արա շինութիւն ինչ ի սուրբ վանսոդ». և նա իսկոյն մատուցեալ առ մեծամեծս քաղաքին Հաճեցոյց զնոսա և նորօք զքաղաքապետ Սէլիս Ահմէտ բըդգիշին և առեալ ի նմանէ զ՞րամանագիր (ՌՄԽԶ—1797) և
20 յատոր Համբարձման տեսան մայիսի 14 սկսաւ ի շինութիւն և շինեաց հասարակաց մեծ գոմն և զմի կարգ միաբանից սենեական, զյարդանոցն, զփայտեանոցն և զամենայն փրտեալ և զիսրիլեալ տեղիսն նորոգեալ շինեաց՝ ծախելով ի նմա իբրև քսան քսակ դրամո: Եւ այսմ շինութեան վերակացուք
25 էին միաբանք սուրբ ուստիս տէր Սեբաստացի Սահակ վարդապետն, Յովակիմ վարդապետ, Գրիգոր վարդապետ, Գարբէլ վարդապետ, Զաքարիա վարդապետ, Յարութիւն վարդապետ, Միքայէլ վարդապետ, Պօլսեցի Մինաս վարդապետ, Բէքիրտաղցի Գրիգոր վարդապետ և երկու սարկաւագունք Յակոբ և Յովանան, որոր յիտ քանի մի ամսոց յատոր տօնի Գիտ խաչին հոկտեմբերի 25 (ՌՄԽԶ—1797) զնոսա ևս ձեռնադրեաց արեղա, զՅակոբն անուանելով Կարապետ վարդապետ և զՅովնան կոչելով՝ Յոհաննէս վարդապետ:
- Ի սոյն ամի (ՌՄԽԶ—1797) յունիսի 8 եկն յոլով մարտի, այն է՝ չէքիրկէ, և հարեալ՝ յաղարտ վարեաց զարտուրայս նահանգիս Սեբաստիոյ, վասն որոյ եղև սով սաստիկ, որ 1 քիլէ ցորեն 35 դահեկանի վաճառեցաւ:

33 Բ զՅօնաննն:

- Յաջորդ ամին (ՌՄԽէ—1798), յունիսի 16, սկսան ի Հիմանէ նորոգ շինել Աստուածածնայ եկեղեցւոյ առաջնորդարան սենեկքն և կերտեալ կանգնեցին առաւել վայելու և շքնաղ քան զառաջինն:
- 5 Այսմ ամի (ՌՄԽէ—1798) կոյր իւսուֆ բդեշխն եկն ի Սեբաստիա և անցեալ զնաց ի մեծն Պօլիս և եղե փոխարքայ և ետ զուղ Զառալողլու Ռէճէպ պէկին, որ բազում վիշտըս և վնասս հասոցց ազգիս մերոյ, զի բացի ծանր ծանր հարկապահանջութեանցն. ոմանց Ռ(1000) դահեկան, ոմանց
- 10 Շ (500) և ոմանց ալլ աւելի կամ պակաս տուզմնս էառ, ձեռն էարկ և յեկեղեցին և էառ 15 քսակ դրամ տուզանու և ապա զնաց յԵղիպտոս ի պատերազմ ընդդէմ զաղղիացւոց, և յետ բանի մի ամաց սատակեցաւ և բարձաւ չարն ի միշոյ:
- 15 Յետ վարելոյ զպաշտօն առաջնորդութեան նահանգիս Սեբաստիոյ տեառն Յակոբայ արհի եպիսկոպոսի զամո իբրև 25, ժամանեալ էհաս յաւուրս ծերութեան և ոչ կարէր բնաւ յոտին կալ միանգամայն և ձանձրացեալ զբաղմանց տեսչութեան և բազմավիշտ տառապանացն կամեցաւ հրաժար րիլ ի դիտողութենէ (ՌՄԽԸ—1799), վասն որոյ ժողովեալ զմեծամեծս քաղաքիս և առաջի արար նոցա զկամս իւր, որք և բազումք յակամայս և կէսք յօժարութեամբ ընկալան զբան նորա և զրեցին ծանարտակս, զոր նախ կնքեաց ինքն և պապա ալլը և ապա առաքեցին ի մեծն Պօլիս առ Զաքարիա պատրիարքն և նա կարգեաց տեսուշ նահանգիս Սեբաստիոյ զԳաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսն, զորմէ ունիս տեսանել ի յաջորդ զլուխոյ:
- 20 Այսմ ամի (ՌՄԽԸ—1799) անկաւ սաստիկ ժանտախտ ի քաղաքս Սեբաստիա, և հարեալ իշխանաց և ժողովրդոցն ի խղճէ իւրեանց՝ եկեալ աղերսի հրաւիրեցին զհրաժարեալ դէտ Յակոբ արքեպիսկոպոսն յեկեղեցին, զոր զնացեալ օրհնեաց զժողովուրդն և ողորմեցի ասելով՝ մխիթարեաց զնոսա և դարձաւ ի սուրբ վանս և շնորհիւ տեառն վերացաւ մահարաժամն:
- 25 Յետ իբրև երկու ամաց (ՌՄԽԸ—1801) հրաժարելոյն ի տեսչութենէ Յարմտանցի Յակոբ արքեպիսկոպոսն՝ լցեալ զժամանակն՝ վճարեաց զկեանս իւր և ի կոչ երկնային Յայրենեացն հրաւիրեալ՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս յոյսն բնա-

ոից, յաւոր աւագ երեքաբթին, ի չորրորդ ժամու ի մարտի
19: Եւ եղաւ մարմին նորա ի շիրմի ի հրաշափառ վանս սըր-
բոյ նշանի ի գաւթի անդ մեծի եկեղեցւոյն՝ հուպ Առաքել,
եղիազար և Կարապետ եպիսկոպոսաց, և մի ոմն աշակեր-
5 տաց նորին Յոհաննէս վարդապէտ անուն յօրինեալ ետ փո-
րագրել ի վերայ տապանին զայս ուտանատրու:

Յայսմիկ շիրմի ներամփոփի
Ասքանազեան մերոյս ազգի՝
Կրոզն ի մտի զբան մատենի,
10 Ար էք տեղաւ Յարմուտանցի
Բարտոք մահուամբ սա վախճանի՝
Յակոր արհին մեր գերարփի,
Անխոռն սատարն ամրիծ հոգի,
Կորովաբանն ի յատենի,
15 Ուստիս սրբոյ դէտ մտացի
Բառի ի մէ* թուականի⁴⁶:

Յետ իբրև 20 աւոր (ՌՄԾ—1801) Էջաս վախճան և սե-
բաստացի կարճահասակ Սահակ վարդապետին, Կոտուկ կո-
շեցելոյ, եղաւ ի գաւթի մեծ եկեղեցւոյ առաջի դրանն ի հա-
20 բաւակողմն:

Միով ամաւ յառաջ (ՌՄԽԹ—1800) վախճանեցաւ և Սե-
բաստացի Միքայէլ վարդապետն, աշակերտ Հոգելոյս Յակոր
արքեպիսկոպոսի, միաբան սուրբ վանիցս, ետես երենամ-
յա առոյգ հասակի և եղաւ ի գերեզմանատանն հուպ դամբա-
25 րանի սրբոյն Պետրոսի Գետաղարձի:

ՅԱՂԱԳՍ ՏԵՍԶՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂԱՏԱՑԻ ԳՐԻԳՈՐԻ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ՎԱՍՆ ԱՆՑԻՑՆ, ՈՐ ՅԱՒՐՈՒՄ ՆՈՐԱ.

Գ Լ Ա Խ Խ Ժ Դ

իբրև հրաժարեցաւ Յարմտանցի Յակոր արքեպիսկոպոսն
30 յառաջնորդութենէ վիճակիս Սեբաստիոյ և բազմակնիք գիր
իմնդրանաց քաղաքացւոցն Էջաս առ Զաքարիա պատրիարքն

* [Գումարագիր ծածկագիր՝ $2+1+1000+20+20+200+7=1250+551=$
1801. կազմալ]:

46 Բ ունի համելլալ՝ որ է ՌՄԾ մարտի ժիթ՝ 17—25 Ա Հիք ամբողջ
հատվածը. 28 Բ զլուխ ժ.Զ:

ի մեծն Պօլիս, անդ էր և Գաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսն, որ եկեղեց էր յԵրուսաղեմի՝ Հրատիրակ ուխտաւորաց, և զի ընդ այն ժամանակս առեալ էին գաղղիացիք զԵղիպատոս ի ձեռաց օսմանցոց, և էր սատովիկ պատերազմ ի մէջ նոցա և ճանապարհ ծովու և ցամաքի աւերեալ յասպատակաւոր զօրաց և հինից, վասն որոյ ո՛չ կարաց զառնալ յԵրուսաղեմ, այլ մնաց անդ ի Պօլիս. և մինչ սեբաստացիքն խնդրեցին զայր ոք ճոռոմաբան, ունողա երկուց ձեռաց, յորոց մինն իցէր յարքայութիւն և միւսն՝ ի զժոխս, զաս ընտրեալ Զաքարիա պատրիարքի՝ կարգեաց տեսուշ նահանգիու Սեբաստիոյ արքայական Հրամանաւ և պատրիարքական կոնդակաւ, զոր առեալ ել ի ճանապարհ և եկն էհաս ի վիճակս Սեբաստիոյ ի շքնազ վանս սրբոց նշանի, ի փետրվարի 12, յաւոր շաբաթու (ՌՄԵՒ—1799):

15 Յաջորդ ամին ձեռն էարկ և սպիտակացոյց զԵկեղեցի սուրբ Աստուածածնին, որ ի սուրբ մհնաստանիս, և զանազան նկարուք զԵղագործեալ՝ ծաղկեցոյց և զիսաշկալն նորոդ շինեալ և ոսկեզօծեալ՝ շքեղազարդեաց:

Յայս միջոցիս էհաս վախճան կենաց տեառն Ղուկասու սրբազն կաթողիկոսին և Հաճութեամբ ազգիս ընտրեցաւ ի տեղի նորին Դանիէլ արքեպիսկոպոսն, որ էր պատրիարք ի մեծն Պօլիս, զոր յետ բազմադիմի վրդովմանց և խոսվութեանցն և արտորանաց նորին յԵղոկիս և մահուան Յովսէի անուանեալ կաթողիկոսին՝ կրկին Հրատիրակս առաքեալ յԷշմիածնէ՝ կողեցին զնա ի կաթողիկոսութիւն, վասն որոյ յուղի անկեալ եկն էհաս ի բազարս Սեբաստիա (ՌՄՇ—1801) ի Հրաշակերտ վանս սրբոյ նշանի, և եկաց աստ զաւորս երիս, և ապա ուղեորեալ ընդ նմա Գրիգոր եպիսկոպոսն մինչն յԲենկան և անտի դարձաւ ի վանս իւր, և Դանիէլ ընտրեալ ի կաթողիկոսութիւն՝ ֆաց զէպ ի սուրբ էջմիածին և Հասեալ ի Պայազիտ՝ լուաւ թէ Թիֆլիզեցի Դաւիթ եպիսկոպոսն օծեցեալ և նստեալ է կաթողիկոս ի սուրբ էջմիածին, վասն որոյ գնացեալ նստաւ յԵրեքիորան կոչեցեալ մենաստանն և անտի գրեալ ծանոյց ազգիս մերոյ զամենայն հանգամանս զայսոսիկ:

ի ժամանակիս այսմիկ (ՌՄՇԱ—1802) սեբաստացի

- Ալէտին բգեշին եկն իշխանութեամբ ի քաղաքս Սեբաստիա
և սպան զՊուլուտ կոչեցեալ նեռն և զՏէլի Համզան, որք
յոլժ նեղիւք էին ազգիս մերոյ:
- Յայսմ ամի (ՌՄՇԱ—1802) փետրվարի 3, ընկալաւ
- 5 զիշխանութիւն քաղաքիս Ռևէին բգեշին Ֆնտի կոչեցեալ և
զի վաղուց յնտէ ի հեռուստ անտի Հնձէր Համբաւ անգութ և
մարդախողիսող բարուց նորին, վասն որոյ միաբանեալ քա-
ղաքացւցն գինեցան ընդդէմ նմին հայք և այլազգիք և ոչ
թողին նմա մտանել ի քաղաքն, և, մինչդեռ պատաղէր առ-
10 նու զքաղաքն, ամենից դիմաց զանգատառքը յորուրեալք՝
ի մեծն Պօլիս զունկն արքայի դրդէին, յորմէ ցասուցեալ ար-
քայի՝ Հրաման էհան հատանել զգլուխ նորա, վասն որոյ զօր
քաղում ժողովեալ՝ պաշարեցին զնա ի հան զիւղն և յետ
իբրև Բ(2) ամսոց հատին զգլուխ նորա ասրիլի 12: Ի քաղ-
15 մավրդով ժամանակիս անհամար զօրացն զումարելոց յո-
լով վիշտս և տառապանս կրեցին քաղաքացին և զիւղա-
կանքն, մանաւանդ, առեր մենաստան և Գրիգոր եպիս-
կոպոսն, վասն զի իբրև 50 հեծելազօր Հրամանաւ քաղա-
քապետին եկեալ նստան ի սուրբ վանս առ ի պաշտպա-
20 նել զսա ի թշնամեաց, զորոց զպիտոյն և երիվա-
րացն հոգաց դէտն իբրև ամիսս երիս: Մինչև ևս էր ոգի
առեալ Գրիգոր արքեպիսկոպոս յոգնադիմի վշտակրու-
թեանց աստի ժամանեալ հասին առ նա քաղում զրութիւնը
աստի և անտի ի Դանիէլ ընտրեցեալ կաթողիկոսէ, ի մեծին
25 Պօլսոյ պատրիարք Գրիգոր արքեպիսկոպոսէ, ի Փիլիպպոս և
Դասպար ամիրայից, որք էին հատավաճառք միականի իւ-
սութ փոխարքային և էին յայնժամ երմելի ի մէջ ազգիս և
խրոխտք յոյժ և այլոց բազմաց, որք հարկագրէին նմա զր-
նալ յերեքիսորան կոչեցեալ մենաստանն ի հանդէս օծու-
թեան Դանիէլ կաթողիկոսին: Ընկալեալ Գրիգորի եպիսկոպոսի
զայսոսիկ զրութիւնս և ակամայ կամօք ել ի Սնբաստիոյ
ասրիլի 27 (ՌՄՇԱ—1802) և զնաց անզր, ուր ժողովեալ
քաղութիւն եպիսկոպոսաց, վարդապետաց և այլոց ժառան-
գաւորաց եկեղեցւոյ օծին զԴանիէլ արքեպիսկոպոսն ի կա-
35 թողիկոս ամենայն հայոց: Եւ զի այս Գրիգոր արքեպիսկո-
պոս էր այլ Զոռոմմախօս և ծանօթ մեծամեծաց ի Կոստանդ-

6 Բ ի վաղուց: 7 Բ մարդախոչշշ: 13 Բ ի նորիսան: 33 Ա շիր վարդա-
պետաց: 35 Ա շիր ամենայն հայոց:

նուազօլիս, վասն որոյ հարկեալ Դանիէլ կաթողիկոսի՝ յանձնեաց ի սա զկոնդակսն անդրանիկ օրհնութեանց և զյատուկ գրեանսն, որ առ այլ և այլ անձինս ի մեծն Պօլիս յամենայն քաղաքս, զոր ընկալեալ ել ի ճանապարհ և զնացեալ է՛աս ի մեծն Պօլիս և ընկալեալ եղել մեծաւ սիրով և պատուվ ի Գրիգոր պատրիարքէ և կուակցացն Դանիէլ կաթողիկոսի, որ և ուղերձ և պարզե արարին նմա արքայական հրամանաւ և պատրիարքական կոնդակաւ զառաջնորդութիւն նահանգին Գաղատիոյ ի սեպ. 10:

10 Եւ ապա Գրիգոր արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ և իր դէտ Գաղատիոյ սկսաւ ընթեռնուլ տալ յեկեղեցիսն զօրհնութեան կոնդակ Դանիէլ կաթողիկոսին և յիշել աալ զանունն ի սուրբ պատարագին, և եղել իրբե զնաց ի Ղալաղիա՝ յեկեղեցի սուրբ Լուսաւորչին, սրիկայք ոմանք, խորհրդով կուսակցացն Դաւթի կաթողիկոսի, պատառեցին զկոնդակն, վասն որոյ մեծ վրդովումն և սաստիկ խոռվութիւն անկաւ ի մէջ ազգիս ի Կոստանդնուպոլիս: Եւ յետ աւուրց ինչ աքսորեցին զԳրիգոր պատրիարքն ի սուրբ էջմիածին առ Դաւթիթ կաթողիկոսն և եղին ի տեղի նորին պատրիարք ի մեծն Պօլիս զՅոհաննէս 20 արքեպիսկոպոսն, որ 2 ամով յառաջ նստեալ ևս էր պատրիարք և ապա աքսորեալ՝ յեւոկիիս: Եւ մինչեւ ևս էր եկեալ նա յեւոկիոյ, դէտ Գաղատիոյ Անդրէաս եպիսկոպոսն նըստաւ տեղապահ նմին և զի ատելութեամբ կայցր ընդ Գրիգոր եպիսկոպոսին Սեբաստիոյ՝ է՛ան հրաման արքունական և 25 ետ աքսորել զնա: Եւ նա անցեալ յեւկիիտար՝ նստաւ և ծածեալ քաղում ինչս, ձեռնտուութեամբ ոմանց՝ զերծաւ: Եւ ապա դարձ արարեալ՝ եկն առաջին վիճակն իւր ի Սեբաստիա՝ ի մարտի 11:

Մինչդեռ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն էր ի Կոստանդնուպոլիս, եկն ի Սեբաստիա փոխարքայ միականի իւսուֆ բբդէշին և սեղանաւոր նորին Փիլիպպոս ամիրայն, զոր բարեպատեհ ժամ վարկուցեալ իշխանաց քաղաքիս՝ գնացեալ աղերս արկին նմա՝ հանել զհրաման յարքայէ վասն նորպութեան սուրբ Աստուածածնի եկեղեցւոյս: Եւ նա յանձն էառ և խոստացաւ կատարել զխնդիր նոցին, վասն որոյ միաբանեալ քահանայից, իշխանաց և ժողովրդոց ուխտս և դաշինս եղին

6 Ա. չիք ի: 9 Ա. չիք ի սեպ. 10:

և զրեալ ստորակնքեցին, պետք է կեանս և ի մահ ի միասին լիցին: Եւ ապա առեալ իւամ ի զատաւորէն՝ յղեցին ի մեծն Պօլիս ընդ Տէմբրձեան պարոն Գրիգորին և Տէրպապեան մահատեսի Կարօլին ընդ որս և յոլով բազմակնիք աղերսանաց 5 գրեանս առ այլ և այլ անձնս ինքեանք աստ սկսան պատրաստել զամենայն պիտոյս շինութեան՝ գերան, քար, կիր և այլն: Եւ քակեալ Հարթայտակ արարին զբնակութիւնսն եկեղեցւոյն, որք էին ի շրջապատի նորա, զոր ի վարձու տուեալ էին ոմանց: Եւ այսպէս յարդարեալ և կազմ սպասէին 10 դարձի թղթատարացն: Իսկ նորա զնացեալ անդր մնացին իբրև ամիսս 8 կամ 10 և ոչ եղեւ օգուտ ինչ ի Փիլիպպոս ամիրայէ և ոչ այլոցն, վասն որոյ, զեզերեալ այսր և անդր և ծախեալ յոլով դրամս իբրև 35 քսակ, և ձեռամք ոէիդ Դալիպ էֆենտուն Հանին յարբունուտ զ՞րամանագիրն, զոր առ ընկալեալ՝ դարձան փութանակի ի Սեբաստիա:

Յայնժամ ժողովեալ իշխանացն Հանդերձ առաջնորդաւոյն՝ ծախեցին զբազում ինչս ի դրունս մեծամեծացն այլազգեացն, և նորօք Հաճեցուցեալ զտիրիկեցի բղեշմն՝ առին Հրաման և յունիսի 25 (ՌՄՇԲ—1803) սկսան ի շինութիւն և ի Հիմանց անտի նորոգ կերտեալ՝ կանգնեցին Հաստահիմն և ամրակուռ պարսպաւ, Խօթնեակ շքնաղ խորանաւ, երկեակ սրբատամք, երկեակ աւանդատամք, երկեակ մասնատամք, Հնգեակ դրամք, երկոտասան սեամք, 24 լուսամուտիք և յարտաքին շրջապատն լայն և արձակ սրահիք և ի կատար սրահիցն բարձրագոյն և Հաստահեղոյս պարսպաւ և առաջնորդաւորան պատշաճաւոր սենեկօք և այլ Հարկաւոր և վայելու պիտոյիք:

Եւ յաւարտ շինուածոյն յաւոր տօնի վերացման սուրբ խաչին ի սեպտեմբերի 13, մեծահանդէս նաւակատիս արարին զենմամբ խոյոց և զուարակաց, և առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն շքեղափայլ Հանդիսիւ և երկելի փառաւորութեամբ մատուցեալ զաստուածային պատարագն՝ օրհնեաց զեկեղեցին և էօծ ինքն զաւադ խորանն, որ յանուն ամէնօրհնեալ սուրբ Աստուածածնին կառուցեալ էր և կառուցեալ եղեւ: Եւ յաշմէ սեղանն, որ յանուն սրբոյն Գրիգորի կուսաւորչին մերոյ, ետ օծանել Յոհաննէս վարդապետին: Եւ յահեկէ՝ սեղանն, որ յանուն սուրբ Կարապետին, ետ օծա-

2 Բ ի դատարանէն: 23 Ա չիք երկոտասան սեամք:

ննև Կարապետ վարդապետին, և զայլսն ամենայն ըստ իւրաքանչիւր կարգի տնօրինեալ՝ կատարեաց զ՞անգամանս օծութեան և օրհնեաց զիշխանսն և գժողովուրդն և վճարեալ զ՞անդէսն՝ արձակեաց զնոտտ:

5 Վասն սորին արար ոտանաւորս ինչ Յոհաննէս վարդապետն Սեբաստացի, յորում գեղեցիկ իմն կարգաւ պատմէ զ՞անգամանս շինութեան և զսուրագրութիւնն ի խորհրդական միտս ալլարանելով վերծանէ¹⁷:

Ի վաղուց յետէ քանիցս անգամ փափանօք զարթուցեալ յարեան իշխանք քաղաքիս նորոգ շինել զայս եկեղեցիս, և զպիտոյս շինութեան պատրաստեցին, և ոչ նղեաման յարեայէ և այժմ թէպէտ եղեւ և շինեցաւ, բայց յուրվ եղեւ վգենակն, վասն զի իբրև 300 բատկ դրամ ժախեցաւ: Եւ զի ի սկսանիլն ոչ ունէր եկեղեցին և ոչ մի փող, թող զայն աղետալի անցքն, որ ընդ սկիզբն առնելոյ շինութեան եղեւ մեծ և սասափկ հրդեհ ի քաղաքս Սեբաստիա և մեծ մասըն շուկային այրեցաւ, յորմէ բազումք ի յետին տնանկութիւն և ի խղճութիւն հասին, ի սակս որոյ ոչ եղեւ արդիւնքն ըստ բաւականին, և թէպէտ ընդ այն ժամանակս էին երեսի ի իշխանք ի մէջ ազգիս, որպէս Տէրպապեան մահտեսի Կարապետ, մահտեսի Առաքել, Անսուրցի մահտեսի Գրիգոր, Թումանեան մահտեսի Միքայէլ, Թէրզի պաշի մահտեսի Յարութիւն, Զատրճոնց մահտեսի Գաբրիէլ, Քեօրողի մահտեսի Յակոբ, Ստանալցոնց մահտեսի Յարութիւն, Զօլախ մահտեսի Յակոբ, Քիւլէքնեան մահտեսի Ալիքսան, Տագէսեան մահտեսի Յարութիւն, Ղարէկեօզէան պարոն Խաչար և Մովսէս և այլք բազումք, որք նպաստ արարեալ լիաձեռն ողորմութիւնս շնորհեցին՝ ոմանք երեք հազար դահեկանս, ոմանք Ռ (1000), ոմանք Շ (500) և ոմանք աւելի կամ պակաս, բայց որպէս և ասացի յոլով եղեւ ժախենք, վասն որոյ և մնաց բազում տոկոսաւոր պարտք ի վերայ սրբոյ եկեղեցւոյն, որոց ալլասեռ փոխատուացն ետ մուրհակս կնքով իւրով առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն:

Ի սոյն միջոցիս եկն իշխանութեամբ ի քաղաքս Սեբաստիա յունվարի 10 (ՌՄՇԳ—1804) Ապումոխ Մուհամէտ ըրդեշխան, այլ դաժանատես և գաղանաբարոյ: Սա յոլով նեղութիւնս ետ ազգիս մերոյ և խաչեաց զբուր վիճակս ժան-

12—14 Ա չիր բայց... ծախեցաւ: 16 Բ ի քաղաքիս: 35 Բ ամենուրեք Մէհմէտ:

բարենք և անհանդուրժելի հարկս ի վերայ գնելով և բացի
բազմադիմի հարկապահանջութեանցն էտո 16 քսակ դրամ
տուզանս ի սուրբ եկեղեցոյն և 15 քսակ ի բահանալից, վասն
որոյ և ևս բարդեցաւ պարտքն և բազմացաւ: Եւ մինչ նա
5 այսպիսի անգութ և անողորմ բարուք տառապեցուցաներ
զբաղաքս՝ յաճախեցին վասն նորա գանգատաւորք ի մեծն
Պօլիս, վասն որոյ եկն հրաման յարբայէ, յետ իբրեւ երից
ամսոց զթուղթն առին և աքսորեցին զինքն յետոկիա:

Յետ այսորիկ (ՌՄԾԵ—1806) տեսեալ Գրիգոր արքե-
10 պիսկոպոսի, թէ պարտք սորոյ վանիցս և եկեղեցոյն խառ-
նեալ ընդ իրեարս կացուցին զգումար մեծ և ի տոկոսեացն զի-
զացեալ կուտի ի վերայ իւր, վասն որոյ արար ժողով մեծ յե-
կեղեցոց սուրբ Աստուածածնին իշխանաց և զիստորացն հա-
մարուեստից և առաջի արար նոցա զյուղվութին պարտուցն և
15 յորդորեաց զնոսա դարման զեղոյ մատուցեալ այնմ, որ յետ
բազում խորհրդոց եղերեցին զբանն զի միւս անգամ ևս ժո-
ղովեսցեն զողորմութիւնս, վասն որոյ կացուցին գործադիր
և նպաստահաւաք զՄերաստացի Յոհաննէս վարդապեանս, որ
և յաւոր շաբաթու ի տօնի 72 աշակերտացն Քրիստոսի,
20 հոկտեմբերի 6, սկսաւ ի գործ և հաւաքեաց 14 քսակ դրամս
և յաւոր Վարդավառի կիրակէին յուլիսի 21 (ՌՄԾԶ—1807)
մատուցեալ զաստուածային պատարագն՝ աւարտեաց զպաշ-
տօնն, որ յեկեղեցոց սուրբ Աստուածածնին և այն մինչ կա-
մէր զնալ և եկեղեցի սորոյն Սարգսի՝ յանկարծ եկն է՛սա ի
25 Պօլսոյ արքայական հրամանագիրն և պատրիարքական կոն-
դակ առաջնորդութեան Գաղատիոյ առ Գրիգոր արքեպիսկո-
պոսն, վասն որոյ մնաց սուրբ Սարգսի եկեղեցոյն նպաս-
տիկն մինչև ցայսօր:

Եւ ապա Գրիգոր արքեպիսկոպոսն պատրաստեցաւ զր-
30 նալ յառաջնորդութիւն ի Գաղատիա և, ժողովեալ բահանա-
լից, իշխանաց և զիստորաց համարուեստիցն տեսին ընդ
նմա զ՞աշիւ սրբոյ վանիցս և եկեղեցոյն և գտին 66 քսակ
դրամ պարտս, որ ձեռամբ իւրով զբեալ ի տումարի և կընք-
եալ՝ ետ ի ձեռս նոցա և ինքն ել ի Սերաստիոյ օգոստոսի է
35 (ՌՄԾԶ—1807) և յուղի անկեալ զնաց յերկիր իւր ի Գաղա-
տիա, այն է ենկիւոի: Եւ յետ իբրեւ երից ամաց և չորից ամ-
սոց ել յայցելութիւն պիճակի և մինչ զնացեալ է՛սա ի

23 Ա. ինչ: 32 Բ. 86: 36 Ա. ամաց վիս ամսոց:

Սպարտա, անդ ժամանեալ վախճան կենաց նորին՝ փոխեցաւ
առ Քրիստոս և թաղեցաւ ի գերեզմանի անդ ի Սպարտա⁷
կակեղեմոն կամ Միսիթրա քաղաքի ի գեկտեմբերի ։

ՅԱՂԱԳՍ ՓՈԽԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՒ ՅՈՀԱՆՆԵԼ
ԲԱԲՈՒՆԵԱՑՆ ԵՒ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ ԹԱՐԴԷՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԱՅԹՊՈՍԻՆ
ԵՒ ՅԱԽՈՒՐՄ ՆՈՅԱ.

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե

Յետ այսորիկ (ՌՄԾԶ—1807) միաբանեալ զլաւառաչ
քաղաքին՝ արարին բազմակնիք ծանարտակո խնդրանաց և
10 առաքեցին ի մեծն Պօլիս առ Յոհաննէս պատրիարքն, զի
ինքն լիցի առ ժամանակ մի տեսուշ վիճակիս և ի կողմանէ
խրմէ կացուցէ տեղապահ զկարապետ և զՅոհաննէս վար-
դապետսն, որք էին յաշակերտաց անտի առաջնորդ Յակոբ
15 արքեպիսկոպոսի՝ հանգուցելոյ առ Քրիստոս, և նա զիշեալ
ի խնդիր նոցին՝ շնորհեաց զկոնդակ տեղակալութեան յա-
նուն Կարապետ և Յոհաննէս վարդապետացն՝ գրեալ ի սեպ-
տեմբերի 16:

Եւ չե ևս էր հասեալ այս կոնդակ ի քաղաքս՝ ժողովեալ
նոցա զամենայն զկահս և զկարասիս սրբոյ մենաստանին՝
20 թաքուցին, զի մի յաւարեսցի փոխատու այլազգեացն, և ին-
քեանը զնացին ի քաղաքն՝ յեկեղեցի սուրբ Աստուածածնին,
յաւուր շաբաթու ի տօնի սրբոց Հրեշտակապետացն ի նո-
յեմբերի 9: Եւ յաւուր կիւրակէի կացեալ յատեան ընթերցան
զտումարս երեքամսեայ ել և մտից սրբոյ վանիցս և յա-
25 ռաջազրեցին, թէ կալարուք զմեզ հրաժարեալ. և ի գալ միւս
կիւրակէին կրկին անգամ ելեալ յատեան խօսեցան բազում
բանս յորգորանաց և ոչ եղե օգուտ ինչ, զի տաղտկացեալ էին
ժողովուրդն ի տալոյ զնպաստս և պարտուցն բարդեալ ե-
րևելոյ: Եւ ապա ի ձեռն քահանայից արարին ժողով մեծ
30 իշխանաց և զլխաւարացն համարուեստից և ի բազում աւու-
րսս բազում բանիւք հազիւ հազ հաւանեցուցին զնոսա միւս-
անգամ ևս հասանել տրօք յօգնութիւն սրբոց տաճարացն,
և զի վարդապետքն ընաւին ոչ ընկալան ի ձեռս իւրեանց

7 Բ զլուիս ժե:

դրսամ, այլ ասացին տալ փոխատուացն և առնուլ զմուր-
հակմն, որ և արտօրին իսկ: Եւ եղի գումար պատառեալ մուր-
հակացն քանիներկու քակ դրամոյ: Իսկ սոյն միջոցիս էհաս
կոնդակ տեղապահութեան, բայց գաղեցին, զի մի՛ բացցի
5 դուռն ծախուց, զոր մեծամեծք ալլազգեացն պահանջէին և
ապա դարձան ի սուրբ վանս՝ յունվարի 17 (ՄՄԾԷ—1808):

Յավուրս այսուհիկ ի պատերազմէ ուսւացն վերադար-
ձեալ նկ իշխանութեամբ մօտ ի քաղաքս Զափառողիլ Մու-
համէտ բղեշխն, և քաղաքացւոցն ընդդէմ դարձեալ նմա՝ ոչ
10 թողին մտանել ի քաղաքս, զի յօրինեալ զմարտկոցս և ե-
ղեալ զթնդանօթս շուրջ զքաղաքաւս և զինեալ հայք և այ-
լազգիք՝ պատրաստեցան ի պատերազմ: Եւ յետ քանի մի
աւուրց ի փետրվարի 7 եկն մի ոմն ի զօրապետացն բղեշխին
և իրր թէ կամէր մտանել ի ներքս ի քաղաքս և ի ներքուստ
15 արձակէին առ նոսա զքանոնեայս և զհրացանս, և նորա
յետս դարձեալը և յառաջոյ սուրբ մենաստանիս անցեալ զո-
նացին ի զիտն թողինկ և ի պատճառէ աստի յայսմանէ
յորդորեալ քաղաքաբետն՝ յղեաց ի սուրբ վանս իրրև 50
զօրս ի պաշտպանել զսա ի թշնամեաց, որք եկեալ բազում
20 վնասս հասուցին սրբոյ մենաստանիս և յոլով նեղութիւնս
ետուն: Եւ Մուհամէտ բղեշխն ի ցասումն շարժեալ՝ ժողո-
վեաց առ ինքն տուաւել քան զքսան հազար զօրս, որք նըս-
տեալ ի շրջակայ զիւզօրայս՝ պաշարեցին զքաղաքն իրրև
ամիսս երիմ: Եւ մինչ բացաւ դուռն զարնան՝ ելին և զօրքն
25 արտաքս, որք շրջեալը յիզր քաղաքին՝ զորս և գտանէին՝
կալեալ տանէին առ զօրապետն իրեանց, զորս տուայտ-
եալ՝ խոշտանգէին և բազում տուգանս առեալ՝ ի բաց արձա-
կէին, և զօրք քաղաքիս Հետզհետէ զաղտագնաց լինէին,
վասն որոյ և քաղաքն սկսաւ նուազիլ և յաւուր Շաղկաղար-
30 դի կիւրակէին՝ մարտի 30, երկու գլխաւոր զօրապետք ան-
համար զօրօք [Նկին] ի դուռն սրբոյ մենաստանիս և, զի
առաջին զօրք վանացս փախուցեալ էին, վասն որոյ պաշա-
րեցին զսա: Եւ տեղապահ Յոհաննէս վարդապետն ել առ նո-
սա և բազումս խօսեցաւ ընդ պարիսպն և զիջոյց զնոսա ի
35 խաղաղութիւն և ապա երաց զդուռն, և մտեալ զօրապետացն
ի ներքս՝ հարց և փորձ արարին զբազում իրաց և եղին 200

5 Ա չիր ծախուց: 8 ԱԲ Զափառողիլ. նետագայում ձեռագրերում ամենու-
թեր «Զափառողիլ» է: 16 Ա յառաջնոյ: 30 ԱԲ չիր եղին:

զօրս ի պահպանութիւն իբրև դղեկի և ինքեանք ցրուեցանք
ի Դաւույ և Բոգնիկ, և յետ քանի մի աւուրց խօսեցան զհաշ-
տութիւն ընդ քաղաքիս և դարձ արարեալ՝ զնացին ի տեղիս
իւրիհանց: Թէպէտ բազմավիշտ տառապանս և անձկութիւնս
5 կրեցին քաղաքացիք և զիւղականք, մանաւանդ առոր մե-
նաստանս, բայց շնորհիւ տեառն անվնառ զերծան ի մեծա-
գոյն առաջիկայ երևեալ չարեացն:

Յետ այսորիկ տեսեալ Կարապետ և Յոհաննէս վարդա-
պետաց, թէ տառապին ի ձեռս փոխատուացն, վասն որոյ
10 միջնորդութեամբ Գաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսի զը-
րեալ (ապրիլի 5, ՈՄԾԷ—1808) ի սուրբ աթոռն էջմիածին
առ Գանիկ կաթողիկոսն, և ընկալան զկոնդակ նպաստից
շրջարերական, զոր առեալ Յոհաննէս վարդապետի՝ զնաց
ի Կեսարիա, և ընկալեալ եղեւ մեծաւ սիրով յառաջնորդ Ստե-
15 փաննոս արքեպիսկոպոսէ: Եւ մինչդեռ նա անդ դեգերէր հա-
ւաքել զդրամս ինչ, աստ Զափառողի Սուրբամէտ բգեշխն կալ-
եալ զԿարապետ վարդապետն՝ եղ ի շղթայս ի բանտի՝ վասն
սուրբ Անապատին քանի մի նորոգեալ սենեկացն և առեալ
տասն քսակ դրամս և արձակեաց:

20 Եւ յետ քանի մի աւուրց յոնվարի 23 (ՈՄԾԷ—1809 Համբաւ ինչեաց համբաւ ինչ, թէ Եւղոկիացի Թաղդէոս Եպիսկոպոս,
ժողովարար Մշու սուրբ Կարապետի, ընկալեալ է զառաջ-
նորդութիւն Սեբաստիոյ և եկեալ հասեալ յԵւղոկիա: Յայն-
ժամ ժողովեալ իշխանաց՝ արարին բազմակինք գիրս և յղե-
25 ցին առ նա, ուր յետ բազում բանիցն զեկուցին նմա և զայս՝
թէ սուրբ մենաստանս ի ներքոյ յոլով պարտուց գոլով և ի
գալ քո պիտոյ է քեզ ծախել ի դրունս ալլազգեաց մինչև
ցքան քսակ դրամս, արդ եթէ ունիս՝ հրամայեա եկ և եթէ
ոչ ունիս՝ կամք քո եղիցի: Ընկալեալ Թաղդէոս Եպիսկոպո-
30 սի զգիր իշխանացն և իմացեալ զմիտս նոցա՝ մնաց անդ
յԵւղոկիա և զրեալ ծանուց Յոհաննէս պատրիարքին զամե-
նայն հանգամանս զայսոսիկ:

Ընդ այս աւուրս եկն ի Սեբաստիա միականի իւսուֆ
բգեշխն և անցեալ զնաց ի մեծն Պօլիս՝ լինիլ փոխարքայ:
35 Եկն ընդ նմա և հատավաճառ նորին Մաշկերտցի մահտեսի
Գասպար ամիրայն: Եւ սա ի վաղուց ծանօթ զոլով Կարա-
պետ և Յոհաննէս վարդապետացն, վասն որոյ խնդրեաց
զծանարտակս ի բաղաքացւոցն, զի, ընդ որոյ համեսցին

յիրկուցն, զնա սրացէ Կարգել նոցա առաջնորդ: Եւ ժողովեալ իշխանացն կոչեցին զետրապետ վարդապետն և յորդորեցին զնա աղերսի յանձն առնուլ զպաշտօն առաջնորդութեան և նա բացէ ի բաց քաղմից հրաժարեցաւ⁴⁸:

5 ապա յանձնեցին ի նա գրել ծանարտակն, այսինքն՝ զմահակըն, ըստ Հաճութեան իւրում և կնքեալ: Եւ նա գրեաց յանուն Յոհաննէս վարդապետին և կնքեաց ինքն և ապա կընքեցին բահանայքն և իշխանքն և յղեցին ի մեծն Պօլիս առմահատեսի Գաւագար ամիրայն՝ ձեռամբ Ղազանձեան Կարապետին:

10 Եւ յետ իրեւ միոյ ամսոյ Ախարոսցի Սարգիս վարդապետ նուիրակն սրբոյ Երուսաղէմի, որ յումպէտս ատելութեան էր ընդ տեղապահ Կարապետ և Յոհաննէս վարդապետացն, յորդորեալ և յոմանց՝ կամեցաւ յղել զարեղայ իւր՝ պՄերաստացի Գաւիթ վարդապետն, որ էր աշակերտակից Կարապետ և Յոհաննէս վարդապետացն, որ և բարութիւնս ինչ-ինչ տեսեալ և սէր ի նոցանէն յայնժամ յարեալ էր ի նուիրակ Սարգիս վարդապետն, վասն որոյ զնա ընդ ումեմն քաղաքացոյ Գարրին Փանիկ կոչեցելոյ առաքեաց յեւողիւս
15 առ Թաղդէոս եպիսկոպոսն և Հրատիրեաց զնա գալ ի վիճակն իւր ի Սերաստիա: Ընկալեալ Թաղդէոս եպիսկոպոսի զգրեանսն և տեսեալ զհրաւիրակն՝ յօժարեցաւ և ելեալ յեւոկիոյ եկն ի քաղաքս Սերաստիա՝ ի շրնադ վանս սրբոյ Նշանի ապրիլի 15 (ՈՒՄԾԲ—1809): Ի նոյն յաւորն ազգարաւութիւնէ ոմանց իմացեալ Կարապետ վարդապետին՝ ել ի Սերաստիոյ վանից և զնաց ի տուն Անսուլցի մահատեսի Գրիգորին, որ էր յայնժամ երեկի ի մէջ ազգիս և նազելի ի դրունս այլազգեաց, և թագուցեալ զօղեցաւ անդ իրեւ զաւորու 40:

20 Եւ Թաղդէոս եպիսկոպոս ի թելադրութենէ ոմանց ետ զինքեալ զիր իշխանացն ըգեշխին, և նա կալեալ զիշխանսըն՝ եղ ի բանտի՝ ասելով, թէ զուր հրամանաց արքային ընդդէմ զինքեալ էր և առեալ 17 քսակ դրամս և արձակեաց և զգեցոյց Թաղդէոս արքեպիսկոպոսին զլօդիկ արկանելիս
25 պատույ և ետ ի ձեռ նորա զհրամանադիր և առաքեաց զնա ի սուրբ մենաստանս և ապա սկսաւ պահանջել ի նմանէ զվեկնակս լոգիին, նա իրեւ յառաջադրեաց զու ունիլն,

20 Ա շիր գալ: 24 Ք ապրիլի 16: 24 Ա յաւորուն:

սաց տեղապահ բգեշին. «Եթէ չունէիր զինչս, վա՞սն էր ե-
կիր այսր», ասաց վարդապետն. «Ես ինքնին ոչ եկի, այլ
նուրբական երուսալէմի ետ բերել զիս»; Եւ նա իսկոյն կալ-
եալ զՄարգիս վարդապետն՝ եղ ի բանտի, և առեալ Շ բանի

5 դրամ՝ և ի բաց եթող:

Այս Համբաւ զալստեան թաղդէոս եպիսկոպոսի ի Սե-
րաստիա էջաս յականչս մահտեսի Գաւապար ամիրային ի
մեծն Պօլիս, վասն որոյ լուսաց և ոչ խօսեցաւ մինչև զնաց
կրկին անգամ բազմակենիք զիր իշխանացն առ նա, զոր ըն-
10 կալեալ, ծանեալ՝ թէ ոչ էր կամաւ քաղաքացւոցն զալստ
թաղդէոս եպիսկոպոսին, վասն որոյ իսկոյն հանեալ զԲրա-
մանագիր արքունական և զկոնդակ պատրիարքական՝ զբր-
եալ յունիսի 19, յանուն Սեբաստացի Յոհաննէս վարդապե-
տին, և ետ ի ձեռս սեբաստացւոցն լուել ի քաղաքն առ իշ-

15 խանսն:

Եւ զի ընդ այն ժամանակս դեռ ևս Յոհաննէս վարդա-
պետն էր ի Կեսարիա, և տեսեալ Կարապետ վարդապետի,
թէ անագանեցաւ փոխադարձ գրութեանցն և թագւելով՝ ոչ
ինչ վճարի, վասն որոյ ել անձամբ ի Սեբաստիոյ և զնաց ի
20 Կեսարիա և կացեալ անդ ի միասին ի վանս սուրբ Կարապե-
տին իբրև ամիսս երկուս, մինչև եկն առաջնորդութիւն Սե-
բաստիոյ յանուն Յոհաննէս վարդապետին:

Եւ ապա յառաջեաց Կարապետ վարդապետն և ելեալ ի
սրբոյ մենաստանէն Կեսարու և յուղի անկեալ եկն էջաս ի
25 քաղաքս Սեբաստիա, ի տուն քեռն իւրոյ, լուելեայն և յա-
ջորդ զիշերին եկն ի դուռն սրբոյ Նշանի վանիցս՝ պատուիր-
եաց ոմանց ազդ առնել թաղդէոս արքեպիսկոպոսին՝ զնալ
աստի՛ ուր ինքն կամիցի և հաճեցի, և ինքն անցեալ զնաց
ի վանս սուրբ Հրեշտակապետի և եկաց անդ մինչև ի զալ
30 Յոհաննէս վարդապետին և ապա դարձաւ ի սուրբ մենաս-
տանս:

Այս տեղապահ Կարապետ վարդապետս այսմ աղմկալի
բազմավրդով ամանակիս յոլովագոյն վիշտս և զտառապանն
կրեաց ի ձեռաց ոմանց, վասն որոյ և զիշերազնաց լինե-
35 լով ի սրբոյ մենաստանէս ի քաղաքն, ի քաղաքէ ի զիւղ, ի
զեղչէ Հուսկ ուրեմն ի Կեսարիա հասեալ՝ հանդարտեաց, ո-
րոց ուղիսն յոլով նեղութեանց և փորձանաց առ դիպեալ
մինչև ի վտանգ մահու ևս լինիլ ժամանել, բայց յամենայնէ

անվնաս գերծեալ՝ ապրեցաւ շնորհիւ և զօրութեամբ սրբոյ
 ամենազօր նշանի տեառն:

Կեցեալ Թաղէոսի արքեպիսկոպոսի ի վանս սրբոյ նը-
 շանի իբրև ամիսս երիս: Եւ յետ երիս ամսոցն մինչ լուաւ,
 թէ Սեբաստացի Յոհաննէս վարդապետն ընկալեալ է զա-
 ռաջնորդութիւն արքայական հրամանաւ, պատրիարքական
 կոնդակաւ և դայ ի Սեբաստիա, ել ինքն ի սուրբ մենաս-
 տանէս (ՌՄԾԸ—1809) ի կաղանդսն օգոստոսի և յուղի ան-
 կեալ գնաց յերկիր իւր ի մայրաքաղաքն յեւդոկիա:

10 Այսմ ամի հնչեաց աստ համբաւ Սեբաստացի Կարա-
 պետ վարդապետին, որ էնիճէցի ևս կոշիր, վասն էնիճէ
 գեղջէն գոլոյն: Սա էր միաբան սրբոյ վանիցս և սարկաւագ՝
 առաջնորդ Ակնցի Կարապետ արքեպիսկոպոսին: Եւ յետ
 վախճանի նորին գնացեալ Կուտինա քաղաքի վիճակն՝ եկաց
 ժամանակն ինչ, ուր ձեռնադրեցաւ արեղաւ: Եւ եղի իբրև
 դարձաւ ի սուրբ վանս տեսուշ սուրբ ուխտիս՝ Յակոբ արք-
 եպիսկոպոսն, ընկալաւ զնա մեծաւ սիրով և պատուվ և ետ
 նմա զծայրագոյն գաւազան վարդապետական իշխանու-
 թեան: Եւ յետ քանի մի ամսաց զնաց ի մեծն Պօլիս և Զա-
 20 քարիա պատրիարքն առաքեաց զնա տեղապահութեամբ ի
 վանս սուրբ Կարապետին, որ ի Մուշ, և զինի ամաց ինչ շո-
 գաւ անտի և գնաց յերկիր ուսւաց և եղի յաջորդ Ղղլար կո-
 չեցեալ քաղաքի և յետ երից ամաց հանգեաւ ի Քրիստոս:
 Եր սա յոյժ քանիքուն և ներհուն դիտնական և անուանի
 25 վարդապետ ի մէջ աղջիս մերոյ:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ
 ՅՈՀԱՆՆԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ՎԱՍՆ ԲԱԶՄԱԴԻՄԻ
 ԱՆՑԻՑՆ, ՈՐ ՅԱԽՈՒՐՍ ՆՈՐՍ.

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԶ

30 Ընկալեալ Յոհաննէս վարդապետի (ՌՄԾԸ—1809) զհը-
 րովարտակ արքունական և զկոնդակ պատրիարքական տես-
 չութեան նահանգիս Սեբաստիոյ՝ յաւուր կիւրակէի Վերա-
 փոխման սուրբ Աստուածածնին, յորում աւուր և ինքն մա-
 տուցեալ էր զաստուածային պատարագ յերկուորեակ լիրինն

⁴ Ա. երից: 19 Բ ամաց: 29 Բ գլուխ ժը:

յաւերակ և անշէն խորանին, որ լանուն մօր տեառն կառուցեալ էր անդր ի վաղ ժամանակաց:

Եւ յետ երից աւուրց ել ի Կեսարիոյ և ճանապարհեալ եկն էջաս ի վիճակն իւր Սեբաստիա: Եւ լուեալ քաղաքաց-
5 տոցն և գրո՞ տուեալ միմեանց իշխանք և ժողովուրդք, արք և կանայք յոգնախուռն ամբոխիւ ելին ընդ առաջ նորա և մեծ
ծաւ հանդիսիւ և շքեղ փառօք բերեալ մուծին ի հրաշափառ
վանս սրբոյ Նշանի, յաւուր երկուշաբթի իններորդ ասուր Վե-
րափոխման սրբոյ կուսին, օգոստոսի 23, ուր հանդիսի անդ
10 բազմութեան ժողովոյն, ի մէջ սրբոյ տաճարին գեղեցիկ իմն
ատենարանութեամբ առաջի արար նոցա զբան տեառն, թէ
զիտէ Հայրն ձեր երկնաւոր, թէ պիտոյ է ձեզ այդ ամենայն:
Եւ բազում բանիւր յորդորեաց զնոսա՝ բառնալ զերկպառա-
կութին և ի մի խորհուրդ միաբանութեան զիշանիլ, մոռա-
15 նալ զյետոյսն ըստ առաքելոյն և զյառաջադէմսն նկրտիլ,
եցոյց և զինքն ներողամիտ դոլ առ յանցաւորսն իւր և այս-
պէս զուարթացուցեալ ուրախացոյց զժողովուրդն և վճար-
եալ զքարոզն՝ օրհնեաց զնոսա և արձակեաց:

Եկն և ի նոյն աւուրն և Կարապետ վարդապետն և տե-
20 սեալ զմիմեանս ուրախացան յոյժ և ելին դիտել և նշմա-
րել զամենայն զկահս և զկարասիս սրբոյ մենաստանիս:

Եւ ի միւսում աւուրն զնացեալ առ քաղաքապետ Զա-
փիառողլի Մուհամէտ բղեշխն և զգեցաւ զլօդիկ արկանելիս
պատույ և էառ զհրամանագիր ըստ էութեան հրովարտակին
25 արքայի: Տուեալ զվենակ լոդկին և հրամանագրոյն իբրև
1500 դահնեկան:

Ընկալաւ միանգամմայն և զհրամանագիր վասն շինու-
թեան և նորոգութեան սուրբ Աստուածածնի եկեղեցւոյ ներքին
սրահին, այս է՝ գաւթին, զոր երեք ամսեայ ժամանակաւ
30 յառաջ տապալեալ և կործանեալ էր: Եւ նստեալ անդ յեկե-
ղեցւոյն իբրև զաւուրս 30, և ետ վերստին ամրագոյնս կեր-
տել և կանգնել և ապա դարձաւ և եկն ի սուրբ վանս: Եւ ի
զայն իւրում եղիտ միաբան ի սուրբ մենաստանիս տեղա-
պահ և գործակից իւր Կարապետ վարդապետ, լուսարար Գը-
35 րիգոր վարդապետ, Պետրոսցի Սահակ վարդապետ, Սեբաս-
տացի Յովակիմ վարդապետ, Գաբրիէլ վարդապետ, Զաքա-
րիա վարդապետ, Յակոբ վարդապետ և սարկաւոգ մի Կա-

4 Բ ի վիճակս: 15 Ա. յյետոյո՞ն:

բարեւ անուն, սուրբ Հրեշտակապետի ոէիզ Յարութիւն վարդպետ և սարկաւագ մի Յակոբ անուն, Անապատի ոէիզ Աւետիք վարդապետ, որ և տնօրինեալ հաստատեաց զիւրաքանչիւրսն ի պաշտօնս իւրեանց, որովք բարուրքաւէս կառավարիւր սուրբ ուխտու:

Այսմ ամի (ԾՄԾԲ—1809) Սեբաստացի Սահմակ վարդապետն, որ էր լուսարար և տեղապահ յաւուրս Ակնցի Կարապետ արքեպիսկոպոսին, որ և Պետրոսցի ևս կոչիւր ի սակս Պետրոսի գեղջէն զոլոյն, հասեալ զոլով յաւուրս ծեռութեան և լցեալ ժամանակս իւր՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ ի սուրբ վանս, արտաքին զաւթին, առաջի դրան սուրբ Կարապետին:

Յետ այսորիկ երկրին հարազատքն՝ Յոհաննէս և Կարապետ վարդապետքն՝ հաշուեալ զպարտոն սրբոյ մենաստանիս, թէ բնական պարտոն, թէ պարտոց տոկոսըն, թէ տուգանքն, թէ առաջնորդութեան վկենակն և թէ արտորէից տափուի ծախքն՝ զտին աւելի քան զ41 հազար դահնեկանս՝ 82 քսակ դրամս և ի բազում աւուրս խորհեցան ի միասին զտանել զելս իրացն և եղերեցին զբանն ի հնարագիւտ և յանձնանձիր ջանադրութիւնս, վասն որոյ ել Կարապետ վարդապետն անձամբ և զնաց ի Գաղատիա առ Գրիգոր արքեպիսկոպոսն և նպաստ օգնութեան զտեալ ի նմանէ իբրև եօթն քսակ դրամս և դարձաւ ի սուրբ վանս:

Եւ ապա կոնդակաւ Կիրակոս կաթողիկոսին Կիւլիկիոյ զնաց ի վիճակն յԵօզդատու (ԾՄԾԹ—1810) և երեր իբրև 4 քսակ դրամս և առաջնորդ Յոհաննէս վարդապետն ել ի վիճակն և քաց ի տարեկան արդեանցն, երեր 3 քսակ դրամս և զայս ամենայն տուեալ պարտոց՝ շնչառեցին սակաւիկ մի:

Յաջորդ ամին (ԾՄԿ—1811) Սեբաստացի ծերունազարդ Յովլակիմ վարդապետն, որ էր լուսարար յաւուրս Յակոբ արքեպիսկոպոսին, վախճանեցաւ և թաղեցաւ ի սուրբ մենաստանիս ի ներքին սրահին, առաջի դրան մենաստանին:

Այսմ ամի և Սեբաստացի ծերունի Գրիգոր վարդապետն, որ էր լուսարար յաւուրս Գրիգոր արքեպիսկոպոսին, զնաց ուխտ ի սուրբ Երուսաղէմ և չե ևս հասեալ անդր՝ վախճա-

15 Բ պարտքն: 16 Բ թափուի:

նեցաւ ի ճանապարհին, զի բեկաւ նաև, յոր մտեալն էր և
անկաւ ի ծով, հեղձաւ ի ջուրց անտի և մեռաւ:

Յեւ այսորիկ (ՌՄԿ—1811) ի մի խորհուրդ միաբանու-
թեան գումարեալ գլխաւորաց քաղաքիս կամեցան յդեւ զր-
տեսուչն իւրեանց զՅո՞աննէս վարդապետն ի սուրբ աթոռն
էջմիածին առ ի առնուլ զկարգ եպիսկոպոսութեան, և յոր-
դորիշը ևս գտան այսմ խորհրդոյ գրեամբք և բանիւք՝ որ-
պէս Կեսարիոյ առաջնորդ Ստեփանոս արքեպիսկոպոսն,
սուրբ էջմիածնի նուիրակ Յո՞աննէս արքեպիսկոպոսն Եւղո-
10 կիոյ, Մաշկերտցի մահտեսի Գասպար և Փիլիպպոս ամի-
րայք և այլք բազումք: Բայց Յո՞աննէս և Կարապետ վար-
դապետքն խորհուրդ արարեալ ընդ միմեանս՝ ոչ բարոր
վարկան զգնալն այնմ ամի ի սակս պարտուցն յորվութեան
և տոկոսեացն բարգեալ երկելոյ և զի ընկալցին զ՞աւանու-
թին ի Պօլսոյ սրբազան պատրիարքէն. այսմիկ խորհրդոյ
միտեալ՝ յօժարեցուցին զնա և զիշխանսն՝ ցուցանելով նո-
ցա մնալն այնմ ամի բարորք ողլ, վասն որոյ եկաց և մը-
նաց այնմ ամի:

Ապա յաջորդ ամին (ՌՄԿԱ—1812) պատրաստեալ ըստ
20 արժանույն և առեալ զ՞աճութիւն և զգիր վկայութեան ի Յո-
հաննէս պատրիարքէ և ընկալեալ զբազմակնիք ծանարտա-
կրս խնդրանաց քաղաքացոցն և յաւուր շաբաթու Բարե-
կենդանի վարագայ սուրբ խաչին, սեպտեմբերի 21, ել ի
սուրբ մենաստանէս առաջնորդ Յո՞աննէս վարդապետն և ճա-
25 նապարհ արարեալ զնաց և հճաս ի սուրբ աթոռն էջմիածին՝
յաւուր շորեքաթի Հրեշտակապետի պահոցն, ի նոյեմբերի 6:
Եւ զի ընդ ժամանակս հնչէր համբաւ պատերազմի ի

մէջ ուսաց և պարսից և անթիւ զօրք պարսիցն սփռեալ և
տարածեալ էին ի շրջակայս սրբոյ էջմիածնի, վասն որոյ
30 յետ իբրև ինն աւուր՝ ի 14 նոյեմբերի, ի զալ միւսոյ հինգ-
շաբաթուն, ի տօնի սրբոց մարափիրոսացն Գորիասանց, ծայ-
րագոյն քահանայապետն ամենայն հայոց տէր Եփրեմ սրբ-
բազան կաթողիկոսն մեծահանդէս նաւակատիս եկեղեցու
արարեալ առաջի իշման ա՞նեղ սուրբ տեղույն՝ ձեռնազրեաց
35 զՅո՞աննէս վարդապետն արքեպիսկոպոս ի վերայ բոլոր
նահանգիս Սեբաստիոյ: Եւ յետ շորից աւուրց ողջագուրեալ
ի սուրբ հայրապետէն և յուղերեալ արքեպիսկոպոսացն՝ ել

ի սուրբ էջմիածնէ և ուա՞ արարեալ՝ եկն և ժամանեաց ի վիճակն իւր ի քաղաքս Սեբաստիա (ՌՄԿԱ—1812) և հմուտ ի շքեղափառ մենաստանս սրբոյ նշանի ի 27 դեկտեմբերի 1812 յամի տեառն, յաւուր ուրբաթու:

- 5 Եւ եղեւ ի դառնալն իւրում ի սուրբ էջմիածնէ մինչ է-
հաս ի քաղաքն Կարին, այն է՝ Արգիրում, եղիտ անդ զոմն
ճարտար ձուլարար, այս է՝ տեօրմէճի, և ետ ձուլել զմի
պատուական զանկ՝ 48 նուկի կշռով, որ եղեւ 150 զահեկանի և
բերեալ ընդ ինքեան ի սուրբ վանս՝ զետեղեաց ի մէջ կամա-
10 րին յետ կոյս սրբոյ սեղանոյն, զի յառաջ ոչ զոյր, և յետ
քանի մի ամաց ետ բերել երկու զանկս ևս՝ մինն 30 նուկի
և միւսն 20, և զայնս ևս ետ զետեղի հանդէպ նմին, որ ի
հանդիսաւոր յաւուրս տէրունական տօնից և յամենայն կի-
րակէի ի ժամ սրբոյ պատարագին հարկանին, որ զամենայն
15 եկեղեցին առհասարակ զգրդեն:

Թէպէտ յաւուրց անտի շինութիւն սուրբ Աստուածածնի
եկեղեցոյն ընկալեալ ունէին ազգ մեր զ՞րամանագիր յար-
քայէ, զի մի՛ մտցէ դատաւորական բաժանարարութիւն ի
ժառանգութիւնս ննջեցելոցն հայոց, այն է՝ զասէմ, և զայն
20 հրամանագիր թաքուցեալ պահեցին, զի մի՛ բացցի զուռն
մեծամեծ ծախուց, և յետ իբրև ինն ամաց նորոգ ևս ըն-
կալան զ՞րամանագիր ըստ առաջնոյն և յաշող ժամ ևս գր-
տեալ՝ ձեռնտուութեամբ մեծամեծացն այլազգեաց ետուն ան-
ցուցանել ի տումար զատարանին, այս է՝ ի զայիթն, և ժա-
խեալ իրը 500 զահեկանս՝ առին զ՞րամանագիր ի քաղաքա-
պետէն ըստ էութեան հրովարտակին, և յետ քանի մի ամաց
եկն նոր դատաւոր ոմն և այնմ միջոցի բազումք մեռան ի
ժանտախտէ, զոր առիթ առեալ դատաւորն ինդրէ ուտեստ
ինչ յազգէս մերմէ և ի բաց առեալ նոցին վճիռ զանգա-
30 տանաց՝ յղեաց առ քաղաքապէտ Զափառողլի Մուհամէտ
բդեշին և նա յանիրաւի կալեալ զիշխաննա՝ եղ ի շղթայս
ի բանտի և առեալ տասն քսակ զրամս և արձակեաց: Եւ ա-
պա միջնորդութեամբ ոմանց ընկալան ի նմանէ ևս զ՞րա-
մանագիր ըստ յատկութեան հրովարտակին արքայի և ան-
35 տի այսր ոչ ևս հարցանեն տեարք ննջեցելոց ի դատաւորն,
բաց ի յոմանց, որք ունիցին զվէճ ընդ միմեանս:

11 Բ 3 նուկի: 26 Բ յետ քանի ամսոց: 35 Բ ի դատարանն:

Յաջորդ ամին (ՌՄԿԲ—1813) եկն իշխանութեամբ իքաղաքս Սեբաստիա Պապա բգեշխն, այր հզօր և գաղանաբարոց, և զի ունէր զբաման յարքայէն նուաճել զստահակութիւնս մարաց ազգին և ալլոց ոմանց, վասն որոյ բազ-
5 մացուցեալ ստուարացոյց զգունդ զօրաց իրոց յոյժ յոյժ և հորդան տուեալ իրեւ զհեղեղս յորդառատ զետոց՝ խաղացոյց ի վերայ նահանգիս Սեբաստիոյ, որք հեղան զեղան առ հասարակ ի բաղաքս և ի գիւղօրէս և յոչ բաւել բնակութեանցն և բաժանեցին ի տունս զզօրսն, ետուն և սրբոյ 10 վանիցս իրեւ 150 զօրս հայթայ կոչեցեալ, որը կացին մնացին աստ յոնիսի երկուսն մինչև օգոստոսի ինն և յոլով վիշտս և բազում վնասս հասուցին սրբոյ մենաստանիս:

Եւ ի բազմութենէ զօրացն բոնացեալ սաստկացաւ և տիրեաց սով ի բոլոր շշակալս վիճակիս և եղև զի վաճառեցաւ ի բաղաքս Սեբաստիա մէկ քիլէ ցորեանն 75 և ավելի ևս 85 դահեկանի և մէկ քիլէ գարի միշ 50 դահեկանի, որ դժուարաւ և գրեթէ բնաւ ոչ գտանիր:

Յաւել և զծանր ծանր հարկապահանչութիւնս ի վերայ ազգիս մերոյ և, որ ողբալին է, ձեռն էարկ յեկեղեցիսն մեր քննութեամբ անուամբ, այն է թէֆտիշ, և այնու պատճառ էառ տուզանս իրեւ քսան հազար դահեկան. ետ և սուրբ վանս յայնժամ յառաջ և յետոյ 10 քսակ դրամ: Եւ այսպէս խահրեալ՝ աղարտ վարեաց զերկիրս և սաստկապէս նեղեալ՝ տառապեցոյց զազս մեր և ել գնաց (ՌՄԿԳ—1814) ի վերայ մարաց ազգին ի Կերկեր լեառն, այս է Աղճատաղ, և ի Հռոմէլայ և յաջորդ ամին դարձաւ և եկն կրկին ի Սեբաստիա և առաւել ևս, քան զյառազն, մեծամեծ վիշտս հասոյց նահանգիս: Եւ յետ իրեւ 70 ասուց բնկեցեալ յիշխանութենէ բաղաքիս Սեբաստիոյ՝ ել և զնաց իշխանութեամբ ի 30 բաղաքն Կարին, այն է Արգիրում: Եւ յաջորդ ամին եկն դոնապան յարքայէն, զդուղն էառ և արտորեաց զինքն և Պուրսայ բաղաքն, և բարձաւ չարն ի միջոյ:

Յետ սորա բնկալաւ զիշխանութիւն բաղաքիս Սեբաստիոյ Ղալիպ բգեշխն (ՌՄԿԳ—1815), այր բարերարոյ և 35 մեղկաբնոյթ, և զրան նորին երեւելի և յառաջադէմ եր պօլ- սեցի սեղանաւոր Յակոր աղայն Պետրոսեան, որ և եղ յիշտակ ի սուրբ վանս արծաթի կանթեղ մի:

25 Ա. լեառնէ: 30 Ա. Արգիրում: 32 Բ. Պուրսայ: 36 Ա. եր Փիս եղ:

- Այսիմ ամի՞ հնչեաց համբաւ մահու սերաստացի Տէր-Մարկոսեան Պօղոս վարդապետին։ Սա ի պատանեկութիւն գնաց ի Կեսարիա ի վանս սրբոյ Կարապետին, ուր սնեալ և վարժեալ յիմաստս առ ոտս տեսուշ Մատթէոս արքեպիսկո-
5 պոսին ընկալաւ ի նմանէ զկարգ և յետ մահուան նորին գը-
նաց ի մեծն Պօլիս և ընկալաւ զտեսչութիւն վիճակին Ամա-
սիոյ և յետ իբրև 7 ամաց պատճառաւ իւիք արտորեցաւ ի
Զարշամպայ քաղաքն, ուր յետ իբր 2 ամաց հանդեաւ ի
Քրիստոս և թաղեցաւ անդ:
- 10 Յաւորս այսոսիկ տեսուշ նահանգիս Յոհաննէս արքե-
պիսկոպոսն հաւանեցուցեալ հաճեցոյց զգինաւորս և զիշ-
խանս աղզիս մերոյ և երաց երկու դպրոցս, հաստատեաց
վարժարան մի ի զաւթի անդ աւագ եկեղեցոյն, որ կա-
ռուցեալ է յանուն սուրբ Աստուածածնին՝ իբր մայր զպրա-
տոն, յորում կարգեաց վարժապետս ի մարզել զհամբակս ը
գերագոյն զիտութիւնս արձեստից և կրթել զմանկունս ըլն-
թերցումն գրոց և ի հոգինոր երաժշտութիւնս։ Եւ զմիւս վար-
ժատունն հաստատեաց ի սուրբ Սարգիս յեկեղեցոյց իբր երկ-
րորդ նմին, որ ի նմա ևս կարգեաց մանկավարժս ի զաս-
տիարակել զաշակերտս յուսումն ընթերցման և այժմ յերկոսին
ևս անընդհատ մարզին և վարժին համբակք, զոր տէր զարգա-
ցուցէ զնոսա յիմաստս և ի զիտութիւնս։
- Յետ այսորիկ (ՌՄԿԴ—1815) սպասաւոր և ժրարթուն
Հոգածու սրբոյ մենաստանիս Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն
25 գործակցութեամբ հարազատին իւրոյ Կարապետ վարդապե-
տին զանխլաբար և ի ծածուկ ձեռն էարկ սրբոյ նշանի ա-
ւագ խորանի խաչկալն և ետ դրուագաւ քանդակուածոյց ըլք-
նաղատեսիլս յօրինել և ոսկէզօծեալ քաղմերփն երանդօք,
վայելչատիպ, գեղգեղափայլս հաճանշաւորել, բարձրացոյց և
30 զյատակ սրբոյ բեմին աստիճանաշափ մի և զճակատն ետ
քերուակ և քանդակեալ քարամբք կերտել և զաստիճանսն
զոյդ առ զոյգ, աստի և անտի գեղեցկափայլս արուեստա-
հիւսել և ոսկէնշոյլ փաղփաղիանս ծաղկեցուցանել։
- Սրբոյ սեղանոյս յաջմէ և յահեկէ փոքրիկ մատրունքն,
35 որք են աւանդատոմք և ումին ի մէջ իւրեանց կանգնեալք
սեղանս յանուն սրբոց առաքելոցն՝ Պօղոսի, ար-

7 Բ ի պատճառ։ 9 Բ անդ ի շիրմի։ 30 Բ բեմբին։

- տաքուստ նոցին ի վերայ գրանցն ետ բանդակել ոսկեղօթ վայելուշ թագաղաւոդ պահակակալս յօրինել և զպատկերս սրբոցն ի միջի անդ ի վերայ գրանցն պճնեալս պահունել:
- Յետ կոյս զասուցն ի մէջ եկեղեցւոյն յաջմէ և յահնեկէ:
- 5 փոքր սեղանացն, որք են յանուն արբոյն Ստեփաննոսի նմախավային և սրբոյն Յակոբայ առաքելոյն, ետ փորուածու յարմարատիպ խաչկալս կազմել և ոսկեզօծ յոգներանգ նըկարուք զարդարել և գտէրունական պատկերօք՝ հանդերձ պատկերօք սրբոցն նորոգ նկարել և ի ծաղկեալ սեղանսն ետ զետեղել: Եւ զբոլոր շրջապատս եկեղեցւոյն պատկերօք տը-նօրէնութեան տեառն և սրբոց նորա ոսկեզօծեալ շքեղատեսա պսակօք և յարմարաւոր թագարարձիւք ետ վայելուչս զարդարել: Եւ գերկիւղեկեան դուռն սրբոյ տաճարիս կարծրանիթ համակ յերկաթոյ ատաղձի գործածու արուէստացօրէն:
- 10 15 Ետ կերտել և կանդնել՝ ի բաց բառնալով զփայտն առաջին: Այսմ ամի (ՌՄԿԵ—1816) էճաս վախճան կենաց Սերաստացի Զարարիայ վարդապետին՝ միաբանի սրբոյ վա-նիցս և եղաւ ի շիրմի արտաքոյ մօտ խոնարհ պարսպի դամ-րաբանի սրբոյն Պետրոսի Գետադարձին: Սա էր ճարտար բժիշկ, որոյ հոչակ և համբաւ տարածեալ էր առ ամենեսեան, վասն որոյ զային և ձրի զառողջութիւն գտանէին ի սմանէ:
- Ի սոյն ամի մայիսի 7 եկն իշխանութեամբ ի քաղաքա Սերաստիա քէմախցի թիւրք Օսման բգեշխն, այր ուշիմ և 25 աշալուրջ, տեսեալ սորա թէ վասն բնակութեանց տառապին քաղաքացիքն ի զօրաց քաղաքապետացն՝ ձեռն էարկ և շի-նեաց մեծ և վայելուշ պալատ, այն է՝ պէլլիկսարայ, վասն բնակելոյ քաղաքապիտ բգեշխից և զօրաց նոցին, ինքնին անձամբ վերակացու և վերահասու լինելով շինուածոյն և 30 ծախուցն, տառապանօք աշխատելով ի նմար իրրե ամիսս վեց և ծախելով իրրե 280 քսակս և ի տալն յամբով գործոյ շի-նութեան՝ խնդրեաց և բնկալաւ յարբայէն զհրովարտակ և էարկ զվայենակ պալատին ի վերայ բոլոր նահանգին, այս է՝ սանձախին, յորմէ ել բաժին քաղաքիս Սերաստիոյ իրրե 7
- 35 քսակ գրամս:

Յաւուրս սորա (ՌՄԿՁ—1817) իրրե ամ մի և 3 ամիս ի խոր խաղաղութեան և յանդորրութեան կայր ազգս, բայց մեղաց մերոց ի սակու յաջորդ ամին յուլիսի 13 հրաման

և կն յարքայէ, դոնառանաւ գդուղն առին, դինչսն յափշտակեցին և զինքն արտորեցին ի Պրուսայ և Համբին զղուխն, և սաստիկ տրտմութիւն եղև ազգին մերոյ:

Հատավաճառ սորին էր Քէմախցի Պօյեանի օղլի Գրիգոր աղայն, այր լի Հաւատով և բարեպաշտութեամբ: Սա ունի ի սուրբ վանս յիշատակ կանանց անկիտեաց, այսինքն՝ աթլազի վարագոյր մի մեծ և սեղանի պատուական գոգնոց մի:

Յետ այսորիկ տուաւ յարքայէ իշխանութիւն նահանգիս Սեբաստիոյ նախամարտիկ, այս է Զառիսաճի միականի Ալիքը բղեշխին, որ էր յայնժամ ի Կարս քաղաքի, և նստան տեղապահ 25 օր Քէնանզատէ Ահմէտ աղան և ապա Միթէվէլ-օղլի Փաթլախ Մահմուտ աղան և յնտ քանի մի ամսոյ, նոյնիմբերի 26 (ՈՄԿԶ—1817), եկն անձամբ և հմուտ ի քաղաքս և կարգեաց իւրն փոխանորդ զսեբաստացի Սայխտ աղայն, այր յաջողակ ի բանս և ի զործս և զՔէնանօղլին արար ոէիզ այեան քաղաքիս և զի բղեշխին էր այր աղահ և ընշաբաղց բնութեամբ, վասն որոյ յաել և սաստկացոյց զհարկապահանջութիւն ի վերայ ստորագրելոց, զի ի 7 միսն 560 բսակ դրամ Հարկս է՛ան, այսինքն սալեան արար, և կարգեաց վճիռ, զի վաճառեսցի ինքեան 1 քիլէ գարին 4 դաշեկան, որ վաճառիւր 8 և մինչև 10 դաշեկան, 9՝ իւղ, որ ծախիւր 15 և մինչև 18 դաշեկան, և 14 դրամ՝ միս, որ 50 կամ 60 դրամ վաճառիւր և այսու ոչ շատացեալ՝ սկսաւ տուգանս առնուլ աստի և անտի, զի կալաւ զոմն յաղգէս մերմէ և էառ 3000 դաշեկան և արձակեաց և զայլ ոմն՝ և էառ 1500 և արձակեաց, կալաւ և զտեղապահ՝ Փաթլախ Մահմուտն և, բացի վաւերական ընծայիցն, էառ 12 հաղար դաշեկան, և Ահմէտ աղայի ընծայատուութիւն անցեալ զրտաւ գլուխ 15 հազար դաշեկան, յորում և ի միում նուազի քարշեալ զսուրն և կամէր սպանանել զնա, զոր հազի հազ զերծոյց զնա փոխանորդ Սայխտ աղայն, վասն որոյ սոքակրկորին Համախոհս արարեալ ընդ ինքեանս զրազումս պատրաստէին յապստամբութիւն՝ սպասելով զիսպող առթի և ժամու եւ յնտ քանի մի ամսոյ եղև Պօլսոյ աղղարարութիւն ինչ առ բղեշխին, թէ զանդատաւորք յաճախեցին վասն քո յար-

4 Ա. Կառմախցի: Զիք Պօյեանի օղլի: 7 Ա. Հիք և սեղանի պատուական գոգնոց մի: 13 Բ ամենոց: 27 Բ կալեալ: 36 Ա. Հիք առ:

բունիս, փութա վասն լաւութեան քո, ընկալ զմա՞սէր իմն և
յղեա այսր, և մինչ նա կամէր զայս ի գործ զնել, սորս
խոռվութիւնս յարոցեալ (ՌՄԿէ—1818) ետուն փակել զկըր-
պակսն և խուռն բազմութեամբ զնացեալ ի դատարանն, կա-
5 լան զդատառըն և խնդրէին զգիր վճռոյ վասն վատովիհան բը-
դեշխին և, ի բաց ասել նորին, խոշտանգեցին զնա զանիւր,
քարիւ և փայտիւ, արցի և բանցի. և յայսմ հանդիսի գտան
ընդ այլազգեացն և յալզէս մերմէ իշաբնոյթ և անճոռնի
անձինք ոմանք սրիկայք և այնու ամենայնիւ փոխիւ տար-
10 եալ եղին զնա ի կալանս ի տան Հաճի Շեխ կոչեցելոյն:
Զայս լուեալ բդեշխին, առեալ զփոխանորդն 100 զրա՞ւուր-
եալ արամբք, զնացեալ է՛ան զդատաւորն և երեր յապա-
րանս իւր և մտեալ ի բերդն և յապարանսն, որք են հանդէայ
միմեանց, ամրացաւ յունիսի 12 (ՌՄԿէ—1818):

15 Եւ երբորդ աւուրն եկն զօրապետն՝ այսինքն Տէլիպաշի
կոյր իպրահիմն իբր 100 արամբք և եմուտ ի բերդն առ
բդեշխին և այնմ օրէ զցայդ և զցերեկ սկսան մարտազիր լի-
նել ընդ միմեանս բդեշխին և քաղաքացիքն՝ արձակելով հր-
րացանս, թնդանօթս և ոռումբս: Եւ յետ քանի մի՞ աւուրց,
20 յունիսի 27, եկն միւս զօրապետն, այն է՛ Մէջէմէտօյ Տէ-
լիպաշին իբր 200 զօրօք և իբր թէ կամէր մտանել ի ներքս
և զի ցայնժամ լաւ ևս ամրացուցեալ էին քաղաքացիքն
զմարտկոցն և պատեալ պաշարեալ ունէին զրերդն և զյա-
պարանս բդեշխին, վասն որոյ մարտ եղեալ ոչ թողին նմա
25 մտանել ի ներքս, և աստի սկսան յաճախիել շարիք ի վերայ
քաղաքիս, զի ի բերդէն անխնայ հարեալ վիրավորէին և
սպանանէին զքաղաքացիսն և արտաքուստ զորս զտանէին
ի քաղաքացոց, օտարականաց կողոպտէին, մերկացուցա-
նէին, վիրավորէին և սպանանէին, ընդ որս և զմանկունս
30 հայոց և զայլազգեաց յեզերաց քաղաքիս յափշտակեալ՝
տանէին և յոլով տուգանս առեալ՝ արձակէին, և ամենայն
օր ոչ ինչ էր տեսանել ի վիճակիս, եթէ ոչ աւարառութիւն և
սպանութիւն:

Եւ յետ աւուրց ինչ, յուլիսի 3, ել Մէջէմէտօն ի Բոգնկու
35 իբր 300 զօրօք և եկն ի Դաւուայ, թէպէտ ոչ էին բնակիշքն,
և զայն օր նստաւ անդ, և ի մէջ զիշերին ել պատերազմաւ
ի վերայ քաղաքիս և թէպէտ ոչ ինչ կարաց առնել ինչ, բայց

կղիս կայտաւան մի օտարական և հարեալ մերկացոյց զամենեսեան և ի լուսանալն կրկին դարձաւ ի Դաւոայ: Ելին և զօրք քաղաքին զհետ նոցա և Հանին վարեցին զնոսա ի գեղջէն և բերին Հանդէպ սրբոյ վանիցու: Եւ աստ սկսան

5 մարտնչիլ ընդ միմեանս յայգուէ մինչև ցերեկոյ: Եւ այնինչ նախամարտիկ պատերազմն առնէին՝ Հարին զոմն այլազգի ի քաղաքացոցն և սպանին և մերկացուցեալ խայտառակութեամբ թողին և գնացին: Եւ յայսմանէ չերմացեալ սաստկացաւ պատերազմն և բազմութիւնը երկուց կողմանցն բառ

10 խէին զիրեարս և հուսկ յետոյ զիմեալ ի վերայ միմեանց՝ խառնեցան ընդ լիրեարս և ի սաստկութեան ծխոյ հրացանիցն և ի փոշոյն, որ յոտից մարդկանց և երիվարացն՝ զրեթէ այն անթիւ բազմութիւնը անտեսանելի եղին աշաց և յետ պահու միոյ իբրև վերացաւ ծուխն և փոշին և երևեցան կող-

15 մըն քաղաքացոցն յաղթողք և միւսքն պարտեալք եղին փախստական:

Եւ յետ չորից տուրց, յուլիսի 8, կրկին գունդ կազմեալ զօրապետին՝ եկն ի վերայ քաղաքիս՝ ի կողմն Ղաւուու թազին և վարեալ անտի զջոկս ոչխարաց և կովուց, ընդ որս և զոմանս մանկունս Հայոց և այլազգեաց տարաւ ի Բագնիկ: Յայնժամ յորդոր տուեալ միմեանց զօրը քաղաքին՝ ելին զկնի նոցա և, թափեալ զամենայն, զարձուցին յետս և սաստիկ պատերազմ տուեալ ընդ նոսսա մինչև ցերեկոյ և զօրացուցեալ զհարուածն փախստական տարան զնոսա առաջի իրեանց, որոց զառ և զաւար նոցին առեալ՝ զարձան ի քարքն յաղթանակաւ:

Այսմ միջոցի զօրացաւ կողմն բդեշխին ի մեծն Պօլիս, որ էր փոխարքայն, այն է՝ վեղիրի աղէմն, և Հաճեցոյց գարքայն և է՛ան Հրովարտակ, զի սերաստացիքն Հնազան-
30 զեալ կոյլ Ալի բդեշխին և տացեն յաքսորումն զերկոսին զլիսաւորս ապստամբացն և կամ իսպառ սպուռ ամենայն բնակիչս քաղաքին կոտորեսցին և չնշեսցին: Եւ այսմ զործագիր կարգեաց զէօմէր Քէշիֆ կոշեցեալ զոնապանապետն, ալր զաղանարքոյ և արեանարքու, և թիկնապա՞ նմին Զա-
35 փանզատէ Մէ՛չմէտ բդեշխին Ղօնեայու, Զառալօղու նու- թուլա՞ փաշայ Աֆիօն-Ղարասարու, նուրի փաշայ Մատէնու,

7 Բ: խայտառակարք: 33 Ա շիք կոշեցեալ:

Գարուտան Մօսրով Մէհմէտ փաշայ Դրապիզօնու, Հաֆս
Ալի փաշայ Ախլցիսայու, Ղալէնուեր փաշայ Մարաշու, Էմին
փաշայ Կեսարու և 14 օրթայ ի Պօլսոյ՝ 56 թնդանօթիւք, և
ի նահանգաց սոցին ելեալ զօրք, որք էին իբր 90 հազար,
որ և հետզհետէ սկսան գալ և պաշարեալ գրադարս և զսուրբ
վանս:

Եւ զի յառաջ քան զամենեսին եկն է՛աս նութուլահ փա-
շայն և եմուտ ի Բոգնիկ, յովիս 22, եկին և էօմէր Քէշիքն և
Սահիտ աղայն քազում զօրօք, և յաջորդ աւուրն ելեալ ի քա-
10 զաքացւցն իբր 300 անձինք՝ հանդերձ Հաճի Շեխին, գնա-
ցին ի Բոգնիկ ի տես նոցին: Անդ Սայիդ աղայն՝ զվաղե-
մի մթերեալ դառնոթիւն սենեկի սրտին թափել կամելով՝
դաժանաբար հրամայեաց զօրացն հարկանել զբաղաբացիսն,
որք հարեալ զոմանս սպանին, զոմանս վիրաւորեցին և մեր-
15 կացուցին և զայլսն մաղապուրծ փախուցին և, թէ չէր յօդ-
նութիւն հասեալ նութուլահ փաշայն՝ հանդերձ դոնապա-
նաւն, զամենեսեան կոտորէին: Յայսմ վայրի վէրս ընկա-
լաւ և ոմն յազգէս մերմէ Քիրիշի տիրացու Պօղոս և յետ
քանի մի աւուրց մեռաւ. տէր լուսաւորէ հոգին:

20 Եւ ի յետազայ աւուրն յդեցին ընդ Հաճի Շեխին զ՞րո-
վարտակն արբային ի քաղաքն, որք ընթերցեալ քաղաքա-
ցիքն և հնազանդեցան հրամանացն արբայի և անձնատուր
եղեն յաքսորս Քէնանզատէն և Միթէվէլօղին: Եւ յայնմ
օրէ ձեռն էարկ միականի Ալի փաշայն և եղ ի կալանս ի
բերդի և ի շղթայ՝ աւելի քան գլու անձինս յայլազգեաց և
զինն ի միում նուազի սպան և արար ծանր ծանր հարկապա-
հանջութիւնս 950 և ըստ ոմանց 600 քսակ զրամս: Եւ սկսան
ազգիս մերոյ դարանս դարանել մհծամեծք այլազգեացն՝
որպէս դատաւորն, դոնապանն՝ փոխանորդ բգեշխին՝ Սայիտ
25 30 աղայն, զանձապահն և այլք ոմանք, զորոց զանիսլաբար
հանդեցուցաք զերեսսն, և ոչ եղել յատուկ վնաս ինչ ազգիս
հայոց յայս միջոցիս:

Եւ յետ 21 աւուր տուաւ յարքայէ իշխանութիւն քաղաքիս
սերաստացի նութուլահ բգեշխին և ելեալ ի Բոգնկու մհծաւ
35 հանդիսիւ եկն և եմուտ ի քաղաքս օգոստոսի 22, և կոյր Ա-
լի բգեշխին ելեալ զնաց իշխանութեամբ Աֆիօն-Ղարամար:

Յայսմ վիպասանութեան հարստացուցանել զգրիչ մեր
վայելուց վարկաք, ըստ այնմ ամէնայն զարհուրելիաց զար-

Հուրելի և սոսկալի վտանգաւոր կէտ մահուան Տէր անցոլց
զմեօք, վասն զի ի վերջին պաշարման անդ առջասարակ
ամենիքեանս հայր և այլազգիք ակն ունէաք առաւել մօ-
տալուտ օրհասիս և դառնագոյն մահու զրաւիլ ի կենաց,
5 բան հանդիպիլ կենդանութեան, յորում պահու հանրից փրր-
կիչն զանձառահրաշն ներգործեալ զգորութիւն յետս նահան-
չեաց զանողորմ սուր նոցին ի պարանոցաց մերոց և զեր-
ծոյց զմեզ, իբրև զայծեամն ի հաղրից և իբրև զհաւ՝ որո-
զայթից, դարձուցանելով ընդ եզեկիայ ի դրանց դժոխոց
10 գերեզմանին ի կեանս կենդանութեան և ոչ պակաս քան
զշորեքօրեայ հոտեալ մեռեալն, գոշեաց ի զերեզմանչն և
շնորհեաց մեզ զյարութիւն, ուրեմն մեռեալ էաք և կենդա-
նացաք, կորուսեալ էաք և գտեալ երեցաք, և թէ ոչ նորա
օգնեալ էր մեզ փոքր միւս ևս՝ բնակեալ էին անձինք մեր ի
15 դժոխս մահուն:

Ապաքէն մեծագոյն շնորհակալութեամբ երեսնասող
շգերմամբ^(*) զպատկառանաց համբոցը գետնոյ և զպագերկի
ստէպ ստէպ կրկնելով՝ զրանս մաղթանաց ի բերան առեալ
առ այն վեր առաքեսցուք, որ զուրբը վանս և զմեզ և զաղ-
20 զըս մեր իբր յոշնչէ նորաստեղծեալ՝ նոր գոյացոյց և թէ-
պէտ յոլով վնասք և տառապակորութիւնք եղեն, բայց զի
չորս անձինք միայն մեռան հրացանիւ յազգէս մերմէ և չորք
վիրաւորք ողացան, իսկ այլազգիցն 100-ի շափ մեռան և
85 վիրաւորեալք իսկացան:

25 Այսմ յոդնավորով միջոցիս պատմեցաւ այսպիսի ինչ ի
հաւատարիմ լսողաց ի բերանոյ նոցին իսկ այլասեսիցն
պեղծ տէլուրն, որք էին յազգէ բրդաց, ի զօրաց անտի եղ-
բօր միականի իպրահիմին, որք էին ի Բոզնիկ, ի միում դի-
շերի խրախուսեալ զմիմեանս և ելեալ յերիվար զան զան-
30 խլարար ի վերայ սրբոյ վանիցս առ ի յաւարի առնուլ զսա
և թէպէտ զիտակ իսկ էին, որ իբրև 50 կամ 60 հետեւակ
սպառազինեալ քաղաքացի զօրք կային անդր ի պաշտպա-
նութիւն նմա, բայց յուսային զտանել զնոսա ի քուն թանձ-
րութեան. որպէս և եղեւ և զտին իսկ ։ Եւ հպեալ ի սուրբ վա-
35 նըս ի կողմանէ գերեզմանատանն, ուր է շիրմ սրբոյ Պետ-
րոսի Գետադարձին, և ելեալ ընդ խոնարհ պարիսպն ի վեր
և մօտ եկեալ մեծի պարսպին, և այն ինչ ձգտին և նկրտին
ելանել ի վեր յանկարծ ի կողմանէ փոքր երկաթի դրան սըր-

բոյ վանիցս վերերեկին երկու արք հեծնալ երիվար ահիպարանոցս և փոքր տէս ի ձեռու իւրեանց և ահարեկս արարեալ զնոսա զարհուրեցուցանեն և հպեցուցեալ զնիպակսն իւրաքանչիր ոք ի նոսա, որք էին իբրև 30, և վարեն մինչեւ ցԲողնիկ և ինքեանք անդ աներեւոյթ լինէին: Եւ այլում պահու երեցաւ զօրապետին մէկ կանաչ և մէկ կարմիր գրօշակաւ իբրև 2 հազար զօրք, յորոց զահի հարեալ կոչեաց զոմանս, թէ տեսէք վարդապետն, որքան զօրս զումարեալ է զի պիտոյ է նմա այնքան զօրք, զոր մեք ոչ ինչ ունիմք ասել և շասեմք ինչ. և այն ինչ բանքն ի բերանն էին, և կոչեցալը հայէին՝ այն երեալ զօրքն աներեւոյթ եղեն և ինքն տպուշ մնացեալ՝ նզովս կարդաց անձին իւրում, ոչ ևս հըպիլ կամ մօտել որբոյ վանիցս⁴⁹:

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՐՈԳ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ԱՂԲԵՐՅ ՍՐՅՈՅ ՆՇԱՆԻ
ՎԱՆԻՑԾ, ԶԱՆԻՒ ՏԵԽՈՒՉ ՅՈՀԱՆՆԵԼՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ
ՓՈԽԱՆՈՐԴ ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ⁵⁰

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է

Ի վաղուց հետէ խաթարեալ և աւերեալ տեսանիւր ստորերեայ անցք, ճանապարհ ջրոյ աղբեր սրբոյ վանիցս, որ ի միում հօթնեկի երկիցս կամ երիցս լիալ նորոգութեան և ոչ եղանիւր հնար կալ ընդդէմ բռնութեան ջուրցն, այլ օր աւոր յաւելեալ երկիւր խանգարումն. ուստի կամեցան միահաղոյն նորոգ շինեցուցանել բոլորն ի միասին, վասն որոյ յառաջագոյն տեսեալ զպատրաստութիւն՝ ետուն շինել իբր 5500 խողովակս, այսինքն փողքանկս, ետուն այրել և զմի փուռն կիր, և իբր 100 լիտր ձէթ կտաւատի և բամպակ և զալլ պիտոյսն, և ապա ի կազանդան սեպտեմբերի (ՌՄԿԸ 1819) ձեռն ի գործ արարեալ՝ սկսան ի շինութիւն: Եւ ըստ որում առաջին ճանապարհն մաշեալ և ծանծաղակի գոլով ջանացան փոփոխել զտեղիս խողովակին, վասն որոյ հարկ եղեւ և զտեղի ջրաբաշխին փոխել, զի նոր զուռ իմն շինեցուցեալ ջրաբաշխի և յառաջ տարեալ յեզր զետոյն եղեալ և անտի այսր առաջի Շակրարին ընթացուցեալ բերին: Եւ յայնուանիւր առաջի Շակրարին ընթացուցեալ բերին:

17 Զեւ. գլուխ ժթք:

վայրի է՛տա տէր արտին, որ քսան ամաց հետէ յօտարութեան վտարեալն էր և ոչ թողոյր անցուցանել զջուրն անտի, վասն որոյ տուեալ իբր 120 մառշի⁵¹, առին զտեղի խողովակին ի կալուած սրբոյ վանիցս հաստատ գրութեամբ և վը-
5 կայութեամբ քանի մի գլխաւոր այլազգեաց (և յետ քանի մի ամսոց զբոլոր արտն գնեցին և եղին լիշատակ սրբոյ վանիցը): Եւ ապա յառաջ մղեալ զբազմութիւն գործաւորացն՝ հասեալ մօտեցան սրբոյ վանիցս հոււպ ջրակուտին, այսինքն Գոմշու կեօլին: Անդ խորհեալ ընդ ջրապան Զէքէմ Հասան
10 աղային, որ էր հաւատարիմ սրբոյ վանիցս, և, եղեալ զմի ջրաբաշխ փոքր, կրկնեցին զխողովակսն և անտի շարեալ զոյզ փողրանկս բերին մինչև ի սուրբ վանս. զմինն առաջի երկինքեան երկաթի դրանն հոսեցուցին արտաքոյ և զմիւսն բերին ի մէջ սրբոյ վանիցս՝ ի մեծի սրահին հոսեցուցին, և զի ներսի պարտիզի աղբիւրն մէքենայիւ էր, զոր ընդ պիտոյանալն բացեալ առնուին զջուրն և ապա փակէին, որ անցեալ գայր ի մեծ սրահն, յորոյ ի փակել և ի բանալն մեծ վնաս լինիւր ջրանցիցն՝ ծակտիս չըկելոյ զոյացուցանելով, վասն որոյ ի մեծ սրահէ անտի յատուկ խողովակս շա-
20 րեալ, արտաքուստ շրչեցուցեալ՝ բերին ի պարտէզն, որ այն ևս եղեւ մշտահոս և բարձաւ առիթ վնասուն: Եւ զի աւազան, այսինքն գուռ աղբեցս խոնարհք էին յոյժ հաւատար զետնոյն, ուստի զայն ամենայն նորոգ շինեալ բարձրացուցին և զեղեցկապէս զարդարեցին և արարին կարի իմն ահեղ և կար-
25 կաջահոս՝ ծախսելով ի նմա աւելի քան զտասն քսակ դրամս, բացի առանց դրամոյ եղեալ խարճագնացութեանց, այս է ուտելեաց գործաւորացն, գտանեցեալ զործեացն և ալլոց պա- րագայիցն:

Զայս մի ինչ ևս յայտ առնէմ, զի հոգելոյս գաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսին աղբեր միւթէվէլլիէն ինթիգալ թէս- կիրէսին երկու առեալ էր՝ մինն մէկ լիւլէ չրոյ, մինն երկու լիւլէ չրոյ: Եւ յաջորդ նորին՝ Յոհանէս արքեպիսկոպոսն ևս այնպէս երկու թէսկիրէ էառ. մինն մի, մինն երկու լիւլէ չրոյ և դրամն 30 դուռուշ ետ: Ինթիգալիէ այն թէսկիրէքն
30 ի միասին են. եթէ պիտոյ լիցի երկու լիւլէին հանելն՝ լաւ է, թէ և խարճն յուլով անկցի մեզ. միւթէվէլլին կէս քիլէ ցու- րին ունի մախթի տալոյ վանքէն... Զէքէմն երկու դու-

37 Զեռագրում մի քանի բառի նամար տեղ է բողնիած:

ուուշ համ ունի և ոչ զոյ այլ ինչ և այս բացի պատահաւ-
կան խարձիցն է, որ ամէն տարի տալոց եմք. և ոչ աւելի
ինչ:

Եւ յետ երից ամաց (ՌՄՀԱ—1822) կամեցեալ բաղաբաց-
5 ոց նորոգել զանցս մայր ջրոյն, որ կոչի Պայտամ փաշայց
և սկսեալ յականէ անտի՝ հասին ի տեղին, յորմէ բաժանիւր
ջուր աղբերց սրբոյ վանիցս: Եւ զի յայնմ տեղւոց խորա-
գոյն թաղեալ կայր ջրանցք քաղաքին և սրբոյ վանիցս բար-
ձըր էր դրիւքն իբր եռաթզաշափ, զոր հնարիւք իմն բարձրա-
10 ցուցեալ էին զամենայն զջուրսն և տուեալ ի ջրանցս միբ,
և իբրև ուղղեցին քաղաքացիքն զջրանցս իւրեանց՝ մնաց
ջրանցք միբ առանց ջրոյ, և թէ թշնամութեամբ վարեալ էին
այլազգիք՝ չտային բնաւ մեզ ջուր, այլ զլիաւորք նոցին բա-
րեկամութիւն ունելով ընդ սրբոյ վանիցս և ընդ դիտին՝ ե-
15 տուն երկու լիւէ ջուր: Եւ քանզի հարկ եղեւ զիսդպակուր
խորագոյնս թաղել և զջրաբաշխն յառաջ տանել և հաւասար>՝
մայր ջրոյն զետեղել, ուստի զամիսս վեց կամ հօթն անդուչ
տառապեցան բնակիչք սրբոյ մենաստանիս մեծաւ աշխա-
տութեամբ և եղեւ խարձագնացութիւն աւելի քան զհաղար և
20 վեց հարիւր մառչիլ, բայց լաւ եղեւ և առյապայս ոչ մնաց
րացն:

Մինչ դեռ պատաղեալ կային ի շինութիւն աղբերացմ,
յանկարծ էհաս (ՌՄԿԹ—1820) ի սուրբ վանս վաղեմի պա-
25 տուիրեալ յաղջապակիքն, այս է շինիքն ի Կուտինա ի Քեօ-
թաշեայ քաղաք, զորոյ զգինսն յառաջազոյն տուեալ էին,
թական զվարձն բերողացն 850 մարշիլ, որ էր իբր չորս հա-
ետուն զվարձն մենաստանիս, ուստի ի դատաւորին:
30 Գութեան սրբոյ մենաստանիս, ուստի իլամ ի դատաւորին:
յղեցին ի մեծն Պոլիս առ Աղրիանապօլտեցի Պօղոս պատ-
րիարքն և ինքեանք զհետ եղեն պատրաստութեան նիթոցն:

Եւ յաւուրսն այնոսիկ (ՌՄՀ—1821) ծագեցաւ շփոթ մեծ
և աղմուկ անհնարին ի մէջ ազգիս և հեստելոց վասն բանի
35 միաբանութեան և վասն հրաւէր սիրոյ կոչեցեալ զրոյն, զոր
ամբոխ արարեալ ոմանք յազգէս, դիմեն ի պատրիարքա-
րանն առ ի հարկանել և սպանանել զՊօղոս, կարծելով զո՞
զնա ի կողմն հեստելոց և հեստեալ, որ և զօղեալ ի մէջ ցուոց

առաստաղացն և հազիւ հաղ մազապուրծ ճողոպրեալ զանձըն՝ ազատի ի ձեռաց նոցա փախստեամբ, ոյր վասն մըննայ և իշամն անդր անգործ իբրև զամիսս հօթն:

Ապա զիտութեամբ և հրամանաւ նոյն Պօղոս պատ-
5 րիարգին (ՌՄՀԱ—1822) առեալ զիլամն ի Պօլիս եղեալ սե-
րաստացիք և ընդ նմա զիր աղերսանաց արարեալ՝ մատու-
ցանեն արքային, և նա հրամայէ ի վերայ իշամին, ըստ սո-
վորութեան, և յդէ ի դուռն փոխարքային, այս է սատրիա-
զէմին, որ է նշան կատարելոյ խնդրոյն և ելանելոյ հրա-
10 մանազրոյն և մինչ այս և մինչ այն՝ վերերեկիր կարի իմն
մեծ խոռվութիւն և սաստիկ վրդովումն տիրութեան (Հզօր
արքային), քանզի ազգն յունաց ապստամբեալք՝ հակազի-
նէին ընդգէմ արքային, ուստի և արքայ զօրամողով արա-
րեալ՝ տայ ի ձեռս բղեշից, որք և սաստիկ պատերազմ
15 տուեալ, անխնայ հարեալ զանմեղսն ընդ մեղանշականոն
կոտորեցին և ետուն յաւար և ի զերութիւն զօրաց իւրեանց
որպէս զոմանս կղզիս Այվալիսաղսն և այլ բազում տեղիս
աւեր դարձուցին, թող զանհամար հեղմունս արեանցն, որ
ի մեծն Պօլիս, ընդ որս և զպատրիարգ նոցին քանի եպիս-
20 կոպոսօք նահատակեցին:

Եւ այսու պատճառաւ մնայ իշամն անպէտս: Եւ յետ
իբրև երից ամաց կամ շորից յամի տեառն 1827 (ՌՄՀԶ),
կրկին զայն իշամն աղերսանաց զրով տան ի դուռն,
25 և ի մեծամեծացն:

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱԶՄԱԴԻՄԻ ԱՆՑԻՑՆ, ՈՐՔ ԱՆՑԻՆ ԸՆԴ ԱԶԳՍ ՄԵՐ
Ի ՍԵԲԱՍՏԻԱ. ԵՒ ՅԱՅԼ ՏԵՂԻՍ ԵՒ ԸՆԴ ՎԱՆՍ ՄՐՅՈՅ ՆՇԱՆԻ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ

Յորժամ (ՌՄԿէ—1818) էառ զիշխանութիւն քաղաքա-
30 պետութեան նահանգիս Սեբաստիոյ նութուլլահ փաշայն Զա-
ռալօղլու (զոր ի վեր անդր յիշեցաք զւ. ԺԶ), սկսանիր
ըստ անգութ և ընշաբազց բնութեան իւրոյ կեղեքիլ զբնա-
կիշսն նորանոր չարիս հնարելով և տուղանս առնելով, զո-

28 Զեռ. զլուի ի: 31 Զեռ. զլուի ժԲ:

բոց զմի ինչ առաջի արարից յարգելեացզ: Սա պատուիրէ զօրաց իւրոց ի մէջ զիշերի աղաղակել ի թաղս քաղաքին, թէ Հրկիզութիւն կայ ի բազում աւուրս, ուստի և ոմանք յանդէտս դատարկին զկրպակս իւրեանց, որոց վերայ հասեալ զիշերապահ զօրք, կալեալ տանին ի զուռն և զնեն զնոսս ի շղթայս և բանտի, և ի վաղիւ անդր կոչեալ զառաջնորդ Յոհաննէս եպիզոպոսն և ինքնին Հրապարակախօսէ, թէ բահանայք ձեր հայելով ի զիրս՝ պատուիրեալ էք ժողովը դեան, թէ այս ինչ օք Հրկիզութիւն է լինելոց, զգուշ էրութք վասն տրոյ և զշուկայսն դատարկեցին, և ունիք ի մտի ամբոխ յարուցեալ (որպէս երեխ) ընդդէմ մեր, և այս ձայն հասեալ ի մեծն Պօլիս՝ մեծ վտանգ հասանէ մեզ յարքայէ:

Առ որ պատասխանէ վարդապետն, «Մեք ի սուրբ զիրս մեր զայդախսի բանսդ բնաւ ու ընդունիմք. թէ ես և թէ բահանայք իմ ու միայն շեմք խօսեալ՝ ասացեալ ումեք զայն ինչ, այլ և չէ անցեալ ի մեր միտս, և թէ ում արդիօք ասացեալ իցեմք՝ վկայեցեն»:

Ապա դարձուցուցեալ զբան ասէ. «Հայք միաբանեալ Հրացանս արձակեցին ի վերայ միականի բղեշխին»: Եւ զայս ասացեալ՝ կալանաւորէ զվարդապետն ի սենեակ լումայափոխին և առեալ տուգանս ԺԲ (12) հազար, արձակէ: Գոյք յառաջագոյն և պարտք տուգանաց դռնապանին եկելոյ յարքայէ ութ հազար դեկան, կացոյց գումար ի (20) հազար զոր 2500 ինքն վարդապետն ետ, 2100 եկեղեցիքն, մնացեալլըն՝ ժողովուրդն. և յետ քանի ամսոց էառ յազգէս այլ ինչ պատճառով 1800 դեկան՝ թող զյատուկ անձինս, զոր տուգանեաց զքրիստոնեայս և զայլազգիս, թող և զծանր ծանր հարկապահանչութիւնս:

Եւ այսպէս կայր վիճակ քաղաքիս անհնարին տառապանս ամ մի և վեց ամիս, և ապա եկն հրաման յարքայէ ելանել զօրու ի վերայ Բերիոյ, այն է Հալեպ, և անդ անկեալ յիշխանութեան Սեբաստիոյ, զնայ ի յԱնթէպ, ուր զօրք նորա պաշարեալ զնա ինքն՝ պահանջն զամսական հասոյթ իւրեանց և կողուպտեալ զամենայն զգանձն նորա և զոսկի և զարծաթ, զկա՞ս և զկարասիս, թողուն զրեթէ մերկ և խայտառակ և ինքեանք մեկնին: Ի դրան սորին էր լումայափոխ Քէմախցի Գրիգոր աղան:

Սա խոստանայր առնուլ Հրաման բղեշխին և նորոգիլ

զմեծ տաճար սրբոյ նշանի և ոչ յաջողեցաւ տնօրէնութեամբն աստուծոյ և այսու առթիւ պատրաստէ դէտն բազում նիւթըս, որովք գանխաբար նորոգէ յոլով տեղիս մենաստանիս, որ և համարեա թէ ոչ մնայ տեղի, զոր ոչ ձեռնարկէ, 5 ընդ որս և գերկոսին ջրաղացս նորոգ ի հիմանց շինէ (ՌՄԿԲ—1819), որք ենն կալուածք սրբոյ մհնաստանիս:

Ապա տուաւ քաղաքապետութիւնն Պէջրէմ փաշացին, որ 6 եկն ի Համթայ, և ի կաղանդսն մարտի եմուտ ի քաղաքս Սերաստիա, յորում աւուր և աւագ որդին սատակեցաւ, և 10 յետ քանի ինչ ամսոց կոչէ առ ինքն զՅո՞ւաննէս հպիսկոպս և ասէ. «Լուհալ եմ, թէ դուք հրովարտակ առեալ էք յարքայէ վասն նորոգութեան վանքին: Ընդէ՞ր թագուցանէք յինէն: Տուք ինձ 30 հազար դեկան և տաց ձեզ հրաման, որպէս և կամիք՝ շինեցէք»: Յորում պատասխանէ վարդապետն, 15 «Թէպէտ ի դատաւորէ քաղաքի առեալ իւամ յղեցար ի Պօջիս, բայց գեռ ոչ եկն փոխադարձն. եթէ կամիս՝ գրեա բերել տուր զ՞րամանագիրն և զոր ինչ արժան իցէ՝ տաց քեզ, ապա թէ ոչ և ոչ փող մի տաց քեզ»: Եւ այս վէճ երկարացաւ աւելի քան գաւուրս 60: Հուսկ ուրեմն իրքն ընծայ ետուն շորս հազար մառչի:

Եւ յետ քանի մի ամսոց բացաւ դուռն ինչ տուգանաց վասն Շակբարի շրոյն, որով ողողին արտորայք սրբոյ վանիցս և ոմանց այլազգեաց քաղաքիս. Ֆէրթէլօղլու Մէմիշ աղայն առնուլ զջրաղացն, որ կայ մօտ Հողգար կոչեցեալ գեղջն, և կարծելով քաղմացուցանել զջուր զիտոյն՝ մատուցեալ առ բղեշին՝ խնդրէ ելանել և տեսանել զգետն և զտեղին, յորմէ բաժանի ջուր արտորէիցն, և խոստանայ նմա 15 հազար դեկան: Ելեալ բղեշին ամենայն մհծամեծօր քաղաքիս և զօրօր հրովք՝ գայ հուալ սրբոյ վանիցս, որոյ ընդառաջ ելեալ դիտին, յորում պատուիրէ բղեշին վաղին զոր ինչ ունիք գիր բերջիք առ մեզ ի դուռն, զոր առեալ զ՞րով վարտակն, որ էք յաւուրց անտի Յակոր արքեպիսկոպոսի, զնայ ի դուռն: Եւ բազում բանք եղեն վասն այսմ, և երկարեցաւ վիճն իրը զաւուրս 50: Հուսկ յետոյ արկին տուգանս 35 ի վերայ բոլոր արտորէիցն և ել բաժին ի դրանէն սրբոյ վանիցս 1885 դեկտեմբեր 885 խնդրանօք Մէյիտ աղացին և տեղապահի բղեշին յետս արկեալ՝ զ1000ն միայն պահանչէին: Ասէ վարդապետն. «Առէք ինձ իւամ ի դատաւորէն և

գիր հրամանի ի բգեշխին այսմ ջրոց ի հերթուն հետէ սրբոչ վանիցս արտորէից ջրելոյ հաստատուն գոլոյն, ապա տաք զհազարն»: Եւ նորա իրաւունս համարեալ զբան վարդապետին՝ արարին ըստ կամաց նորա: Եւ նա յդէ զիլամն և զգիր բգեշխին ի Պօլիս և ըստ այնմ էութեան ընկալնու հրովարտակ յարքայէ, որ կայ այժմ ի սուրբ մենաստանս: Եւ այս որպէս երեկ՝ կարի իմն հաստատուն, քան զառաջինս սըն եղեւ:

Ապա ՌՄՀ (1821) յունվարի 17 անկեալ յիշխանութենէ քաղաքիս Պէհրէմ փաշայն, գնայ ի Բերժա, և յետ քանի ամսոց հրամանաւ յարքայէ զիուղն առին և աքսորեցին զինքըն, որ եկեալ նստաւ ի տան իւբում զամս իրրկ 7 և ստակեցաւ:

Յետ այսորիկ (ՌՄՀ—1821) իշխանութեամբ գայ ի քարս Մէսճի հաճի Սուլէյման փաշայն և յետ երկուց ամսոց հասանէ առ նա հրաման յարքայէ ելանել ի պատերազմ ի վերայ յունաց և գնայ ի Յունաստան և զնէ ի տեղի իւր Պօլսեցի զոմն սարը միթէսէլլիմ կոչեցեալ*... աղայ: Սա բարեկամութիւն կալեալ ընդ Յոհաննէս եպիսկոպոս, վասն որոյ և յաւուրս սորա Եր անդորրութիւն սրբոյ վանիցս և ազգիս:

Եւ յետ եօթն ամսոց տուաւ քաղաքապետութիւն Ղասամլապշի Հասան փաշայի, և նա ևս գոլով ի Յունաստան, մնայց տեղապահ վերոհիշեալ այրն բարեբարոյ:

Յայսմ ամի (ՌՄՀ—1821) սկսանիր մարտ պատերազմի օսմանեան տէրութեան ընդ պարսիկս, և հետզհետ լինէին մրցմունք զօրաց, զի ի կողմն Պաշազետ քաղաքի լինէր մարտ ինչ, ուր պարտեալ զօրացն օսմանցոց ի փառաւուտ զառնան. ոմանք գերի վարին և ոմանք մերկացեալք արձակին:

Յաշորդ ամին (ՌՄՀԱ—1822) ի կողմանս Կարս քաղաքի զօրքն պարսից իրը 8 հազար հետեակ և 4 հազար այրուծիք պաշարէին զզօրս օսմանցոց, որք էին պակաս քան զմի հազարն, և զաւուրս հինգ և վեց պատերազմեալ և ոչ ընկալնելով օգնութիւն ո՞չ ի բգեշխին Կարսայ և ո՞չ ի Կարնոյ, և ի պակասիլ վառոթոյ, անձնատուր լինէին, զորս մերկացուցեալ՝ զոմանս արձակէ և զոմանս գերի տանի, սրոց

5 Զետ. թէութէան 18 Անունը ձեռագրում բաց է բողնված:

գլխաւոր էր սեբաստացի Սէյխտ Իպրահիմ աղայն, որ և յետ իրք երից ամսոց ձեռնտութեամբ սպարապետին օսմանցոց և Զափառօղլու Մէհէմէտ փաշայի բազում պարզեօք արծակեալ՝ գայ ի տուն իւր (1823):

- 5 Ապա սաստիկ հրամանաւ զօրաժողով արարեալ արքայի՝ տայ ի ձեռս սպարապետի իւրոյ Բախուալ փաշայի և նախարարին կարգէ զանուանին զայն Զափառօղլու Մէհէմէտ փաշայն, զոր բազում զօրօք անցեալ ի Սեբաստիոյ, զնայ ի Կարին: Եւ յամենուստ կուտէ Հորդան տուեալ զօրաց՝ համանէին անզր իրը 50 հազար և ըստ ոմանց մինչև 70 հազար, որը և բանակ հարեալ ի Թօփրախսդալայ կոչեցեալ տեղին՝ սպասեն ժամու մարտին: Իսկ ի խմբիլ պատերազմին այնչափ բազմութիւն զօրացն օսմանցոց՝ ոչ կարեն զդէյ ունել զօրացն պարսից զոնէ կէս ժամս, այլ թիկունս դարձուց ամոթի աճապարեն, յորոց զհետ մտեալ պարսից՝ զոմանս սպանանեն, զոմանս մերկացուցանեն և զայլ սիրի վարեն, և զայն ամենայն աճեղ կազմած և պատրաստութիւն ամօթ առնեն և զամենայն կա՞ և զկարասիս սոցա, զվրան, զուկի, զարծաթ, զձիս և զջորիս, զարչառ և զուխար, զպարէն, զմնդանօթ, զվառոթ, զգնդակ և զկապար յափշտակեալ՝ գրաւեն յինքեանս:
- 20 Յայս և ի սոյն ամի (ՌՄՀՀ—1823) յունվարի 11 եկեալ էճաս ի քաղաքս Սեբաստիա Նիզամ Յարութիւն յարգելի ամիրայն նորատունկեան՝ տարագրեալ ի Պուլ-ատան Մահմուտ արքայէ, զոր կարի իմն սիրով և մեծարանօք ընկալան զնա մեծամեծք հայոց և այլազգեաց, և եկաց մնաց ի սուրբ մենաստանս ամիսս իրրե շորս և կաղանդան մայիսի եղեւ հրաման վերադառնալոյ ի բնակութիւն իւր, և բազում պատուվ և պարզեօք եղին ի ճանապարհ զնալ ի տեղի իւր:
- 30 Ի սոյն ամի (ՌՄՀՀ—1823) տուաւ բաղաքապետութիւնն Հարի փաշային, որ էր ի Զիֆտիկի գեղջէ Կարնոյ, որ եկեալ եմուտ ի քաղաքս և զհետ եղեւ պատրաստութեան պատերազմի, վասն որոյ զումարեաց զօր բազում, զոր բազմօք տառապեցոյց զազս մեր հարկաւականչանցութեամբ, և չկարելով սանձել զապարասանութիւն զօրացն, որը հարստահարէին զբաղաքացիս և զդիւղականս մինչև յոզիս ազատան առնել: Եւ ի բանիլ գրան զարնանային, ել և զնաց

ի թէոդուալիս, ընդդէմ պարսից ի պատերազմ և աստ եթ տեղապահ զեղբայր իւր, այր զեղջուկ, բայց կարի ագահ:

Եւ ի լինիլ հաշտութեան օսմանցոց ընդ պարսից՝ վե-

րադարձեալ եկն և թողով զբազմութիւն զօրացն ի գիւղօ-

բէդ, ինքն եմուս ի քաջարս և է՞ան հրաման առ նոսա զնալ

ուր և կամեսցին, և քանզի իբր ութն ամսական հասոյթ նո-

ցա չէր հատուցեալ, զոր կացուցանէր զումար բազում դրա-

մոց, նոքա պահանձէին, զի երթիցեն, և ինքն չի կամէր տաէ

ինչ, վասն որոյ զամիսս իրրե չորս մնացեալ զօրացն ի

գիւղօրայս և զրեթէ առաւել քան զառաջինն տասնապատիկ

վնասս հասուցին: Եւ ապա ուր ուրեմն ի մէջ մտեալ Սէլիլու-

աղային մասն մի տալով և մասն մի յապաւելով՝ հաւա-

նեցուց զզօրսն զնալ ի սահմանաց: Եւ ինքն կերպակերսբ

տուժիր և հարկապահանջութեամբ խոշտանդէր զազս մեր-

և յայսպիսի տառապանս եկաց մնաց վիճակս մեր մինչեւ

յունիսի սկիզբն (ՌՄՀԴ—1824), յորում աւուր եկն հրա-

ման յարքայէ, զթուղն առին և արսորեցին զինքն յԱմափիա:

Յետ այսորիկ ետ արքայն զբաղաքս Քհօսէ Մէջէմէտ-

փաշայի, որ և նա ևս էր յաքորս, յորմէ ելեալ եկն է՞աս ի

Սերաստիա յուլիսի 17 (ՌՄՀԴ—1824): Էր սա այր խոճեմ-

արի և աշալուրջ, քաջ տնօրէն յամենայնի ի գործս իւր: Յա-

ւուրս սորա յանդորրութեան եկաց վիճակս զամս իբրե չորս:

Լումայափոխ սորա էր Եօղդատցի Բարսեղ աղայն, այր լի

հաւատով և բարեգործով զարդարեալ՝ որպես տեսցի ի ըս-

տորե:

Ի սոյն ամի նոյեմբերի 8 է՞աս վախճան կենաց Սաւ-

մուէլ վարդապետի Սերաստացոյ ի մեծն Պօլիս և թաղե-

ցաւ անդ. սա էր միաբան սրբոյ Նշանի վանիցս և յաշա-

կերտաց անտի Յոհաննու և պիտիոպոսին Սերաստիոյ:

Յաջորդ ամին (ՌՄՀԴ—1825) մայիսի 9, յաւուր շա-

րաթու նահատակեցաւ երիտասարդ ոմն Աբրահամ անունտ

Ստ գործէր զերկիր ի գիւղն Խօրօխոն: Եվ եղե զի զօրապետ-

ոմն եկեալ զօրօք՝ կամէր մտանել օթիլ ի գիւղն այն, որոյ

զդէմ կալեալ զիւղացոց՝ շթողին, և հարեալ սպանանեն

զզօրապետն, վասն որոյ և բղեշին կալեալ զոմանս ի գիւ-

ղացոց անտի՝ զնէ ի շղթայս ի բանտի: Եւ մի ոմն ի բան-

տարկելոց, արինախանձ այլազգի, զրպարտէ զԱբրահամնր-

թէ նա ե՞ար զզօրապետն: Եւ բղեշին հրամայէ զլիսատել

զնա: Եւ դահճոցն արկեալ զնա ի խոշտանգանս գանից և
տանչանաց և ի կտտանս շարշարանաց, զի ուրասցի զՔը-
րիստոս աստուած, և նա ոչ էառ յանձն, վասն որոյ հատին
զգութիւնորա առաջի դրան բերդին: Եւ հրաման առեալ հա-
5 ւատացելոց՝ բարձեալ եղին ի գերեզմանատամ հայոց, որ
կոչի Սև Հողեր, ի գափիթ եկեղեցւոյ սրբոյն Գէորգայ, և
տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զսուրք նահատակն, զի ի գի-
շերին, յորում լուսանայր միաշաբաթին, էջ յերկնից լոյս ի
տեղին, յոր գլխատեցաւ և ի գերեզման նորա, ի փառս աս-
10 տուածութեան Քրիստոսի մերոյ:

Սովորան Մահմառ, արքայն օսմանցոց, նեղեալ յապա-
րասանութենէ զօրաց իւրոց նոր ժառայ կոչելոց, այս է եէնի-
շէրոց, վասն որոյ ի վերջին յաւուրս մայիսի (ՌՄՀԵ—1826)
հանեալ զսանճաղի շէրիֆն և զամենայն ալլազգիս՝ գու-
15 մարէ ի կողմն իւր և հրամայէ հարկանել սպանանել զնոսա
և բնաշխնջ առնել, որ զօճախ նոցա երարձ և հաստատեաց
զայլ իմն, զորս Մէջէմէտիէ Տէմիրսաշ կոչեցեալ, որոց զօ-
րապետք և զօրք կրթութիւնս պատերազմականս տսանին
օր ասուր ըստ սարասի եւրոպացւոց:

20 Յայսմ ամի եղեւ ազգային ժողովն Կոստանդնուպոլսոց,
յորում սահմանեցաւ ինչ ինչ բարեկարգութիւն արքեպիսկո-
պոսարանաց, եպիսկոպոսարանաց և ալլոց ժառանգսորաց
եկեղեցւոյ հայոց, որ և հաստատեն տասն արքեպիսկոպո-
սարանս. 1. Տարօնոյ սուրբ Կարապետ. 2. Կեսարիոյ սուրբ
25 Կարապետ. 3. Նիկոմիդեայ սուրբ Աստուածածին. 4. Սե-
րաստիոյ սուրբ Նշան. 5. Կարնոյ Մարկու վանքն. 6. Գա-
ղատիոյ սուրբ Աստուածածին. 7. Տիգրանակերտի Բարձը-
րահայեաց սուրբ Աստուածածին. 8. Եւղոկիոյ սուրբ Ան-
նա. 9. Ամասիոյ սուրբ Աստուածածին. 10. Վանայ Վարա-
30 գայ սուրբ Նշանի, զորս զիսաւոր աթոսս յորչորչն, և 13
եպիսկոպոսարանս: Ընդ սորօք ստորագրեն սրբոյ Նշանի ա-
թոսոյս Սեբաստիոյ վիճակին զեպիսկոպոսարանն Արագկի-
րուտ, ընդ որով է և Ղուռուչաց:

Տեսուշ սրբոյ Նշանի 4 (շորորդ) աթոսոյ Սեբաստիոյ՝
35 Ցոհաննէս արքեպիսկոպոս, և տեղապահ իւր՝ Կարապետ
վարդապետն, ի վազուց հետէ ունելով ի մտի, երկնելով ի
սրտի, ջանային տեղափոխելով զմարմինս սրբոյն Պետրոսի
Գհետադարձին և Թէոդորոսի արեղայի նահատակին ի տա-

ճար սուրբ Աստուածածնին, որ ի սուրբ մենաստանիս, ուստի
ի տասաներորդ աւոր սեպտեմբերի (ՌՄՀԵ—1826) դիսեռի
ժամ վարկացեալ՝ ձեռն ի գործ արարեալ, զանիւլաբար ի ծածուկ
գումարեն զգործաւորս, ումանց տան յօրինել ի միաստանի
5 մարմարիոն գեղեցիկ քարանց ատաղձից շքնազ իմն ձևով
և տեսակաւ նրբանկար արուեստահնար քանդակուածով զը-
սուրբ սեղանոյ ճակատն, զաստիճանսն և զյատակն, զտա-
ճարի զրանդն, այսինքն զբարաւորս վերին և ներքին, և
զսեամսն և զերկոսին քառաստիճան դամբարանս սրբոցն, և
10 այլոց տան կերտել կազմել զխաչակալս սրբոյ աւագ սեղա-
նոյն և զերկոցունց դամբարանաց սրբոցն, կարի իմն վա-
յելլադիր և զեղեցկատես, և զերկոսին զրունս սրբատամցն և
զերկիեղեղ զուռն տաճարին և արտաքոյ նորին ի մէջ եկե-
ղեցւոյն զկրկին խաչակալս սրբոց սեղանացն, նրբանշմար
15 զրուագեալ բազմահնար ատաղձագործ ճարտարի քանդա-
կուած, երբներանգ գեղափայլութեամբ ճաճանչեալ, արփիա-
նշոյլ ոսկեզօծութեամբ փաղփաղեալ, հրաշանկար պատ-
կերազարդութեամբ պանծացեալ, գործ բաջարուեստ նկար-
շին մահտեսի Յոհաննիսի Տօնիկեան սեբաստացոյ, որ ա-
20 միսս վեց գործեցին:

Եւ կիսոց գործադրեն զսուքբ տաճարն ի վերուստ ան-
տի սկսեալ ի կաթուզիկէին մինչև ցյատակն և արտաքոյ զե-
կեղեցին ի ներքուստ կուտէ կրախառն ըոիւ ծեփեալ սպի-
տակափայլս յարդարել, զորոյ զհանգամանս կարես տեսա-
25 նել ի նորոգ ստորագրութեամբ սրբոյ մենաստանիս. մարտի
9 (1827) աւարտեցաւ

Եհտագայ ամին (ՌՄՀԶԶ—1827) մայիսի 11 եկն հրա-
ման յարբայէ առ Քեօսէ Մէջէմէտ փաշայն Սեբաստիոյ՝ զը-
նալ յեւգոկիա և սանձել զապարասանութիւնս տաճկաց,
30 զոր զնացեալ անդ՝ զոմանս սպան, զայլս աքսորեաց և զկէ-
սըս տուգանեաց և մեծածախ շինուածս սրճարանաց նոցա
կործանեաց և վերադարձեալ՝ եկն ի տեղի իւր:

Ի սոյն միջոցի, յունիսի 5 առաջին ժամու յաւոր միա-
շաբաթու եղեւ սաստիկ սասանութիւն երկրի իր քառորդաւ
35 ժամու և բազում շինուածք խախտեցան և կործանեցան,
բայց ողորմութեամբ տեառն մարդոյ վնաս ինչ ոչ եղեւ:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐՍՏԻՆ ՇԵՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾԻ ՄԵՆԱՍՏԱՆԻԱ
ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ, ՈՐ Ի ՍԵԲԱՍՏԻԱ, ՍԽՐԱԶԱՆ ՃԳՄԱՍԲ
ՅՈՀԱՆՆՈՒ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ՏԵՂԱՊԱՀ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ. 1827—ՌՄՀԶ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ

Արդարեւ անբառ և անհաս են խորք մեծութեան իմաս-
տութեան և գիտութեան աստուծոյ, զի զոր մարդկային ըլ-
նութիւնս տղիտանայ իմանալ զօգուտն և զպիտանին, նա
ինքն քաջաղէպ անօրինէ և առատաձեռնեալ պարզել և ի
10 բարիս զգործառնութիւնս յաջողէ առաւել քան զոր խնդրէմք
և իմանամք, որ և զվերերեալ զիտչս և զխութս անզործս
առնէ, զի մի՛ կարասցեն ստնանել ինչ զոր օրինակ: Ի
շնուրմ մինչ կամաց տեառն հաճելի լինէր զաւերեալ տա-
ճարն Սողոմօնի վերստին շինել տալ, զօրացուցանէր զօ-
15 բարարէլ փ գործ շինութեան ընդդէմ շրջակայ ազգաց հե-
թանոսաց: Զարթուցանէր տէր և զհոգի կիրոսի արքայի
պարսից և պատուիրէր նմա շինել զտուն իր յերուաղէմ
(Հ Մնացորդաց, 36, 22), զայրն կոսպարիշտ ի ձեռն առ-
եալ, զոր և ի կարգս աստուածապաշտից դասեալ, կոչէր
20 զնա օծեալ (Եսայիա, 45, 5): Նոյնպէս և ի նորումս իբր
այցելութիւն խնամոց տեառն վերածամանէր ի նորոգութիւն
աստուածընկալ սրբոյ նշանի տաճարիս և մենաստանիս,
զօրացուցանէր զձեռս լրեալս և զանձինս վհճառեալս, այս-
ինքն զՅոհաննէս արքեպիսկոպոս վիճակիս և տեղապահ:
25 իր զԿարապետ վարդապետն, զորս յառաջաղէմս հանդի-
սացուցանէր փ գործ շինութեան և պէս պէս փորձութեանց և
բազմավիշտ տառապակրութեանց արքաբար զդէմ ունիլ:

Զարթուցանէր տէր և զհոգի առն միոյ այլազգոյ, Սէյխտ
Իպրահիմ աղայ կոչեցելոյ, որ էր այր ազնուազզի, մեծան-
30 ձըն և յաջողակ յամենայնի ի գործս յարքունիս և յիրս քա-
ղաքականս: Սա ի հերուն հետէ ունէր սերտ բարեկամու-
թիւն ընդ Յոհաննու եպիսկոպոսի: Յաւուր միում վստահա-
ցեալ՝ զնա առ նա, և յայտ արարեալ՝ յանձննէ նմա կատարել
զկամս սրտի իւրոյ, զնորոգումն սրբոյ վանիցս: Եւ նա ի
35 քանի ամաց հետէ զիտակ իսկ էր շանից վարդապետին վասն

5 Զեռ. գլուխ իԱ:

այնը իրին. ուստի խորհուրդ ի մէջ առեալ ընդ տեղապահի բգեշխին՝ ընդ էմին աղայի, որ նա ևս ունէր կալեալ զբարեկամութիւն ընդ վարդապետին, միաբանեալ երկոցունց սոցա՝ հաճեցուցանեն զրդեշխն և ըստ կամաց իւրեանց առնուն ի նմանէ զիր առ փոխարքայն և առ այլս, ընկալնուն և վճռագիր, այն է՝ իւրամ, ի դատաւորէն քաղաքիս և յդեն ի մեծն Պօլիս (սեպ. 18) առ Նիզամ Յարութիւն յարգելի ամիրայն նորատունկեան, զոր ի բազում ամաց չանադիր էր այնմ, զ՞ետ եղեալ մէծաւ աշխատութեամբ՝ առնոյր յարքաւ յէ հրամանագիր նորոգութեան սրբոյ վանիցս և ասաքէր այսր և պատուիրէր տալ վարձս սուրհանդակին դաշեկանս 800, զոր յետ իրը 41 աւուր ելանելոյ աստի, եկն ե՞աս այսր հրովարտակն հոկտեմբերի 29 և ըստ էութեան ֆերմանին տայ հրամանագիր և բգեշխն, զորոց զօրինակսն դրոշմեալ ի դատարանի, և կնքով դատաւորին զպատճէնսն ընդ հրովարտակին ընկալնուն յինքեանս, զի հարկաւորիլն պատճէնքն հանցին:

Արդ, հոկտեմբերի 29 ի Սեբաստիա գոլով ձմեռն՝ ոչ կարելով սկսանիլ զշինութիւն, միայն զ՞ետ լինէին պատրաստութեան նիւթոցն, վասն որոյ գումարեալ զրազում քարահատս և քարակովս, որոց զլովս կարգեն զպարոն թագդ. դէռսն և զպարոն Բարսեղն Սեբաստացի, զորս բաժանեն ի դասս դասս, ոմանց տան հատանել զկարծր քարինս և ոմանց կոփել կազմել զնոյնս վասն որմոց և կամարաց եկեղեցեացն, ոմանց քակել քարինս կրոյ և ոմանց եփել զայնս, ոմանց բուռս և ոմանց այրել, որք էին աւելի քան զ100, թող զերիտասարդան Դաւոացոց, որք վարձու հատանէին զքարինս այնքան, մինչև տաւնապատիկ քան զքարահատացն գումարիւր:

Հաւաքեն և զ՞իւնսն աւելի քան զ50 և մերթ 70, որոց ճարտարապետ կարգեն զպարոն Եղիայն Սեբաստացի, այր բազմահնար և քաջարուեստ, որոց ոմանց հրամայեն յդին և յարգարել ի մէջ մէծի պարսպին զնելոյ զերանսն և զօտիս, ոմանց կազմել կերտել զսիւնս և զգերանսն շինուածոյն, ոմանց զտախտակս և զայլ պիտոյս սրբել և մաքրել, կիսոց զզրունս սենեկաց զանդիւրն վայելուչս յօրինել, և

Հ Զեռ. զրգկմուի: 13 Զեռ. թէութեան:

այլոց՝ լուսամտից երկաթի վանդակապատ շրջանակս երկ-
փեղի զրամբք թիօթ շինել գործ հիւսան ճարտարի, այն է
տօղրամայ և մառանկօղ իշի:

Եւ ի միոյ կողմանէ անընդհատ ի զնոյ առեալ բերէին
5 քար, կիր, բուռ և գերան և այլ փայտ շինուածոյ դէղաղէզ
այնքան կուտէին մինչև լի լինել ներքոյ և արտաքոյ ի մէջ
մինաստանին և կալատեղին և ցկէս արտին, յորս համա-
րեայ թէ ոչ մնայ տեղի զոտս զնելոյ և մինչև տեսողաց ա-
սել, թէ կէսն բաւականանայ և բազում ինչ յաւելանայ:

10 Իբր վեց ամսեայ ժամանակաւ յառաջ (ԱՄՀՀ-1828) հնչէր համբաւ պատերազմի օսմաննեան տէրութեան ընդ աղ-
պին ոռուաց: Յայս միջոցիս ճշգրտեալ հաստատիւր, վասն
որոյ հրամանաւ արքային բգեշխ բաղարիս զհետ լինէր
պատրաստութեան զնալոյ ի պատերազմ ի կողմն յարևելից
15 յԱլլցիս, որոյ աղագաւ երկարեալ անագանիւր ժամանակ
թէֆշի սրբոյ վանիցս մինչև ապրիլի 26, յորում աւուր եկ-
եալ զրէին:

Ապա ի վերջին աւուրս ապրիլի նա ինքն Յոհաննէս ե-
պիսկոպոս մատուցեալ զաստուածային սուրբ պատարագն
20 և յաւարտ ահեղ խորհրդոյն ելանէ հանդիսիւ խնկօթ և մո-
մեղինօթ, միարանիւր և ժողովրդեամբ ելանէ ի տանիս ա-
ւագ եկեղեցոյ սուրբ նշանին և յետ պատշաճաւոր ա-
ղօթից և խնդրուածոց՝ օրհնէ զարքայն և զՍէյիտ ա-
ղայն, զիշխանս և զժողովրդս և արտասւաթոր աշօթ ա-
ռեալ զբրիչն, ինքնին հարկանէ երիցս և դադարէ, և ապա
25 սկսանին զործաւորք քակել յարևելս հիւսիսոյ զիսախտեալ
զանկիւնն մինչև ցհիմունս և իբր երկու կանգնաշափ ի խորս
պեղէին, յարևելից կուտէ իբր 6 կանգուն, հարաւակողմն՝
18 կանգնաշափ:

30 Եւ յաւուր կիւրակէի տեղապահ Կարապետ վարդապետի
մատուցեալ զանարին խորհուրդ սրբոյ պատարագին և ի
կատարմանն՝ ելանէ զգեստաւորեալ և զարդարեալ թա-
փի և միարանք՝ շուրջառիւ, խաշիւ և աւետարանաւ, խնկօթ
և մոմեղինօթ, զենմամբ խոյց և զուարակաց, և կատարեն
35 զկանսն հիմնարկութեան և զերիս ողորկ քարինս հեղեղստյ
օծեալ յանուն սրբոց առաքելոցն թաղէոսի, թարդողիմէոսի
և թօմացի, զնեն ի հիմն և ի վերայ կճեայ քարի զրեալ զա-

նունս սրբոցն և ժամանակ նորոգութեան և զայլս և զետեղեն ընդ օծեալ քարանցն և պնդեալ հաստատեն աւազախառն կրիւ և քարիւ և ապա սկսանին շինել դհիմն մեծամեծ վիմովք և կրիւ հաւասար յատակի գետնոյն, և անտի ի վեր կարծրանիթ կոփածու սրբատաշ քարամբք շարէին զորմունս սրբոյ եկեղեցոյն և զրեթէ ամենայն կարգի երկաթի առանցիւք շաղկապէին և հալեալ կապարաւ պնդեալ հաստատէին, ընդ որս և զկամար երկորդ դասին, որ խաթարեալն էր, նորոգ կանգնէին:

10 Ի կողմն արևմտից, ուր երկաթի երկինդկ աւագ դուռն եկեղեցոյն է, որոյ սեամքն և բարաւորք վերին և ներքին միաստանի ամրակուռ քարանց աջեղ իմն յօրինէին, ընդ նմին և զյորմունսն սրբատաշ քարամբ նորոգ շինէին, բանալով ի գաւթէ անտի դուռն մի կանանց վերնատանն, 15 զոր նորոգ կերտեալ էին, ըստ որում յառաջ ի միջոյ եկեղեցոյ սանտիօք ելանէին:

Եւ ի կողմն հիւսիսոյ, որ կից է եկեղեցոյ սուրբ Կարապէտին, խաթարեալ գոլով որմն սրբոյ նշանին, վասն որոյ ի հիմանց անտի սրբատաշ վիմօք մինչև ի կատարն հասուցանէին ի վերայ առաջին դասի սրբատանն, ուր կայ պահարան ի ծածուկ, կարի իմն աւերեալ գոլով, նոր նորոգէին, և միանգամայն ասացից թէ, եթէ բոլոր եկեղեցին ի հիմանց նորոգ շինէին, որպէս զեկեղեցի սուրբ Կարապէտին, կարի իմն դիւրին աւարտիւք և քան զայս սակաւածին վճարիւ:

Եւ զտանիք մեծի աւագ եկեղեցոյն շուրջանակի քառակողմամբ սկսեալ ի ծայրից անտի որմոցն ի կարծրակոփ սրբատաշ քարանց քուաքատակս, այն է սաշախլսս կասուցեալ, սալալատակս առնէին, ի վերայ միմեանց զքարինսն ագուցանելով՝ մինչև ի կատար վերամբարձ կաթողիկէին կարի իմն վայելուշ յարդարէին, զորոյ զպատշաճաւոր տեղիսն երկաթի սիւնեկօք և առանցիւք շաղկապէալ կապարակապս պնդէին:

Իսկ զներբին կողմն, այսինքն զմէջն եկեղեցոյն, ծեծածք կզմնդրոյ, որ է խօրասան, խառնեալ ի կիր, որով զիսուռոչս և զխորշս ծեփեալ՝ համեմատէին յարմարապէս, յորոյ վերայ սպիտակ կիր անցեալ ընդ անօթ պարզուտ, այս է քամեալ լեղի քիրէճ, ընդ մանրեալ կանեփոյ շաղեալ, կարի

յոյժ զգուշութեամբ ծեփեալ և բազում աւորս կոկեալ՝ պայ-
ծառափայլս յարդարէին: Եւ զրոլոր շրջապատ սրբոյ եկե-
ղեցւոյ յատորուստ յատակէ անտի իբր երեք և չորս կանգ-
նաշափ բարձրութեամբ, յաղճապակօք, այսինքն չինիօք, զոր
5 վաղեմի (ՌՄԿԹ—1820) պատրաստեալ ունիին, չքնաղափայլս
սկզնէին՝ ձեռամբ հմուտ ծեփարարի պարոն Պողոսի Սեբաս-
տացւոյ:

Եւ անտի ի վեր մինչև ի կատար սեանց կամարացն ի
դաստառակի զրոշմեալ զեղեցկանկար պատկերս տնօրէնու-
10 թեան տեառն շրջանակաւ և թագարարձիւք ծաղկերանգ ոս-
կեզօծութեամբ կանգնէին և ի մէջ կամարացն գունագեղ ծաղ-
կատեսիլ նկարուք պաճուճէին: Նաև ի մէջ կաթուղիկէին մե-
ծագիր նշան տէրունական սրբոյ խաչին, որոյ շրջապատն
15 երկուտասան պատկերս շարչարանաց փրկչին և ի չորեսին
անկիւնս պատկեր չորից աւետարանշաց յօրինէին: Եւ ի վե-
րայ ժողովրդեանն նկար պատկերի փառաց տեառն, ընդ ո-
րոյ պար առեալ կան սուրբք ամենայն շուրջանակի, և այլ
խորհրդաւոր ծաղկանշմար երփնազարդ նկարուք զեղագու-
նէին:

20 Եկեղեցի սուրբ Կարապետի, յորում էր խորան և յա-
նում սուրբ Լուսաւորչին, յառաջազոյն ունէր ի միջին տեղ-
ւոց, ի վերայ քարեաց սեան, կրկին կամարս հարեալ, որ
զեկեղեցին երկուս բաժանէր, ուստի չէր հնար զուրբ սե-
ղանն մի և կամ երիսս առնել, չէր կարելի դասս կանգնել և
25 գրեթէ օրինաւոր վայելչութիւնս եկեղեցւոյ ոչ պատշաճիւր
ունիլ ի կանգնիլ եկեղեցականաց, տեղի ժողովրդականաց ոչ
մնայր, և զի չունէր յարմար բարձրութիւն, չունէր և զտեղի
լուսամտի, վասն որոյ նսեմ տեղի իմն էր:

Այժմ, նախ զմատուո սուրբ Կարապետին, որ յարելից
30 կուսէ էր հաւասար որմոյ սուրբ նշանին, կարի յոյժ խախ-
տեալ զոլով, վասն որոյ ի հիմանց անտի մեծամեծ կոփեալ
և շիրմաց քարամբք զորմն կանգնէին ըստ առաջնոյն: Ի
վերայ հասեալ տեղապահ Կարապետ վարդապետի, տայ
բարձրացուցանել զկամարն երիս կանգնաշափս ի հաւասա-
35 րութիւն թևոյ կամարի սուրբ նշանին, վասն որոյ զեղեցիկ
իմն լինէր, զսա որմով և զրամբ որոշէին ի խորանէ սուրբ
լուսաւորչին, որ և եղել իրը սրբատուն նմին:

Ապա ձեռն արկանէին զեկեղեցի սուրբ Լուսաւորչին և

քակէին զառաստաղն, զկամարսն, զորմոնս և մինչև ցհի-
մունս և քան զառաջինն կանգուն և կէս ի խոր արկեալ մե-
ծամեծ վիմօր, աւազախառն կրով և բռով հաստաճիմն զոր-
ծէին: Զկողմն արևմտից դէպ ի զարիթն յառաջ տարեալ զոր-
5 մըն հաւասար սուրբ Նշանի՝ որմն զետեղէին, յորմէ առա-
տանայր տեղի եկեղեցւոյն. չորս կանգնաշափս ըստ լայնու-
թեան և 12 կանգուն ըստ տարածութեան: Եւ յերեսաց անտի
յատակին սկսեալ՝ կարծրակոփ սրբատաշ քարանց ամրա-
կառոյց զորմունսն հիւսէին և, ի վերայ միաստանի կամար
10 հարեալ՝ բարձրաբերձ և փառացի իմն յօրինէին ահեղագիր
լուսամտիւր, շրեղապանծ դրամբ, վայելչազարդ ձևօր, ըստ
տեղոյն յարմարէին (թէպէտ յարեւելից կուսէ արտաքուստ
գոյր տեղի ինչ պատշաճաւոր իբր 10 կանգնաշափ, զոր ան-
դուլ ջանային ընկալնուլ ի ներքս, որով համարեալ թէ հա-
15 զուագիւտ ինչ հանդիսանայր եկեղեցին, բայց չեղեւ հնար ո՛չ
ողոգանօր, ո՛չ խոստմամբ ընչից և ո՛չ այլով իսիր առ-
ժամն):

Զսեղան սուրբ Լուսաւորչին ի պատուական կճեայ բա-
րանց իբր ի տիպ կիսալուսնի, քաջարուեստ ելումտիւր զե-
20 ղեցկափայլս քանդակուածով կազմեալ կերտէին, որոյ վե-
րայ զիմաշակալն յոգնահնար նրբահնար փորուածոյ զրուա-
գէին և երփներանգ ծաղկանշոյլ զեղազանութեամբ պատշա-
ճէին, հանճարարուեստ միահրաշ նկարուք հանդերձէին, լու-
սաշողզող ակնախտիդ ոսկեզօծութեամբ պաճնեալ պաճուճէին:
25 Ի միջին տեղուց ձուաբոլորշի կենդանագիր տիբածին կուսին
ի զիրկս ունելով զմանկացեալ բանն միածին և ի մի կողմն
յանդրի սուրբ Կարապետին և ի միւսն սուրբ Լուսաւորչին բա-
րանշատեսիլս յօրինէին:

Սոյն օրինակ և զսեղան սուրբ Կարապետին ի միաստա-
30 նի մարմարիոն քարանց կերտէին և զիմաշակալ նորին ոչ պա-
կաս, քան զսուրբ Լուսաւորչինն փառազարդէին: Եւ զտանիբ
սոցին ի տափարակ սրբատաշ քարանց քուաբատակս զոր-
ծէին և զմիջոցսն աւազալիր բռախառն քամեալ կրիւ լցեալ՝
յարդարէին:

35 Տաճար ամենասուրբ Աստուածածնին, ի միջին կողմն,
իբր միով և կիսով ամաւ յառաջ չգալն հրովարտակին շի-
նութեան, զանխուլ նորոգ ծեփեալ, սպիտակացուցեալ և չընա-

ղափայլս ըստ ամենայն կարևոր պիտոյիցն ռարդարեալ էրն
(ՌՄՀՀ սեպ. —1823):

Այժմ արտաքուստ կուսէ զերեսին որմունս սուրբ եկեղեցւոյն արեմտից, Հիւսիսոյ և Հարաւոյ քարի և կրախառն բռով սինդագոյնս ամրացուցեալ՝ նորոգէին, և զտանիք սուրին, զոր յառաջազոյն իբր երկու կանգնաշափ հող կուտեալ կայր, որով և ծանրաբեռնեալն էր, զայն բարձեալ և սրբատաշ քարամբր հաւասար սալայատակս արարեալ՝ յարդարէին:

Եւ զկաթուղիկէ սրբոյ տաճարին աւագամած կրով և բբ-
10 ուամբ ծեփէին և զշրջանակս կամարացն, բուքատակս, այս-
սինքն սաշախլիս, ի քարանց քերելոյ առնէին, և ի կողմն հա-
րաւոյ, որ կից էր եկեղեցւոյ սուրբ Կարապետին, չըշնչզս,
այս է առուակս, քարեայս շինէին, որ յերից դիմաց ի տան-
եաց անտի ջուրք անձրևոյ և ձեան ունին անցանել գնալ
15 և հոսել արտաքս ումպէտս:

Եւ յիտ ամաց ինչ, յամի տեառն 1830, յուլիսի 7, զյա-
տակ սրբոյ տաճարիս բոլորովիմբ յաղճապակօք, այսինքն
շինիօք, վայելչափայլս զարդարէին:

Այս երկուց եկեղեցեաց խաչակալից և այլոց իրաց՝ թէ
20 փայտից քանդակուածքն, թէ ոսկեզօծութիւն, թէ ծաղկափայ-
լութիւն, թէ պատկերազարդութիւն, բոլորքն են գործք ձեռաց
յոդեահնար քաջարուեստ ներարշի սեբաստացի պասմաճի Տօ-
նիկեան մահտեսի Յոհաննէսի:

ՌՄՀՀ—1828: Ներքին գաւիթն, որ ունի ընդ ինքեամբ
25 պարունակեալ զդրունս երից սրբոց եկեղեցեացն, է մի մի-
այն, որոյ տարածութիւն յարենից յարենմուսու իբր տասն
կանգուն և ի հիւսիսոյ ի Հարաւ իբր երեսուն կանգնաշափ,
շինեալ մեծամեծ զերանօք, որոց վասն ծայրիցն զետեղե-
լոյ՝ յատուկ տեղիք կերտեցան յորմունս սրբոց եկեղեցեա-
ցըն, յորս եղեալ հաստատէին և կողմն արեմտից ի վերայ
սեանց և զերանաց պնդէին, ուստի ի զաւթի անդ ի մեծի հը-
րապարակին ոչ երկի սիւն ինչ ընաւ, վասն որոյ կարի յոյժ
վայելուշ և սրտաբաց տեսանի: Վերին առաստաղն յերկոսին
կողմունս քառակուսի տախտակամած զրուազօք փորուածու
35 միակերպ քանդակէին և ի միջի անդ ութնանկեան վերամ-
բարձ փառազարդ կաթուղիկէ կանգնէին և իւրաքանչիւր ան-
կեան պատշաճաւոր լուսամուսու թողուին արտաքուստ փայ-
տեղէն դրամբր պղնձի թելիւ, երկակի վանդակաւ, և ի ներ-
քուստ ապակեայ թագատիս յօրինուածով հանդերձէին:

ի կողմն հարաւոյ երկուս լուսամուտս վայելուչս յարդա-
րէին, որոյ առաջի է քարաշէն զուռն վերնատան կանանցն
մեծի աւագ եկեղեցոյն և հանդէպ նմին, ի կողմն արևմտից,
առնէին կրկնայարկ սենեակս, որոյ վերին է մասնատուն և
5 ներքինն՝ քորատուն եկեղեցոյն:

Եւ ի հիւսիսակողմն միայն միակ լուսամուտս թողուին
ըստ տանելութեան տեղույն, որոյ առաջի ի ծայր գալթին մե-
ծի է փոքր զուռն, ընդ որ զնան և յեկեղեցիս վերապառնան
10 առաջնորդն, տեղապահն և միաբանք սուրբ ուխտիս, մա-
նաւանդ, ի ձմերանն:

Յարեմտակողմն, ի միշին տեղուց, ի ներքոյ կաթողի-
կէին, յօրինէին զուռն մի մեծ համակ յերկաթոյ երկիվեղկ, ո-
րոյ քարաւորս վերին և ներքին և զսեամսն ի միաստանի
կարծր քարանց կերտեալ կանգնէին, ընդ որս ունին մուտ
15 և ելս առնել ժողովուրդք յաւուրս հանդիսից:

Արտաքին կողմն զրանս առնէին և փոքր գալիթ մի,
ուր նստի մոմավաճառ: Են անդ և կրկին համբարք ցորե-
նոյ և զուռն մի մեծ փայտեայ, որ հանէ ի մեծ սրահ մե-
նաստանին, ամենից սոցա ունջն, որ ի ներքոյ սալայա-
20 տակս արարեալ՝ հաւասար կոկս յարդարէին:

Արտաքոյ սրբոց եկեղեցացն ի հին շինուածոց անտի
մենաստանիս տեղի ինչ կանգուն ոչ թողուին բնաւին, ըստ
որում հիմունք կերտուածոցն, մանաւանդ, պարսպին, որով
պատճառաւ և իցէ հաւասար երեսաց գետնոյն մնալով և
25 յոմանս տեղիս աղիւառվ, այսինքն քէրփիճիւք շարեալ, կէսս
թոյլ, զայլս բուռ քարամբք հիւսեալ, զոր հարեալք յարեւու
և անձրսոյ՝ ի փոշի զարձեալ էին, նոյնպէս և փայտէ-
ղէնքն, որ ի հարիւմասանց հազիւ թէ մինն լինէր պի-
տանացու:

30 Արդ, յսկզբան անդ, ապրիլի 26, յորում աւուր զքէֆիշին
գրեցին, նոյն ժամայն յոզնախուռն բազմութինք զործաւո-
րաց սկսանէին քանդել զպարփսպն և զկից շինուածոն ի
կողմանէ գերեզմանատանն, և կուտիւր հողն իբրև զրլուր,
զոր ի քանի աւուրս ի բաց տարեալ և ապա ուրեք մի ուրեք
35 երկու և մինչև յերիս կանգնաշափս զհիմունսն ի խորս ար-
կեալ մեծամեծ վիմօք և շաղախիւք շարէին, որմնաղիր վար-
պետայքն, որք էին իբր 17, որոց զլխաւոր էր կոյր, այ-
սինքն շլակ Կարապետ պէննէ: Եւ յերեսաց անտի գետնոյն

ի վեր յամենայն կարգս քարանցն զերկոսին երեսան ծե-
փիէն և զմիջոցսն պատշաճաւոր քարամբ հիւսէին և ապա
մաղեալ Հող քարակ ի փայտակերտ փոսորակ տեղի ինչ շա-
ղեալ ջրով հեղճեղուկս գործէին, զորս և շոլողս կոչէին, և պը-
5 զընձի փոքր խալկինօր, որ զայր իբրև 50 գործաւորք ան-
ձինքն, երբեմն 100, մերթ 150 աւելի և պակաս, խիտ առ
խիտ շարադասեալք, փոփոխակի տալով միմեանց, հասու-
ցանէին ի տեղիսն, որ ծայրէ ի ծայր պարսպին լնուին այն-
քան, մինչև լի լինելն, որ զամենայն զծակտիսն խցեալ, զքա-
10 րինսն ընդ իբրեարս շաղկապեալ միւտորէր, հաստատուն և
ամրակառուց զշինուածն գործէր, բայց կարի տարժաննելի
և դժուարին գոլով, զգործաւորսն յոզիս ապաստան առնէր:
Ապա զկարգ երկրորդ ի վերայ նորա շարահիւսէին մեծամեծ
քարամբք, զորս արք զօրաւորք երբեմն չորք, մերթ ութն և
15 մինչև 16⁸ ծողաբարձ ի յուսս առեալ, ապատաքայլս տարեալ՝
ի կարգին զետեղէին, և որմնաշարքն զայնս պատշաճէին
զմիջոցսն քարամբ հիւսեալ, զկողմունսն ծեփեալ, շոլողիւք
լնուին և ալլապէս առնէին մինչև ի կատար պարսպին, ի
կարգն վերին:

20 Եւ զպահանդակապս պարսպին, զոր կոչեն զաթլամայ,
բոլորն յերկարածիգ գերանաց տաշեալ յօրինէին, որոյ և ա-
ռանցքն, այն է գօտիքն ի բարակ գերանաց, այսինքն ի հար-
մեաց հատեալ՝ յարմարէին և հաստահեղոյս շամփրօք բե-
վեռէին 5 և 6 կարգս:

25 Հասեալ ի կրկնափեղկ յերկաթեայ մեծ դուռն սայլոր-
դաց, որ հայի ընդ հիւսիս, որոյ բարաւորն վերին փայտեայ
և սեամքն թէն քարեայ, բայց երկակի և եռակի մասանց գո-
լով կերտեալ, վասն որոյ ի բաց զնոսս ձգէին և ի միաս-
տանի կարծրանիթ քարանց զսեամսն կանգնէին: Զբարա-
30 ւորն վերին, որ կարի ահեղ իմն էր և ի ստորին կողմանէ,
միապաղաղ հաստապինդ երկաթս կապարամածս թաղեալ՝
ագուցանէին և զծայրս երկաթոյն ի խոնարհ թերեալ՝ ի զը-
լուիսս սեմոցն առանցս գործէին: Զբարաւորն ներբին ի միա-
կտոր քարէ շինէին և ի վերայ նորա քառաթերթ, տափարակ,
35 թանձր երկաթս ի վերայ երկաթի գօտեաց երկաթազամս առ-
նէին և զծայրս գօտեացն յերկուսին կողմունս բարաւորին ա-

22 Զեր.՝ հասմեաց:

ուանցս արարեալ՝ կապարաւ մածուցանէին, ուստի անցանել սայլից ի վերայ երկաթոյն՝ ոչ կարէ վնասել քարանց դրանդին:

Եւ աստի յառաջ մղեալ զգործաւորացն բազմութիւն պա-
5 րառարար շուրջանակի զբոլոր պարիսպն ի հիմանց անտի
մինչև ի կատարն ամրագոյն քարամբը, շաղախիւք և շոլո-
դիւք շարահիւսեալ՝ կանգնէին մինչև ի գուռն երկաթեայ, որ
հայի ընդ հարաւ (և մինչև յորմն մեծի աւագ եկեղեցւոյն
սրբոյ), գուռնս այս հանապազորդական գոլով ելումտից բը-
10 նակշաց և եկաց, վասն որոյ զներքին բարաւորն երկաթա-
պատ արարեալ՝ երկաթի սիւնեկօթ և առանցիւք երկաթա-
պամ և կապարամածս ագուցեալ՝ ամրացուցանէին և բգ-
սեամսն ի վերայ նորա կանգնեալ և զրարաւորն վերին ի միա-
կտոր սրբատաշ քարանց հաստատէին և զերկոսին կողմուն-
15 սըն իբր 15 կանգնաշափ ի քերուք քարանց կրախառն բոխւ
այնդակազմս առնէին:

Այս երկաթի դրանս ներքին կողմն, որ է առաջին սրահ
մեծի մենաստանիս, յաջմէ և յաջեկէ սենեկաշափ կրկին տե-
ղիս իբր հովանոց նստարան հանգստեան երթենեկաց յօրի-
20 նէին, տախտակամած քանդակագործ առաստաղիւ, բռածեփ
սպիտակափայլ որմով վանդակապատ շրջապատիւք: Ի վե-
րայ սորա մեծ և փառացի սենեկակս կանգնէին, զոր և աղայ
օտասի կոչէին, որ ունի փորուածոյ քանդակեալ առաս-
տաղս կարի չքնաղ, չորեքին նստարան, մեծ լուսամուտս ի
25 հիւսիս և միակ՝ ի հարաւ, վայելու վառարանս, կամարա-
զարդ վանդակապատս և զայլ կարենոր պատշաճաւոր պիտոյա:

Ի կողմն յարեւելից կից սմին կրկնայարկ մեծ սենեակս
շինէին, մինն շորատուն հասարակաց և միւսն՝ վասն դոնա-
պանին, որոց լուսամուտք հային ի վերայ երկաթի դրանն
30 յարտաքուստ կուսէ: Եւ միւս ևս սենեակ կից սմին և Հուսպ
դրան արտաքին փոքր գաւթի սրբոյ եկեղեցւոյն, զոր կոչէն
սենեակ մատաղի, յորմէ բաժանի ժողովրդեանն հաց և միս
ի կերակրոյն աղքատաց: Մօտ դրան սենեկի դոնապանին
կանգնէին սանդուղ ելարան, որ հանէ յերկուս գեղեցիկ շա-
35 փաւոր սենեակս տախտակամած առաստաղիւք և այլ պի-
տոյիւք զարգարեալս, որոց լուսամուտք հային յառաջին սր-
բահ մեծի մենաստանիս: Յայս գաւթի դիտեն և տասներին
լուսամուտք վերին և ներքին սենեակաց առաջնորդարանին,

յորոց ունին նկատել գել և զմուտ երթևեկաց և բնակչացն թ կողմն արևմտից: Կից աղայ օտային սենեակ ինչ երեքին լուսամտիք և վառարանաւ իրը սրճարանս նմին կերտէին: և առաջի դրանց սենեկացս վայելուշ զաւիթս յօրինէին:

- 5 Հանդէպ սոցին կրկին սենեակս շինէին, որոց զմինն չափաւոր մեծութեամբ գեղեցիկ քանդակուածոյ առաստաղաւ, երեքին նստարան լուսամտիք և վառարանաւ և այլ կարևոր պիտոյիւք զարդարէին: Զայս սենեակս յիշատակ արարին երկու եղբարբն Փիլիպոսեան պարոն Մարտիրոս և պարոն 10 Գրիգորն սեբաստացի, որոյ զսփոս անկողինսն արդիամբ իրեանց յարդարեցին և կրպակ մի սրագործաց վախիք ետուն սենեկին, որոյ վարձուքն ամ յամէ նորոգեսցին անկողինք սենեկին յորդոց որդիս ի յաւիտեան:

15 Իսկ միւսն, սակաւ մի փոքր քան զնա, 2 լուսամտիք՝ ըստ պատշաճին շինէին:

Ի ներքոյ սոցին գոմ երիվարաց երթևեկաց երկարաձիք և ընդարձակ առնէին, որոյ ի ստորին ծայրն մշտահոս աղբիւս և տեղիք հարկաւորութեան գործէին հանդէպ աղբերս, փառաւոր սանդուխս կանգնէին՝ ելարան վերոյ յիշեալ շորից 20 սենեկացն:

Հուակ աղբերս զդուռն երկրորդ սրահին կանգնէին (որ ի մեծ սրահէ աստի որմով որոշէին), ուր ընդարձակ հասարակաց սեղանատուն յօրինէին 20 կանգնաշափ յերկայնութեան և 7 ի լայնութեան, որոյ առաստաղն երիս հատուածս տրոհնալ զերկոսին կողմունսն միակերպ խաչանիշս և զմիշն անուատիպս փորուածու քանդակէին: Յարելից կուսէ խորան շքնազս յարմարէին, ի կողմն հիւսիսոյ տեղի ընթեռնելոյ զժառընտիրս, յորմոյ անտի ելարանս շքեզս կաղմէին: Ի կողմն հարաւոյ ի ծայր վերին միափեղկ դուռն յարդարէին, ընդ որ մուտ և ելս առնեն եկեղեցապանք ի պատշաճաւոր աւուրս ճաշելն ընդ ժողովրդեան, որոց են տեղի յատուկ առաջի խորանին: Հանդէպ դրանս է յարկն խահանց, ուղ պատրաստի կերակուր սեղանատանն: Ի միւս ծայրմն [է] կրկնափեղկ մեծ դրուն ընկուզի, ընդ որ մտանեն և ելանեն ժողովրդականք, որոց տեղիք են կրկին կարգ սեղան հացի և երկու զոյգ նստարան երկոցունց դրանցս ի միջին տեղին, վեցերին մեծամեծ լուսամուտս զետեղէին հանդէպ կրկնափեղկ դրանն, երկու չափաւոր սենեակս և առանձին հարկաւորութեան տեղիս շինէին:

- Ի վերայ սեղանատանս ի մի կարգ երեք սենեակս առնէին, որոց մինն կարի մեծ և զեղեցիկս քանդակեալ առաստաղաւ, չորեթին նստարան մեծ լուսամուտիւք կամարազարդ վանդակապատիւք և վառարանս պաճուճէին:
- 5 Կից դրան մեծի սենեկիս վանդակաւոր զեղեցիկ հովանոց նստարանս յօրինէին, հանդէպ սոցին երիս սենեակս ևս ի մի կարգ պատշաճաւոր և վայելուլ կանգնէին: Այս սրահ կարծրակոփ սրբատաշ քարամբ սալայատակս ըստ առաջնոյն առնէին:
- 10 Ի ծայրն վերին մեծի սրահէին, կից փոքր դրան գաւթի հեկեղեցւոյն, զդուոն ինչ կանգնէին, որոց առաջի զսալայատակ ճանապարհս յարդարէին, որոյ յարեելից կուսէ զհամարակաց տնտեսատունն հացանոցաւն կառուցանէին. այս է զհամբարն ալեր, հուպ նմին զգործարանսն խմորոյ զտաշտըն, զտրապղիտն, այսինքն զտէղկեահն, և զեփարան փուռն, զորս որմով և դրամբ փակէին, ի տնտեսատանն և զիսահանոց վառարանն ամարան, զթոնիրն ձմերան, մշտահոս ալբեր և այլ կարևոր պատշաճ պիտոյիւք ի միում յարկի պարունակէին:
- 15 Ի կողմն յարևմտից ճանապարհիս, ի միջին տեղոց բոլոր մենաստանիս, զառաջնորդարանն կառուցանէին: Առաջին դրան ի ներքին կողմն գաւթիս ինչ արարեալ, զերիս դրունս անդր կանգնէին, յորոց մինն տանի ներքնայարկ սենեակն լայն և ընդարձակ կրկնադահլիճ, որոյ շորեթին լուսամուտք հային առաջին սրահն և մինն հայի երկրորդ սրահ սեղանատանն, զոր զեղեցիկ տախտակամած քանդակուածոյ առաստաղաւ, կամարազարդ վանդակապատիւք, վայելուլ վառարանաւ, պատշաճաւոր պատուհանիւք, ապակեփեղկ դրատամբք փառազարդեալ պաճուճէին:
- 20 Ի դահլիճի անդ կայ դուռն սենեկի ներքին միաբանից, այս է փոքրաւորաց, և է պատշաճաւոր սենեակի ինչ լուսամտիւք, վառարանաւ և կարևոր պիտոյիւք զարդարեալ:
- 25 Եւ ի դահլիճի սորին է դուռն շափաւոր սենեկի քորատան, մանաւանդ թէ զրատան մեծի մենաստանիս:
- 30 Երկրորդ դուռն գաւթին հանէ ի վերնայարկ առաջնորդարան ամարայնոց սենեակն, քան զներքինն առաւել լայն և ընդարձակ կրկնադահլիճ, զոր չորեթին երկաթեայ վանդակապատ մեծամեծ նստարան ապակեայ լուսանցոյցս թու-

զուին դէպ ի հիւսիս, նոյնպէս և շորեքին՝ դէպ ի հարաւ և
փառացի շքնաղ քանդակեալ առաստաղս սինազարդ կա-
մարահար վանդակապատս, վայելադիր շքեղ պատուհանս,
5 ապակեզարդ գրատունս զեղեցիկ իմն յօրինէին, համայն-
կողի:

Ի դահլիճի անդ, ի շարս անկողնարանի և պատուհանից,
կրկին դրունս իբր ի ծածուկ կերտէին, յորոց մինն ունի ն
միջի առաւել զեղեցիկ առանձին սենեակ, ըստ ամենայն
10 էութեանցն, որոյ լուսամուտք հային առաջին սրահ մենաս-
տանին և դիտեն զերթեեկս, ի միւսն՝ շափաւոր սենեակ ինչ
տեղի փոքրաւոր միարանից:

Յօրինէին ըստ տեղոյն և երկու սենեակս, որք են իբր
շորատուն, մասուն և բորատուն առաջնորդարանին:

15 Երրորդ գուոն գաւթին ի ստորև իջուցանէ ի գետնա-
փոր կամ ի խճափոր տունն գինոյց, որ է կրկնայարկ. ա-
ռաջինն ի ներքոյ վէքիլարանին, ըստ տարածութեան նորին,
զոր իբրև բորատունս առնէին, մանաւանդ թէ սենեակս ինչ
հողելի է, որոյ կրկին լուսանցոյցքն հային դէպ ի հիւսիս:

20 Իսկ երկրորդն որոշէին կրկին յատուկ դրամբք յառաջ-
նոյն, որ է բուն իսկ զինետունն, ի ներքոյ հասարակաց
մասունին, ըստ շափոյ դրութեան նորին լայն և ընդարձակ,
զոր երիս լուսամուտս դէպ ի հիւսիս թողուին և կարծր մի-
աստանի քարէ փոքրեալ հնձան կոխարանս անդ զետեղէին և
25 ի ստորև նմին ժողովարան արեանն խաղողոյ ի միակտոր
քարէ շինէին և զամենայն կարեոր պիտոյս յարդարէին:

Մօտ գրան առաջնորդարանին զգուոն վէքիլարանին
կանգնէին և ի կողմն ներքին գաւիթս երկարածիգս առնէին
և ի զգուի անդր զգուոն սենեկին կերտէին, որոյ ի կողմն
30 յարելելից զահլճին սենեակն փառացի և շքնաղս յօրինէին.
տախտակամած քանդակեալ առաստաղս ահեղատես կճեայ-
զարդ վառարանաւ, չորեքին ապակեայ նստարան լուսա-
մըտիք դէպ ի հիւսիս, որ և հային յերրորդ սրահն ի դիտել
դել և զմուտ միարանութեան, և այլ պատշաճաւոր պիտոյ-
35 իւք զարդարէին: Յարեմտից կուսէ զահլճին է զուսն փոքր ինչ
խցի, որ իբր բորատուն կամ շորատուն վէքիլարանին և տե-
ղի նստելոյ փոքրաւորաց լինէին:

10 Զեռ. թէութեանցն:

- Առընթեր սրան վէքիւարանին կայ դուռն երրորդ սրահին, որոյ ի կողմն սրահին զմածնատունս, մանաւանդ յատուկ առանձին խաճանոց տնտեսատուն առաջնորդին և միաբանիցն կազմէին:
- Առաջի գրան սրահին է ելարան սանտուխ փառաւոր ու բոշեալ զրամբ, որ հանէ ի կրկին մեծամեծ սենեակս, զոր կանգնէին զդուռն ի կատար սանդիսյն, և ներքին կողմն գաւիթս շինէին, և դրոնք սենեկացն հանդէպ միմեանց առնէին, որոց մինն երեք նստարան լուսամտիւք ի հարաւ երկու լուսամտիւք դէպ ի հիւսիս, չընազ վառարանաւ, չքեզ և յոլով պատուանօր և այլ պիտոյիւք զարդարէին:
- Եւ միւսն չորեքին լուսամտիւք դէպ յարևմուսս, որոց առաջի վանդակապատ գեղեցիկ հովանոցս յօրինէին, այս կըրկին փառաւոր սենեակս վասն վարժատան առնէին, այլ այժմ նուրբակարան կոչէին՝ սպասելով յաջողելոյ վերին խնամոցն:
- Ի ներքոյ առաջին սենեկին սեղանատուն միաբանից թէպէտ փոքր, բայց կարի գեղեցիկս առնէին, ուր և տեղի սեղանապետին կերտէին, միանգամայն և տեղի ընթեռնելոյ զՃառընտիրս: Ի ներքոյ սանդիսյն տեղի ածխոյ յարմարէին:
- Ի յերրորդ սրահի աստ, բացի այլոց, են չորեքին դրունք մերձ իրերաց ի մի կարգ, որոց առաջինն է հասարակաց մառան ի մենաստանիս, զորս եռայրերկս առնէին և իրաքանչիւրսն որմով և գրամբ որոշէին ի միմեանց. առաջինն իրը մածնատուն, ուր դնէ մածուն և հանի կողի և գործի պանիր ընդ այլ և այլ էութեանց և զետեղին այլ և այլ իրք: Երկրորդն է տեղի ուսենեաց, ուր շինէին զճամբարս բակլայի, պլզրոյ, եարմայի, ոսպի և այսպիսեաց և տեղիք իւղի, պանրոյ, ձուոյ և պատշաճաւոր իրաց: Երրորդն է զետնափոր վայր ինչ սալայատակ, զոր կրկնակարգ քարաշար որմով և բռածեփս գործէին, ուր արկանեն զազս և զայլ կարասիս սայլորդաց: Երից յարկացս լուսամուտք են դէպ ի հիւսիս և հային ի չորրորդ սրահ ի ներքին պարտէգն: Երկրորդ զուռն փառաւոր ելարան սանդիսօր հանէ ի թաղն միաբանից, զոր դէպ յարևմուսս, յօրինէին գաւիթ ինչ երկար տախտակամած առաստաղաւ, յորում ի մի կարգ չորեքին մեծամեծ ամարայնոց սենեակս առնէին քանդակուածոյ առաստաղաւ նստարան գեղեցիկ լուսամտիւք դէպ ի հիւսիս,

որք Հային ի շորրորդ սրահն ի պարտէղ մենաստանի: Ի ներքոյ սոցին կայ Հասարակաց մառանն: Ի ներքոյ մառանին է գինետունն, որոյ լուսացոյց ամենեցուն Հանդէպ Հիւսիսային Հողմոյ կան և Հային ի պարտէղն:

- 5 ի զլխոյ անտի սանդիմոյն, խոտորելով դէպ ի Հիւսիս, կանգնէին վանդակապատ գաւիթս, յորում են չորեթին դըրունք սենեկաց միաբանից, զորս կարի իմն գեղեցիկս յօրինէին, քանդակեալ առաստաղաւ, վայելուշ պատուհանօք, փառացի նստարան լուսամտիւք, որոց երկուց սենեկացն
- 10 դիտեն երրորդ սրահն և երկոցունց ի շորրորդ սրահ պարտիզին: Երկուք ի սոցանէ ունին լուսանցոյցս դէպ ի Հիւսիս, որ Հային ընդ մեծ պարիսպն յարտորայս և ի կալատեղին: Երրորդ դուռն տանի ի շորրորդ սրահ պարտիզին, զոր սաւյատակ վանդակապատ ճանապարհաւ իիթք ցամաք ոտիւք
- 15 ածէ ի մշտահոս աղբիւրն, որոյ ի կողմն Հարաւոյ կայ տեղի Հարկաւորութեան՝ ողողեալ ի ջրոյ աղբերն, և ի կողմն Հիւսիսոյ վառարան մեծ ի պէտս քարշելոյ զցրի, լուսարան զգեստուց և այլ կարեոր պիտոյից:

Առընթեր նմին կազմէին զդուռն ինչ սենեկաց, որոց զմինն վայելուշ իմն ըստ ամենայն էութեանցն իրը դհովանոց յօրինէին և զմիւն իրը խուցն տեղի փորրաւորի առնէին, որոց լուսամուտք Հային ի պարտիզին:

- Զորրորդ դուռն պարունակէ յինքեան փոքր սրահիւ զշորեսին դրունս ներքնայարկ սենեկաց միաբան վարդապետաց, որոց լուսամուտք երկուցն Հային յերրորդ սրահն և երկուցն ի շորրորդ սրահ պարտիզին: Այս չորեթին սենեակըս և տեթերին վերնայարկ սենեակը միաբան վարդապետաց մի առաւել քան զմիւն կարի յոյժ գեղեցիկ և վայելուչն յօրինէին, որոց թէպէտ ծախք նիւթոց և վարձուց զործաւորացն
- 30 ի սուրբ մենաստանէն հոգացեալ լինիր, բայց սրբազն դէտըն և գերապատիւ տեղապահն առատասրտութեամբ Հրաման Հանդէին առ իւրաքանչիւրսն ըստ Հաճութեանց իւրեանց շքեզս և չքնաղատեսիլս տալ յարդարել, ուստի ըստ իմիք՝ մի սենեակն և ըստ իմիք՝ միւսն. ամենեքեան առաւելեալ են
- 35 ի վայելչութիւն:

Յելանելն յերրորդ սրահէ, Հանդէպ դրան վերիւարանին, է աղբիւր մշտահոս չըրոյ և ճանապարհ դէպ յարնէլս, զոյք

3 Զեռ. որոց 20 Զեռ. թէութեանց:

սակաւ մի խոտորեալ ի դուռն մեծ գոմին չորս մեծամեծ
գերանօք, ամրակառոյցս յօրինէին և ի մի կողմն վերնա-
յարկ զարթածե տեղիս ծայրէ ի ծայր կերտէին ելարան սան-
դրիսաւ հանգշարան մշակաց և երթևեկաց ի ձմերան և կից
5 նմին մարտգ յարդի, որոյ դուռն ի մէջ գոմին գոլով, զոր-
ծաւորք ցամաք ոտիւք բաժանեն կերակուր անասնոցն:

Մօտ դրան գոմիս կայ դուռն մեծ, որ հանէ Հինգերորդ
սրահն սալլորդաց, ուր ի կողմն հարաւոյ, հանդէպ Հիւսի-
սային հողմոց, ի մի կարգ մեծամեծ և բարձրադիր վեցեկին
10 համբարս ցորենու կանգնէին և ի միում դրան ներփակէին,
զորոց զտեղիսն արկանելոյ զցորեան ի տանեաց անտի առ-
նէին, իբրև երկանաքարս ծակեալ կրով զետեղէին և ի վե-
րայ իւրաքանչիւրոցն բարեայ կափարիչ խուփս բարւոք յօ-
րինէին, զի լաւ ևս պահպանեսցին ի ձեան և լանձրեոյ: Եւ
15 կից նմին տեղի ինչ յատուկ վասն կտրասեաց և կահուց
սալլավարացն առնէին և ի վերայ նորա սենեկաշափ վերնա-
յարկ տեղի աղանեաց թելահիւ լուսամտիւք, դրամբ և
բազմաթիւ բունովք յօրինէին:

Հուպ սմին և վասն լծական գոմշոց և եղանց մեծի մե-
20 նաստանիս հաստապինդ գերանօք ամրակառոյց լայն և ըն-
դարձակ, բառակուսի զոմ իմն վայելու յօրինէին. նոյնպէս
և զտեղի կերակրոց նոցին: Ջմարագն առընթեր նմին առ-
նէին, զորոյ զդուռն ի մէջ գոմին հաստատէին և կից մա-
րագին ախոռ ինչ երիվարաց շինէին, որ կայ յարեկլից կու-
25 սէ երկաթի կրկնափեղկ արտաքին մեծ դրան սուրբ մենաս-
տանիս, որոյ արևմտից կողմն ի ներքոյ սալեղենին ախոռ
ինչ փոքր վասն կոլուց և բուժանելի մաքեաց ի ձմերան
յատուկս առնէին:

9 Զեռ. վեցեքին:

ՅԱՂԱԳՍ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՆՇԱՆԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ
ՎԱՆԻՑԱ, ՈՐ Ի ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔՍ ՍԵԲԱՍՏԻԱ.

- Վայելչատիպ և մեծահոչակ մենաստանս այս, որ կառուցեալ է յանուն արփիափայլ սրբոյ նշանի տեառն, կէս ժամու հեռի է ի մայրաքաղաքէս Սեբաստիոյ՝ յարեկելս հիւսոյ սորին: Աթոռ արքեպիսկոպոսի նահանգին ի գեղեցիկ և զուարձալի ետեղ ի քաղցրասիկ յառողջաօդ կայանի, ի շորաբուխ և յաղբերաշատ տեղւոց, ի մարգաւէտ և դալարալիր վայրի՝ գետեղեալ ի վերայ բլրակի:
- 10 Եւ բուն ինք մենաստանն զուրջանակի պատեալ է ցեղամած քարաշէն քառակուսի պարսպաւ, որոյ բարձրութիւն է 108 ուղուկ, և երկայնութիւն նորին յարեկելից դէպ յարեմուտը՝ 1061 ուղուկ, և լայնութիւն ի հիւսիսոյ հարաւ՝ 810 ուղուկ. երեք ուղուկն մէկ թիզ է:
- 15 Մեծ եկեղեցի սրբոյ նշանին, որ կառուցեալ է ի Սենեքարիմ բարեպաշտ արքայէն Արծրունեաց, է հաստարմատ և ամրակուռ շինուած, քառանկինի և խաչածել վայելուշ յօրինուած, լայնածիդ և ընդարձակատար մեծ կերտուած, և է քառեակ զոյզ սեանցն ի կարծրակուփ քարանց քերելոց կամար հարեալ, և ի վերայ կամարացն՝ բարձրաբերձ և վերամբարձ կաթողիկէ՝ բարեկազմութեամբ զարդարեալ՝ համակ սրբատաշ վիմօք և կղմնդերք պանծալիս կանգնեալ, որոյ երկայնութիւն յարեկելից յարեմուտս 294 ուղուկ, լայնութիւն 170 ուղուկ, բարձրութիւն կաթողիկէին 170 ուղուկ:
- 20 Աւագ սեղանն, որ է յանուն աստուածընկալ նշանի կենաց փայտի սուրբ խաչին, որոյ յանուն եկեղեցին և մենաստանն յորչորչի, է կիսագունդ խորան մեծ և ահեղատեսիլ, որոյ խաչակալն զրուագաւ քանդակուածոյ շքնաղափայլս յօրինեալ և լուսաճաճանչ ոսկեզօծութեամբ բազմերին երանգօք գեղգեղափայլս զարմանագործեալ, ի միջի անդ և պատկիր Աստուածածնին կուսին, հօր և հոգոյ հովանաւորութեամբ
- 25 30

զաստուած որդին ի գիրկս իւր բարձեալ, պար առեալ երկ-
նային անմարմին զօրացն՝ ունելով ի դիմաց զառը Մկրր-
տիչն Յուհաննէս և յաջմէ և յաջնէկէ զառաշին Լուսատրիչն մեր
զթաղդէս և զթարդուղիմէս սուրբ առաքեալսն ճարտա-
5 բագործ և ճարաշագեղս նորոգ նկարեալ և զետեղեալ և խա-
շակիր աստիճանին, որք են եօթն 17 ուղուկ բարձրութեամբ,
ոսկեզօծութեամբ վայելու շինեալ և զարդարեալ զեղեցիէ
խաչիր արծաթապատ աւետարանօք, ոսկեզօծեալ սկիզօք,
արծաթի փորք տապանակօք և պնակօք և բաղում արուես-
10 տայօրէն մոմակալիր:

Եւ ապարօշ, այսինքն զոգնոց սուրբ սեղանոյն, որ է
42 ուղուկ տարածութեամբ, է զեղեցիկ ոսկեզօծութեամբ
պճնեալ և ի միջի գնկար սրբոց երից եկեղեցեացն, որ ի մե-
նաստանիս ստուերագրեալ, յորս են և պատկեր ծննդեան,
15 մկրտութեան և խաչելութեան տեառն: Եւ ի վերայ դրանց խա-
շակալի յաջմէ պատկեր սրբոյն Գրիգորի Լուսատրչին մերոց
և յաջնէկէ սրբոյն Յակոբայ Մծրնայ Հայրապետին նկարեալ և
զետեղեալ Յետ կոյս սրբոյ սեղանոյս կախեալ կամ մեծամեծ
զանգք, որք յաւուրս տէրունական տօնից և յամենայն կիւ-
20 րակէի ի ժամ սրբոյ պատարագին ճարկանին, որ զամենայն
եկեղեցին առջասարակ դղրդնն: Եւ ճակատ սրբոյ բնմին քէ-
րուակ և քանդակեալ բարամբք կերտեալ և զաստիճաննն զոյզ
առ զոյզ աստի և անտի բարեշինութեամբ արուեստա՞իւս-
եալ և զեղեցկափայլ ոսկենշուկ փաղիաղինս ծաղկեցուցեալ:

25 Յաջմէ սրբոյ սեղանոյս է փոքրիկ մատու իմն, որ է
սրբատուն կամ աւանդատուն, յորոյ միջի կանգնեալ է սե-
ղան յանուն սուրբ առաքելոյն Պետրոսի և Ճախմէ նոյնպէս
մատու և պահարան, յորում է սեղան յանուն սրբոյն Պօ-
ղոսի առաքելոյն, ուր պահին սրբութինք և զարդք եկեղեց-
30 ւոյն, արտաքուստ այս կրկին մատրանցս ի վերայ դրանցն
են քանդակեալ ոսկէզօծ զայելու թագազարդ պատկակալս
յօրինեալ և զպատկերս սրբոցն ի միջի անդ ի վերայ դր-
րանցն զեղեցկատեսիլս նկարեալ:

Այս երկակի մատրանցս վերայ են տեղիք կամարա-
35 շէնք, որք էին ի հնումն եղեալ աթոռք արքայիցն մերոց,
Հուաւ առ սուրբ սեղանն, կալ անդու ի ժամու ազօթից որոշեալ
սանդիսով ի ժողովրդենէ, այլ այժմ որմով փակեալ կայ:

9 Ա. պատկերօք փիս տապանակօք: 21 Շ բեմբին:

Գոլով յետ կոյս ի մէջ ժողովրդեանն, ի թիկանց դա-
սուցն, կանգնեալ կան կրկին զեղեցկաղիք փոքրիկ սեղանք,
յաջմէ յանուն սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկացին և յա-
ճեկէ՝ յանուն որդոցն որոտման Յակոբայ առաքելոյն և Յո-
5 հաննու աւետարանցին; Խաչակալք ոոցա փորուածու յարմա-
րատիպս կազմեալ և յոգներանգ նկարուք շքեղատես ոսկէ-
զօծութեամբ զարդարեալ և զտէրունական պատկերս հանդերձ
խորհրդաւոր պատկերօք սրբոցս նորոգ նկարեալ և ի ծաղկեալ
սեղաննան անդր զետեղեալ; Այս կրկին խորանացս առաջի
10 կախեալ կան խորհրդավ կանթեղք արծաթի, որոց առաջի
կացեալ միաբանք սուրբ ուխտիս՝ կատարեն զպաշտօնն սաղ-
մուերգութեան:

Եւ բոլոր շրջապատս եկեղեցւոյն պատկերօք տնօրէնու-
թեան տեառն և սրբոց նորա ոսկեզօծեալ զեղեցիկ պատ-
15 կօք և յարմարաւոր թագարարձիւք վայելուս յարդարեալ:

Եւ երկինքի հեան դուռն սրբոց տաճարիս համակ կարձ-
րանիթ յերկաթոյ, ատաղձի գործածս արուեստայօրէն կեր-
տեալ և կանգնեալ:

Այս երից խորանաց և երկուց աւանդատանց խաչակալ-
20 քըն և բեմի ճակատի և աստիճանաց յօրինուածքն և երկինք-
կեան երկաթի դուռն ետ կերտել տեսուշ սուրբ ուխտիս Սե-
բաստացի Յոհաննէս արքեպիսկոպոսն, զործակցութեամբ
եղբօր իւրոյ, տեղապահ Կարապետ վարդապետի, յամի
տեառն 1816 (ՌՄԿ):

25 Արտաքրոյ դրան մեծի եկեղեցւոյս, ի կողմն արևմտից և
գաւիթ վայելու՝ քառակուսի, սալայատակ, որոյ տարածու-
թիւն յարնելից յարեմուտս 144 ուղուկ, ի հիւսիսոյ հարաւ
183 ուղուկ, յորում են զերեղմանք առաջնորդաց, այլ տո
հասարակ անդիր, բաց ի չորից վերցնոց՝ Առաքել, Եղիա-
30 զար, Կարապետ և Յակոբ արքեպիսկոպոսաց, որոց շիրիմքն
բարձր են և զրիւք: Ի զաւթէ աստէ (ասէ Յարութիւն վար-
դապետ Եղնկացին)* դամբարան սրբոյն Ստեփաննոսի ար-
քեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ, որ վկայեաց վասն հաւատոց և
նահատակեցաւ Սեղբեստրոս և Թէղորոս արքացիւք իւրովք

35 (ՊԼԶ—1387), հաւասար յատակի զաւթին շիրիմ նոցին և ա-

* Յարութիւն վարդապետ:

14—15 Ա շիր գեղեցիկ... թագարարձիւք: 20 Բ բեմբի:

ւանդի ևս վասն երից քարանցն տապանի, որը են ի դաւթիս, թէ ի ներքոյ սոցին զետեղեալք են մարմինք սրբոց նահաւակացս:

Աստ է տապան Դաւթի եպիսկոպոսի Պօլսեցւյ, միաբանի սուրբ ուխտիս, որ հանգեաւ յամի տեառն 1786 (ՌՄԽԵ) նոյեմբերի 1:

Աստ է և տապան Սեբաստացի կարճահասակ Սահակ վարդապետին, Կոռուկ կոչեցելոյ, որ հանգեաւ յամի տեառն 1801 (ՌՄԾ):

10 Աստ է և շիրիմ լուսարար Յովակիմ վարդապետի Սեբաստացւյ, որ հանգեաւ յամի տեառն 1811 (ՌՄԿ):

Աստ է և փոքրիկ խցնակ անուանեալ մասնատուն և քանի մի համբարք ցորենոյ:

15 Եկեղեցի սուրբ Կարապետիս է կարծրանիթ կոփուածոյ քարամբք կամաքազարդ յորմունս յօրինեալ և ի զիսոց անտի որմանց յերկարագոյն կամարս հարեալ և օրորոցաձև զեկեղեցին կերտեալ և կացուցեալ, որոյ երկարութիւն յարենից յարեմուտս 258 ուղուկ և լայնութիւն՝ 159:

Աւագ սեղանն, որ է յանուն սրբոյ Կարապետին, որոյ 20 յանուն և եկեղեցին յորչորչի, է կիսագոմտ զեղեցիկ խորան կառուցեալ (որպէս և աւանդի ի նախնեալ մերոց) ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն մերմէ, զկնի դառնալոյն ի Կեսարիոյ պատուական նշխարաւ սրբոյ Կարապետին, զոր մասն ինչ շնորհաբաշի նշխարացն աստ ամփոփեալ և զխորանն հիմնեալ և զառաջին պատարագն և զձեռնադրութիւն աստ ի Սեբաստիա արարեալ: Զգալն ի Սեբաստիա յիշեն պատմիչք և զրեն, թէ Յուղի անկեալ սրբոյ Լուսաւորչին՝ եկն էհաս ի Սեբաստիա և անդ զտեղի կալաւ զաւորս բազումս և տեսեալ զյոլովս յարժանաւոր անձանց վարժելոց յաստուածապաշտութեան և իմաստութեան՝ հաւանեցոյց զնոսա երթալ ընդ իւր ի Հայաստան, զի տացէ նոցա զաստիճան քահանայութեան առ ի օգնական լինիլ նմա ի քարոզութիւն աւետարանին և ի մկրտութիւն խորհրդոյ եկեղեցւյ և ի զոր պաշտաման տեառն. և այնպէս բազում զունդս ի գունդս յա- 35 ճախեալ առնոյր ընդ իւր, և ապա մեծաւ շքով մեծարեալ

4 Ա. չիք Եպիսկոպոսի: 6 Ա. չիք նոյեմբերի 1: 9 Ա. 1811, խմկ Լուսանցքում—ՌՄԾ: 11 Ա. 1804, խմկ Լուսանցքում: ՌՄԿ: 12 Ա. չիք անուանեալ

յեղիսկոմուսաց և իշխանաց աշխարհին և ի ժողովրդոց, մեկ-
նեալ անտի՝ ելանէր ի ճանապարհ*, յորս թէպէտ ոչ լիշէ,
թէ շինեաց եկեղեցի և կամ եթող մասն ինչ ի նշխարաց
սուրբ Կարապետին և ոչ ևս թէ մատոյց պատարագ և կամ
5 արար զծեռնադրութիւն, բայց որովհետև զընտիր անձինս աշ-
խարհին առեալ ընդ իր տարաւ, ապա փոխան այնր ձիր
ինչ և պարզէ առնել վիճակին արժան էր, որպէս և արարն
իսկ:

Եւ զի եպիսկոպոսք և իշխանք աշխարհին ի վաղուց Հե-
տէ լուսալ էին զիստամբեր չարչարանս և զմեծամեծ զործ
նահատակութեանս սրբոյն և ցանկային տեսանել զնա և վա-
յելել զծիրս ի շնորհաց նորին, վասն որոյ մեծագոյն անձ-
կանօք պաղատէին առնել ինչ ինչ շնորհաբաշխութիւն, այ-
սինքն մատուցանել զպատարազս, առնել ձեռնադրութիւնս և
15 հիմնել զեկեղեցիս, զոր ակնածեալ յոդնադիմի մեծարանաց
նոցին՝ արար զայնս ընդ որս ետ նոցա և պոյզս ի նշխա-
րաց սրբոցն, ուրեմն հաւանական է աւանդեալն ի նախ-
նեաց մերոց, թէ ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն իցէ կառու-
ցեալ սուրբ եկեղեցիս, որ յանուն սուրբ Կարապետին:

20 Յաւագ սեղանոյն, յետ կոյս գալով յաջակողմն նորին, է
խորան վայելուշ յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մե-
րոյ՝ կանգնեալ ի յետին ժամանակս յԱռաքել արքեպիսկո-
պոսէ Սեբաստիոյ՝ յամի 1728 (ԽՃՀէ): Ի կողմն հարաւոյ,
հանդէպ սեղանոյ սուրբ Լուսաւորչին, առաջ որմոյն է գե-
25 րեզման սրբոյն Թէոդորոսի արքային՝ միարանի սրբոց
ուխտիս, որ վկայեաց վասն հաւատոց և նահատակեցաւ,
զոր ի վերայ տապանին գրեալ կայ. «Ելս է տապան հան-
գրստեան սրբոյն Գոհարինեայ, որդոյն Թէոդորոս նահա-
տակին, ի թուին Պլ.ջ (1387) վասն նահատակութեան, որ
30 ունիս տեսանել Յայսմաւորս յունիսի 22»:

Եկեղեցի սուրբ Աստուածածնին ունի փոքրիկ և գեղե-
ցիկ տաճարս՝ կառուցեալ ի կոփածոյ կակուղ քարանց, յօ-
րինեալ ի վերայ ութն բոլորշի քարեայ սեանց, որ զեկեղե-

* Ազաթանգեղոս, 363:

Զենոր, 47:

Մատթէոս, 109:

Միքայէլ, 391:

ցին գործեն քառանկիւն և խաչակերպ, որոյ ի կատար սեանցն ի գլուխ անզր կամար հարեալ և ի վերայ կամարացն վայելու կաթողիկէ կերտեալ և կանգնեալ, որոյ ի ներքուստ բազմազան նկարուք գեղազարդեալ և պճնեալ:

5 Աւագ խորանն, որ է կանգնեալ յանուն սուրբ Աստուածածնի, որոյ յանուն և եկեղեցին կոչի, կառուցեալ (որպէս և աւանդի ի նախնեաց մերոց) ի սրբոց առաքելոց անտի, մանաւանդ յատկապէս ի սրբոյն թաղգէռուէ, առաջին լուսաւորչէն մերմէ, հիմնեալ և է յոյժ վայելադիր և շընազ շինուած. խաչակալ նորին ոսկեզօծ և բազմերփն գունով շքեղացեալ ի վերայ քանդակուած յանչոյ, որոյ յաշմէ և յահեկէ են փոքրիկ մատրունք աւանդատուն անուանեալք:

Երկինդիան դրանէ տաճարիս արտաքոյ պալով դէպ յարեմուտս եկեղեցին է ի վերայ շորից քառակուսի քարեալ սեանց, և ի վերայ սեանցն կամարազարդ ի կակուզ քարանց ձեղուն յօրինեալ և բռով սպիտակացուցեալ և զանազան նըկարուք ի զուարձութիւն տեսովաց շքեղափայլեալ: Այս երկինդիան դրան, արտաքոյ կողմանէ տաճարիս, ի մէջ կամարաց եկեղեցւոյն, յաշմէ և յահեկէ են փոքրիկ և ծաղման կեալ սեղանք, յանուն նախսին լուսաւորչացն, մերոց թաղդոսի և Բարգուղիմենոսի սրբոց առաքելոցն, կանգնեալ ի յետին ժամանակս ի Գաղատացի Գրիգոր արքեպիսկոպոսի յամի տեառն 1790 (ՌՄԽԹ):

Տարածութիւն տաճարիս և եկեղեցւոյս յարենից յարեմուտս է 220 ուղուկ, ի հիւսիսոյ դէպ հարաւ 166, և բարձրութիւն կաթողիկէին, մինչև ցունչն է 143 ուղուկ:

Այս երկուց եկեղեցեաց՝ սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Կարապետի գաւիթն մի է, որոյ երկարութիւն յարենից յարեմուտս է 101 ուղուկ, ի հիւսիսոյ հարաւ 146 ուղուկ: Ի 30 գաւթի աստ է ժամանար կրկին՝ մի երկաթեայ և մի ընկուզի փայտեայ, զոր անխափան ի ժամու աղօթից հարկանի յաւուրն եօթնիցս: Աստ է և վայելուշ սենեակ մի շափաւոր, յորում երբեմն նստի լուսարար սրբոց տաճարացս: Աստ է և գերեզման Պետրոսցի Սահակ վարդապետին, որ հանգեց յամի տեառն 1800 (ՌՄԾԸ): Են աստ և քանի մի համբարբ ցորենոյ և այլ տեղիք պիտոյից:

- Յելանելին ընդ դուռն գտնիլու, դէպ յարևմուտս ուղիղ, է
 սալահատակ սրա՞մ մեծ և երեկի, յորում է միափեղկ եր-
 կաթի մեծ դուռն պարսպին, որ հայի հարաւ, որոյ առաջի է
 արտաքին կողմն լայն և ընդարձակ ճնշարան, զոր հարուստ
 մի ի հեռուստ պատեալ է խոնարհ պարսպաւ, որոյ մի ծայ-
 րըն պտոյստ առեալ կացուցանէր զպարտէզն բանչարոյ, որ
 կայ առաջի սրբոյ մենաստանիս, և միւս ծայր պարսպին շըր-
 շապատեալ զբոլոր գերեզմանատունն և զնացեալ միանայ
 ընդ պարսպի միւս այլ պարտիզին, որ կայ յետուստ կուսէ
 սրբոյ վանիցս. և այսպէս խոնարհ պարիսպս այս, հան-
 դերձ պարսպօք պարտիզացն, ի մէջ առեալ և շրջապատեալ
 ունի զմեծ պարիսպն սրբոյ մենաստանիս ընդ երեք կողմն՝
 յարելս, յարևմուտս և հարաւ, որ և առնէ զառորբ վանս
 կրկնապարիսպ:
- 15 ի ճեմարանէ աստի, խոտորելով սակաւ մի դէպ յարեւ-
 լըս, է արքայական դուռն սրբոյ նշանի մեծի եկեղեցւոյս, որ
 հայի ուղիղ դէպ ի հարաւ, ընդ որ երեխմն մուտ և ելս առ-
 նէին մեծազօր թագաւորք և պերճափառ իշխանքն մեր, այլ
 այժմ քարաշար յորմեալ և բռնեալ կայ: Առաջի այս փա-
 կեալ դրանս, հուս ի պարիսպս մեծ եկեղեցւոյս, է գերեզման
 Անանիս կաթողիկոսին, ազգականի Գետաղարձին, որ օծաւ
 և նստաւ (ՈՍԲ—1203) կաթողիկոս ի սուրբ մենաստանու-
 թիրեւ ամս 4 և փոխեցաւ առ Քրիստոս (ՈՍԶ—1207) և թա-
 ղեցաւ աստ, և պատուի շիրիմ նորին եկաց և բնակեաց մինչեւ
- 20 25 ցայսօր:
- Աստի սակաւ ինչ յառաջ, զնարով դէպ յարելս, է հասա-
 րակաց գերեզմանատունն սրբոյ ուխտիս, որ ի բոլոր բը-
 նակշաց վիճակին կոչի Գետարգել, ի սակս անդր գոլոյ զամ-
 բարանի սրբոյն Թետրոսի Գետաղարձին, ուր և թաղեալ կան
 մարմինք առաջնորդաց, միարան կարգաւորաց և աշխար-
 հարկանաց ի գերեզմանատան: Աստ է յետ կոյս եկեղեցեացն,
 ի կողմն յարելից, զամբարան սրբոյն Պետրոսի կաթողիկո-
 սի Գետաղարձին՝ պատեալ խոնարհ պարսպաւ, և ի միջի պա-
 տան նորա կա անգիր, Սա եկն ի սուրբ մենաստանս յաւու-
 30 35 բըս Աստվածայ արքայի Արծրունոյ (Ե—1051) և եկաց ամս
 7 և փոխեցաւ առ Քրիստոս (Եկ—1058) և թաղեցաւ աստ: Եւ

26 Ա չիր ինչ: Չիր հասարակաց:

պատուի գերեզման նորին յաճախեալ ի ջնրմնուանդ ուխտաւ-
տորաց մինչև ցայսօր ժամանակի:

ի վերայ միափեղկ երկաթի դրանս, ի ներքին կողմն, իր
մի կարգ են Գ (3) սենեակը, որոց լուսամուտք հացին ի սր-
5 բա՞ անդր երթևեկաց և ուխտաւորաց: Եւ ի ներքոյ սենե-
կաց յարեկելից դրանս է շորատուն և սենեակ դռնապանին եւ
յարեմտից՝ փոքր գոմ երիվարաց: Հանդէպ սոցա են ի հիւ-
սիսակողմն հնգեակ սենեակը և ի միջին նոցա հասարակաց
սեղանատուն մեծ, զոր ընդ բազմութեանց ուխտաւորացն
10 ճաշեն անդր, երբեմն առաջնորդն՝ միաբանիւք ուխտիւ: Ի
ներքոյ սենեակաց է գոմ երիվարաց երթևեկաց: Հուլ նմին
է ներքնատուն սենեակ մի և կից նմին աղբիւր բարեհամ ջը-
րոյ կարկաջա՞սու մշտահեղ և առատազեղ: Զայսոսիկ սե-
նեակը և զսեղանատունն և գերկաթեալ դուռն և ոմանս տե-
15 ղիս պարսպին նորոգեալ շինեաց (ՌՄԷ—1788) երանաշր-
նորհ տեսուչն սուրբ ուխտիս Յակոբ արքեպիսկոպոսն, որ իր
վերայ դրանն և ի ճակատ սեղանատանն զրեալ կայ:
ի դրանէ գաւթիս զնալով դէպ ի հիւսիս քաղլս իբրև 20^ր
է դուռն առաջնորդարանին, յորում են երկեակ վայելուչ սե-
20 նեակը՝ զարդարեալ պատկանաւոր և յարմար յօրինուածովիք,
որոց լուսնամուտքն հային ընդ երկաթի միափեղկ դուռն
պարսպին առաջին սրահին, որ զամենայն երթևեկս դիտէ և
իմանայ: Եւ անդր և սենեակը փորբաւորաց և մատանք զա-
նազան իրաց և զինետուն մեծ, յորում է հնձան շինեալ մի-
25 աստանի կարծր քարէ՝ մեծ և արուեստաւոր: Է անդ և գրա-
տուն փոքրիկ, յորում որչափ ինչ հնար է հաւաքեալ կանք
զրեանը և հաւաքին: Է անդ և գաւիթ փոքրիկ, յորում է վա-
ռարան փոքր ի պէտս սրճոյ, թէյի և այլ կարևոր հարկա-
ւորաց: Եւ մօտ այսմ է առանձին տնտեսատուն առաջնոր-
30 դարանի և միաբանից, յորում է մածնատուն և այլ հար-
կեոր իրաց տեղի:

Հանդէպ դրան առաջնորդարանին է հասարակաց տնտե-
սատուն մեծ, յորում է հացարան, այն է՝ փուատուն, ալիւրա-
նոց, փայտարան և համբարք փոքրիկ հարկաւոր իրաց
35 և վառարան քառայարկ և թոնիր մեծ ի պէտս կերակ-
րոց շինեալք: Աստի յառաջ զնացեալ սակաւ ինչ՝ խոտորի-

5 Ա Զիր և ուխտաւորաց:

գէպ յարևմուտս և. ընդ դուռն ինչ մտեալ, ելանէ ի բնակութիւն միաբանից, որ որոշեալ է յայլոց շինուածոց, յորում ևս է առաջնորդարան մհծ և վայելուլ, բարձր և աջեղ, կըրկնայարկ, զոր ի կողմն վերին են 3 մեծամեծք սենեակք, իսկ 5 ներքին՝ չորս սենեակք, որոց մինն է այժմ սեղանատուն փոքր առանձին միաբանից, որք հաւաքեալ անդր ճաշին ի միասին: Այս կրկնայարկ սենեակք ունին մեծամեծ լուսնամուտս, որք առ հասարակ հային դէպ ի հիւսիս, որոց առաջի է պարտէզ ոսկենշոյլ անուշահոտ ծաղկանց գուարճալի և խա-
10 լիդ քաղցրահամ և ախորժ խաւարտից զուարթառիթ. այլ այժմ այս առաջնորդարան լքեալ կայ և այլ պէտս կիր արկանի. մտան իւլոյ, ձուոյ, պանրի և այլ զանազան իրաց եղեալ է:
Յարեկից կուսէ այս բուրաստանիս է թաղ միաբանից՝ երկու կարգ հանդէպ միմեանց, և ի միջի անդ՝ ճանապարհ. 15 ի մի կողմն են 6 սենեակք, յորոց միջի երկուքն են յոյժ գեղցիկք, և միւսն կողմն են 4 սենեակք, որոց մինն է առաւել մհծ և յամարայնոց և երբեմն առաջնորդարան: Ի ներքոյ սուցին են 3 ներքնայարկ սենեակք միաբան վարդապետաց, որոց լուսամուտըն հային ի դարաստան դիտարանին:
20 Յարեմտից կուսէ զրախտիս է պէրիւր քաղցրահամ ի վճիտ յորդոր ջրոյ, զոր Շոսեալ պտոյսու առնելով ոռոգանէ զպարտէզս: Հուպ աղբերս է հովանոց փոքր՝ նստարան իբրև երկուստան անձանց: Մօտ նմին է վառարան մհծ և այլ տեղիք պիտանիք: Ի զրան հասարակաց տնտեստանն զնայ ի մհծ գոմն, որ է քառակուսի շինուած մհծ, որոյ շրջապատն կապին զոյզ առ զոյզ գոմէշք, եղինք, կովք և ձիանք, և ի վերայ նոցա է վերնատուն, յորում բնակին ձմերայնի զործառոր մշակք. միանգամայն է և աղքատանոց և հիւանդանոց մենաստանիս, յորս անտէրուլ հիւանդք և աղքատք բերեալ
25 բնակեցուցանեն այսր և հոգան զամենայն պիտոյսն ի սուրբ ուխտէս: Ի միջի անդ զոմին է և դուռն յարդանոցին, այն է՝ տեղի կերակրոց անբանից, և է շինուած մհծ: Զայս զոմս և յարդանոցն և զմի կարգ միաբանից սենեակքն հիւմանէ նորոգեաց Յակոբ արքեպիսկոպոս, այցելուն սրբոյ վանիցս,
30 յամի տեառն 1797 (ՈՒԽԾ):
Ունի զոմս այս և դուռն մի մհծ դէպ յարեկլս, որ հանէ

35 ԱԲ 1787. ուղղում ենք քայլութեանցը հայկական ՌՄԽԶ քիլ:

իսրայ մեծ լայն և ընդարձակ, յորում են Յ տունք ի մի կարոք
և մի ևս հանդէպ նոցա, զորս ի կիր առնուն ի զանազան
պէտս, զոմն արկանեն զփայտ հրոյ, զոմն շինուածոյ, զոմն
զգաոինս, զօրթս և զոմն զհաւս և այլն:

5 Անդ է և երկփեղկեան մեծ և աջեղ երկաթեայ դուռն
ընդ որ մուտ և ելս առնեն զոմէշը և եզինք հանդիրձ սայ-
լիւք՝ վարեալք ի զործաւոր մշակաց:

Այս երկփեղկեան երկաթեայ դրան մենաստանիս (որ
հայի սողիդ դէպ ի հիւսիս) Հուալ է անուշահամ աղբիւր
10 պարզ և մշտահոս ջրոյ, որոյ առաջի ընդ տարածութեան
պարսպին երկիցս և հարուստ մի երկար է լայն և ընդար-
ձակ մարզաւէտ վայր տափարակ, յորում միարանք սուրբ
ուխտիս յամարայնի ճեմս առեալ՝ զրօսնուն այսր զկնի ճա-
շուն:

15 Եւ յստորոտից սրբոյ մենաստանիս, ի դիմաց և ի թիւ-
կանց, են յոլով սառնատեսակ և վճիտ, ականակիտ աղբիւրք
ինքնարուիք, յորոց միջի երկուքն են յոյժ յորդառատք, որք
կուսազրիւրք անուանին, յորոց Հուալ են մարզաւէտ տեղիք, և
ջուրք այս աղբերցս հոսեալ միանան և գնացեալ խառնին
20 ի վտական, որ անցանէ առաջի սրբոյ մենաստանիս՝ իբրև
քարընկէց մի հեռի ի սմանէ:

Եւ մօտ այսց աղբերց և կից պարսպի վանիցս Ան կըր-
կին պարտէզք բանչարաց:

25 Եւ շուրջ զմենաստանաւս են իբրև քառեակ մղոնաշամք
տարածութեամք անդաստանք արօրադրեալք և քաջ մշա-
կեալք, որք են ի կալուածք սուրբ ուխտիս:

9 Ա չիք դէպ: 25 Ա մշակակալք:

ՅԱՄԻ 1827 ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՌՄՇՋ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ
ԽՈՒԹՔ ԱՍՏՈՒՄԱԾՆԻ ԱԽԱԴ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻՔ
ԱՅՍՈՔԻԿ ԵՆ⁵²

Սաակ Երեց Տէր Գապրիէլ*	Մահտեսի Յարութիւն Պէղիրճի
	Գարբին Յակոր
	Եղբոր որդին՝ Մկրտիչ
	Գարբին Պօղոս
Մահտեսի Յոհաննէս	Պատկերահան Գալուստ
Մահտեսի Յարութիւն Թիւթիւննի	Լաֆազանենց Կարապետ
Գերձակ Յովսէփ	Ղալայճի Ստեփան Զօղօս
Մահտեսի Յօհաննէս	Ղալայճի Ստեփան Զօղօս
որդին՝ Ռափայէլ	Եղբայրն՝ Յէսէ
Մահտեսի Մըկըր Ջրիկեան	Եղբոր որդին՝ Յակոր
Ախմոն Ջրիկեան	Ղալայճի Մանուկ Զօթենց
Մահտեսի Ալիքսան Քիւրքճի	Ղալայճի Մկրտիչ Փօլատ
Մահտեսի Սարգիս Օտապաշի	Ղալայճի Գէորք
որդին՝ Մարտիրոս	Եղբայրն՝ Յակոր
որդին՝ Մահտեսի Յօհաննէս	Մահտեսի Սարգիս Կռունկենց
որդին՝ Մահտեսի Յակոր	Եղբայրն՝ Յօհանն
Ոսկէգործ Յարութիւն	Մահտեսի Գաբրիէլ Մէլիքենց
Մահտեսի Մովսէս Զիլինկեր	որդին՝ Մահտեսի Փայէլ
Մահտեսի Յօհաննէս Զօթենց	Մէլիքենց Միքայէլ
Մահտեսի Յօհաննէս Ճիզմէճի	Ղասապ Կարապետ Մահտեսի
Մահտեսի Աստուածատուր	Յովնանեան
Մահտեսի Պետրոս Եարտումենց	Ղասապ Կարապետ Սամէլենց
Եղբօր կինն	Ղայայենց Պետրոս
Մահտեսի Մկրտիչ Սէմէրճի	Քիրիշճի Խաչար
Մօմճի Սիմոն	Տօլմայենց Ստէփան
Մօմճի Եղիայ	Եղբայրն՝ Յօհանն
Մահտեսի Յովսէփ Տիւրկընց	Տօլմայենց Գրիգոր

* Ձեռագրի ուղղագրուրյունը պահպած է նույնուրյամբ՝ անձնանունների ժամանակի ձևերը շխախտելու նպատակով —թ. ջ.:

Սափրիչ Կարապետ
Էթուար Մկրտ Ստէփիանենց
Փապուճճի Սահակ
Դերձակ Կարճ Օվէս
Դերձակ Թօփալ Գէորք
Ղաղանճոնց Եղիայ
Նահապետենց Նահապետ
Նահապետենց Ստէփիան
Էղբայրն՝ Դափիթ
Նահապետենց Թագուր
Սէմէրճի Փանիկ
Էղբայրն՝ Խօրիկ
Դերձակ Մկրտիչ Ակօճիկենց
Պէլլէրենց Առաքել
Քեօրօղենց Մէսիկ
Քեօրօղենց Պօղոս
Օտապաշի Գալուստ
Մահտեսի Բարսեղ Պէղիրճի
Նաթուր Մովսէս
Չորթանենց Փանիկ
Դերձակ Դափիթ Սողոմոնենց
Մարնոս Թէշճոնց
Լաֆազանենց Խաչար
Էղբայրն՝ Սիմոն
Լաֆազանենց Փայէլ
Ոսկեգործ Սիմոն
Փապուճճի Ազար
Դերձակ Յարութիւն Քէշիշողլի
Ջըլլթճի Ղազար
Էղբայրն՝ Յօհաննէս
Էղբայր որդի Միքայէլ
Եաղուակենց Գրիգոր
Թէլլալ Գրիգոր
Տիւրկէր Յօհաննէս
Ճիզմէճի Թօփալ Մկրտիչ
Չիլինկեր Յակոբ
Թէլլալ Պօղոս
Քիւրքճի Պապիկ Յէսէենց

Էղբայրն՝ Կարապետ
Էղբայրն՝ Ստէփիան
Քիրիշճի Մաթոս
Պալճոնց Յօհաննէս
Ղարէկեօղենց Գէորք
Էղբօր որդին՝ Պօղոս
Էղբօր որդին՝ Ալքըսանր
Տէլիրմէնճի Սարգիս
Ճիւվէլկենց Մէրկէռ
Թէլլար Թումաս
Մէծայրենց Աւէտ
Գերձակ Մկրտիչ Եղիայինց
Բապուճի Մէսիկ
Զօղենց Պետիկի կին
Դէրձակ Ալքըսանի կին
Էղբօր որդին՝ Պալիկ
Խաթոնիկ կին
Ղայակենց պառաւ
Խուլ Պետրոսի որդի
Սէմէ Սիմոնի Հարսն
Պուլախճի Խենթ Պօղոս
Խարմանտար Սահակ
Տիւրկէր Դափիթ
Ճիւվէճենց Աղապապ
Քեօրօղենց Մըկըր
Ջըրիկենց Յօհանն
Փապուճճի Յօհանն
Տէր Խաչար փոքր
Տէր Մահտեսի Յարութիւն
Մահտեսի Յակոբ Ղէզակենց
Մահտեսի Յակոբ էնֆիէճոնց
Տագէսենց Յակոբ
Մահտեսի Վարդէրես Պէղադ
Էղբօր որդի՝ Գեղեհօն
Գարրիկէլ Թէրգոնց
Փայէլ Թէրգոնց
Էղբօր որդի՝ Միքայէլ

Ֆղրօր որդի՝ Գրիգոր	Պապիկի մայրն
Բէնիկենց էզիկ	Աէֆէճի Յարութիւն
Ճօնձօնենց Հաշար	Եղբայրն՝ Նիկողայոս
Ճօնձօնենց Խաչար	Ղըլըթճի Եղիա Փօթուխեան
Ֆղրայրն՝ Յարութիւն	Ղըլըթճի Պետրոս
Ճօնձօնենց Մէսիկ	Իշխանցի Պետիկ
Ֆղրայրն՝ Տէրպապ	Դիւրկէր Խաչիկ Զարպացի
Էսկիճի Կարապետի կին	Դարբին Յօհան
Պասապ Յարութիւն Հէպէշենց	Զիլինկիր Մահտեսի Եղիա
Ֆղրօր որդի՝ Սահակ	Զիլինկիր Մըկըրտիչ
Պալայշի Օհան Հէպէշենց	Ղալայճի Մահտեսի Միքայէլ
Ֆղրօր որդի՝ Անդրէս	Սէրայտար Զաքար
Ֆղրայրն՝ Հէպէշենց	Եէմէնցուց Փանփանի դստերքն
Մահտեսի Ովէս տիրացու	Խարբանտար Պետրոս
Պալինճի Մարկոս	Զէքէմ Սարգիս
Ֆղրայրն՝ Յակոր	Քիւզանճի Մելքոնի կին
Կիզուրենց Դէրձակ Յարութիւն	Դարբին Կարապետ
Թանտուրճոնց Դէրձակ Յարութիւն Ճիզմէճի Յօհաննէս	Բողատ Կոստոյ
Թանտուրճոնց Միքայէլ	Համալ Յօհան
Յնտուխենց Տաշճի Ստէփան	Պէզակ Մահտեսի Յօհան
Յնտուխենց Յակոր	Պէզակ Քէլ Սարգիս
Յնտուխենց Աղապապ Էսկիճի	Ժամկոչ Գալուստ
Մահտեսի Փանիկ Կէզուրենց	Էշկրենց Մահտեսի Մարգար
Դարբին Յովակ	Եղբայրն՝ Աւէտ
Ֆղրայրն՝ Մահտեսի Պապիկ	Պէծպայենց Մարտիրոս
Քէպապճի Խաչիկ	Նաթուր Մարիամ
Մահտեսի Մելքոն Ղասապ	
Պասապ Յարութիւն Զօհապու-	
ռուն	
Պասապ Պապաղայ	Տէր Կարապետ Պասարենի
Ֆղրայրն՝ Պասապ Պօղոս	
Դէրձակ Կիրակոս	Մահտեսի Յակոր Պօյաճի
Մահտեսի Մտեփան Շտապաշի	Մահտեսի Կարապետ էթտար
Էլէկճի Կարապետ	Մահտեսի Թօրոս Տիւրկէր
Դէրձակ Գարբիէլ	Տիւրկէր Խաչիկ
Պասարճի Միքայէլ	Մահտեսի Խաչատրու Սանտուրճի
Ասկէղործ Մահտեսի Կարապետ	Դէրձակ Մինաս
Լիրդողենց	Մահտեսի Պաղտասար Սէռաֆեան

Դարբին Մարգիս	էլողի Մանուկ
Դարբին Մատոս	թէլլար Յօհաննէս Շօղամենց
Եղբայրն՝ Մըկըր	որդին՝ Աղապատ
Ղասապ Գարբիէլի Յօհան	Դերձակ Յարութիւն Ղըոխապա-
Ղասապ Փայէլ	պալու
Քէջէճի Մկրտիչի կին	Նաթուր Մահտեսի Տալիկ
Պուշախճի Մանուկ	որդին՝ Մահտեսի Պօղոս
Սէմէրձի Յօհաննէս Շէլէլէնկէնց	Պուշախճի Պապախ
Սէմէրձի Մահտեսի Յակոր Շէլէ-	Դաւութին Երեմիայի Յարութիւն
լէնկէնց	Դաւութին Մահտեսի Գարբիէլ
Սէմէրձի Մարգսի կին	Տաշճոնց Գէորք
Քիպարենց Սէրատայր Յօհաննէս Եղբայրն՝ Աղապատ	
Ղալայճի Յակոր	Եղբօր որդին՝ Պալիկ
Եղբայրն՝ Յարութիւն	որդին՝ Թիւթիւնճի Կարապետ
Ղալայճի Խաչար Ճինպաշենց	Ջըլըլիճի Կարապետ
Ղալայճի Մահտեսի Խաչատրու	Բողատ խենթ Պօղոս
Եղբայրն՝ Մահտեսի Յօհաննէս	Ժամկոչի Յովակ
Տէլտար Պօղոս	Տաշճի Պօղոսի Պետրոս
որդին՝ Թօրոս	Թէլլար Կարապետ Ղէֆէսճոնց
Դարբին Մահտեսի Ոլէս	Փապուճի Ղարէկեօզի Օհան
Ըողատ Գասպար	Բողատ Սիմոն
Ղալայճի Նազար	Ղասապ Մաթօ
Թէլլար] Մաղաթիէլի կինն	Ղասապ Բարսեղ
Շէկ Կարապետի Յօհաննէս	Ղասապ Մահակի Օհան
Եղբօր կինն	Պախալ Յօհաննէս
Ճիզմէճի Յօհաննէս	Ղասապ Յակոր
Ոսկէգործ Յօհաննէս Չուխա-	Տագէսէնց Մահտեսի Կարապետին
սուղինց	կին
Արամենց Յարութիւն	Ղասապ Սիմոն Թօփալ
Գնտեծնց Յօհան	Զալտէցի Բարել
Եղբայրն՝ Յօհաննէս	Մանթուրճու թռո Փայէլ
Տէր Ղագարեան Պօյաճի Մկրտիչ Քալուկի քուր Խանում	Տէր Յօհանի քուր
Եղբայրն՝ Համբարձում	Ոսկէգործ Մահտեսի Մանուկ
միւս Եղբայրն՝ Մանուկ	Դարբին Հարիկ
Չուհալակ Մահտեսի Մելքոնի	Պեօյաճի քօր Գրիգորի կին
կին	
Էլէկճի Յարութիւն	Թէլլար Մկրտիչ

ՏԵՐ Մահտեսի Յակոբ

Ֆուձայ Յօհաննէս Քիւլքքան
Մահտեսի Գարբիէլ Զատրճնց
Մահտեսի Աղայէկ
Տիրացու Յօհան
Գէորգ Զատրճնց
Մահտեսի Պետրոս էթտար
Էղբայրն՝ Միքայէլ
Էղբայրն՝ Գարբիէլ
Էղբայրն՝ Փայէլ
Մահտեսի Թօրիկ
Նդրօր կինն
Անդրէասինց Աղասապ
Մահտեսի Յակոբ Կոտունց
Արդին՝ Մահտեսի Սիմոնն
Արդին
Միքայէլն
Մահտեսի Օնիկ Քիստարնց
Գէզագ Յօհաննէս
Էթտար Օհնիկ
Պասմաճի Նազար
Պասմաճի Յօհաննէս
Դերձակ Յարութիւն
Դարբին Մանուէլ
Էղբայրն՝ Յօհաննէս
Էղբայրն՝ Միքայէլ
Փակուճի Պօղոս
Փակուճի Յակոբ
Էղբայրն՝ Կարապետ
Էսկիճի Յարութիւն
Նդրօր կինն
Տիրկէր Կարապետ
Տաշճի Մէռկէռ
Տաշճի Ալօճ
Էսկիճի Սիմոն
Էղբայրն՝ Յարութիւն
Պէրմէղենց Պապիկ

Ղասարճի Յակոբ
Թօփալ Յօհան
Պուտախենց Յարութիւն
Էղբայրն՝ Ստէփան
Ղազանճի Նաննախի կինն
Կօփիկենց Պօղոս
Էղբօր որդին
Մօղենց Մէքքօն
Էղբայրն՝ Յակոբ
Էղբօր որդին
Ղասապ Մուրատ
Ոսկէգործ Նիկողայոս
Պեօյաճի Ստէփան
Ղասապ Յարութիւն
Դերձակ Եղիա
Դերձակ Յակոբ
Ստէփան
Պէտիկենց Յակոբ
Աննա կինն
Ղասարճի Արքանամ
Փակուճի Յովսէփ
Զուհալակ Սիմոնի տղայ
Խամութիւն Զաքար
Հերիմ Կարապետ
Նախաշճի Աննայ
Տիրկէր Կիրակոս
Ատանացի Մըկըր
Էղբայրն՝ Յակոբ
Նդրօր կինն
Պասմաճի Յունան
Մահտեսի Սլիթ
Նդրօր կինն
Զաւտարի որդի
Մահտեսի Մարգար Դերձակ
Դերձակ Պօղոս
Տալտալ կինն
Մանիայ
Ճիղմէճի Սերօփ

Նաթուր Մըպաէս
Տիւրկէր Ստէփան
Դուխենց Աղապապ
Էսկիճի Վարդան
Աղբատ Պաղտասար
Արապաճի Գրիգոր
Նոցանէ Գրիգոր
Ղուցցիկ կինն
Էշէրենց Առաքել
Թէլլար Գրիգոր

Տեղ Յօհան Առնակայ

Մահտեսի	Մովսէս Ղարէկիօզիան	Փօլտենց Սարգիս
Մահտեսի	Գարրիկ Սանոսիան	Ղուշճոնց Խաչատրութ
Մահտեսի	Յօհան Բումայիան	Տաշճի Ստէփան
Մահտեսի	Միքայէլ Փօլտենց	Ղարէկիօզիանց Սիմոնի կին
Մահտեսի	Ովկակիմ Շաղիկիան	Նալշաճի Դաւիթ
Մահտեսի	Պօղոս Սաղիկիան	Զիլինկիր Պետրոս Աւտդենց
Մահտեսի	Մանուկ Նօհրատենց	Պախալ Տիրացու Խաչար
Մահտեսի	Փանիկ դարբին	Ղալայճի Կանանոս
Մահտեսի	Պետրոս դերձակ	Մաղիկենց Գարբիկի
Մահտեսի	Սիմոն Սէմէրճի	Մաղիկենց Մահտեսի Գրիգոր
Մահտեսի	Ջօրայ Տաշճի Յարութ	Ղաղանճոնց Պօղոս
թիւն		Խալամենց Միքայէլ
Մահտեսի	Խաչատրութ Աղնամազ	Խալամենց Մինաս
Մահտեսի	Միքայէլ Շէնկիւլենց	Օթուրախճի Յօհան
Մահտեսի	Սարգիս Օտապաշի	Ղարդայնց Սափրիլ Յօհան
Մահտեսի	Թաթոս Բարդող	Սափրիլ Յակոբ Տէր Ստեփան
Կարապիս	Պալիօզիան	Կասապ Սարգիս Թըլիթըլս
եղբայրն՝ Սարգիս		Ղասապ Միքայէլ
միւս եղբայրն՝ Խաչար		Ղասապ Թօրոս Շիրենեան
Ապաճոնց Գէորք		Մէհտէր Պօղոս
Անդրէասինց Օվէս		Էլէկճի Պետրոս
Պասմաճի Կարօյ		Եղբայրն՝ Վարդան
Խթիկենց Պօղոս		միւս եղբայրն՝ Ստէփան
Ոսկէգործ Գրիգոր		Սիմոնի Յարութիւն Դիրձակ
Ժամկոչենց Գէորքի Գարբիկի		

Բնկուզենց	Համբարձում	Եղբայրն՝ Երանոս
Բնկուզենց	Աւետ	միւս Եղբայրն՝ Բաբել
Դալայճի	Կիւրեղ	Թէլլաք Մկրտիչ
Թէլլաք	Մելքոն	Եղբայրն՝ Դավար
Տիրկէր	Յօհան	Թէլլաք Շիւվէլէկ
Մահանսի	Կարօյի	Թէլլաք Մէսիկ
Զամաշուրճի	Մանկասար	Պալթաճու որդի Յօհան
Միս	Կրօղ Քհօսէ	Դերձակ Միքայէլ
Քօր	Օհանի Եղբայր Մկրտիչ	Ըողատ Յունան
Օսմանցի	Աթան	Էշէկճի Յօվանէս
Եղբայրն՝	Մատոս	Տէլու Աւետիք
Իշխանցի	Մէռկէռ	Տաշճի Բարսեղ
Իշխանցի	Պապօյ	Եղբայրն՝ Սահակ
Կեօնճոնց	Յարութիւն	Եղբօր որդի՝ Յօհաննէս
Ղասապ	Թօրամանի որդի Աւէտ	Տաշճի Սողօմոն
Դաւուցի	Բարթող	Տաշճի Ստէփան
Թօլոլենց	Ստէփան	Չօլախ Գրիգոր
Թօլոլենց	Պապիկ	Եղբայրն՝ Կոստօյ
Աբէթենց	Պապիկ	Ըողատ Խաչատուր
Աբէթենց	Ստէփան	Դալայճի Խաչար
Անդրէասենց	Մովսէս	Եղբայրն՝ Մահանսի Մանուկ
Ժամկոչենց	Տիրացու Յովանէս	Պեօյաճի Աբրահամ
Ակինի	Կարապէտ	Քէլ Արդինի կինն
Տիրացու	Գարրիկէի Օհան	Սափրիչ Աստուածատուրի Ստէ-
Պատկերահան	Յօհաննէս	փան
Ոսկէգործ	Ահարօնի որդի Եղիա	Քօր Յակոբ
Մթիկինց	Էսկիճի Գէորգ	Եղբայրն՝ Քօր Թօթօյ
Տաշճի	Պապօյի Եղբօր որդի	
Մօմճոնց	Դերձակ Աղապապ	
Մարտիրոս	Տէր Գրիգորի թոռ	
Զիք	Ոսկէգործ Եղիա	
Տէր Պողոս		Տէր Յօհան Վոնքր
Տիրկէր	Մուրատ	Թօթիկինց Աստուածատուր
Դարրին	Մահանսի Պողոս	էմմուն որդին՝ Յարութիւն
Դարրին	Յակոբ	Պուլախճի Մահանսի Պողոս
Ոսկէգործ	Յակոբ	Եղբայրն՝ Եաղուալ
Տէր Պողոս		Ճիզմէճի Տէրպապ
Տիրկէր	Մուրատ	Դարրին Մահանսի Աղայ
Դարրին	Մահանսի Պողոս	Դարրին Մահանսի Ենովը
Դարրին	Յակոբ	Դարրին Տէրպապ

Դարբին Մակար
Եղբայրն՝ Գրիգոր
Սահմանական
Պատմաճի Աղապատ
Խթիկենց Յարութիւն
Ղասապ Մահտեսի Մարտիրոս
Ղասապ Գէորք Փնտիկնց
Եղբայրն՝ Կարապետ
Համալ Փանոս
Էղբօր որդի՝ Պօղոս
Խօսանացի Պապօջի կին
Եղիա Ղըոխպապալու
Չամաշուրմի Յարութիւն
Ղալայճի Գետիկ Յարութիւն
Դիւրկէր Գէորք
Նաթուր Խաչատուր
Սափրիչ Մահտեսի Յօհաննէս
Բօշենց Ղալայճի Յօհաննէս
Բողատ Մնացական
Պատլիկենց Նիկողայոսի կին
Էղբօր որդի՝ Կարապետ
Պատլիկենց Աստուծատուր
Թումայի Պետրոս
Լալէճոնց Պետրոս
Զուհալակ Ղազարի կին

Տէր Յակոբ Ռոկէգործ

Անսուրցոնց Մինաս
Էմմուն որդին՝ Մուրատ
Մահտեսի Փայէլ Պախալ
Մահտեսի Պաղտասար Աղնամա-
գեան
Մահտեսի Նազար Ղաթրանճի
Մահտեսի Մարտիրոս
Պէզապ Ակօճ
Ռոկէգործ Ահարոն
Թիւթիւնճի Նահապետ

Բալուցի Տիրկէր Պօղոս
Մահտեսի Յօհաննէս Պատմաճի
Ռոկէգործ Նազար
Ռոկէգործ Յօհաննէս Մօմճոնց
Ջիլինկիր Ազարիկ
Դէրձակ Մաթոս
Պաթրճի Մահտեսի Մարգիս
Էթտար Յաբրահամի Յարութիւն
Ղաթրճի Մահտեսի Մահակ
Ղաթրճի Մահտեսի Գրիգոր
Պէռպէռ Մկրտիչ
Ժամկոչ Մանուկ
Դարբին Կարապետ Կէնճօ
Եղբայրն՝ Յարութիւն
Ժամկոչ Կիրակոս
Եղբայրն՝ Յակոբ
Փապուճի Կարապետ
Մըլլիկենց Խաչար
Ջիլինկիր Յօհաննէս
Պատլիկենց Պաղիկ
Ղարէկեօղենց Յակոբ
Խարմանտար Մահտեսի Նիկողա-
յոս
Ղալայճի Ղազար
Չաթրճի Յունան
Տաշճի Պալախ
Տաշճի Գաբրիէլ
Միս կրօղ Վահան
Էսկիճի մահտեսի Յօհաննէս
Ղասապ Աղապատ
Օնպաշի Զօրայի կին
Ռոկէգործ Յօհան
Նալպանտենց Պալիկ
Նաթուր Գէորք
Տիւրկէր Պաղտիկ
Տիւրկէր Մինաս
Ղալայճի Յարութիւն
Տիւրկէր Մահտեսի Յակոբ

Ճիզմէճի Նիկողայոս
Քէշէճի Մահտեսի Գրիգոր
Աշճի Մտէփան
Աղքատ Միքայէլ

Տէր Կարապետ փոքր

Սէրայտարենց Պետրոս
Դէրձակ Մըկըր
Դէրձակ Յարութիւն
Դէրձակ Սերօր
Եղբօր որդին՝ Կարապետ
Դէրձակ Գարրիէլ
Էթտար Մկրտիչ
Տիրացու Դաւիթ Էլէկառոնց
Պեօյաճի Աշարոն
Մահտեսի Յարութիւն Պեօյաճի
Դէրձակ Խաչար
Տիրկէր Սարգիս
Թիթիւնճի Պօղոս
Զիլինկիր Պետրոս
Դարրին Գրիգորի կին
Դավուցի Յովսէփ
Պօշնախենց Աղապապ
Դէրձակ Յակոբ
Տիրկէր Պապօյ

Տէր Յարութիւն փոքր

Մահտեսի Յակոբ Ղասապաշշի
Մահտեսի Յօհաննէս Ղիհանոսնց
Եղբայրն՝ Սարգիս
Եղբօր որդի՝ Փայէլ
Մահտեսի Սիմոն Տեօքմէճի
Մաքոքճոնց Մանուկ
Հալաճ Մակար
Եղբօր որդի՝ Յակոբ

Սափրիշ Մէսիկ
Փանափուճի Կարապետ
Դերձակ մահտեսի Մատոս
Ուկէգործ Կարապետ
Եղբայրն՝ Մովսէս
Ճիզմէճի Յակոբ
Ճիզմէճի Մըկըր
Ճիզմէճի Պապօյ
Ճիզմէճի Վարդան
Մահտեսի Կարապետ Տիւրկէր
Տիրկէր Էղիկ
Տիրկէր Կարապետ Մարլու
Տիրկէր Սահակ
Տիրկէր Ստեփան
Տիրկէր Ղազար
Եղբայրն՝ Գէորք
Գարրին Ակօճան
Գարրին Գարրիէլ
Գարրին Մաղաք
Գարրին Աստուածատուր
Գարրին Յովակ
Գարրին Կարապետ
Գարրին Առաքել
Գարրին Նիկողայոս
Գարրին Յովսէփ
Եղբայրն՝ Նիկողայոս
Գալաճի Էքիզենց Միքայէլ
Եղբայրն՝ Յարութիւն
Տաշճի Գէորք
Տաշճի Մանուկ
Բուաբերդցի Յակոբ
Բուաբերդցի Գրիգոր
Տաւշանլուցի Գրիգոր
Պէղազ Յակոբ
Դէրձակ Յարէլ
Պասմաճի Խաչատուր
Պէննէ Խաչատուր
Թէլլաբ Առաքել

Թէլլաք Յօհաննէս
 Նաթուր Վարդան
 Էսկիճի Յօհաննէս
 Եղբայրն՝ Կարապետ
 Ըողատ Մարտիրոս
 Պինկոլցի Երկայն Յարութիւն
 Երէս կինն
 Քէլօի թռո Յարութիւն
 Եղբայրն՝ Պետրոս
 Պատլիկենց Մարիամ
 Տէյիրմէնճի Մէռկէռ
 Մօմճի Մառմանի Հարու
 Նաթուր Մարնոս
 Աէզէր օղէ Աղթէկ
 Աննա կինն
 Տալիկ կինն
 Օդիկ կինն
 Տէյիրմէնճի Յակոբ
 Տէր Պօղոս
 Տէր Մարտիրոս
 Մահտեսի Գարբիէլ Պեօյաճիր
 Քիլիթճոնց Պետրոս
 Եղբօր որդի՝ Մահտեսի Յարութիւն
 Ամիս Եղբօր որդի՝ Յովսէփ
 Գարբին Աղապատ
 Օնպաշի Գարբիէլ
 Պօնապէտենց Ակօյ
 Ղաթլրճի Մահտեսի Քէնան
 Էսկիճի Յակոբ
 Չիլինկիր Գէորգ
 Բրդոտենց Յարութիւն
 Որդին՝ Կարապետ
 Էշէկճի Բարունակ
 Չէրէմ Յակոբի Աղապատ
 Դերձակ Մահտեսի Սկրտիչ
 Եղբայրն՝ մահտեսի Յօհաննէս
 Էշիմէջէլցի Յարութիւն
 Տիրացու Ալիքսան
 Եղբայրն՝ Իսրայէլ
 Տաշճի Ազապատ
 Տիրկէր Սահակ
 Մէմէրճի Մահտեսի Յօհաննէս
 Ղասապ Մահտեսի Ղազար
 Ղասապ Քէլքճի Սահակ
 ոըդին՝ Յօհաննէս
 Սըլիկենց Տաշճի Բարսեղ
 Եղբայրն՝ Նիկողայոս
 Եղբայրն՝ Ստէփան
 Եղբայրն՝ Գաբրիէլ
 Մոհիկ Դերձակ Յակոբ
 Էշէկճի Կարապետ
 Վանքին Գասպար
 Տէր Սիմոնի Տէրպատ
 Տէր Մովսէսի Յակոբ
 Եղբայրն՝ Յօհաննէս
 Գարբին Գարբիէլի կինն
 Խէնտէնենց Յօհան
 Եղբայրն՝ Մովսէս
 Թիւֆէնճի Մահտեսի Յակոբ
 Լանշաճի Գրիգոր
 Բղուկինց Յօհաննէս
 Օնպաշի Սահակ
 Եղբօր որդի՝ Յակոբ
 Ղալայճի Սիմոն
 Որդին՝ Կարապետ
 Բողատ Յենովը
 Մահտեսի Մարիամ կին
 Տիրացու Յովէսի Կարապետ
 Տաղէս Յօհան

Դաւուխճռնց Յօհաննէս
Զառացի Գէորք

Տէր Մեսրոպ

Ղաթբճի Համբարձում
Մհծմօրուքինց Զաքար
Եղբայրն՝ Կարապետ
Մահտեսի Յարութիւն Տարախճի
Էմմին Յօհաննէս
Մումճի Յարութիւն
Ճիզմէճի Գարբիէլ Ճօպուկինց
Ճիզմէճի Սարգիս
Եղբայրն՝ Կարապետ
Տիւրկէր Յարութիւն Պէտիկեան
Մաստիկինց Միքայէլ
Սափրիչ Զօրայի Գէորք
Էմմուն Որդին՝ Բարէլ
Չըլըրխճի Թօփալ Մկրտիչ
Շէքէրճնց Սիմոն
Գարբին Մահտեսի Փայէլ
Եղբօր Որդին՝ Կարապետ
Ջիլինկիր Մահտեսի Ղազար
Պարսամենց Մահտեսի Սանդրոս
Գարբին Միքայէլ Թուլամենց
Նալլուան Գարբիէլ
Եղբայրն՝ Չըլըրխճի Յարութիւն
Թիւթիւնճի Վարդան
Թէլլաք Աստուածատուր
Եղբայրն՝ Թէլլաք Յօհաննէս
Նորարկենց Կարապետ
Գարբին Անանի
Սափրիչ Կարապետ
Եղբայրն՝ Գարբին Փանոս
միւս Եղբայրն՝ Սարգիս
Տիւրիկցոց Խաչարի Յօհաննէս
Եղբայրն՝ Մըկըր
Խշխանցի Գարբին Մէսիկ

Տաշճի Մարկոս
Եղբօր կին՝ Շուշան
Չըլըրխճի Մանուկեան Գրիգոր
Եէմէնիճի Յովակիմ
Զամաշորճի Մահտեսի Գրիգոր
Թօխմըսինց Մահտեսի Յօհաննէս
Չէրքէկ Թէլլաք Յօհանն
Մէրայտար Թօրոս
Ղալայճի էսէ
Թումայինց Նիկողայոսի կին
Պասմաճի Մահտեսի Յօհաննէսի
Յովակիմ
Գարբին Արութ
Ղարէկեօղ էլէկճի Յարութիւն
Եղբայրն՝ Խարմանտար Պապիկ
Խշխանցի Տիւրկէր Աղապապ
Տուլլամենց Սութիաս
Եղբայրն՝ Տիւրկէր Գրիգոր
Չատրճոնց մահտեսի Մըկըրի
թոռ՝ Պալիկ
Աղքատ Մինասի Մարտիրոս
Թէլլաք Տօնպաշի կին
Աշճի Փիլիպոս
Տէստէ կին
Ակընցոց Սառայն
Մաստիկենց Յօհաննէսի կին
Կէլոնց Թէլլաք Խաչարն
Զառլաղցի Աստուածատուր
Եղբայրն
միւս Եղբայրն՝ Յակոբ
Զարպաղցոց Զօպան Յարութիւն
Բառբերցի Սիմոն
Խօրօխօնցի Տօնիկ
Աղտեցի Մէկըրն
Պինկօլցի Ղուկաս
Եղբայրն
Պինկօլցի Բաղդանոս

Զառացի թէլլաք Յօհաննէս
Բալուցի Մովսէսի կին
Իսանլուցի Առաքել
Նաթուր Մանուկ
Խարմանտար Մարտիրոս
Եղբայրն՝ Արութ
Խոխաճի Սահակ
Պինկոլցի Ղուկաս
Մանճըլեցի Մշակ Գրիգոր
Մանճըլեցի Խաչիկ
Մանճըլեցի Թէլլաքի
Թօտօրկցի Ղէւենճին
Փիսայն՝ Գէվիկ
Մանճըլեցի Նիկողայոս
Էրզրումցի կինն

Տէր Գէորգ

Մահտեսի Գաբրիէլ Մէթենց
Սափրիշ Յօհան
Չախառենց Կարապետ
Եղբօր որդին՝ Համբարձում
Մահտեսի Յակոբ Տիկտապան
Որդին՝ Յօհաննէս
Լաֆազանենց Խաչար
Կողօշենց Պօղոս
Տօղուամաճի Բարսեղ
Ուզուն Պօղոսենց Ռսկէգործ
Մահտեսի Յօհաննէս
Էմին Նիկողայոս
Քէպապճոնց Գէորգ
Սափրիշ Պետրոս
Սանթուրճի Մուսէս
Դերձակ Մահտեսի Մէրօր
Էսկիճի Մէսիկ
Եղբայրն՝ Բարդող
Ժամկոշենց Մաղաք
Էմմին Միքայէլ
Զառացի Դարբին Գրիգոր
Քիւրճի Աղապատ

Եղբօր որդին՝ Յարութիւն
Փապուճի Աղապատ
Տիւրկէր Գէորգ
Տիւրկէր Կարապետ
Եղբայրն Գալուստ
Իշխանցի Տիւրկէր էղիկ
Թօսուն Գէորգ
Տէլիրմէնճի Աղար
Դերձակ Յակոբ
Եղբայրն՝ Դաւիթ
միւս Եղբայրն՝ Մէլքոն
Քօրէնճի Կարապետ
Մահտեսի Արրահամ Աթմաճայ
Չինկիր Թօրոս
Եղբայրն՝ Ստեփան
միւս Եղբայրն՝ Խաչար
Սէմէրճի Պօղոս
Կէնճ Արդինենց Պօղոս
Էմմին Արրահամ
Դաւուցի Առաքելի Օհաննէս
Էմմին Տիւրկէր Մառման
Դերձակ Մէրկործիշ
Դարբին Յովսէփ
Եղբայրն
Ղատիխճի Մահտեսի Կարապետ
Սափրիշ Մէլքոն
Դարբին Պապօյ
Ճիզմէճի Երկայն Մըկըր
Եղբօր որդին՝ Գասպար
Շօղուսենց Դերձակ Պօղոս
Եղբօր որդին՝ Ստէփան
Գմբէթենց Միքայէլ
Պինկոլցի Տիւրկէր Աթանաս
Էմմին Տագէս
Դարբին Մանուկ
որդին՝ Կարապետ
Ժամկոշի Նաթուր Յօհան
Պասմաճի Միքայէլ
Տաշճի Գասպար

Դարբին	Դակար
Հողատ Մօքսս	Փակումի Մէսիկ
Պասմաճի Սիմոն	Եղբօր որդի՝ Գրիգոր
Կղքօր կինն	Օնսաշի Գալուստ
Փակումի Խաչիկ	Որդին՝ Յօհան
Ղըլըթճի Յարութիւն	Ղասապ Մօսկօֆ
Թէլաք Սարգիս	Արդին՝ Միքայէլ
Աղքատ Մըսըր	Պեօյաճի Գրիգոր
Պատուճի Սիմոնի Խօրիկ	Եղբայրն՝ Յակոբ
Ղարակիլլեի կին	Մահաեսի Մանուկ Պօյաճի
Խարմանտար Քէլէշ	Մըկըր Պօյաճի
Փակումի Մանուկ	Յովակ Պօյաճի
Քէջօյի կին	Մանուկ Պօյաճի Ալօճեան
Դէրձակ Նիկողայոս	Եղբայրն՝ մահաեսի Յօհան
Հողատ Նիկողայոս	միւս Եղբայրն՝ Աղապատ
Հողատ Յօհան	Սէրայտարենց Միքայէլ
Խօրօխոնցի Ղումբիկ	Եղբայրն՝ Մահաեսի Կարապետ
Խանծառցի Յարութիւն	Ճիզմէճի Առաքել
Քօր էքս	Զիլինկիր Գրիգոր
Քօր Գէորք	Տաշճի Յօհաննէս
Պառօզի Մանուկ	Մումճի Յակոբ
Դարբին Բաթէոս	Եղբայրն՝ Մանուկ
Տէր Յօհաննէս Հողարցի	
Մահաեսի Սողոմօն Պօյաճի	Տիւրկէր Համբար
Մահաեսի Ստէփիան Պալպալենց	Պէֆէռճոնց Յօհան
Կղքօր կինն	Էմմին Միքայէլ
Մահաեսի Դանէլ Տէլուղազարենց	Դէրձակ Ստէփիան
էմմուն որդին՝ Սարգիս	Ղալայճի Մահաեսի Յովհաննէս
Մահաեսի Մըկըր Ոսկէգործ	փեսայն՝ Մանուկ
Մահաեսի Մկրտիչ Տէր Մանուկի Եղբայրն՝ Բօրոս	Ոսկէգործ Գրիգոր
Դարբին Տօնիկ	Էթտար Գրիգոր
Ղասարճի Նիկողայոս	Բէլաք Մկրտիչ
Էթտար Մըկըր	Սէմէրճի Յովակ
Եղբայրն՝ Առաքել	Էթտար Պօղոս
Սէթիկ	Կերձակ Յօհաննէ Ճան
Տաշճի Տիւրացու Յակոբ	

Գերձակ Գրիգոր
 Դարբին Պօղոս
 Բէլլաք Կարապետ
 Բողատ Կարապետ
 Եղբայրն՝ Մըկըր
 Ղասապ Օվէս
 Ղասապ Սերօթ
 Տաշճի Գրիգոր
 Պինկուցի Ալիքսան
 Թզուկ Յօհաննէս
 Խանձառցի Պօղոս
 Զուհալակ Յարութիւն
 Ղեյսէրցի Ղուկաս
 Եէնիճէրցի Յովսէփ
 Տիւրկէր Աստուածատուր
 Իստանօսցի Աքզար
 Կառվացի Վարդեր
 Պինկուցի Տօնիկ
 Բստամպօլցի Մուրատ
 Կուռունցի Մանուկ
 Ղալտեցի Գրիգոր
 Եղբայրն՝ Սարգիս
 Հօմօս կին
 Մէլէք կին
 Նոյեմ կին
 Աշճի Խաչիկ
 ՅԱՄԻ 1827 ԵՎ. ՀԱՅՈՅ ՌՄՀԶ
 ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ՍՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ
 ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
 ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՔ ՍՈԲՍ. ԵՆ
 Տէր Սարգիս արուակալ
 Մահանսի Յօհաննէս Սախալ-
 տէլիսի
 Բժիշկ Միւրտիչ Մէսիայեան
 Էմին Տիւրացու Միւրայէլ

էմմուն որդին՝ Բաղար
 Ճինտոնց Պապիկ
 Դերձակ Յօհանիկ
 Սրագործ Մահանսի Գրիգոր
 որդին՝ Բօրոս
 Մահաթճի Մարտիրոս
 Տօտախնց Մարտիրոս
 Թիթինճի Համբարձուր
 Տիւլիւկինց Պետրոս
 Ճուլայինց Մըկըր
 Եղբայրն՝ Յօհաննէս
 Պէղիրճի Աստուածատուր
 Պապուճի Ենօք
 որդին՝ Պետրոս
 Պուշախնճի Յակոբ
 Զախառինց Տիւրկէր Ստէփիան
 Եղբայրն՝ Սարգիս
 Յէսէնց Մատէփան
 Յէսէնց Մէսիիկ
 Յէսէնց Յօհան
 Կովտունցի Խաչարի որդի Սարգիս
 միւս որդին՝ Յարութիւն
 որդէգիրն՝ Գէորք
 Պոստանճի Աստուածատուր
 Թիթինճի Քէնան
 Ջարենց Յակոբ
 Համալ Յօհան
 Թիլիթճի Մկրտիչ
 Քիւհանճի Մելքոն
 որդին Աղապապ
 Աշուխապաշ Մանուկ
 որդին՝ Սարգիս
 Սրագործ Յակոբի որդի Կարա-
 պետ
 Եղբայրն՝ Յարութիւն
 Օնպաշի Փայէլէնց Աղապապ
 Ջուռնաճի Մկրտիչ

Մարդուանցի	Մկրտչի որդի	Մափրիշ Յօհաննէս
Սարգիս		Քօր Գաբրիելնց Փապուճի Գրի-
Ղարաղղենց Սափրիշ Մովսէս		գոր
Խէնտէկնի Սիմոնի որդի Յօհան	Sկղարձի Նազար Ղալայճի	
Խոչօյենց Յակոբ		Աճիմէհէլցի Վարդերս
Զաքինց Յովսէփի կին էրէս		Կղբայրն՝ Ստէփան
Համալ Յակոբի կին Մարիամ		Խուլ Սաղաթիէլ Տիրեկէր
Յէսէնենց Յօհաննէսի կին Սրբուկ		Տաշճի Աղասիկ
		Չիլինկիր Անտօն
Տէրունի ժողովուրդ		Խզարձի Ղազար
Պախալ Մահտեսի Յակոբ		Քացախինց Աբրահամ
Տէր Ստեփան		Ինձէճիկենց դերձակ Խաչիկ
Մահտեսի Կարապետ Պօյաճի		Թէլլար Միքայէլ
Մահտեսի Մէսիկի Ոսկէգործ		Մահտեսի Ներսեսի թռո Մեսիայ
Մահտեսի Սահակ Հէօտէմենց		Ղալայճի Կարապետ
Համալ Միքայէլի որդի Գաբրիէլ		Թօփալենց դերձակ Ալիքսան
Կղբայրն՝ Յօհաննէս		Մոուղենց Ղալայճի Մարգիս
Մոշիկենց Մէսիայ		Տաշճի Մըկըր
Կղբայրն՝ Յակոբ		Ուճուղենց Թիւթիւնճի Գաբրիէլ
Մոշիկենց Դերձակ Միքայէլ		Աճի մէհէլցի Գալթի կին Թաղու-
Մահտեսի Ստէփան Ոսկէգործ		ճի
Մնացականենց Տիրացու Մովսէս		Գօնտոյի կին
Մնացականենց Ոսկէրիշ Գրիգոր		Ինձէճիկենց Թագուշի
Դերձակ Մահտեսի Մըրր		Սերօրի կինն Հօմօս
Շիրինենց մահտեսի Սիմոն		Պօյաճի Տիրացու Միքայէլի կին
Հէօտէմենց Ոսկէրիշ Յօհան		Փանագուխճի Գալուկի կին
Գրագիր Կարապետ Շիրինենց		Տէր Գրիգոր
Ճինտոնց Տիրացու Մանուկ		
Ճինտոնց Քիւրքի Աբրահամ	Մահտեսի Կարապետ Վառեկենց	
Քիւրքի Գէորք Մարենց	Մահտեսի Մարտիրոս Սարգաւագ	
Ղէճի Գաբրիէլ Թօփալենց	Մահտեսի Համբարձում Ոսկէրիշ	
Ղէճի Յօհաննէս Թօփալենց	Մահտեսի Սարգիս Նալպանտենց	
Զալուխի որդի Մահտեսի Յակոբ	Մահտեսի Մկրտիշ Պապակենց	
Ղալայճի Պօղոս Զառացի	Դերձակ Գաբրիէլ Մնձուկենց	
Թէլլար Մկըր Գօնտոլենց	Մահտեսի Կիրակոս Օթուրախճի	
Կղբայրն՝ Գրիգոր	Յէսէնց Պօղոս	
Թէլլար Ստէփան	Մահտեսի Յարութիւն Սէմէրճի	

Պօյաձի Սահակ
 Մահտեսի Արբահամ Պիրեան-
 ճոնց
 Տիրացու Յարութիւն Պիրեան-
 ճոնց
 Իսրայէլ Պիրեանճոնց
 Մարգար Պիրեանճոնց
 Պախալ Յօհան Պիրեանճոնց
 Մահտեսի Ալիքսան Սախալ-
 տէլիսի
 Մահտեսի Աստուածատուր
 թույսուզ
 Մահտեսի Յակոբ Ղալայձի
 Յունկիւլենց Կարապետ
 Պապակինց Աղան
 Զիլինկիր Պալպալ
 Հալաճ Մանուկ
 Տաշճի Թաթոս
 Մահտեսի Յակոբ Ղևճի
 Մահտեսի Մելքոն Գեղեցօնենց
 Տաշճի Խաչար
 Աշճի Տէրպապ
 Եղբայրն՝ Կարապետ
 Ճիւս Եղբայրն՝ Յակոբ
 Պալայճի Մառման
 Փափուճճի Վարդէրես
 Մայրն՝ Փիւր
 Ջօքանչն
 Մոմճի Յօհաննէս
 Սամէլենց Պետրոս
 Սամէլենց Սարգիս
 Ղասպալ Նիկողոս Բօօփուլենց
 Մալմենց Յակոբ
 Էմմին Խաչար
 Խօրօղենց Կարապետ
 Եղբայրն՝ Յակոբ
 Ոսկերիչ Կարապետ Լիրոդենց
 Պօյաձի Սահակ
 Մահտեսի Յակոբ Աւէտիքենց
 Տիրէկը Յակոբ
 Տէր Պարսամենց Գարրիէլ
 Տէր Սահակինց Կարապետ
 Եղբայրն՝ Յօհան
 Տիրացու Մարտիրոս Մազմնենց
 Կէմէրէկցւոց Սարգիս
 Ոսկէրիչ Պապիկ
 Եղբօր որդին՝ Ռափայէլ
 Ստանացի Գասպար
 Ղալայճի Աստուածատուրի Կին
 Կատարինէ
 Շիլէճոնց Աննայ Կին
 Վառէկենց Պաւթի Կին Սօղիկ

Կարապետի կին	Էշպապոնց Խաղարի որդին
որդին՝ Ղազար	Սռչաճի Դէորք
Մազմնենց Գաբրիէլի կին	որդին՝ Մարտիրոս
Քէպապենց Կարապետի կին	միւս որդին՝ Յակոբ
էրան	Էրզրումցի Յօհաննէս
Պալմաճի Գրիգորի կին	Էրզրումցի Խաչիկ
Իսպիրի Հարսն	Ումէտէնց Սարգիս
Տէր Յօհաննէս	Իշխանցի Մարթայ
Մահանեսի Յարութիւն Իլապապեան Եէմէնիճի Գէորք	Ումէտէնց Գրիգորի կին
Էղբօր որդին՝ Գրիգոր	Փիւրքճի Պետրոս
Մահանեսի Փայէլ՝ Շուռ ոտք	Էղբօր Հարսն
Սխտորենց Արքահամ	Ֆապուճի Ստէփիան
Ղէճճի Յարութիւն	Տիւրկէր Գրիգոր
Ասլաննենց Խաչիկ	Տիւրկէր Կարապետ
Եէմէնիճի Աղապապ	Գարրին Սահակ
Սխտորենց Յարութիւն	Զէքէմ Յակոբ
Զաղայ Յօհաննէս	Ուրուցոնց Մելքոն
Սալօրենց Մովսէս	Էղբօր որդին՝ Մազաթիէլ
Էսկիճի Գրիգոր	Գերձակ Գրիգոր
Պօրօղուտցի Թօրոս	Էղբայրն՝ Յարութիւն
Էղբայրն՝ Խաչիկ	միւս Էղբայրն՝ Անտոն
Հայպաթենց Անդրէաս	Պէքմէզենց Եղսիկի փեսայ Բաբէլ
Հայպաթենց Մուրատ	Մանուկ
Զօլախ Յակոբենց Ստէփան	Նիկողոս
Մելքոնի որդին	Աշճի Գասպար
Զիլինկիր Մանուկ	Սալովենց Ստէփիան
Մահանեսի Պաղտասար Քիւրքճի	Փեսան Ղազար
Դարբին Աղապապ՝ տէրտերի	Աձմենց Բաբելի կին
փեսայ	Թիւթիւմճի Յօհան
Նալշաճի Պապօյ	Թիւթիւմճի Անանիայ
Տաշճի Յօվակիմ	Աղքատ Գաբրիէլի որդի Մանուկ
Էշպապոնց Միքայէլ	Պօրօղուտցի Յօհան
	Պօրօղուտցի Ստէփիան
	Զառացի Համբարձում

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ
ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԵՎ
ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ

ՑՈՒՑԱԿ ՍԵԲԱՍՏԻՈ Ա.ԹԱ.ԶՆՈՐԴՆԵՐԻ
ԸՍՏ ՀՈՎՀ. ՍԵԲԱՍՏԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»

<i>Սիսն</i>	<i>մահ՝ 1029 թ.</i>
<i>Եղիսե</i>	<i>1029—1064</i>
<i>Խաչատուր</i>	<i>1064—1095</i>
<i>Հովսեփի</i>	<i>1095—1117</i>
<i>Գավիթի</i>	<i>1117—1138¹</i>
<i>Գրիգոր</i>	<i>1138¹—1169</i>
<i>Սահակ կամ Պատկ</i>	<i>1169—1186</i>
<i>Անանիա</i>	<i>1187²—1207</i>

Տվյալներ շիր

<i>Նիկողայոս</i>	<i>1288—1305</i>
<i>Ստեփաննոս</i>	<i>1305—1338³</i>
<i>Շմավոն կամ Սիմեոն</i>	<i>1338³—1369</i>
<i>Ստեփաննոս</i>	<i>1369—1387</i>

Տվյալներ շիր

<i>Հովհաննես</i>	<i>1482—1513</i>
<i>Ղազար</i>	<i>1513—1536</i>
<i>Մինաս</i>	<i>1536—1560⁴</i>
<i>Հակոբ</i>	<i>1560—1578⁵</i>
<i>Մինաս Սեբաստիանի</i>	<i>1578—1589⁶</i>
<i>Պետրոս</i>	<i>1589—1600</i>

* Համաման ցուցակ է կազմել նաև Ա. Աղեքսանդրյանը («Պատմութիւն ականաւոր քաղաքին, Սեբաստիոյ», էջ 168—169), որտեղ կան մի քանի վրիսում-ներ, որոնք նշում ենք ստորև.

1. 1136, 2. 1186, 3. 1328, 4. 1550, 5. 1576, 6. 1582:

Մելքիսէթ Ա.	1600—1618 ⁷
Անդրեաս Ա.	1618—1637
Ներսէս Սեբաստացի	1637—1648
Անդրեաս Բ	1648—1654
Մելքիսէթ Բ Պոլսէցի	1654—1663
Իսահակ	1663—1666
Մելքիսէթ Գ	1666—1680
Անանիա Սեբաստացի	1680—1692
Սահակ Կեսարացի	1692—1700
Աստուածատուր Սեբաստացի ⁸	
Թմպուկ	1701—1722
Առաքել Ակնցի	1722—1747
Եղիազար Սեբաստացի	1747—1754
Կարապետ Ակնցի	1754—1774
Հակոբ Արմտանցի	1774—1799
Գրիգոր Գաղատացի	1799—1807
Կարապետ վրդ.	1807—1809 ⁸
Հովհաննես Սեբաստացի	1809—
Թագեռս (երեք ամիս)	1809
Հովհաննես Սեբաստացի	1809—

ՀԱՅԻ ՎԱՐԴԱՐԱ 2

ՑԱՆԿ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ ՆԱՀԱՏԱԿԱՆԵՐԻ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍԵԲԱՍՏԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»

1. Գոհարինե, Ռատիկոս	
Մամիկե և Տունկի	1136 թ. ? [1155]
2. Թեոդորոս	1139 թ. ? [1156]
3. Ստեփաննոս արքեպիսկոպոս	1387 թ.
4. Հայրապետ արեղայ	1533 թ.
5. Թագեռս երեց	1534 թ.
6. Շնորուկի երեց	1535 թ.
7. Կեռկճե երիտասարդ	1536 թ.
8. Մեծատուր մանուկ	1595 թ.
9. Դավիթ մանուկ	1677 թ.
10. Գասպար Կովան	1677 թ.

⁷ 1612:

⁸ Միայն՝ 1803

11. Աստվածատուր Մեթաստացի 1710 թ.
 12. Պոնտի որդի Հովսեփի 1749 թ.
 13. Մոհ տղա Հարություն 1769 թ.
 14. Արքահամ 1825 թ.

ՀԱՅԻ ԽՎԱՌ 3:

Սառը բերվում է Մատենադարանի № 10185 ձեռագրում պահպանված Հովհաննեսի մատուցուածուացու տապանագիրը, տողատակում տըրվում են «Գիլվանի» օրինակի տարբնթեցումները:

Տապանագիր Յօհաննու արքեպիսկոպոսի, որ հանգեաւ
ի տէր 1829-ի, նոյեմբեր 26¹

Արփի լուսափայլ պարժանք Մեթաստահան,
Ահա մթագնի սեաւ ամպով մահուան,
Հովոյն պատգամաց փող ազդողական,
Կոչել² յերկնային փողել հարսնարան:
Հովիւն արթուն հօտին բանական
Այժմ ի քուն մահու ննջէ յայս տապան,
Վեհս Յօհաննէս մտօք խոհական,
Ի մանուկ տիոյ տենչացօղ ուսման:
Տեառն Յակոբայ՝ երկրին³ Արմըտան,
Տիրել⁴ սուրբ ուխտիս տեսուշ ընտրական,
Նմա աշակերտ եղե զիտնական
Ապա և յաջորդ նորին տեսչութեան,
Տուեալ զանձն իւր անխոնջ տքնութեան,
Յօրինեաց բազում հոգելից մատեան
Նորոգեալ հիմնեաց⁵ զայս սուրբ մենաստան,
Գերազանց ցուցեալ վարուք սրբութեան
Կացեալ առաջնորդ քանիներեք ամ.
Փոխեցաւ առ տէր արդեամբ բարութեան⁶:

¹ «Գիլվան հայոց պատմության» շունի այս խորագիրը: 2 կոչի:

³ յերկրին:

⁴ սոք էր:

⁵ հիմնեց:

⁶ Վերչում՝ ՈՒՀԹ 1830:

Հովի. Սերաստացու «Պատմության» Մաշտոցյան Մատենագրանի տարբերակի (№ 10578) ընդօրինակողը ամիկ է 1830 թվականից հետո ընկած ժամանակաշրջանի դեպքերի համառոտ շարդրանքը, որը ընդհանուր է 1857 թվականով:

Ստորև բերվում է այդ հատվածը նույնությամբ.

* * *

Կեցեալ յաթոռ տեսչութեան նահանգիս Սերաստիոյ տեառն Յովհաննէս արքեպիսկոպոսի զամս իբրև քաններեք և հասեալ ժամանեալ յաւուրս ծերութեան՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ մեծաւ պատուվի ի գաւթի անդ ս. մենաստանիս, հուզ շիրմին Յակոբայ արքեպիսկոպոսի Արմտանցոյ, յամի տեառն (1830—ՌՄՂԹ):

Գլուխ Փէ

Յաղագս առաջնորդութեան տ. Կարապէտ Բ. սրբազն եպիսկոպոսի Սերաստացոյ և վասն անցիցն, որ յաւուրս նորա

Քրտնաշատ և հաւատարիմ պաշտօնեալն ս. Նշանի մենաստանիս և անձնուէր Հովին Սերաստիան գաւառիս տէր Կարապէտ վարդապետս այս, որպէս յիշատակեցար ի վեր անդր, վարեալ և զարգացեալ յորս [=յաւուրս] գերամեծար տ. տ. Յակոբայ սրբազն արքեպիսկոպոսի և սրբազն օժմամբ ի նմանէ յամի տեառն (1798—ՌՄՂԹ), ընդ շնորհափայլ տեառն Յովհաննու ընկերակցին իւրոյ ի վարդապետական նախրնծայ կեանս իւր, հանդիսանայ մեղուազան գործակից և լծակից Յովհաննու օծակցին իւրոյ. և տունս ս. Նշանեան իրաւամբ պարծի ընդ հոգէզգօն սնուցեալսն ի ծոց իւր:

Կարապէտ վարդապետ ի յաւուրս առաջնորդութեան տեառն Յովհաննու, անձնուէր և խոհական գործակից գտեալ նմա, տիւ և գիշեր անդադար տքնի ի շինութիւն և ի պայծառութիւն ս. վանուցս և պատուի ի տ. Յովհաննու արքեպիսկոպոսէն աթոռակցութեան, գաւազանակրութեան մեծարանօք, որոց արդարն արժանաւոր էր իրաւամբ:

Եւ յետ վաղճանման տեառն Յովհաննու արքեպիսկոպոսի,

միաձայնութեամբ վասական միաբանից և հարց և համօրէն ժողովրդի աղերսանօք հաստատի առաջնորդ՝ պատրիարքական հը-րամանաւ և արքունական Հրովարտակաւ, և ժամանէ կոնդակ օրհնածիր ի տ. Կարապետ և պատրիարքէն Կ. Պոլսոյ յամի տեառն (1830—ՌՄՀԹ), և Կարապետ վարդապետ՝ վայելեաց զար-ժանահատոց տրիտուրն երախտագիտական զգացմանց աստուա-ծասէր ժողովրդի առաջնորդէն գործէ ևս քան զես արդինաւորել զստանձեալս իւր զպաշտօն առաջնորդական և հանապազօրդ ի նմին:

Ի սկիզբն պաշտաման նպաստիք բարեպաշտ Գասապաշ-շեան մահատեսի Յակոր աղայի նորոգէ զգաւիթ և Աստուածածնի տաճարին և մենաստանիս, բանալով զերկուց կողմանց զգրան-դեմքն՝ խորանածե սինաբարձ հնացեալ, խարխուլ շէնսն ի զաւ-թին և Հարդեալ վայելչապէս: Փոխադրէ նաև զնշխարս Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի ի մէջ նոյն և Աստուածածնայ տաճարին: Յետ այսորիկ աղերս մատուցեալ առ հիւպատոսն ուսւական՝ յա-չողի քար ու կիր որմով շրջապատել զսուրբ լիճն Քառասնից-մանկանց և այնու պաշտպանել ի զարշ ապականութեանց անօ-րինացն և (զսուրբ Քարն իշման) փոխադրէ ի վանս և Նշանի: Եւ զմերձակայ զետինս և վանուցն մասամբ իսիր կրկին կցորդ-եալ պարտիզին, բաւական ընդարձակութեամբ ընդայնէ բարե-պաշտական ձեռնտուութեամբ եօղդացի Փափազեան Յովհաննու իշխանին: Հաստատուն և մարզաշափ բարձրութեամբ բարաշէն պարսպաւ պատսպարեաց զպարտէզն և ի ննջելն նորին Հոգեսէր իշխանին Յովհաննու, Հանգուցանէ զմարմին նորայ առաջի ար-տաքին դրանն և Աստուածածնի մատրանն՝ ի բաջալերութիւն բարեացն և ի վարձատրութիւն առատասէր բարեպաշտից:

Ի սմին ժամանակի ի հիմանց կանգնէ նաև տ. Կարապետ վարդապետ զսուրբ վանս Հրեշտակապետի՝ բովանդակ արքեամբ բարեյիշատակ Յարութիւն վարդապետի՝ միաբան նոյն վանուց:

Եւ մինչես Կարապետ վարդապետ, նորընտիր առաջնորդն Սե-րաստիոյ, խոկայ և անձանձիր տքնի ի բարեզպարդութիւն և վա-նուցս և ի շահ Հայրենեացն, այլ զի ամենաշարն սատանայ մախաց Հանապազ ընդ բարիս, վասն այսորիկ արկեալ զմահացու թոյն իւր ի սիրտս չարակամաց ոմանց չարախօսել և զրպարտել տալ զմար-քակենցաղ վարուք փայլեալն զտէր Կարապետ վարդապետն և տա-րապարտ առնին զրումունք և յուզմունք ոչ սակաւը, մինչ Հասա-նել աղմէանն պատրիարքարան Կ. Պոլսոյ, որոյ վասն տ. Կարա-

ագեստ վարդապետ ընկալեալ զգիր Հրաւիրանաց ի տ. Ստեփաննոռ Աղաւնի պատրիարքէ: Յամի տեառն 1831—ՌՄՁ մեկնի ի Սեբաստիոյ և փութայ ի Կ. Պոլիս, ի քննութիւն առանձնյալոցն զինքենէ: Իսկ ի տեղի իր պատրիարքական Հրամանաւ զայ փոխանորդ աստի ի Սեբաստիա Բարդուղիմէոս վարդապետ ոմն և, անկարող լինելով կառավարել զգաւառն, հազիւ մնացեալ ամիսս ինչ մեկնի փութանակի:

Իսկ ա. Կարապետ վարդապետ պահանջէ խիստ քննութիւն ի սրբազն պատրիարքէն, սակա որոյ կողեն զրպարտիւն հանդէա նմին և, ատեանն կազմեալ, սկսանին քննել զասացեալսն: Եւ յետ մանրամասն քննութեանց՝ բացալայտ լինի անհիմն թշնամանք և ստայօդ բարուրանք, որով բարձրագուխ պանծայ անմեղութեամբ առ. Կարապետ վարդապետ և արդարացեալ զշնօրհոքն աստուծոյ և պարզերես համոդիսացեալ՝ հայրական վեհանձնութեամբ ներումն շնորհէ մոլորեալ ամբաստանելոցն և մեծարեալ յաւագաց և յիշ-խանաւորացն Կ. Պոլսոյ, վերազառնայ յաթոռն իր ի քնազաւառն Սեբաստիա, յորում ժողովուրդն համօրէն ակնդէտ սպասէին բերկ-րապատար գալստեան ս. Հօրն իրեանց և խնդալից սրտիւ և խաղաղական ոգուվ անցեալ ի զըսիս պաշտամանն իրոյ, կրկնակի փառօք և անսպառ ողորմութեամբ աստուծոյ հովուէ և միսիթարէ զհօտն իր սիրեցեալ: Եւ քանզի բրտնաշատ վաստակաւոր էր հայրենեացն և արժանի մեծամեծ վարձատրութեանց, ուստի և սիրայօժար խորհրդով միաբանից ս. Հարց և սրտեռանդ տենչանօք հոգեսէր ժողովրդեան տ. Կարապետ վարդապետ առարի ի գերազա՞ մայր աթոռն ս. Էջմիածնի առ ի ստանալ զկարգ և զօժումն եպիսկոպոսութեան նահանդիս: Եւ կամօրն աստուծոյ վայելեալ զեպիսկոպոսական երկնապարզե պսակն երջանկայիշատակ տ. Յովհաննէս սրբազնագոյն կաթողիկոսէ Կարբցոյ՝ յամի տեառն 1835—ՌՄՁ, վերազառնայ ի ծոց աստուածապահ քաղաքիս ի հովանաւորութիւն հրաշապանծ ս. մենաստանիս, և զնոգեոր զմայլմունս միաբնակցաց ս. ուխտիս և յամշափ հրճուանս համօրէն ժողովրդեան, որը լցեալ արտասուօթ և սրտաբուղի յուզմամբ՝ ողջագուրեն զիառաւորեալ ս. Հայքն իրեանց, զպատուեալսն ի մեծագոյն իշխանութեանց: Եւ շնորհաբաշին օծութիւն տ. Կարապետ արքեպիսկոպոսի Սեբաստացոյ բազում բարիս և շահեկանութիւնս երեր յերկիրն Սեբաստիան բարձրատիթ զալստեամբն:

Ս. Նշանեան աթոռն մեծապէս պանծայր ի շրջակայ սահմանակից զաւառս հոգեոր և նիւթական ճոխութեամբ և նահանգս Սե-

բաստիոյ զամ քամ բարենաջողութեամբը ցանկալի և գովելի հանդիսանայր ամենեցուն, խնամօր ամենակալին և ազգանուէր շանիւր վերատեսչին իւրոյ տ. Կարապետ արքեպիսկոպոսի, որ վայելէ զրնդհանրական համակրութիւն և ճշմարիտ մեծարանս ամենայն դասու ժողովրդեան:

Կարապետ եպիսկոպոս, միաբան խորհրդով և գործակցութեամբ հշիանաց և երևելեաց բաղարիս, շանահնար լինի նաև ի հիմանէ հոյակապ և վայելապէս կառուցանել զմայր եկեղեցին բաղարիս և, յետ բազմազիմի աշխատութեան, յաջողի առնուր զըրամանազիր արքունական վասն շինութեան՝ ձեռամբ Ռէշիտ փաշայի կուսակալին նահանգիս և նպաստիւր աստուածասէր ժողովրդեան՝ ձեռն արկանել շինութեան և հանդիսաւրապէս կատարել զարարողութիւն հիմնարկութեան: Եւ հասեալ յատրու ձերութեան և անկեալ ի մահիճ՝ աւանդէ զհոգին յետ կարճատե հիւանդութեան յամի տեսուն 1842—ՌՄԴԱ, իբրև զամս երկուտասան վարելով զառաջնորդութիւն նահանգիս Սեբաստիոյ, և ամփոփի մարմինն ամենայն հանդիսաւրութեամբ ի գալթի ո. նշանի մենաստանին, ի շարս հոգելոյս հովուակից եղբարցն իւրոց:

Գ Լ Ո Ւ Ժ Ա Ժ Ը

Յաղագս անսշուրեան Կարապետ Գ եպիսկոպոսի
Գավաֆեան կվերեկցոյ և վասն անցիցն, որ յատրս նորա

Յետ վաղճանելոյ տ. Կարապետ արքեպիսկոպոսի Սեբաստացոյ առաջնորդական աթոռ նահանգիս մնայ թափուր, թէպէտ և միաբանական վարուք հսկին բարտքապէս ո. նշանի մենաստանս, վասն որոյ և խորհուրդը լինին ընտրել զարժանաւոր ոմն ի նոցանէ յառաջնորդութիւն Սեբաստիոյ: Այլ սակայն երկպառակութիւնը ծագին վասն ընտրութեան միոյն և միւսոյն և մնայ խնդիր ընտրութեան անորոշ և անկերպարան, յոյր սակս հարկադրի ժողովուրդն խնդրել ի Աստուածատուր պատրիարքէն Կ. Փօլոյ արժանաւոր ոմն իբր առաջնորդ ի հոգեւոր խնամս և ի մատակարարութիւն ժողովրդեան: Ուստի և պատրիարքական կոնդակաւ և արքունի հրովարտակաւ կարգի առաջնորդ վիճակիս Կարապետ վարդապետ Գավաֆեան, յէվերեկ զեղչէն Կեսարիոյ, միաբան առաքելական աթոռոյ ո. Ֆակորեանց, որ յերուսաղէմ, և որ ժամանեալ զայ յիւր պաշտօնատեղին ի Սեբաստիա և սկսանի վարել զա-

ուացնորդական պաշտօնն և զվերատեսչութիւնն ո. Նշանի մհնառաւանիս:

Եւ միաբանական ո. Հարք աւետարանական հեղաբարյութեամբ ոչ յիշելով բնաւ զանցեալ գժտութիւնս լրնարողական գործով վասն ինքեանց, եռանդմամբ պատուին շնորհընտիր առաջնորդն ու. Կարապետ վարդապետն, եւ ըստ ամենամի գործակից և օգնական գտանին նմա շուրջ բոլորեալ զնովաւ խնդալից սրտիք: Եւ բարեպաշտ ժողովուրդն ես, տսեալք և օրինակեալք ի Հոգևոր ո. Հարցն իրեանց, արժանաւոր և վայելու մեծարանոք ընդունին զվերատեսուչն իրեանց և ժողովին ընդ հայրական թեօր նորայամենայն գործով պիտանիս և հրամանաց նորա հլու և հնաղանդ կատարիչք, տրովք և յանհունս ուրախացեալ ո. Կարապետ վարդապետն և օր ըստ օրէ տեսեալ զեռանդ և զիսանդ բարեպաշտ ժողովրեանն Սերաստիոյ՝ գուն գործէր արդիւնաւորել զստանձնեալն իր զպաշտօն:

Որպէս պատմեցաք ի վեր անդր, չանիւր Կարապետ ո. Հոգելոյս առաջնորդի հիմն մայր ո. եկեղեցւոյ քաղաքիս արկեալ էր ի վերջին խաւարս իր, և վաղճանմամբ նորա թերի մնացեալ էր շինութիւնն մինչ ժժամանումն Կարապետ նորնոտիր վարդապետի, վասն որոյ ի ժողով գումարին աստուածասէր իշխանք և ժողովուրդք քաղաքիս և տրոց իրեանց, և ի կատար հանեն զգործ շինութեան ո. Աստուածածին մայր եկեղեցւոյ՝ համակ քարաշէն, հաստատուն և հոյակապ. և աւարտեալ օգնականութեամբ ամենակարողին աստուծոյ և քրտնալից աշխատութեամբ համօրէն ժողովրեան, մեծաւ շրով և բերկրապատար խնդութիւնն կատարել տան զօծումն տեսոն Կարապետ վարդապետի՝ յամի տեսոն 1851:

Ի շինութիւն ո. եկեղեցւոյ երեելի հանդիսանան Գասապաշեան մահտեսի Յակոր և էթտար Յովսէփի բարեպաշտ իշխանք՝ շնորհելով մեծաքաջ դրամս և որոց շիրիմք կան շքեղապէս եղեալ ի զաւթի:

Յետ այսորիկ Կարապետ վարդապետ ամենայն եռանդեամբ հոգատար լինի արդիւնաշատ երկրագործութեան ո. Նշանի մհնառաւանիս և բաղմապատկէ զսեփական նախիրս ոչխարաց, եղանց են, և պայծառացուցանէ զսուրք մհնաստանս միաբանական կառդագրութեամբ: Ապա ձեռն արկանէ բակտել ի հիմանէ զհաստացիմն պարիսպ պարտիղի ո. Նշանի վանուցս և ընդարձակեալ զպարտէզն՝ կանգնէ պարիսպ արդիւնէ աղիսաշէն, ոչ նուազ կարևոր նո-

բողոքինս առնելով նաև ի խարխեալ շէնսն ս. նշանի մենաստանիս, որք հարկաւորի էին:

Եւ քանզի բարեպաշտական ձրիւք օժտեալ էր ժողովուրդն, վասն որոյ բաղձային անընդհատ պահել զեպիսկոպոսութիւն առաջնորդական աթոռոյն Սեբաստիոյ, ոյր վասն ի վեր տանին զինդիր եպիսկոպոսացուցանելոյ զտէր Կարապետ վարդապետն՝ զառաջնորդ բաղարիս, և արարեալ իշխանաց, բահանակց և ժողովուրդեան զգիր բաղմաստորակնիր զարժանաւորութենէ նորին, առաքեն զնա ի մայր աթոռն Արարատեան և նա ժամանեալ ի ս. էջմիածին՝ առնու զօծութիւն եպիսկոպոսական ի տ. տ. Ներսէս ս. կաթողիկոսէ յԱշտարակեցոյ, յամի տեառն 1849, և վերագառնայ ի պաշտօնատեղին իւր ի Սեբաստիա, ընդ որ ուրախացեալ ժողովուրդն՝ ողջագուրէին խնդութեամբ զնորապսակ դէտ իւրեանց և նորին սրբազնութիւնն՝ բոլորեալ զիւրէ զհոգեշնորհ խումբ միաբանական ուխտի ս. նշանի և զիշխանաւորս՝ և խաղաղութեամբ վարի զարշտօնն և վայելէ զեպիսկոպոսութիւնն:

Յետ ամաց ինչ ազգայինք ոմանք շահախնդիր լինին հետախոյզ մտքով քննել և ճշտել զհաշուական գործողութիւնն երկար ամաց և զարդինս ս. նշանի վանուց, որք մնացեալ էին անյայտ ի ձեռն Կարապետ եպիսկոպոսի: Վասն որոյ լընդարձակ առաջնորդարանիս ս. մենաստանիս ի ժողով գումարին տ. Մեսրոպ և տ. Գէորգ աւագ բահանայք և իշխանք բաղարիս Գասապաշեան մահտեսի Յակոր, էթտար Յովսէփեան, Աշպահեան, բժիշկ Մկրտիչ Մեսիսիայեան և այլք, և թախանձեն զտէր Կարապետ եպիսկոպոս տալ զհաշիւ ս. վանուց և գոհացուցանել զբողոքարկուս: Եւ Կարապետ եպիսկոպոս յետ բազում ընդդմութեանց՝ յորդորանաց բարեկամաց իւրոց, խոհականաց իւրոց՝ զիշանի և յանձն առնու վերաշինել զսուրբ Կարապետի տաճարն, որ հնացեալ էր բոլորովին, բատ պատրաստեալ յատակագծին իւրում: Այսու խոստմամբ և ի ներկայութեամբ Հոգենոր և իշխանաւոր ժողովականաց ի ձեռին առեալ զատուածարնկալ ս. Կենաց փայտն՝ ուխտէ և վստահացուցանէ դժողովուրդն:

Յետ ժամանակաց միաբան ս. հարք ս. մենաստանիս և իշխանաւոր խորհուրդ առնեն սրբալոյս օժման և վարդապետական պատույ արժանացուցանել տալ զշնորհասում Բարսեղ դպրին Թահմիդեան, որ յառաջազդյն պատուեալ էր ի տ. Կարապետ արքեպիսկոպոսէ դպրութեան աստիճանաւ և ընծայեալ ս. մենաստանիս, վասն որոյ համահաճ բաղձանօք ժողովրդեան՝ տ. Կարապետ

հպիսկոպոս Հրաւիրէ զնա ի պաշտօն Քրիստոսի և անհասմնելի կամօքն աստուծոյ վայելէ զօծումն սրբալոյս և զվարդապետական աստիճանը առ. Պետրոս անուամբ, յամի տեառն 1851:

Տէր Պետրոս վարդապետ ընդ Հովանեաւ Հոգեոր ծնողին իւրոյ փայլի օր քան դօր յազգանուէր գործս և պատուաթեր Հանդիսանայ Հայրենեացն և առ. Կարապետ հպիսկոպոսի և յառաջադիմէ ի վաստակաշատ դժնութիւնս, որոյ վասն Կարապետ հպիսկոպոս և միաբանական ուխտ ս. մենաստանիս արժան և վայելուց Համարին ծայրագոյն աստիճանի վարդապետութեան, որ ժառանգէ և զծայրագոյն պատիւ վարդապետական ի առ. Կարապետ ս. հպիսկոպոսէ:

Յետ այսորիկ (1857) իշխանք քաղաքիս, համահամ Հաւանութեամբ առ. Կարապետ հպիսկոպոսին, մատուցանեն խնդիր յազգային պատրիարքարանն, զի շնորհեսցի զառաջնորդական փոխանորդութիւն վիճակիս առ. Պետրոս ծայրագոյն վարդապետի, ընդ որս անյապաղ ժամանէ պատրիարքական կոնդակ օրհնաձիր ի Հաստատութիւն փոխ-առաջնորդական պաշտօն առ. Պետրոս ծ. վարդապետի, որոյ արժանացեալ զամ քան զգամ մեծագոյն և վայելուց պատուոյ մտադիր ջանայ յազգանուէր ծառայութիւնս:

Ի սմին ժամանակի առ. Կարապետ հպիսկոպոս ըստ կանխադոյն խօսումանն ձեռն արկանէ ի զործ Հիմնարկութեան ս. Կարապետի տաճարին մենաստանիս և, պատրաստեալ զծախսն, ոռհացուցանէ զաշխատաւորս և զգործաւորս և, բաւական յառաջացնեալ զգործ շինութեան, յաղագս տկարութեան ալլոցն՝ մեկնի ի Կ. Պոլիս՝ յանձն արարեալ զշինութիւնս Հոգեոր որդույն առ. Պետրոս ծ. վարդապետի, որ խոհական իմաստութեամբ և անվեհեր յառաջէ միշտ զգործն և, օժանդակութեամբ Հոգեսէր զգալնոց, ի կատար Հանէ զշինութիւն փառապանծ և հոյակապ ս. Կարապետի տաճարիս և ուրախ առնէ զժողովուրդն:

Եւ Կարապետ հպիսկոպոս գնացեալ ի Կ. Պոլիս և վարեալ անդ նաև զպաշտօն պատրիարքական փոխանորդութեան յաւուրա առ. Յակոբայ սրբազն պատրիարքի փոքր ինչ ժամանակ՝ վերադառնայ ի Սեբաստիա, և աւարտեալ գտանէ զսկսեալս իւր զգործ, ջանիւք Հաւատարիմ փոխանորդին իւրոյ առ. Պետրոս ծ. վարդապետի, և ժողովուրդն ընդունի սիրացօժար և ըստ առաջնոցն մեծարէ զանձնուէր առաջնորդն իւր զաէր Կարապետ արքեպիսկոպոս:

ԱԱ յետ ամաց ինչ խոռվի բովանդակ ժողովուրդն Սեբաստիոն յերեսաց Անդրանիկ Վարդանեան, Կիւրինցի ձանոյ Պէկեան և Քըրիստոսուր Ղազարեան անձանց, որք առաքեն յազգային պատրիարքարան թուղթ ծանր ամբաստանութեան զԿարապետ եպիսկոպոսէ, որ կոչի ի Կ. Պոլիս Հանդերձ բողոքարկու ազգայնովը՝ առ ի տալ զբացարութիւն զամբաստանութեանցն:

Եւ Կարապետ եպիսկոպոս գնացեալ ի Կ. Պոլիս՝ մնայ անդ ընդ երկար ժամանակս: Եւ փոխանակ նորա առաքի ի Սեբաստիոն երեմիա եպիսկոպոս՝ իրեւ տեղապահ: Կոչի և տ. Պետրոս ծ. վարդապետ ի Կ. Պոլիս վասն քննութեան խնդրոցն տ. Կարապետ եպիսկոպոսի: Եւ ի քննին առեալ զմատուցեալ ամբաստանութիւն՝ ազգային պատրիարքարանն Հրաժարեցուցանէ զտէր Կարապետ եպիսկոպոսն յառաջնորդական պաշտօնէ Սեբաստիոն և բարձայէ տ. Յակոբ եպիսկոպոսին Եւղոկիոյ գնալ ի Սեբաստիոն և ձեռն արկանել առաջնորդական նորոգ ընտրութեան:

Ընդ այս վեր ի վայր յուղի, բովանդակ ժողովուրդն Սեբաստիոն քաջածանօթ լինելով անպարտութեան տ. Կարապետ եպիսկոպոսի, ամբաստանութենէ վերագրելոյն զրպարտութիւն էին բովանդակ և արդիւնք անձնական կրից և շահանդիր ուրուց, որոք վասն վերստին խնդրեն զհաստատութիւն տ. Կարապետ եպիսկոպոսի ի յառաջնորդական պաշտօն քաղաքիւ:

Ի սմին ժամանակի տ. Կարապետ եպիսկոպոս անձայն, անշըշշուկ մեկնի ի Պոլսոյ և Հազիւ Հասանէ յԱմասիա, արգելուի թէն, սակայն դարձեալ զայ ժամանէ յԵղոկիա: Ընդ խոռվութիւնս այսուհի մեկնի անտի և Հասանէ ի Կ. Պոլիս: Խսկ տ. Պետրոս ծ. վարդապետ յայտ առնէ էր ի Կ. Պոլիս, ներկայանայ յազգային պատրիարքարան և ի ձեռն քննիլ յանձնաժողովոյ քննութեան հնաթարկի՝ սակս ամբաստանութեանցն զԿարապետ եպիսկոպոսէ, բայց նա զոշինչ զիտելն յայտ առնէ զասացելոցն և մնա անդ ժամանակս ինչ: Եւ Յակոբ եպիսկոպոս Եւղոկիոյ ըստ պատրիարքական Հրամանի եկեալ ի Սեբաստիոն գումարէ ի նիստ զգու (Շ) երեսփոխանական ժողովոյն վիճակիս և ի ներկայութեան երեսուն և երկու երեսփոխանաց կատարէ զառաջնորդական ընտրութիւնն. մի քուէ ստանայ երեմիա եպիսկոպոս և երեսուն և մէկ քուէ՝ տ. Պետրոս ծ. վ. Թահմիզեան և ըստ օրինի ընտրի առաջնորդ վիճակիս, և ընտրական արդիւնք տեղեկագրին յազգային պատրիարքարան:

Յետ այսորիկ տ. Կարապետ եպիսկոպոս, որ կայր յԵղոկիոյ, պէրագառնայ ի Սեբաստիա և, Հասեալ ի ս. Նշանի, վայելէ զիւրն Հանդիստ: Իսկ ազգային պատրիարքարան՝ ընկալեալ զտեղեկապիր տ. Յակոբայ ս. եպիսկոպոսի Եղոկիոյ և երեսփոխանական ժողովոյն Սեբաստիոյ, Հաստատէ և վավերացուցանէ զընտրութիւն ու. Պետրոս ծ. վարդապետի յառաջնորդ վիճակիս և տայ գօրհնաւձիր կոնդակն Հաստատութեան յամի տեառն 1872:

Եւ տ. Պետրոս ծ. վարդապետ մեկնեալ ի Կ. Պոլսոյ և ժամանեալ ի Սեբաստիա՝ ողջագուրէ զվերածնողն իւր զտէր Կարապետ հովիսկոպոսն և անցեալ ի գլուխ նուիրական պաշտաման՝ սկսանի վարել զնոյնն ի շահաւիտ ծառայութիւն ս. եկեղեցւոյս և ի խնդութիւն Համօրէն ժողովրդեանն և տ. Կարապետ եպիսկոպոսի): Այստեղ ձեռագրից քերքեր են ընկած. Բ. Զ.]:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԵՐ

1. (էջ 29) Այս թվականի փոխարքին «Պատմության» ձեռագրի տիտղոսաթիրութիւնը վրա կարդում ենք. «Ճամփառական 1811 կ ի թուին հայոց ՌՄԿ», որ հավասարաբ «Պատմության» շարադրանքը սկսելու թվականն է; Իսկ քանի որ Մհամուսպ քահանայի ընդօրինակության վրա պահպանված է 1830 թվականը և «Պատմությունն» էլ ընդգրկում է մինչև 1830 թ. զեպքերը (Հեղինակ Հովկականին), ապա կարելի է վստահաբար ասել, որ 1830-ը «Պատմության» ավարտման թվականն է:

2. (էջ 31) «Պատմության» հավելվածների մեջ է XIX դարի սկզբներին Սեբաստիայի ու Եղան վանքում պահվող մասունքների մանրամասն նկարագրությունը (ըստ Երուսաղեմի № 3246 ձեռագրի 27, իսկ ըստ № 3250 ձեռագրի 29 մասունքի): Այս տեղեկությունները հետաքրքիր են Հայ ժողովրդական հավատալիքների ու ավանդությունների ուսումնասիրման համար: Բաժինը վերնազրված է «Յաղագս աստուածների և շնորհածաւալ սուրբ Եղանացն և վասն աստուածաբնակ մասանցն ի նշանաց սրբոցն, որք զետեղեալ կան ի շքնաղատիք վանս սուրբ նշանի, որ ի Սեբաստիա, և թե ուստի՝ որպէս և զիա՞րդ բերեալ եղին այսրա:

3. (էջ 31) Հովկականին առաջարկությունների մի փոքրիկ ժողովածուն 1825 թվականին տպագրվել է Թիֆլիսում «Ներբողական նուագիրզութիւնք» վերնազրով: Նկատի ունենալով, որ այս ուսանավորները առանձնապես գեղարվեստական մեծ արժեք չեն ներկայացնում, նպատակահարմար չենք գտնել դրանք ներից հրատարակել այս հատորում:

Ժողովածուի մեջ հրապարակված են Հովկական առաջարկությունները.

Ա. Համառօտ ներբող ի սուրբ Էջմիածին.

Բ. Նորին ներբող առ Եփրեմ սրբազն կաթոլիկոսն, որ ի սուրբ աթոռն է Տմիածին.

Գ. Նորին ներբող առ Եփրեմ սրբազն Երուսաղէմ.

Դ. Նորին դրուատ ստորագրական և մաղթանք առ վանս սրբոյ Եղանի՝ որ ի Սեբաստիա քաղաքի.

Ե. Նորին ի սակա աւետեաց և լզութեան սուրբ կուսին Մարիամու Աստուածածնին.

Զ. Նորին՝ զանգաս զանձէն՝ առ փրկիչն Յիսուս և Հայցուած առ ի օդնել.

Է. Նորին՝ Յաղագս հոգեոր կուրութեան մեղաց և աղերս առ փրկիչն Յիսուս՝ օդնել՝ ներհեղով զշնորհս ի փրկութիւն:

Ք. Նորին ստվանը մեղադրանաց առ իդա և յօժարութիւնն յոգով.

Թ. Նորին՝ յազագս գիտի հայկական տառից և զովեստ նմին ի յորդոր առ շամբակ՝ առ ի ուսանիլ զայն.

Ժ. Նորին՝ բան խրատու՝ առ նորահաստատ դպրատան մանկունսն, որ ի քա- ուաբս Սերաստիա.

Ժ. Մակագիծ տոլի՝ առորբ Աստուածածնին, ուր Յիսուս ննջէր ի գիրկու գլուխին:

Ա. Բ. Գ. Ե. Զ. Ժ. բանաստեղծությունների ընդօրինակությունները կան Ե- րուսաղեմի Խ 3246 և Խ 3250 ձեռագրերում:

4. (էջ 32) Հովհ. Սերաստացին իր «Պատմության» սկզբի հատվածներում Սերաստիայի քաղաքական պատմության տեղեկությունները հաճախ էջերով բա- ռացի քաղում է Ե. Չամչյանի «Պատմութիւն հայոցից» և համարելով երեսն ալզրնազրուրների հնո՞ւ ագուամ է քաղաքի առաջնորդ եպիսկոպոսների պատ- մությանը: Վերջինն համար հիմք են հանդիսացի զավագանազրքերը, որոնց մասին պատմիչներում է զրբի ախտղոսաթերթում:

5. (էջ 32) «Դիման», էջ 383՝ Նկե—1016 թ.:

6. (էջ 33) «Դիման», էջ 383՝ Սիոն արքեպիսկոպոսի մահվան իվականը ԿՀԵ—1026 է նշված:

7. (էջ 32) Պ. Նաթանյանը («Տեղեկագրություն», էջ 47), վկայում է, որ Հովհ. Սերաստացու օրով 1827 թ. Պետրոս Գետաղարծի ամյունները փոխա- դրվել են վանքի ներսը, «Մարմարինյա շիրիմը խիստ փառավոր է և պատյա- կան, որուն վրա փայտաշին երեք զմբեթներով շորս սյունի վրա կանգնյալ կա- թողիկ մը ցետեղված է համակ ոսկեզօծ և շրեղ: Հոգեկույս հայրապետի նկա- րին պատկերը այն կաթողիկեի տակը ամփոփված է, և եւ տախտակի մը վրա պամբանականը զրված: Այսուհետև բերված է հնտեսյալ չափածո դամբանականը, որի հեղինակը հավանաբար ինքը Հովհ. Սերաստացին պետք է լինի:

ՆԵՐԲՈՂ ԳԱՄԲԱՆԱԿԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ ԳԵՏԱՂԱՐԾ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ

Պանծալի պսակ ազգիս Արամիան
Գետաղարծ Պետրոս վեհս Աստուածազան
Երկունս ճգնաց և վիշտս անձանց
Եռանկեամբ կրէ յանձին զերազանց
Տատաննեալ շրջիւր տեղի ի տեղեաց
Տայր արգել գետոց ջուրցն հուսանաց
Բնեալին շրիւր զաղգ մեր զարդարէր
Ազնիւ պերձ երգովք զբան մեծարէր
Ուղիւաճեմ հրաշիւր զինքն շողշողէր
Գրուազ ճոխ բանից տալ սմա ճանրէր
Սիսրալի զկեանս աստէն վճարէր
Աճապար յերկնից կայարան շուէր
Սահէր քառավոտակ առանց պետութեան
Բամիւր ս. մարմնով ի վայրս հանգստեան
Արդ փոխադրի յայս շքնաղ դամբան

Զեզ լինի միջնորդ առ Տէր անհնակիան:
Վախճանի յամի Տեսոն 1058:
Փոխարքն զա. Նշխարս նորին լամի 1827:

Պետրոս Գետաղարձի մահը ըստ Մատթեոս Ուռչավեցոս «Ժամանակագրութեան» վաղարշապատյան Հրատարակության (1898, էջ 127) 1056 թվականին է, իսկ ըստ երուսաղեմյան Հրատարակության (1869, էջ 152)³ 1058 թ., կ. Կոստանդնուպոլիս («Տէր Պետրոս Ա Գետաղարձ», Վաղարշապատ, 1897, էջ 41) Գետաղարձի մահը զնում է 1059 թ., Մ. Օքտանյանը («Ազգապատում», էջ 1251): Նույնպես 1058 թ., իսկ Վ. Հակոբյանի Հրատարակած «ԵԱՆԱՆՈՒՆ Ժամանակագրութեան» մեջ («Մանր ժամանակագր.», հ. 1, էջ 203)⁴ 1057 թվականին:

8. (էջ 40) Հիմք ձեռագրերի այս հատվածում բերված է Գրիգոր Մագիստրոսի երկու բանաստեղծությունը՝ «Ներբողեան ի սուրբ խաչին» և «Յաղագայի խաչնշան զաւաղանին», զոր ընծայեաց տեսան Պետրոսի Հայոց կաթողիկոսին»: Առողջ անմիջականորեն կապ չունենալով սույն պատմության հետ և ամբողջապես Հրապարակված լինելով Մագիստրոսի ժողովածուի մեջ («Տաղասութիւնք Գրիգոր Մագիստրոսի Պահաւառուց», Վենետիկ, 1868, էջ 80—88), դուրս ենք թողնում այս հատորից:

9. (էջ 41) Ուռչայիցու վաղարշապատյան Հրատարակության համար հիմք Հանդիսացած ձեռագրերում ամենորեք Սլար-խորասան, Սլար-Խորասան է հազարդիած: Մ. Չամչյանը (Հ. Գ, էջ 973) նույնպես սլար-խորասան է տալիս: Հովհաննեսացին հավանաբար իր ձեռքի տակ եղած Ուռչայիցու ձեռագրից բաղելով, խորասանը սենական հոլովով է տալիս, որով սլար կարելի է դիտել ոչ հատուկ անուն, որովհետեւ պարսկերեն սլար (sâlât) նշանակում է «հրամանատար, պետ, առաջնորդ, փախարքա»: Հետեւարար սլար Խորասանայ պետք է հասկանալ որպես Խորասանի (նահանգ Հյուսիս-արևելյան իրանում) Հրամանատար, առաջնորդ:

10. (էջ 41) Ուռչայիցու «Ժամանակագրութեան» մեջ (էջ 133—134) հուների «տեղաբացման» մասին տեղենկություններ չկան:

11. (էջ 41). Ուռչայիցու («Ժամանակագրութիւն», էջ 133) ունի՝ Սամովարեցականի կամ Կիմանինի:

12. (էջ 41) Ուռչայիցու որոշ ձեռագրերում՝ Խաւանի՛ («Ժամանակագրութիւն», էջ 133): Մմրատ Գունդստարլը («Պատմութիւն», 1856, էջ 57) հիշում է Խաւատանի՛: Ա. Ալոյացյանը («Պատմութիւն հայ Կեսարիո», էջ 423) ենթադրում է, որ Կեսարիայի Հարավ-արևմտստքում գտնվող ամրոց էր, իսկ Ա. Աղեքսանդրյանը («Պատմութիւն Սերաստիոյ», էջ 155) այն նույնացնում է Կյուրիինի հետ:

13. (էջ 42) Ուռչայիցու որոշ ձեռագրերում («Ժամանակագրութիւն», էջ 135) եկեղեցիների թիվը 600 է նշված, որ շափականցություն է:

14. (էջ 42) Ուռչայիցուն («Ժամանակագրութիւն», էջ 192) Խորեն անունը չի հիշատակում: Այս հատվածը Սերաստացին բաղել է Չամչյանից (Հ. Գ, էջ 990), որը իր հերթին օգտվել է բյուզանդական աղյուրներից: Խորոշ պարսկերեն (Խօսյի) նշանակում է «ապօտամբություն, ապստամբում». այստեղից էլ այդ ժականունը՝ ապստամբ-խորոշ:

15. (էջ 44) Հովհաննես. Սերաստացին Պանիշմանի մասին տեղեկությունները քա-

սլում է Զամշյանից (Հ. Գ., էջ 24), մինչդեռ Ուռհայկցին նրա մասին գրում է՝ «Յայսմ ամի մեռաւ Քանիշմանն (իմա՝ Քանիշմանը — Բ. Չ.), մեծ ամիրայն Հռոտուց աշխարհին, որ լեալ էր յազգին Հայոց, այս բարի և շինարարի և էր յոյժ ողորմած ի վերայ հաւատացելոցն Քրիստոսի...» («Ժամանակագրութիւն», էջ 297):

16. (էջ 45) Քոհարինյաց ամրով վկայաբանությունը ձեռագրերի մանրամասն համեմատությամբ տե՛ս Հ. Մանավյան և Հ. Աճառյան, Հայոց նոր վկաները, զիտ Հրատ., Վաղարշապատ, 1903, էջ 12—22:

վկայաբանության Սերաստացու տված ՇԶԵ—1136 թվականը կասկածելի է: Զամշյանը (Հ. Գ., էջ 49) այն շարադրել է 1136 թ. դեպքերից հետո, այն հատվածում, որտեղ խոսում է ուրացող Պանիշմանի ու նրա ժառանգների մասին, իսկ Ալիբասը ևս նրա շառավիղներից էր: Ըստ բոլոր ձեռագրերի (տե՛ս «Հայոց նոր վկաները», էջ 21) թվականը ՈՒ—1155 է:

17. (էջ 45) Թեսողորոսի նահատակության ճշգրիտ ժամանակը Հայումագուրբ-Ներում չի նշված. «Հայոց նոր վկաներում» (էջ 11) կազմողները ենթադրաբար 1156 կամ 1157 թ. Հունիսի 22 են դնում: Զամշյանը (Հ. Գ., էջ 178), որից և ամրողությամբ օգտվել է Հովհ. Սերաստացին, նույնահան չեն նշում Թեսողորոսի նահատակության թվականը: Այս վկայի մասին Զամշյանը խոսում է 1204 թվականի դեպքերը շարադրելուց հետո և ինչ-որ անձանոթ աղբյուրի հիման վրա, ասում է, որ նահատակությունը տեղի է ունեցել բարասուն-հիսուն տարի առաջ, Գրիգոր Տղայի կաթողիկոսության տարիներին: Ըստ առաջին տվյալի (1204-ից 40—50 տարի առաջ) Թեսողորոսը պետք է նահատակության լինի մոտավորապես 1155—1165 թվականների միջն. սա համընկնում է «Հայոց նոր վկաների» նշած թվականին՝ 1156—57-ին, իսկ երկրորդ տվյալը (Գրիգորի կաթողիկոսության տարիները) ավելի ուշ է՝ 1173—1193 թվականներ:

Հովհ. Սերաստացին թեսողորոսի նահատակության մի բանի թվական է առաջին. նախ՝ 1139, ապա՝ 1149 և ի վերջո Գրիգորի կաթողիկոսության տարիները՝ 1173—1193, իսկ Սերաստայում պահվող մասներների նկարագրության բաժնում (Երուսաղեմի ձևու. № 3246, էջ 143 (141), նաև՝ Պ.Օ.—1387):

Մ. Օրմանյանը («Աղջապատում», էջ 1396—1397) Գոհարինյաց և Թեսողորոսի նահատակության թվականների համար նկանում է «Հայոց նոր վկաների» տվյալները:

Պ. Նաթանյանը («Տեղակագրություն», էջ 49—50) Հրատարակել է Թեսողորոսի հետևյալ չափածո տապանագիրը, որը նրա աճյունների տեղափոխության առիթով 1827 թ. հավանաբար գրել է ինքը՝ Սերաստացին. այսուղ արդեն նահատակության թվականը 1150 է նշված:

ՆԵՐԲՈՂ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՄՐՅՈՅՆ ԹԷՌՈՒՐՈՒՍԻ ՎԿԱՆԻՆ

Թէսողորոս այս սուրբ Գոհարինեայ վկայի որդի էր տեսելեամբ չքնաղ անձամբ փառացի բաշ առաքինի Արքացոք ամօք աղօթիք պահօք խաչակցիք Փրկչին Դառնաշխատ ճամբ կայր ի մենաստան սրբոյ նշանին

Որոյ յըմբռնել ի սակա հաւատոյ պիղծ Ավալին:
Բաժիր արութեամբ ճշմարիա վկայ Աստուծոյ բանին
Որ մատնիր քանիցո դժնեայ կտտանաց կարի սաստկադին
Սրով յօշտափր ի մասուն յերբ սուրբ անձն նորին
Անապար չունէր սրբակրօն հոգին կայանս յերկնային
Բա՛ անդէն փարին ազգային նովաւ վկային
Առաջին եղեալ զամբանի ի յեկեղեցւոց ու Կարապետին
Ղամբարամանան շնորհը հրաշից միշտ արտափայլին
Արդ փոխադրի ի շքեղ շիրիմ ի տաճար կուսին
Յովհաննէս զիտէ Կարապետ պետէ գործակից նորին
Նահատակեալ յամի տեառն 1150-ին
Փոխազրութիւն ու նշխարացն յամի տեառն 1827-ին:

18. (էջ 46) «Դիվանում», էջ 386, Գրիգոր արք-ի մահը նշված է 1167 թ.,
որ ճիշտ չէ: Նա առաջնորդության է կոչվել 1138 թ., 31 տարի անընդմեջ նստել է
ու նշանում և մահացել 1169 թվականին:

19. (էջ 47) Սմբատ Սպարապետի և այլ ցուցակներում «Հիշվածներում առ-
մենն ալ Կիլիկիա և անոր հարակից վիճակներու եպիսկոպոսներ են, իսկ Հա-
յաստանն և Խորոնի սահմաններին բնավ մեկը հիշված չէ և ոչ իսկ Անանիա Սե-
րաստացին» («Ազգապատում», էջ 1547—1548):

Անանիա անվան բացակայությունը այս ցուցակներում հավանաբար հետևանք
է եղել այն տարածայնությունների, որ երեան են եկել Հովհաննեսին կաթողի-
կոս ընտրելու կապակցությամբ, որից հետո Անանիան դարձել է հակաթոռ կա-
թողիկոս:

20. (էջ 50) Հովհաննեսի հիշած «Զեռագիր պատմությունը»
վ. Ա. Հակոբյանի կողմից «Մանր ժամանակակրություններում», (հ. II, Երևան,
1956, էջ 118—150) հրապարակված «Անանուն Սեբաստացու տարեգրություններ
է (13-րդ դ.), որը պահպանվել է Մատենադարանի Ն Տ 2174 և 3425 ձեռագիր-
ժողովածուներում. երկուսն էլ պահպառ է չերտով:

1292—1299 թթ. գեաբերը Հովհաննեսի պատմությունը պահպառ է վերոհիշյալ աղոյու-
թից: Մի քանի լրացոցից տվյալներից պետք է ենթազրել, որ նա իր ձեռքի տակ
ունեցել է այս տարեգրության ավելի լրիվ օրինակ:

21. (էջ 50) «Անանուն Սեբաստացու տարեգրության» մեջ («Մանր ժա-
մանակագր», հ. II, էջ 150) այս անունը տրված է Թաղաշար ձևով, որ ավելի
ճիշտ է:

«Տարեգրության» մեջ (անդ) այս երեքի մասին միայն ասված է. «Ի սոյն
անմի սպանին զիսլան Քայլունն [Հ] զՍուրբայն և զթաղաշարն ի Սևաստո», մինչ-
դեռ Հովհաննեսի Սեբաստացու հաղորդումից իմանում ենք, որ նըանք ապատամբներ
էին և արշավել էին Սեբաստիայի վրա, որով պատճառաբանվում է նըանց մա-
հապատիթը:

22. (էջ 51) «Անանուն Սեբաստացու տարեգրության» մեջ («Մանր ժամա-
նակագրություններ», հ. II, էջ 151)՝ Թաղիսկերու:

23. (էջ 51) Այս ժողովը տեղի է ունեցել 1307 թ. մարտի 19-ին Սսի և
Սոփիի եկեղեցւում («Ազգապատում», էջ 1787): Մասնակիցների թվական քա-
նակը տարբերվում է Կշեմես Կալանասի հագրգությունում տվյալներից:

24. (էջ 51) Ըստ Օրմանյանի («Ազգապատում», էջ 1699, 1803) նոր պատ-
ճառիքները բոլորը շիռթում են կոստանդին թ և կոստանդին կաթողիկոսներ-

գին. առաջինը Կոստանդին Կատուկեցի Պրոնագործն է, իսկ երկրորդը Կոստանդին Կեսարացին: Վերջինն կամողիկոս ընտրվեց Սահ 1307 թ. մարտի 19-ի ժողովից չորս օր հետո և կողմնակից էր հոռմագավաճության:

Զնայած Սահ ժողովին մասնակցում է նաև Սեբաստիոն առաջնորդ Ստեփանոս արքակիսկոպոսը, բայց նա և ուրիշները չեն ընդունում ժողովի որոշումները:

25. (էջ 52) Օրմանյանը Սահ ժողովը դնում է 1343 թ. սկզբներին («Աղքաղաղաւում», էջ 1869—1902), «...Միխիթը կաթողիկոսի և իրեն հետ եղողներուն բռնած ձևը եղած է հեռանալ հայոց եկեղեցվո դավանութենն ու արարութեններին»: (անդ, էջ 1869):

26. (էջ 55) «Հայամագուրք» (Կ. Պոլիս, 1706) և «Հայոց նոր վկաները» (էջ 145) սուլբան Պայազեալի փոխարքն Օրման են նշում:

27. (էջ 56) Թովման Մեծոփեցի (էջ 64) «Մի՛ երկնշիք, զի ո՞վ զեկ սրով սպանանի, սուր նոցա ի սիրտս նոցա մտանի»:

28. (էջ 57) Առաքել Դավրիթեցին միայն Մատթեոս վարդապետի անունն է Հիշատակում:

29. (էջ 57). Այս «Ճաշոցը» մինչև 1914 թ. պահվել է ս. Նշան վանքում: Թորոքով արք. Գուշակյանը այն նկարագրել է իր «Ճաշոցակ Հայերէն ձեռագրաց աւ Նշանի վանոց ի Սեբաստիա» (Վիեննա, 1961, էջ 55—56), որտեղ բերված է ողջ Հիշատակարանը: «Ճաշոցը», որը գրված է ԶԼՇ (938+551=1489) թվականին, «Ճաշոցակում» թյուրիմացարար գրված է 1389 թվականի տակ: Գուշակյանը ձեռագրի վերարերայ հետեւյալ համեյալ ծանոթագրությունն է տալիս. ս. Նշանի պատմագիր Հովհաննես արքակիսկոպոսի «Հիշած Ճաշոցն այս է անշուշտ, բայց մեծ զժքախտություն մ'է, որ ակնարկված պատկերն, որ անշուշտ գրքին սկիզբը զըրված էր, վերցված է» (անդ, էջ 56): Պրոֆ. Լ. Խաչիկյանը («ԺԵ գարի Հայերին ձեռագրերի Հիշատակարաններ, մասն Գ, էջ 99) այս նույն հիշատակարանը բնիւել է Գ. Փերզակեմյանի ընդօրինակությամբ, որտեղ թվականը ԶԼՇ (1487) է նշանակված:

30. (էջ 59) Ն. Ակինյանը իր «1531 թ. մանկաժողովը հայկական գավառներու մեջ և Մազարիա Քերչանցի» խորագրով հոդվածում («Հանդիս ամսօրյա», 1952, էջ 592—595) երկու ձեռագրերի հիման վրա հրատարակել է անանուն մի ողբ, որը համարվում է Թագեռու Սեբաստացու հեղինակությունը:

31. (էջ 59) Այս գրուզ գոյություն է ունեցել մինչև 1915 թ.: Կ. Գարիկյանը («Եղեռնապատում», էջ 600) Երևան-Էլի գավառակի մեջ հիշատակում է «Շունքություն», որ ուներ 30 տուն հայություն՝ 240 շնչով:

32. (էջ 60) Առաքել Դավրիթեցին (էջ 600) միայն նահատակի անունն ու նահատակության վայրն է Հիշում: «...թուին ԶՂԵ (1536) զիօջան Օզջան նահատակեցին ի Սեբաստիա»:

33. (էջ 62) Հովհ. Սեբաստացին Թագեռուի այս մեշքերումը քաղում է Զամշյանից (Հ. Գ, էջ 514), որի մոտ հատվածը փոքրինչ ավելի ընդարձակ է:

34. (էջ 65) Այս վիայարանության մասին Զամշյանի և Օրմանյանի մոտ, ինչպես նաև «Հայոց նոր վկաներում» տեղեկություններ չկան:

35. (էջ 67) «Սկզբնական շրջանում շալալիներ կամ շելալիներ էին կոչվում 1519 թվականին Թոխատի շրջակայքում բռնկված կրոնական երանց ունեցող ու ուժը Զելալի ղեկավարությամբ պետության դիմ ապստամբողները: Հետագայում սուլթանական պետության դիմ առջղված բոլոր տեսակի շարժումները ոգուզա-

ցիական, քաղաքային ազգաբնակչության կամ առանձին ֆեոդալների) սկսեցին անվանել շերտիների շարժում» (Մ. Կ. Զուլալլահն կարծումը և Հայ ժողովրդի վիճակը Օսմանյան կայսրության մեջ, Երևան 1966, էջ 5, ծանոթագր.):

36. (էջ 71) Օրմանյանը («Ազգապատում», էջ 2455) Փիլիպպոս կաթողիկոսի 1651 թվականին Երուսաղեմ ուղևորվելու մոսավոր ժամանակը զնում է նոյն տարվա ապրիլին: Բացի Կարինից, Նրան որոշակի հայտնի չեն Փիլիպպոսի հանդիպատճեությունները: Այս առումով Հովհաննես Սերամատիս ժամուռումը մասին Փիլիպպոսի Սերամատիս ժամանելու մասին՝ հավաստում է Օրմանյանի կուռումը Փիլիպպոսի ճանապարհորդության գործ գայու ամսի վերաբերյալ:

37. (էջ 73) «Հայոց նոր վկաներում» (էջ 504—516) տպագրված է վարքի շափած պատումը, որի հեղինակն է Միքայել որդի Բարեղամ գրչի: Այս պատումի անմիջական շարունակությունն է նաև Գասպար Կովանի վարքը (անդ, էջ 518—519):

Զափածու այս վկայարանությունները պետք է հսկինված լինեն գետքերի անմիջական տպագրության ներքո 1677—1682 թթ. միջև: Դրանի պահված են 1682 թ. Միքայելի գրչությամբ մեզ հասած Մատենագրաբանի 1522 ձեռագրում:

38. (էջ 78) Այս վկայարանությունը վկայություն է շափած պատումը՝ Պատրիկի (տե՛ս «Պատմագիրք-Հուշամատիան Սերամատիո», կազմեց Ա. Պատրիկ, անտիպ) կա Բրիտանական թանգարանի ՕՐ 6988 «Հայությավորքում»:

39. (էջ 84) Համարվեաների օգնության վերաբերյալ այս հատվածը կրկնված է էջ 75-ում:

40. (էջ 87) տե՛ս նախորդ ժանոթագրությունը:

41. (էջ 88) Էստ Խոլամական հանրագիտարանի թուրքերն հրատարակության (Islam Ansiklopedisi, հ. 7, էջ 46—48) հնթագրում է, որ լինեն ժագել է խոալերեն lavantino «արենցի» և կամ լեռնե «զինվորազրում» բառից: Լինենտեր են կոչվել XVI դարում օսմանյան ուղղմանավերում, հնտագայում նաև բահակում բռնի ժառայության վերցված հույները, որոնք ժամանակի ընթացքում կրոնափոխ են եղել և, ավազակարար խմբերի վերածվելով, պատուհաս են դարձել թե՛ բանակի և թե՛ աշխատավոր բնակչության համար: Արդեն XVIII դարի կեսերից, երբ նրանք մասսայարար դասալրում են Պարսկաստանի դեմ պատերազմով թուրքական բանակները, սկսվում է նրանց ոչնչացումը, իսկ 1776 թ. լինենաներին զինուիքին կոտորելու հրաման է տրվում:

42. (էջ 88) «Թիվանում», էջ 416, սրան հաջորդում է Առաքել հպիսկոպոսի տպագանքարի հնտելալ արձանագրությունը, որը թիրևս «Պատմության» ընդօրինակող Ղ. Փիրզալեմյանի օգտագործած ձեռագրից է գալիս:

«Եյս է տապան հանգստեան Առաքել վարդապետին, որ էր Ակնայ զյուղին Կամըրկապու, և եղան առաջնորդ սրբոյ Աթոռոյս, որոյ աւուրս եղան նորոգումն սրբոյ տանս այս վերստին. և յաշորդիալ ամս. 26. և հանգեալ առ Քրիստոս ի թուականին մերոյ Ծաղ. 1747»:

43. (էջ 90) «Եազգուպ ամիբա, արքունի վաճառապետ, որ է պազիրկյան-պար, յուր հայկական անունով Հակոբ Հովհաննիսյան Ակնցի, ժամանակի Պողոսի ազդեցիկ մարդկանցից, արքունական հրամանով զիխատվել է 1752 թ. հունիսի 9-ին»: «Ոմանք նահատակության գույն տված են եազգուպի զիխատարության», սակայն Օրմանյանը նրա մահապատիճը կապում է ներբինապետ Պէրիրի անկումի հետ, որ ամբաստանվել է բազմաթիվ զեղծումների ու ոճիրների համար և զիխատվել (տե՛ս «Ազգապատում», էջ 2979—2980):

44. (էջ 90). «Դիվանում», էջ 418, այս հատվածին հաջորդում է եղիազար արքեպիսկոպոսի հետեւալ շափածո տառածնագիրը, որը նույնպես պետք է ենթադրել Զ. Փիրզակմանի օգտագործած ձևուագրից է զարդ:

«Այս է տապան մարմնոյ տեղի, ծերունափայլ պիտապետի, եղիազար բաշ հսկարի, որ է տեղեւ Սերաստացի. Հովիւ ընտրեալ տյն նահանգի, որրոյ ուխտիս տնահան բարի, որ և հանգիւ մերոյ թիվ. ԻՄԿ 18 փետրվարին»:

45. (էջ 92) Հարություն վարդապետը եղել է նաև գրիչ. Մաշտոցի անվան Մատենագրաբանի № 9603 (Գրիգոր Տաթիանու «Մեկնութիւն Մատթիւ»), № 3010 (Գրիգոր Տաթիանու «Մեկնութիւն Ցովհաննեւ») և № 1953 («Ժողովածում») ձեռագրերը, որոնք համապատասխանաբար կրում են 1728, 1734 և 1738 թվականները, Հարություն վարդապետի ընդօրինակություններն են:

46. (էջ 106) «Դիվանում», էջ 424, վերջին 5 տոկերը պակասում են. դրանց փոխարեն կա մի տող՝ ոի ԻՄԿ թուականի, մարտ 19» որին հաջորդում է փակագծերում բերված, հետեւալ ժամովթագրությունը.

«Հեղինակ ոտանաւորիս է Սերաստացի Յօհաննէս արքեպիսկոպոսն, ձեռնասուն աշակերտ Յակոբայ արհուցին»:

47. (էջ 111) Հովհ. Սերաստացու այս ոտանավերը տեսա նրա «Ներբռուզական նուագերգութիւնք...», Թիֆլիս, 1825, էջ 9:

48. (էջ 116) Կարապետ վարդապետը, որ Հովհ. Սերաստացու մտերիմն ու գործակիցն էր, տեղապահն ու փոխանորդը, նրա մահից (1829 թ.) հետո զնում է էջմիածին, ձեռնագրվում է եպիսկոպոս և ընտրվում Սերաստիս առաջնորդ. մահը՝ 1842 թ. («Դիվան», էջ 435—436):

49. (էջ 131) «Պատմության» Փիրզակմանի ընդօրինակած հատվածները ավարտվում են 1816, 1821, 1822, 1823, 1826 և 1827 թվականների դեպքերի համառու նկարագրությամբ («Դիվան», էջ 432—434): Փիրզակմանի ընդօրինակության հրատարակիչ Գյուտ Աղանյանը «Դիվանի» էջ 556-ում այս կապակցությամբ, հետեւալ ուշագրավ ժամովթագրությունն է առլիս. «Այս հատվածը անշուշտ, ավելացրել մի ուրիշ անձ»:

Պետք է արձանագրել, որ համեմատությունը ցույց տվեց, որ վերոհիշյալ թվականների դեպքերը նույնությամբ կան Երուսաղեմի № 3250 ձեռագրում: Փիրզակմանի մեջ է տարրեր արժեքներ. Բարսրայում մեկ մառչիլը 3 արասի է եղել, Բաղդագրում՝ 8 բաղդապի, իսկ Հռոմացանը 15 մառչիլը հավասար է եղել 1 թուանի: 500 մառչիլը 1 բիսա է հաշվել (անդ. էջ 30):

50. (էջ 131) Ժէ, ժՔ և ժԹ զլուխները պակասում են Երուսաղեմի № 3246 ձեռագրում:

51. (էջ 132) Մատչի զրամի միավոր է. ըստ Ղուկաս Վանանդեցու «Գանձ շափոյ, կշոռյ, թոյ և զրամից բոլոր աշխարհի» (Ամստերդամ, 1699, էջ 26) գործածության մեջ է եղել մի շաբթ եվրոպական և ասիական երկրներում և ունեցել է տարրեր արժեքներ. Բարսրայում մեկ մառչիլը 3 արասի է եղել, Բաղդագրում՝ 8 բաղդապի, իսկ Հռոմացանը 15 մառչիլը հավասար է եղել 1 թուանի: 500 մառչիլը 1 բիսա է հաշվել (անդ. էջ 30):

52. (էջ 168) Հրապարակվում է ըստ Երուսաղեմի № 3246 ձեռագրի մանրաժապավենի վերջին կցված ցուցակի, որ ունի «թիւ 272» նշումը. սա, թիգիս, ու նշան վանքում ձեռագրի գույքահամարն է եղել:

Բ Ա. Ռ Ա. Ը Ա. Ն Ե Բ

Ստորև ներկայացվում է երկու բառարան, առաջինում բերված են Հովհաննեսի պատմության մեջ օգտագործված օտար բառերը, իսկ երկրորդում՝ Սեբաստիայի ազգաբնակչության ցուցակում հիշատակված մականունները, որոնք արհեստների թուրքերն անվանումներ են:

Օտար բառերը մնշող միծամասնությամբ ծագումով արարական են, սրանց մի մասը հին արաբական փոխառություններ են, սակայն ժամանակի ընթացքում, թուրքերնի ազգեցության հետեւանքով, սկսել են արտասանվել թուրքական հետով, իսկ մյուս մասը, արաբերներ լինելով հանդերձ, հայերնը փոխ է առել թուրքերնի կամ պարսկերնի միջնորդությամբ և ունի այդ լեզուների արտասանական ձևը:

Օտար բառերի ծագումը ցուցադրելու նպատակով նախ նշվում է բառի հիմնական լեզուն, ապա այն լեզուն, որի արտասանական ձևն է կրում տվյալ բառը, այսպես, արաբ.-թուրք., արաբ-պարսկ.-թուրք.:

Բառի արարատառ պատկերի հետ միաժամանակ փակագծերում տրվում է զրա լատինատառ տառադրձությունը, որը կդյուրացնի մասնագիտների աշխատանքը համեմատությունների ժամանակ: Այնուհետև տրվում են բառիմաստները, որոնցից առաջինը հիմնականում հրավարակվող բնագրի մեջ ունեցած նշանակությունն է: Վերջում, ըստ անհրաժեշտության, վկայակոչվում է այն նախադասությունը, որտեղ օգտագործված է բառը՝ սույն զրբքի համապատասխան էջի նշումով:

Աստղանիշով (*) բերված օտար բառերը բացակայում են Հր. Աճառյանի «Հայերն արմատական բառարանում» և Ստ. Մալխասյանցի «Հայերն բացատրական բառարանում»: Եթե տվյալ բառը այս բառարաններում հաղորդված է այլ տառադրձությամբ, ապա բերվում է և այդ ձևը:

«Արհեստների օտար անվանումների բառարանում» քերպած
են Սեբաստիայի ազգաքնակշության ցանկում (էջ 168—184) Հի-
շատակված այն մականունները, որոնք բնորոշում են Սեբա-
տիայի հայ բնակիչների զբաղմունքը և արհեստները:

Պատմաբան Վ. Աբբահամյանը իր «Համբարությունները Ան-
դրբեկովկասի քաղաքներում» (Երևան, 1971) աշխատաթյան մեջ
քերել է Հիմնականում Արևլյան Հայաստանի հայ ազգաքնակ-
շության զբաղմունքի ու արհեստների մի շարք արժեքավոր ցան-
կեր: Այս առումով հետաքրքիր է նաև Սեբաստիայի ցանկը, որը
հրապարակվածներից ամենահարուստն է: այստեղ հիշատակված
են մոտ 110 մասնագիտություն, որի ճնշող մասը թուրքերն ան-
վանում ունի: Արհեստների այս անվանումները հետագայում վե-
րածվել են հայկական գերդաստանների ազգանունների և պահ-
պանվել մինչև այսօր:

Ժամանակակից հայ ընթերցողներին այդ մականունները հաս-
կանալի դարձնելու, դրանց ծագումը ցուցադրելու, ինչպես նաև
18—19-րդ դարերում Արևմտահայաստանում տարածված զբաղ-
մունքների և արհեստների մասին պատկերացում տալու նպատա-
կով այլրենական կարգով տրվում են դրանց անվանումները՝ հա-
յերեն թարգմանությամբ հանդիրձ:

Մականունները հիմնականում համընկնում են թրքական զր-
բական արտասանությանը, սակայն երբեմն հանդիպում են բար-
բառային ու աղավաղված ձևեր, ուստի յուրաքանչյուր արհեստի
անվանման դիմաց տրվում է դրա արարատառ տառապարձումը,
իսկ եթե խոտորում է գրական ձևից՝ նաև դրական տառապարձու-
մը ըստ Պտղաճյանի բառարանի:

Սույն բառարանները կազմելու համար օգտագործվել են՝

1. Անալեան Հր., Հայերէն արմատական բառարան, Հ. Ա—է,
Երևան, 1927—1935:

2. Անալեան Հր., Թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր Հայերէնի
մէջ, «Էմինեան ազգագրական ժողովածու», Հ. Գ., Մոսկուա-Վա-
ղարշապատ, 1902:

3. Գէորգ Գպիր, Բառարան պարսկերէն ըստ կարգի Հայկա-
կան այրութենից... Կոստանդնուպոլիս, 1826:

4. Կարապետեան Պ. Ջ., Մեծ բառարան օսմաներէնէ Հայե-
րէն, Կ. Պոլիս, 1912:

5. Կիրակոսեան Գ., Բառարան պարսկերէն-Հայերէն, Թէհը-
րան, 1933:
6. Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, Հ.-
Ա.-Դ., Երևան, 1944—1945:
7. Նոր բառզիրք Հայկազեան լեզուի, Հ. Ա., և Բ., Վենհուիկ,
1836—1837:
8. Պօզանեան Յակովլոս Վ., Համառօտ բառարան ի տաճկա-
կանէ ի Հայ, Վիեննա, 1841:
9. Alderson A. D., Fahir Is, The Concise, Oxford Turkish
Dictionary. Oxford, 1959.
10. Kieffer J. D. Bianchi T. X., Dictionnaire Turc-Français,
t. I, II, Paris, 1835—1837.
11. Магазаник А. Д., Турецко-русский словарь, Москва,
1945.
12. Steingass F., Persian-English dictionary, London.
13. فرنودسار یافر هنگ نفیسی (Հանրագիտարան կամ Նաֆիսու-
րառարան), Հ. 1—5, Թէհըրան, 1317—1334 (1938—1955):
14. دهخدا، لغت‌نامه، تهران (Թեհիսողա, Բառարան, Թէհըրան,
1325/1946):

1. ՕՏԱՐ ԲԱՌԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

Արլազ — արար.-թուրք. اطلس (atlas) — սնդուս՝ մետաքսյակոր, սատին:

Աճառյանը ունի ատլաս:

Աղայ օտասի — թուրք. اگا اوðاسی (aga odası) — աղայի, պետի հյուրասենյակ կամ գրասենյակ:

Մալխասյանը ունի որպես առանձին բառեր՝ աղայ և օդայ:

*Այիսն — արար.-թուրք. آیان (âyan) — ավագանի, ազնվականներ, ականավոր մարդիկ:

Արաբերեն ئاين (ain) «ակն, աշք» բառի հոգնակին է: Զքէնահօղին արար ուկիզ (իմա՝ զիսավոր) այնան բազարիս (էջ 126):

*Արզ — արար.-թուրք. عرض (arz) — խնդրագիր, խնդրանք:

Էառ զարզն և զրեալ աղերսական զրեանս (էջ 83):

Թանիշման — թուրք. danişman — իւլամական դատարանի խոր-չըրդատու, գիտուն, իմաստուն:

Փարսկ. دانیشمند (danişmand) բառն է վերջին ձ.-ի անկումով:

Դէն — կրոն, Հավատք:

Հին իրանական փոխառությունն է: Աճառյանը ունի դին:

Թուղ — արար.-թուրք. طوغ (tug) — գարգմանակ. սաղա-վարտի, զիսարկի զարդ. ձարի փունջ՝ ձիան պոչի կամ բաշի մազափունջ ունեցող գնդածայր մական՝ հերմանների, փաշա-ների իշխանության խորհրդանշան. փաշաները, ըստ աստի-ճանի, զնում էին իրենց զիսի վրա:

Մալխասյանը ունի դուդալ:

Եւ տեսեալ արքալի զբաջութիւն նորին՝ դուլ մի ևս շնորհ հեաց նմա (էջ 91):

*Եարմայ — թուրք. ڈارما (yarma) — չարդած ցորեն:

Ուր շինէին զ՞ամբարս բակլայի, պլղռոյ, եարմայի (էջ 155):
Ելնիշէրի — թուրք. یکیچوڑی (yeniçeri) — յանիշարի, քրիստոնյաց ծագում ունեցող օսմանյան զինվոր:

Երկդուլյան — երկու դուլ ունեցող: Տե՛ս Դուլ:

*Զիլիֆ — չափանաբար արար. ظلیف (zalif) — դժվարագործ, դժվար պատրաստվող:

Ունէին սոքա ի սուրբ վանս և 40 արծաթի կանթեղ՝ զիլիֆ անուանեալ (էջ 79):

Թերես կանթեղը զիլիֆ է անվանվել ձեռքի դժվարին աշխատանքի արդյունք լինելու համար: Զի բացառվում նաև, որ պարսկ. زلف (zulf, zilf) «ծամ, խոպոպ» բառը լինի. նույնպես կանթեղի պատրաստման եղանակը բնութագրող:

*Էլմասայեն — աղամանդակուռ, աղամանդներով ընդելուզված:

Կազմված է պարսկ.-թուրք. إلماس (elmas) «աղամանդ» և հայ. յեռ «կողք-կողքի շարված, բնդելուզված» բառերի բարդությունից:

*Էսնաֆ — արար.-թուրք. اسناف (esnaf) — արհեստավորների դաս:

Արար. صنف (senfi) «դաս» բառի հոգնակին է:

Հովհ. Սերաստացին սրան հոմանիշ է դնում հայ. համարության (էջ 84):

Թէլլակ — արար.-թուրք. تلّاك (tellâk) — բաղնեպան, բաղնիքի լվացարար. սափրիչ:

Մալխասյանը ունի դալլաֆ:

Թէսկիրէ — արար.-թուրք. **تذکرہ** (tezkere) — արտոնագիր, վկա-
յական

*Թէֆրիշ, թէֆրիշ — արար.-թուրք. **تفتیش** (teftiş) — բննու-
թյուն, խուզարկություն: **شیخ** լիլիսէ թէֆրիշի:

Թիրիննենց — արևելյան շուկաների այն մասը, որտեղ կենտ-
րոնացված են ծխախոտավաճառ խանութիւնները:

Բառս կազմված է թուրք. **توتونجی** (tütünçü) «ծխա-
խոտավաճառ» և հայ. -ոց վերջածանցով:

Մալխասյանը ունի թուրունչի:

Թուղ — տե՛ս Թուղ:

*Իլամ — արար.-թուրք. **اعلام** (ilâm) — դատավճիռ, ծանու-
ցում, հուշագիր, աճապանդում:

Ապա առեալ իլամ ի դատաւորէն (էջ 110):

*Ինքիզալ — արար.-թուրք. **انتقال** (intikal) — փոխադրում, տե-
ղափոխում:

Այստեղից՝ ինքիզալիէ **انتقالیه** (intikalye) «փոխա-
դրական» և ինքիզալ թէսկիրէսի **انتقال تذکرہ سی** (intikal tezkeresi) «սեփականության փոխանցման
վկայական»:

Ինքիզալիէ այն թէսկիրէֆն ի միասին են (էջ 132):

*Իպրա — արար.-թուրք. **ابراج** (ibra) — պարտքից ազատում:
Գիր իպրայի — հաշիվների մաքրման գիր:

Լրացուցին զն դուռուշն և առին զիր իպրայի (էջ 95):

*Լէլէնտ — տե՛ս ծանոթագր. 41:

Լիլէ — պարսկ.թուրք. **لوله** (lüle) — խողովակ, ջուր չափելու
միավոր:

Խարճ. — արար. **خرچ** (xarj) — ծախը:

Խարճացնայրին — ծախսեր, որոնք վճարվում են ոչ թե դրա-
մով, այլ ուտելիքով:

Կազմված է արաբ. խարեն «Ճախք» և Հայ. գնացութիւն

բառերից:

Մախելով ի նմա աւելի քան զտասն քսակ դրամմ, բայի
առանց դրամմոյ եղեալ խարեագնացութեանց, այս է
ուտելեաց զործաւորացն (էջ 132):

Խլայել — պարզեատրել պատմուճանով:

Արաբ. **اعلَمْ** (xil'at) «պատվո պատմուճան» և Հայ. ել
լծորդությամբ կազմված բառ:

Մալխասյանցը ունի խլայել:

*Խօրասան — թուրք. **خر آسان** (x(h)orasan) — կղմինդրի կամ
աղյուսի ծեծվածք:

Այլ է խօրասանի բույսը. վերջինս ունի Աճառյանը (Ար-
մատ. բառ. հ, գ, էջ 164):

Ծեծածք կղմնդրոյ, որ է խօրասան, խառնեալ ի կիր (էջ
145):

Խեավուռ — արաբ.-թուրք. **جَافُور** (gâvur) — անհավատ, անաստ-
ված, ուրացող:

Մալխասյանցը ունի գեատու:

Կուռուշ — տե՛ս Գուռուշ:

*Կերլի — եկամուտ, հասույթ:

Թերես թուրք. **گلیر** (gelir) բառն է վերջին լիր Հնչյուն-
ների դրափոխությամբ:

Որոյ առթիւ առնոյր կերլի ինչ (էջ 64):

Հախ — արաբ.-թուրք. **حَكْ** (hak) — իրավունք:

*Հայրա — թուրք. **حَيْتَا** (hayta) — ապստամբ, շրջմոլիկ, սրիկա-
նուն և սրբոյ վանիցս իրոք 150 զօրս հայրա կոչե-
ցեալ (էջ 123):

*Ղարուսուզ — թուրք. **قابو سوز** (kapısolz) — անտուն, անգործ:
Ղարուսուզ կոչեցեալ պիղծ լէվէնտքն (էջ 88):

Ղազի — արար.-պարսկ.-թուրք. **قاضى** (gazi) — իսլամի համար մարտնչող. դատավոր:

Մալխասյանցը ունի կաղի:

*Ղարլամայ — թուրք. **كاملات** (katlama) — պահանգակատպ՝ պատը ներսից բռնող կապ: Զպահանգակապս պարսպին, զոր կոչեն ղարլամայ, բոլորն յերկարածիդ գերանաց տաշեալ յօրինեին (էջ 150):

*Ղալանինց — անագագործների, կլայեկողների արհեստանոց-արևելյան շուկաների այն հատվածը, ուր տեղավորված են կլայեկողների արհեստանոցները:

Կազմված է թուրք. **قلاليچى** (kalayci) «անագագործ, կլայեկող» և հայ. -ոց վերջածանցով:

*Ղայտ — արար.-թուրք. **کاید** (kayd) — գրանցում. համաձայնություն, պայմանավորվածություն:

Անցուցանելի ի ղայտն (էջ 83) — արձանագրել:

Ղայիր — տե՛ս Ղայտ:

*Ղասէմ — արար.-թուրք. **ڪاسىم** (kasim) — բաժանող, բաժանարար: Զի մի մտցէ դատաւորական բաժանարարութիւն: ի ժառանգութիւնս ննջեցելոցն հայոց, այն է ղասէմ (էջ 122):

*Ղատկիսի պաշի — թուրք. **قاووقچى باشى** (kavukçubaşı) — հինգամանակներում լայնեղր զլիսարկ, խույր կարող արհեստավորների պետ:

*Ղաւուզ — թուրք. **کيلاروز** (kilavuz) — զլիսավոր, նաև՝ ուղեցոյց, առաջամարտիկ:

Ղուրուշ — արար.-թուրք. **گرۇش** (kuruş) — դահեկան, օսմանյան դրամ հավասար 40 փարալի, 0,227 ռոկի ֆրանկի:

Մակրի — արար.-թուրք. **مقطوع** (maktu) — որոշակի. որոշ-

ված մի բանակ:

Մալիսայանցը բառս դնում է արարերեն **مقطع** (mu-
kata) «վարձակալություն արքունի հարկերի» բառի
դիմաց, որ է «Հին պետական տուրք Պարսկաստա-
նում» (Բացատր. բառ., Հ. Գ., էջ 295):

Միթէվէլին կէս քիլ է ցորեն ունի մակրի տալոյ վան-
քէն (էջ 132):

*Մահսէր — արար.-թուրք **محضر** (mahser) — հանրագիր, հա-
մախոսական, ծանարտակ:

Արարեալ բազմակնիք մահսէր (էջ 81):

Եւ ապա յանձնեցին ի նա զրել ծանարտակն, այսինքն
մահսէրն (էջ 116):

*Մառանկող իշի — թուրք. **مارانغوز ايشى** (marangoz işi) — կահա-
գործի, ատաղձագործի աշխատանք:

*Մառչիլ — զրամի միավոր. տե՛ս ծանոթագր. 51:

*Մինալու — թուրք. **مينالو** (mineli) — կապույտ հուլունքներով,
ակներով կերտված որևէ բան:

Պարսկ. **mine** (mina) և թուրք. **لو** (lu) վերջածանցով
կազմված բառ:

Մալխասյանցը ունի պարսկ. փոխառություն մինա «ապա-
կեղեն, զույնզգույն ջնարակ, որով նկարում են հախ-
ճապակյա և կալե անոթներ, ոսկեղեն և արծաթեղեն
իրեր. կիտված»:

*Միթէվէլիմ — արար.-թուրք. **مuteselli** (mütessellim) — զավա-
ռապես:

Միթէվէլի — արար.-թուրք. **متولى** (mütevelli) — հոգարարձու.
վակուֆի կառավարիչ, որևէ կրոնական հաստատության վե-
րահսկիչ:

Մալիսասյանցը ունի մուրավելի և համարում է վրացիրենից փոխառության մատ'ավ «պլիսավոր, ավագ, երեց-փոխ» իմաստով:

*Միւսէլիմ — արաբ.-թուրք. مُسَلِّم (müsellelm) — հնում երկրամասի փոխ-կառավարիչ:
Գնաց առ Զառալօղլու Օսման աղան, որ էր միւսէլիմ (էջ 83)

Միֆտի — տե՛ս Սարը միֆտի:

Մոմենի — պարսկ.-թուրք. موْمِجَى (momeci) — մոմ պատրաստող կամ վաճառող:

*Մուկավայ — արաբ.-թուրք. مُكَوَّا (mukavva) — խալաքարտ:

*Նազիրայ — արաբ.-թուրք. نَزِير (nezir, nezir) — ուխտ, խոստում:
Կապելով նազիրայս սրբոյ աթոռոյն Ծ դահնեկան (էջ 95):

*Նարուր — արաբ.-թուրք. نَاطُور (natur, natır) — բաղնեպան:
Եկեալ նարուրն Սարրա (էջ 65):

Նալեք — արաբ.-թուրք. لَعْنَت (lânet) — անեծք, նզովք:

Արաբ. լանեք բառի ժողովրդական ձևն է՝ լան Հնչյունների դրափոխությամբ:

Շերիֆ — արաբ.-թուրք. شَرِيف (şerif) — աղնվական, Մուհամեդի գերդաստանից սերած անձ:

*Չարխանի — թուրք. Çarçaklı (çarkacı) — թերամարտիկ:
Աճառյանը ունի շարխանը. կազմված պարսկ. շարխ (շառիս) «անիվ. աղեղ կամ նետ արձակելու դործիք» բառից և հայ. առոր վերջածանցից:

*Չեփիրկէ — թուրք. اَكْرِچِرge (çekirge) — մորեխ:

Եկն յոլով մարախ, այն է չեփիրկէ (էջ 104):

Չինի — պարսկ.-թուրք. چینی (çini) — հախճապակի:

- *Թէյլիկսարայ — թուրք. بَيْلِكْ سَارَى (beylik sarayı) — կառավա-
րական պալատ, տուն, ապարանք:
- Զեն էարկ և շինեաց մեծ և վայելու պալատ, այն է՝
պեյլիկսարայ (էջ 125):
- *Ոչննէ — պարսկ.-թուրք. بَنَنَ (benna) — ճարտարապետ, որմ-
նադիր:
- Պէրաք — արաբ.-թուրք. بَرَاتْ (berat) — հրովարտակ, մուր-
հակ:
- Թլուր — թուրք. بُلْجُور (bulgur) — ձավար, խաշած ու չո-
րացրած և ասկա մանրած ցորեն:
- Մալխասյանցը ունի թլուր:
- Ռահի — ճանապարհ:
- Հին իրանական փոխառություն է:
- Ռահի արարեալ՝ եկն և ժամանեաց ի վիճակն իւր (էջ 122):
- Ռեիզ — արաբ.-թուրք. رَيْس (reis) — տեսուչ, պետ, գլխավոր:
- Աճառյանը ունի ռայիս:
- Ռեիզուրիւն — տեսութիւն, զեկավարութիւն: رَيْزُه ռեիզ:
- *Սալիեան — պարսկ. سالیان (saliān) — տարեկան, թոշակ:
- 560 քսակ դրամ հարկս էնան, այսինքն՝ սալիեան արար (էջ 126)
- *Սախայ — արաբ.-թուրք. سَاقَا (saka) — զրկիր:
- Յորոց միջի գերազոյն հանդիսացան զրկիր, այն է՝ սա-
խայ համարուեստի վարպետալքն (էջ 79):
- *Սահան — արաբ.-թուրք. صَاحَن (sahn, sahan) — պղնձե մեծ կաթ-
սա, սան:
- 1 զա՞ր, 150 սահան (էջ 82)
- Մաննախ — թուրք. سنجاق (sancak) — գրոշակ. սանձաղ, վար-
չական բաժանում օսմանյան կայսրության մեջ:

Աճառյանը ունի սանչալի «զրոշակ» իմաստով:

Սաստիկ խռովութիւն անկաւ ի մէջ այլագգեաց, որք հանեալ զաննախին (իմա՞ դրոշակը) և միաբանեալք՝ այրեցին զապարանս քաղաքապետին» (էջ 103):

Էարկ զվաբենակ պալատին ի վերայ բոլոր նահանգին, այս է սաննախին (էջ 125),

Սաննաղ — տե՛ս Սաննախ:

*Սաշախիլիս — թուրք. **قلاچىق** (saçaklık) — բիկ ոմեցող, քվածակ:

Ի ծայրից անտի որմոցն ի կարծրակոփ սրբատաշ քանց քուաքատակս, այն է՝ սաշախիլսս կառուցեալ (էջ 145):

*Սատրիագէմ — արաբ.-պարսկ.-թուրք. **صادر اعظم** (sadrazam) — փոխարքա, մեծ վեզիր, նախարարապետ:

Յդէ ի դուռն փոխարքային, այս է սատրիագէմին (էջ 134):

*Սարը միւրէսէլլիմ — պարսկ.-թուրք. **سری مuteselim** (sar-i muteselim) — գլխավոր գավառապետ: Տե՛ս միւրէսէլլիմ:

*Սարը միփտի — պարսկ.-թուրք. **سری مفتی** (sar-i müfti) — իւլամական օրենքի վճռատու, գլխավոր մուֆթի:

Հնում ունենք իրանական փոխառություն սար (sar) «գրլուխ, գլխավոր» իմաստով, որ գործածվել է բարդությունների մեջ՝ սարապետ «գլխավոր իշխան», աղանդասար «աղանդապորների գլուխ» (տե՛ս Արմատ. բառ., Հ. Զ., էջ 122):

Սլար — պարսկ. **سalar** (salar) — հրամանատար, գորապետ:

Հնում ունենք իրանական փոխառություն սալար (տե՛ս Արմատ. բառ., Հ. Զ., էջ 53):

*Սուխիրա — պարսկ. **ساختا** (suxta) — իրամ կրոնի ուսանող: Սա էր ի կապաղովկիոյ դպիր, այն է՝ սուխիրայ (էջ 67):

- ***Ալսվ** — արար.-թուրք. **فکی** (vakıf) — կոտակ՝ արված մզկի-
թին կամ եկեղեցուն:
- Աճառյանը** ունի վախմ:
- ***Վեզիրի** ազէմ — պարսկ.-թուրք. **وزیر** (veziriazam) — մհա-
վեղիր, փոխարքա, վարչապետ:
- Այսմ միշոցի զօրացաւ կողմն բդեշխին ի մեծն Պօլիս, որ
էր փոխարքայն, այն է վեզիրի ազէմն (էջ 128)
- Վեհիլարան** — առաջնորդական փոխանորդի գրասենյակ:
- Վազմված** է արար.-թուրք. **کیل** (vekil) — «փոխա-
նորդ, ներկայացուցիչ» և հայ. -արան վերջածանցից:
Մալխասյանցը ունի վեֆիլ:
- Տաւալ** — արար.-թուրք. **دعوا** (dâva) — դատ, դատավարություն:
- Մալխասյանցը ունի դաւալ:
- ***Տափու** (թափու) — թուրք. **طپو** (tapu) — հողային տուրք:
- Հավանաբար թուրք. փոխ է առել հայերեն տափ «դաշտ,
վարելահող» բառը:
- ***Տէզկեան** — թուրք. (tezgâh) — գործասեղան. հաստոց, դազգա՞:
- Առաջացել է պարսկ. **داستگاه** (dastgäh) — «գործա-
տեղի, գործասեղան, հաստոց» բանից:
- Զտրապղիտն, այսինքն զտէզկեանն (էջ 153)
- ***Տեօմինի** — թուրք. **دوكمeci** (dökmeçi) — ձուլարար:
- Եղիտ անդ զոմն ճարտար ձուլարար, այս է տեօմինի
(էջ 122)
- ***Տէմիրալ** — թուրք. **دمیرباش** (demirbaş) — երկաթյա զլխարկ
կրող զինվոր. բառացի՝ երկաթազլուխ:
- ***Տրապղիտ** — գործասեղան. հաստոց, դազգա՞:
- Հունարեն Շրաբել «սեղան»:
- Զտրապղիտն, այսինքն զտէզկեանն (էջ 153):
- ***Տողրամայ** — թուրք. **دوگراما** (dograma) — ատաղձագործական
աշխատանք, ատաղձ:

Ապակեղարդ գրատունս գեղեցիկ իմն յօրինէին, համայնն
կործած հիւսան ճարտարի, այսինքն տօղրամայ և
մառանկօղի (էջ 154):

*Քէրփին — թուրք. **کرپیچ** (kerpic) — հում աղյուս:

*Քէֆշ — պարսկ.-թուրք. **کشش** (keşf)- քննություն, ունեցված-
քի հաշվառում:

Բառի ճիշտ ձևն է բէշֆ. տեղի է ունեցել չֆ հնչյունների
դրափոխություն՝ բէֆշ:

Եկին մեծամեծք այլազգիքն ի վանս և դրեցին զֆէֆշն և
գնացին (էջ 83):

*Քիլէ — արար.-թուրք. **کلیل** (kile) — ընդեղենի չափ՝ հավա-
սար 40 լիտրի:

Մալխասյանցը ունի բիլայ «կալե աման մեծ կամ փոքր,
զլանաձե»:

*Քիլիսէ թեփթիշի — թուրք. **کلیسیه تفتيشى** (kilise teftisi)-
եկեղեցու գույքի քննություն և հաշվառում. խուզարկություն:

*Քիսա — դրամական միավոր. տե՛ս ծանոթագր. 51:

*Քիրէն — թուրք. **کیرچ** (kireç) — կիր:

Յորոյ վերայ սպիտակ կիր անցեալ լնդ անօթ պարզուտ,
այս է քամեալ լեղի բիրէն (էջ 145):

*Քորատուն — մառան կամ դռնապանի սենյակ:

Հավանաբար հուն. γρότηνα «տեղ, տուն» բառից:

*Օրքայ — թուրք. **اچارچا** (orta) — ենիշերիի զունդ:

14 օրքայ ի Պոլսոյ՝ 56 թնդանօթիւր... սկսան գալ (էջ 129)

Ֆերման — պարսկ.-թուրք. **فیرمان** (ferman) — հրաման, բո-
վարտակ:

2. ԱՐՁԵՍՏՆԵՐԻ ՕՏԱՐ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

Աշհի (أشحى — աշհի, աշհի) — խոհարար

Ապաձի (عباذى) — քրծե արկելյան վերարկու պատրաստող
կամ վաճառող

Արապաձի (عرباذى) — սայլապան, կառապան,
սայլագործ, կառագործ

Դիւրկէր — տե՛ս Տիւրկէր

Եկմէնիձի (يەنمىچى) — մուճակագործ, մուճակավաճառ

Ջուոնաձի (زۇنزاچى) — սրնդաչար

Էթտար (عطار) — համեմավաճառ, մանրավաճառ

Էլէկձի (اللەكچى) — մաղագործ, մաղավաճառ, մաղարար

Էշկէձի (اشكەچى) — իշապան

Էնֆիէձի (انفىيەچى) — բժախոտավաճառ

Էսկիձի (اسكىچى) — հնակարկատ, զին կոշիկներ կարկատող,
հնավաճառ

Բողատ (أرغاٹ) — ըրկաթ) — սկագործ բանվոր, մշակ, այ-
դեգործ

Թանտուրձի (تنورچى) — թէննուրձի) — թոնիր, հնոց պատ-
րաստող

Թէլլալ (لەلە—տէլլալ, թէլլալ) — միջնորդ, մունիսիկ

Թէրզի (درزى) — տէրզի) — ղերձակ

Թիւֆէնկձի (تۇفەنگچى) — հրացանագործ, ղինա-
գործ, ղինավաճառ

Թիւթիւնձի (توتونچى) — ծխախոտավաճառ

Լալէձի (لالەچى) — անուր, խառան պատրաստող

Հանշաճի — տե՛ս նալշաճի
 Խամուրձի (خمور جي) — խմոր անող, թրող, զանգող
 Խարմանտար (خر مندار) — խըրմէնտար) — կալատեր, կա-
 լապետ, կալի հակիչ
 Խղարձի (خر آرجي) — խաղարձի) — մեծ սղոցով հատող,
 խղար քաշող
 Խէնտէկճի (خندق جي) — խոռո, խրամ փորող
 Խոխաճի (خر قهچي) — դերվիշների համար
 բուրձի, մաղեղեն վերարկու կարող
 Կեօնճի (کونجى) — կէօնճի) — կաշեգործ, կաշեվաճառ
 Հալաճ (حلاج) — բուրդ, բամբակ զպող, զպար
 Համմալ (حمام) — համմալ, համմալ) — բեռնակիր, մշակ
 Հէրիմ (حکيم) — հարիմ, հէրիմ) — բժիշկ, իմաստուն
 Ղաղանճի (غازانجي، قزانجي) — ղաղանճի) — կաթսայագործ,
 պղնձագործ
 Ղաթըրճի (فاطرجي) — ղաղըրճի) — ջորեպան, իշապան
 Ղաթրանճի (قطر انجي) — կպրագործ, կպրավաճառ
 Ղալայճի (قالايجي) — ղալայճի) — անագագործ, կլայիկող
 Ղայաճի (قایاجي، قیاجي) — քայր կտրող
 Ղասապ (قصاب) — մսագործ, մսավաճառ
 Ղասապաշի (قصاب پاشى) — մսավաճառների
 գլխավոր
 Ղասարճի — ?
 Ղատուխճի (قاووقجي) — ղատուղճի) — լայն գլխարկ կարող
 Ղէզակ (قر از — ղազզաղ) — մետաքսավաճառ
 Ղէլեօնճի — հավանաբար զալեաննի (فیلانجي) — նարդիլե
 մատուցող
 Ղէլֆէճի (قوچوچي) — ղաճվէճի) — սրճեփ, սրճարանատեր

Հեղեղականի (— գոմաշիր) — վանդակագործ
 Դրլըթի — թերևս Դնենի (տե՛ս)
 Դմանի (— գրլըթի) — թրագործ, թրավաճառ
 Դուշի (— գուշի) — թունավաճառ
 Ճիզմէնի (— չիզմէնի) — սոնակոշիկ, մույլ պատ-
 րաստող, կոշկակար
 Մաքորձի (Կիկի) — մէքիթիձի) — կկոց, մազող պատրաստող
 Մէհտէր (մէհտէր) — ծառա, սպասավոր ախոռապան
 Մումձի (— մօմժի) — մոմագործ, մոմավաճառ
 Մօմձի — տե՛ս Մումձի
 Նաթոր (ناظر، ناطور — ناطر, ناطر) — պարտիզան,
 կին բաղնեպան
 Նալղոան (نَعْلَقَرَانْ) — պայտ կոփող
 Նալլամձի (نَعْلَجَهَ جِي) — կոշկի պայտ պատրաստող կամ խփող
 Նալպանտ (نَعْلَبَنْتْ) — նալպէնտ, նալպանտ) — պայտար
 Նախաշի (نَخَشَبَجِي) — կտորի կամ թղթի վրա դարդեր նկա-
 րող, ծաղկաթափ
 Շէքրձի (شکر جی) — շաքարավաճառ, շաքար պատրաստող
 Շիլէնի (شِلَّهَجِي) — կաժագործ
 Ջաթըթձի — տե՛ս Ջատըթի
 Ջամաշիրձի (چاماشیر جی) — լվացարար
 Ջատըթի (چادر جی) — վրանագործ
 Ջըլըլիսձի (چالیسَجِي) — դանակ սրող ճախարակա-
 գործ
 Ջիլինկը (چالینگَر) — դարեհն
 Ջոպան (چوپان) — հովիլ
 Ջոպան (چوپان) — մեջումաճառ

Թախալ (بِخَال — պաղպալ) — նպարավաճառ, մրգավաճառ
 Պասմաճի (بِصَمَدِي — պասմաճի) — կտորի վրա նկարներ
 ուղաղը, նկարազարդ կտավ վաճառող
 Պէզազ (بِزَاز — պէզզազ) — կտորեղեն վաճառող
 Պէօյաճի (بِوِيَاجِي — պօյաճի) — ներկարար
 Պէզիբաճի (بِزْرَجِي، بِزْرَجِي — պէզիբաճի) — կտավատի ձեթ պատ-
 րաստող կամ վաճառող
 Պէննէ (بِنَانَة — պէննա) — որմնադիր, հյուսն, ճարտարա-
 ստիտ, շինարար բանվոր
 Պէռպէռ (بِرَبَر — պէրպէռ) — սափրիչ, վարսավիր
 Պիրեանճի (بِرِيَانِجِي — իսորոված պատրաստող կամ վա-
 ճառող
 Պուլախճի (بِوَلَاجِي — ազրյուր հանող
 Պուչախճի (بِعِچَاجِي — պըչազճի) — 1. դանակ պատրաստող
 կամ վաճառող, 2. մարդասպան, դանակ բաշող
 Պօյաճի — տե՛ս Պէօյաճի
 Պստանճի (بُوستَانِجِي — պօստանճի) — բանջարանոց մշակող
 Սահէթճի (صَاهِثِجِي — սահաթճի) — ժամագործ
 Սանթուրճի (سَانْطُورِجِي — փանդիուահար, փանդիուազորճ
 Սէմէրճի (صَهْرِجِي — համետագործ
 Սէռաֆ (صَرَاف — սեղանավոր, լումայափոխ
 Սէրայտար (سَرِيَار — սէրայտար, սարայտար) — պալատի
 սեղանահարդար, սեղանապետ
 Սէլաճի (صَلَاجِي — սըրչաճի) — 1. բյուրեղ ապակի, աղա-
 մանդատիպ քաղեր պատրաստող կամ վաճառող, 2. չնա-
 րակող
 Տաշճի (طَاشِجِي — դաշճի) — քարակոփի, քարտաշ
 Տարախճի (طَرَاجِي — դարագճի) — սանրավաճառ, սանրա-
 գործ

Տէլիրմէնճի (— Ճկրմնջի) — զաղացպան

Տէօքմէճի (— Ճոկմանջի) — ձուլող

Տիրկէր (— Ճրկր) — Հյուսն, ատաղձագործ

Տկղաբճի — (իմաստն անորոշ)

Տուղլաճի (— Ճուղլաճի) — աղլուսագործ

Տօղոամանճի (— Ճուղոմանճի) — ատաղձագործ,
Հյուսն

Քէլէքճի (— Կլլէջի) — 1. լաստավար, 2. կատակասեր

Քէլէճի (— Քէլէճի) — թաղիքագործ, թաղիքավաճառ

Քէպապճի (— Կեպայի) — խորոված պատրաստող կամ վաճառող

Քիլիթճի (— Կլլիդջի) — փական, բանալի պատրաստող կամ վաճառող

Քիրիշճի (— Կրիշիշի) — աղեգործ

Քիւհանճի (— Կլլհանջի) — բաղնիքի հնոցապան

Քիւէքճի (— Քիւրէքճի) — թիավար, թիակով ձյուն մաքրող

Քիւրքճի (— Կոր Քիչի) — մուշտակավաճառ

Քօրէճճի (— Կիր Ջի) — ծեփագործ, ներկարար

Փանպուխճի (— Փամբուջի) — բամբակավաճառ

Փապուճճի (— Պապուճի) — հողաթափ պատրաստող կամ վաճառող

Օթուրախճի (— Օթուրագի) — օթուրագործի — միղաման, զիշերամոթ պատրաստող կամ վաճառող, Հյուսն:

Օտապաշի (— Օթեթեթի) — սենեկապետ, միջնադարյան Հյուսնոցի տեր

ԱՆՎԱՆԱՑԱԿՆԻ

- Արաս, թագաւոր Կարուց (984—1029)
— 36
- Արտաշել Արծրունի (1038—1080) — 37,
38, 41—44
- Աքրահամ, նահատակ, 1825 թ. — 139
- Ազարիս Զուղյանցի, կաթողիկոս (1584—
1601) — 63
- Ալայպիկ, 1722 թ. — 82
- Ալայիիսկ; — 101
- Ալէտին, բդէշի Սեբաստիոն, 1802 թ. —
108
- Ալիքսիանս
— վարդ. Զելյոնցի, միաբան Տևո-
յայու և Գեռդայ, 1599 թ. — 67
— Երկելի ոմն, 1611 թ. — 68
- Ալիքսաս, ամիրայ Սեբաստիոն, 1136 թ.
— 44, 45
- Ալի կոյր, բդէշի, 1818 թ. — 128, 129
- Ալինախ, եղբայր Հեթման, 1307 թ. — 54
- Ալիս, զետ — 42
- Ալիքսան Հոգյանցի, փեսայ Բմպուկ
վարդապետի, 1722 թ. — 82
- Ալիք փաշայ, որդի Ապտի Կաշայի,
1742 թ. — 86
- Ալիքալան (1063—1072) — 42, 43
- Ախալցխա — 129
- Ահմէտ աղայ, 1817 թ. — 126
- Ահմէտ, սովորան (1703—1730) — 84
- Աղիատաղ, տե՛ս Կերպէր լեռ
- Ամասիա — 67, 124, 139, 140, 197
- Ամաւրժաֆր, զօրավար, 1060 թ. — 41
- Այլալիսաղիս — 134
- Անանիս
— արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
(1187—1207) — 47, 48, 49, 164
- արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
(1680—1692) — 76, 77
- վարդ., առաջնորդ և Անապատի,
1680 թ. — 76
- Անատոլիա — 56, 58
- Անդրէաս
— Ա. արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
(1618—1637) — 68, 69, 70
— Բ. արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
(1648—1654) — 71, 72
— վարդ., 1742 թ. — 86
— վարդ., Պուղանցի, միաբան և
Նշանի, 1743 թ. — 87
— հալ., դժո Գաղատիոյ, 1802 թ.
— 109
- Անդրէալ — 135
- Անի — 33, 36, 37, 39
- Անմեղուկենց Թօւրլանտա, ճայր նահա-
տակ Աստուածատուր Սեբաստացոյ
— 78
- Անմեղուկենց Փալտասար, ճայր նահա-
տակ Աստուածատուր Սեբաստացոյ
— 78
- Անտոն, ոմն մահապարտ, 1710 թ. —
78, 79
- Աշոս Բագրատունի — 39
- Աչպահինան, 1849 թ. — 195
- Ապազալ, բդէշի Սեբաստիոն, 1621 թ. —
68
- Ապտի փաշայ, ճայր Ալի փաշայի, 1742 թ.
— 86
- Ապումոն Մոնամէտ, բդէշի Սեբաս-
տիոն, 1804 թ. — 111
- Առամել
— (Քարիժեցի), պատմակիր — 57,
68
- արք., Ակնեցի, առաջնորդ Սե-
բաստիոյ (1722—1747) — 80—

- 82, 84—86, 88, 89, 92, 96, 106,
 160, 162
 — Մահասի, 1803 թ. — 111
Ապիտ, իշխան, 1045 թ. — 39
Ազանու, ապատամբ, 1294 թ. — 50
Աստուածատուր
 — վարդ., միաբան ս. նշանի, 1482
 թ. — 58
 — հպ. Մշեցի, 1560 թ. — 62
 — վարդ., պատրիարք Երոստաղիմի.
 (1632—1542, ղարձհալ՝ 1550—
 1551) — 71
 — վարդ., առաջնորդ ս. Հրեշտակա-
 պետի, 1680 թ. — 76, 77
 — արք. Թմապուկ, առաջնորդ Սեբաս-
 տիոյ (1701—1722) — 77, 79, 80,
 82, 92
 — Սեբաստացի, նահատակ, 1710 թ.
 — 78, 79
 — վարդ., առաջնորդ ս. Հրեշտակա-
 պետի, 1747 թ. — 89
 — վարդ., թոռ Եղիազար արք.-ի,
 առաջնորդ ս. Հրեշտակապետի,
 1759 թ. — 92
 — Մահասի, 1767 թ. — 92
 — պատրիարք Պոլոսյ (1841—1844)
 — 193
- Ասուլիմ Արծրունի** (1037—1080) — 37,
 38, 40—44, 164
- Արապիկը** — 140
- Արարայան աշխարհ** — 61, 62
- Արե**, նահատակ, 1136 թ. — 44
- Արգիրում** — 122, 123
- Արձն** — 39
- Արծրունի** — 48
- Արմատան**, զյուղ — 97
- Աշշարողի**, դօրակլուխ լէլէնտաց, 1746 թ.
 — 88
- Անտիկ վարդ.**, սէիզ (տեսուչ) ս. Անտ-
 պատի, 1809 թ. — 120
- Աֆիօն-Գարաստ** — 128, 129
- Բարեր** — 61
- Բարիկն** — 53
- Բաշխեր** — 51
- Բասեն** — 61
- Բարիկ աշակերտ Գրիգորի Մազիստրոսի**
 1029 թ. — 34
- Բարդողիմինո**
 — առաքեալ — 159, 163
 — վարդ., 1831 թ. — 192
- Բարձր Հայք** — 61, 62
- Բարսեղ**
 — (Կիսարացի) — 43
 — Սեբաստացի, քարահատ ոմնի,
 1827 թ. — 143
 — զպիր Թահմիղեան տե՛ս Պետրոս
 արք. Թահմիղեան
 — լումայափոխ, 1824 թ. — 139
- Բերյալ** տե՛ս Հայէպ
- Բուղախ**, բղեշի ոմնի, 1495 թ. — 58
- Բուրհան Դավի** տե՛ս Պուրհանստին
- Բջնի** — 37
- Բողնիկ** (Բոբնիկ), զիւղ — 88, 89, 94,
 114, 115, 127—131
- Կարուան Խօսրոք Մէհմէլու**, փաշաց
 Տրավիդօնու, 1818 թ. — 129
- Կարբէլ վարդ.**, միաբան ս. նշանի,
 1797 թ. — 104, 119
- Կաղիկ**
 — թագաւոր Կարուց (1029—1064)
 — 36
 — (Բագրատոնի) (1042—1045) —
 — 39, 40
- Կաղատիս** — 93, 109, 112, 120, 140
- Կասապաշխան մահտեսի Յակոբ**, 1830 թ.
 — 191, 194, 195
- Կասպար Կոռան**, նահատակ, 1677 թ. —
 74, 75
- Կասպար Մաշկերտցի**, ամիրայ, 1802 թ.
 — 108, 115—117, 121
- Կավաֆիսն Կարապետ եպ. տե՛ս Կարա-
 պիտ Դ. եպ. Կավաֆիսն**
- Կէտր**
 — բահանայ, 1204 թ. — 49
 — բահանայ, 1849 թ. — 195
- Կինողիկ**, զօրավար, 1060 թ. — 41
- Կոհարինե**, նահատակ, 1136 թ. — 44—
 46, 162
- Կոնցու կեօլ**, ըրակուտ — 132

- Գրիգոր
 — լուսաւորիչ — 159, 161, 162
 — Մազիստրոս — 34, 36, 40
 — արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
 (1138—1169) — 45, 46
 — կաթողիկոս, եղբայր Շնորհալոյ
 (1113—1166) — 45
 — Տղամազիկոս (1173—1193)
 — 46—48
 — կաթողիկոս (1293—1307) — 51
 — վարդ. Թէքիտաղցի, միարան և.
 Անապատի, 1797 թ. — 104
 — վարդ., միարան և. Նշանի,
 1797 թ. — 104
 — արք. Գաղատացի, առաջնորդ Սե-
 բաստիոն (1799—1807) — 105—
 113, 115, 120, 132, 163
 — արք., պատրիարք Պօլսոյ (1801
 — 1802) — 108, 109
 — Անսուրցի, մահանեսի, 1803 թ. —
 111, 116
 — վարդ., լուսաբար, 1809 թ. —
 119, 120
 — Թէմախցի Պօյեանի Օղի, Հատա-
 վանառ (լուսավորիս), 1817 թ.
 — 126, 135
- Գանիել արք., պատրիարք Պօլսոյ (1799—
 1800) 107, (կաթողիկոս) 108, 109
 Գանիշման — 44
 Գարերին Փանիկ տե՛ս Փանիկ Գարերին
 Գարվերեան մահանեսի Յոհաննես, 1777 թ.
 — 95
- Գատիք
 — արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
 (1117—1138) — 44, 45
 — Արծրունի (1027—1037) — 33, 37
 — իշխան, Հայր Գոհարինէ Նահա-
 տակի, 1136 թ. — 44
 — մանուկ, նահատակ, 1677 թ. —
 73—75
 — քահանայ, 1705 թ. — 77
 — վարդ., փոխանորդ Սեբաստիոն
 առաջնորդի, 1782 թ. — 101, 104,
 161
- կաթողիկոս (1801—1807) — 107
 — վարդ. Սեբաստիոնի, 1809 թ. —
 116
- Գաւա, զիւզ — 115, 127, 128
 Գեղան — 61
 Գևորգոս, վանահայր Սանահինի,
 1036 թ. — 37
- Գիունեն, կայսր (1068—1071) — 43
 Գրավիգօն — 129
- Եղովակ Ակնեցի, լուսավորիս, 1752 թ.
 — 90
- Եամենցնեց մահանեսի Յակոբ, 1722—
 82 թ.
- Եկիպոստ — 50, 51, 105, 107
- Եղիսիա տէ՛ս Ռոբ՛նա
 Եղնկա տէ՛ս Երզնկա
 Ելիկն, սպարապետ տաճկաց, 1745 թ. —
 87
- Եկեղեցաց զաւառ — 81
- Եղիազար
 — վարդ., 1722 թ. — 82
 — վարդ., առաջնորդ և. Հրեշտակա-
 պետի, 1729 թ. — 85
 — արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
 (1747—1754) — 89, 90, 92, 106
- Եղիս Սեբաստիոնի, Ճարտարապետ,
 1827 թ. — 143
- Եղիսէ
 — արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
 (1029—1064) — 34, 36, 40—42
 — Մահատեսի, 1752 թ. — 90
- Եսայի վարդ., 1722 թ. — 80
- Երեմիա Կայսերական, 1857 թ. — 197
- Երեխուրան, մենաստան — 107
- Երգնկա (Եղնկա) — 61, 81
- Երուաղիմ — 71, 72, 93, 98, 107, 116,
 117, 120, 142, 193
- Ետրկիա — 61, 96, 101, 107, 109, 112,
 115, 116, 118, 140, 141, 197, 198—
 տե՛ս Խակ Բօխաբը
- Եվրեմ կաթողիկոս (1809—1830) — 29,
 121
- Եփրամ — 32
- Եօդլատ — 120
- Զաղաչար, պատրիարք — 50

- Զառա, գյուղ — 101
 Զառալօղլի Մոմամիտ, նախարար,
 1747 թ. — 89
 Զառալօղլուն նորուղան, փաշայ Աֆիօն-
 Ղարասարու, 1818 թ. — 128, 129, 134
 Զառալօղլուն Ռենէալ պէկ, քաղաքապետ
 Սեբաստիոն, 1781 թ. — 101, 102, 105
 Զառալօղլուն Սայհա պէկ, քաղաքապետ
 Սեբաստիոն, 1774 թ. — 93—95
 Զառալօղլուն Օսման, միւսէլիս Սեբաստիոն,
 1722 թ. — 83
 Զաբարյան
 — կաթողիկոս տե՛ս Ազարիա Զու-
 դայցիցի
 — պատրիարք Պոլսով (1773—1781)
 — 93, 94, 96—98, 105—107, 118
 — վարդ., միաբան և նշանի,
 1797 թ. — 104, 119, 125
 Զրիկեան մահտեսի Գևորգ, 1767 թ. — 92
 Զրիկեան մահտեսի Միլբան, 1722 թ. —
 82
 Էլմասենց մահտեսի Դափր, 1722 թ. —
 82
 Էմին, փաշայ Կեսարու, 1818 թ. — 129
 Էնիկունի տե՛ս Գաղատիա
 Էջմիածին — 29, 62, 96, 107, 109, 115,
 121, 122, 192
 Էլեբեկ, զիւղ — 193
 Էօզպէր քարարաց աշխարհ — 57
 Էօմէր Քէջի, դոնապահապետ, 1818 թ.
 — 128, 129

 Թահմազ շահ (1525—1576) — 59, 61,
 87
 Թահմիդեան Պետրոս արք. տե՛ս Պետրոս
 արք. Թահմիդեան
 Թադդէոս
 — առաքեալ — 159, 163
 — երէց, նահատակ, 1534 թ. — 59
 — վարդ. Սեբաստիացի, տաղերգու
 (XVI դ.) — 57, 59, 61, 62
 — արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
 (1809) — 113
 — եպ. Եւղոկիացի, ժողովարար Մշո
 — Կարապետի, 1809 թ. — 115—
 118
 — քարահատ ոմն, 1827 թ. — 143
 Թէղորոս արեղայ, նահատակ, 1139 թ. —
 45, 46, 49, 54, 140, 161, 162
 Թէղորոսօլիս — 139, տե՛ս նաև Կարին
 Թէլէլիւան մահտեսի Յարուին Ակնցի-
 ամիրայ, 1722 թ. — 80, 83
 Թէլէլիւան զիւղ — 101
 Թէպուկ վարդապետ, տե՛ս Աստուածատուր
 արք. Թէմպուկ
 Թորոս
 — եղբայր Սմբատ արքայի, 1298 թ.
 — 50, 51
 — Արագակեցի, Հայր Անդրէաս Բ.
 արք.-ի — 71
 — կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1654—
 1657) — 73
 Թումանան մահտեսի Միքայէլ, 1803 թ.
 — 111
 Թուրուննօղլի, բղեշի Սեբաստիոն, 1790 թ.
 — 103
 Թօմար — 67, տե՛ս նաև Եւղուկիա
 Թօմաս վարդ. Սեբաստիացի, միաբան և
 նշանի, 1743 թ. — 87
 Թօոնոս, դատաւոր, 1149 կամ 1155 թ. —
 46
 Թօոռուակի, զիւղ — 101
 Թօփրախողալայ — 138

 Խընխա (Ղօնեա) — 48, 128
 Խերանիմ, փոխարքայ, 1731 թ. — 84
 Խոսհակ արք., առաջնորդ Սեբաստիոն
 (1663—1666) — 73, 76, 77
 Խուկիսար — 109
 Խոտփ, փոխարքայ, 1798 թ. — 105, 109,
 115, 130

 Լակադիմոն — 113
 Լանլ Թամուր (1360—1405) — 53, 56,
 57, 61
 Լեռն
 — թագաւոր (1196—1219) — 47, 48
 — արքայ, որդի Հեթմոյ (1301—
 1307) — 51, 52

- Խաղաղեաց գաւառ — 33
 Խաղույսափիլ, բներդ — 39
 Խան, զիւղ — 108
 Խաշտառուր
 — արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1064—1095) — 42, 44
 — հայր Մելքիսէնի արք.-ի, 1600 թ. — 67
 — Սերաստացի, կաթողիկոս Կիլիկիութ (ըստ Հովհ. Սերաստացու ընտրութէ 1658 թ.) — 73
 Խաչիկի
 — եղբայր Պետրոս Գետադրձի — 40
 — Զմացի, խօճայ, 1722 թ. — 81
 Խաստանէլ, աւան — 41
 Խորան — 41, 56
 Խորեն, սպարապետ պարսից, 1069 թ. — 42
 Խորօսին, զիւղ — 139
 Խամիլէ, նահատակ, 1136 թ. — 44
 Խամար, արուերձան Սերաստիոյ — 93
 Կապարավիլիա — 67
 Կարապիս
 — սուրբ — 161, 162
 — քահանայ, 1722 թ. — 82
 — գոյիր, ազգական Յարութիւն վ. Եղեկացոյ, 1722 թ. — 81
 — վարդ., Կամրկապցի, միաբան ս. Նշանի, 1743 թ. — 87
 — արք. Ակնցի, առաջնորդ Սերաստիոյ (1754—1774) — 89, 90, 91
 92, 94, 106, 160
 — հալ., առաջնորդ Խողովիսէ, 1777 թ. — 96
 — արք. Ակնցի, 1809 թ. — 118, 120
 — վարդ. Էնիճէցի, միաբան ս. Նշանի, 1809 թ. — 118
 — ոլիննէ (որմնադիր), 1828 թ. — 149
 — վարդ. Սերաստացի, Հետազայում արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1830—1842) — 104, 113, 115 — 117, 119—121, 124, 131, 140
 141, 146, 160, 190—194
 — Ք. ևոյ. Գավաֆեան էվերեկցի,
 առաջնորդ Սերաստիոյ (1842—1872) — 193—197
 — սարկաւագ, 1809 թ. — 119—120
 Խարին — 61, 122, 123, 137, 138, 140
 — տե՛ս նաև Թէոդորովիս
 Խարենց գաւառ — 39
 Խարս — 36, 126, 137
 Խեղի — 61
 Խևարիա — 47—49, 67, 93, 117, 119,
 121, 124, 140, 161, 193
 Խելիքեր, լեռ — 123
 Խեօնին, նահատակ 1536 թ. — 60
 Խմալմազ, զօրապլուս էվէնտաց — 88
 Խնճնալի Խնճն Օսման, զօրապլուս էվէնտաց — 88
 Խոյ Մանուկ, կայսր (1143—1180) — 46, 47
 Խիլիկիա տե՛ս Կիլիկիա
 Խիրակոս
 — քահանայ ոմն, 1595 թ. — 66
 — քահանայ Սերաստացի, 1775 թ.
 94
 — կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1797—
 1822) — 120
 Խովիլիս — 62, 69, 71—73
 Խիւռու արցայ — 142
 Խոմինաս, վերակացու լենի — 39
 Խոստանդին
 — որդի Սենեքարիմայ Արծրունույ
 — 37
 — Կեսարացի Պրոնագործ, կաթողիկոս (1307—1322) — 51
 — Ճիւն, արքայ (1342—1344) — 52
 Խոտանդնուալիս — 38—40, 42, 43, 46,
 50, 59, 72, 76, 78—81, 84—86, 90,
 93, 94, 96—98, 100—102, 104, 105,
 107—110, 112, 115, 117, 118, 121,
 124, 126, 128, 129, 133—140, 143,
 191, 192, 196—198
 Խուտինա (Քեօրաննա) — 93, 118, 133
 Խուրին տե՛ս Խրուն

- Հալիք (Բերիա) — 63, 135, 137
 Հանի Շեխ, 1818 թ. — 127, 129
 Հանի փաշայ Շիմանօղի, 1778 թ. — 97
 Համիք — 136
 Հայաստան — 42
 Հայրապետ արելայ, միարան *Shtawatpi*
 ու, Գէորգայ, 1533 թ. — 58
 Հայրմօղի Ալի, սպարապետ, 1746 թ. —
 88
 Հայի փաշայ, բաղարապետ Սերաստիոյ,
 1823 թ. — 138
 Հայփ Ալի, փաշայ Ալայխայու, 1818 թ.
 129
 Հերում, եղբայր Սերատ արքայի, 1298 թ.
 — 50, 51
 Հառմկայ — 46, 48, 123
 Պազմն խան (1292—1304) — 50
 Պազմնեան Կարապետ, 1809 թ. — 116
 Պազոր
 — վարդ., միարան ու. Նշանի,
 1489 թ. — 58
 — արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
 (1513—1536) — 57, 58, 60
 Պազորեան Քրիստոսառ, 1857 թ. —
 197
 Պալայիխ — 78, 109
 Պալենտ, փաշայ Մարաչու, 1818 թ. —
 129
 Պալիս, բդելի Սերաստիոյ, 1815 թ. —
 123
 Պալիս Լիքենի, ուիզ (տհուլ), 1802 թ.
 — 110
 Պայսէրի տե՛ս Կևարիա
 Պասապաշի Հասնի, բաղարապետ Սե-
 րաստիոյ, 1821 թ. — 137
 Պարա եազինի, զիշաւոր Ճլալեաց,
 1601 թ. — 67, 72
 Պարէկեօքեան եաչար, 1803 թ. — 111
 Պարէկեօքեան Մովսէս, 1803 թ. — 111
 Պատինիապաշի Պանախի աղայ, 1782 թ.
 — 102
 Պալար — 118
 Պուկաս կարողիկոս (1780—1799) — 95,
 104, 107
 Պօնիա տե՛ս Իկոնիա
 Ալալիլի, 1601 թ. — 67
 Ախիլեսան Միհայլի, 1705 թ. — 77
 Մանմուտ սուլտան (1808—1839) — 84,
 138
 Մանազիեռ — 43
 Մանուկ Կիւրապաղատ, զօրակար լու-
 նաց, 1969 թ. — 42
 Մաշկեռացի մահտեսի Գասպար տե՛ս
 Գասպար Մաշկեռացի
 Մատրէս
 — Ուրհայեցի — 37, 42
 — վարդ. Սերաստացի, ծաղկող,
 1489 թ. — 57, 58
 — ուտարիարք Պոլոնյ (1692—1694)
 — 76
 — արք., տհուլ ու. Կարապետի,
 1815 թ. — 124
 Մատին — 128
 Մարաշ — 129
 Մարգնախ — 45
 Մարգնան (Մարգիան) — 87, 88
 Մելիքիսեր
 — արք., որդի Խաչատորի, առաջ-
 նորդ Սերաստիոյ (1600—1618) —
 67
 — վարդ., առաջնորդ ո. Հրեշտակա-
 պէտի, 1626 թ. — 69
 — թ. արք. Պոլսեցի, առաջնորդ Սե-
 րաստիոյ (1634—1663) — 72, 73
 — ք. արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
 (1666—1680) — 73—76
 Մեծատուր մահուկ, նահատակ, 1595 թ.
 — 65, 66
 Մեծ Հայք — 71
 Մեսկերիսո — 43
 Մեսիայեան Միքտիչ, բժիշկ, շուրջ
 1850 թ. — 195
 Մեսրոպ, քահանայ, 1849 թ. — 195
 Մեսրոպեան մահտեսի Յարուբին, 1722 թ.
 — 82
 Մեսրոպեան մահտեսի Պալտաւար,
 1722 թ. — 82
 Մէնէմէր Քեոսէ, բաղարապետ Սերա-
 ստիոյ, 1824 թ. — 139, 141

- Միսնի հանի Սովորման, փաշայ Սեբաստիոն, 1821 թ. — 137
- Մըրսեան մահտեսի Մուրատ, 1705 թ. — 77
- Մինաս
- արք., առաջնորդ Սեբաստիոն (1536—1560) — 57, 60, 62
 - Բ. արք., առաջնորդ Սեբաստիոն (1578—1589) — 63
 - կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1621—1632) (Հովհ. Սեբաստացին Մինասի մահը նշում է 1632 թ., իսկ Բ. Կիլիկիոյ 1633-ին) — 69
 - քահ. Կոստանդնովուս ի ցի, 1654 թ. — 72
 - վարդ. Պոլսկցի, միարան և. Նշանի, 1797 թ. — 104
- Միսիքրա — 113
- Միւրելիկողի Փարլախ Մահմետ, տեղապահ՝ նահանգապետին Սեբաստիոն, 1817 թ. — 126, 129
- Միքայիլ
- կայսր (1034—1041) — 38
 - որդի Տուկիծայ, կայսր (1071—1078) — 43
 - Սեբաստացի, կաթողիկոս (1567—1576) — 61, 62
 - Մահտեսի, 1611 թ. — 68
 - վարդ. Սեբաստացի, միարան և. Նշանի, 1797 թ. — 104, 106
- Միսիքրա կարողիկոս (1341—1355) — 52
- Մկրտչ
- եպ. Տեղայու և. Գէորգի, 1599 թ. — 67, 69
 - երեխի ոմն, 1611 թ. — 68
 - վարդ. Բաթիկենց (Բաթիկեան), առանձին առաջնորդ և. Անապատի, 1774 թ. — 93, 94, 100—102
 - եպ., տեղապահ՝ Պուկաս կաթողիկոսի, 1777 թ. — 95
- Մունի Կարապետ, երեխի ոմն, 1782 թ. — 102
- Մոնմախոս կայսր (1042—1054) — 39, 40
- Մուշ — 118
- Մուստաֆայ սուլտան — (1617—1618)
- 68
- Մուրատ
- դարրին, 1722 թ. — 82
 - Մահտեսի, 1611 թ. — 68
- Մուրատ սովորման (1622—1639) — 69
- Մօվսէս Զիկափի, 1722 թ. — 82
- Յակոբ
- Մծրնեցի — 159
 - արք., առաջնորդ Սեբաստիոն (1560—1578) — 57, 62, 63
 - վարդ. Եղիկացի, 1666 թ. — 73
 - վարդ. Ատանացի, առաջնորդ և. Հրիշտակապետի, 1680 թ. — 76
 - վարդ. Պալիսճի, առաջնորդ և. Անապատի, 1705 թ. — 77, 85
 - վարդ. 1722 թ. — 82
 - քահանայ, 1722 թ. — 82
 - պատրիարք Պոլսով (1752—1764) — 92
 - եպ. Արմատանցի, առաջնորդ Սեբաստիոն (1774—1799) — 93 — 102, 104—106, 118, 120, 136, 160, 165, 166, 190
 - քահանայ Բաթիկենց, 1775 թ. — 94
 - Զօլախ, Ժահանսի, 1803 թ. — 111
 - սարկաւազ, տեղ Կարապետ Սեբաստացի
 - վարդ., 1809 թ. — 119
 - սարկաւազ, 1809 թ. — 120
 - արք., պատրիարք Պոլսով (1848—1856) — 196
 - եպ. Եղոկիոնյ, 1857 թ. — 197, 198
- Յարապ ոռդի Սամադարի, 1292 թ. — 50
- Յարութին
- վարդ. Եղնկացի, Ժամանակադիր, 1722 թ. — 81, 87—92, 160
 - Մահտեսի, Մոհ տղայ, 1769 թ. — 92,
 - վարդ., Ժիաբան և. Նշանի, 1797 թ. — 104
 - վարդ., ոչիկ (տեսուլ). և. Հրիշտակապետի, 1809 թ. — 120

- Թէրզիպաշի, մահտեսի, 1803 թ. — 111
- վարդ., միաբան և. Հրեշտակապետի, 1830 թ. — 191
- Յևենց մահտեսի Սիմոն — 1705 թ. — 77
- Յոհան Քահանայ, 1722 թ. — 81, 82
- Յոհան խենք, 1782 թ. — 102
- Յոհաննես
- Մկրտիչ — 159
 - աւագարանի — 160
 - թագաւոր Անտու (1020—1042) — 36, 37, 39
 - Մեծարքու, կաթողիկոս (1203—1221) — 47, 48
 - արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1482—1513) — 57
 - վարդ., միաբան և. Նշանի, 1489 թ. — 58
 - եպ., տեսուչ և. Հրեշտակապետի, 1588 թ. — 62
 - վարդ., միաբան և. Հրեշտակապետի, 1594 թ. — 65
 - վարդ., միաբան Տեղայու, և. Գէորգայ, 1599 թ. — 67
 - եպ., առաջնորդ և. Անապատի, 1627 թ. — 69
 - եպ. Խնդրակատարու, 1635 թ. — 69
 - կոլոս, պատրիարք Պօլոյ (1715—1741) — 80, 85, 93
 - Սերաստիոյ, միաբան Երուսաղիմի, 1759 թ. — 92
 - վարդ., որդի Սերաստիոյ տէր Կիրակոսի, 1775 թ. — 94
 - Պալիկօզ, 1775 թ. — 94—96
 - վարդ., եպ., առանձին առաջնորդ և. Հրեշտակապետի, 1777 թ. — 96—100
 - Սերաստիոյ (Յովեան սարկառագ), վարդ., արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1809—1830) — 29, 31, 104, 110—118, 120, 121, 124, 131, 132, 136, 137, 139—141, 144, 160, 190
 - արք., պատրիարք Պօլոյ (1802—1813) — 109, 113, 115, 121
 - կարրեցի, կաթողիկոս (1831—1842) — 192
- Յովեան սարկառագ — տե՛ս Յովեան բաստագի (1809—1830)
- Յովսէլիք
- արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1095—1117) — 44
 - եպ. Անտիոքայ, 1198 թ. — 47
 - աւագիրէց, 1705 թ. — 77
 - Պօնտի որդի, Նահատակ, 1749 թ. — 89
 - անուանեալ կաթողիկոս, 1801 թ. — 107
 - (Յովսէլիքան) էթտար, 1851 թ. — 194, 195
- Յովիխանոս, կայսր (361—363) — 43
- Յովնաստան — 137
- Նարուղոնոսուր — 62
- Նահապետեան մահտեսի Եղիայ, 1777 թ. — 95
- Ներսէս
- Ծնորհալի — 45, 46
 - Լամբրօնացի — 47
 - վարդ., արք. Սերաստիոյ (1637—1648), կաթողիկոս Կիլիկիոյ (1648—1654) — 70, 71, 73
 - Աշտարակեցր, կաթողիկոս (1843—1857) — 195
- Նիկոլայոս
- արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1288—1305) — 50, 51
 - եպ. և. Հրեշտակապետի, 1635 թ. — 69
 - քահանայ Հողդարցի, միաբան և. Նշանի, 1722 թ. — 83, 87
- Նիկոլիիխ — 140
- Նորատունիկան Նիկամ Յարուրիմ, ամիրայ, 1823 թ. — 138, 143
- Նուրի

- փաշալ Մատէնու, 1818 թ. — 128
 — Մահմետի, 1705 թ. — 77
- Համաստան — տե՛ս Պարս
- Հանգատէ, ձեռագիր զնող ոմն կին, 1654 թ. — 72
- Եկեղիկվենց մահմեսի Յօհաննէս, 1722 թ. — 82
- Հմատօն կամ Սիմեօն, արք., առաջնորդ Սեբաստիոն (1338—1369) — 50, 52, 53
- Հմատօն վարդ., միաբան և նշանի, 1489 թ. — 58
- Ենթառակ, դիւզ — 59
- Բնակին Ֆնտիս, բգեշխ Սեբաստիոն, 1802 թ.
 — 108
- Բւրհա (Եղեսիս) — 67, 75
- Զառխանի Ալի, բգեշխ Սեբաստիոն, 1817 թ. — 126
- Զատրենանց մահմեսի Գարքիլ, 1803 թ. — 111
- Զարօյսենց խօնայ Յարուին, 1722 թ. — 82
- Զափանգատէ Միհեմէտ, բգեշխ Ղօնհայու, 1818 թ. — 128
- Զափանօղի Մոլէման պէլի, զօրապետ, 1791 թ. — 103
- Զափառօղի Մուհամէտ, քաղաքապետ Սեբաստիոն, 1808 թ. — 114, 115, 119, 122, 138
- Զիմէմ Հասան, չրական, 1819 թ. — 132
- Զինքիաննենց Մովսէս Զէլափի, 1722 թ. — 82
- Զիֆտոյիլի, դիւզ — 138
- Զօլախ մահմեսի Յակոբ, տե՛ս Յակոբ Զօլախ
- Չօնում — 67
- Պայագետ, քաղաք — տե՛ս Պայագիտ
- Պայագիտ Ա. սուլտան (1388—1403) — 55, 56
- Պայագիտ Բ. սուլտան (1481—1512) — 58
- Պայագիտ, քաղաք — 107, 137
- Պայագչար, 1299 — 51
- Պապա, բգեշխ Սեբաստիոն, 1813 թ. — 123
- Պապանին, Երկելի ոմն, 1611 թ. — 68
- Պարս (Հանաստան) — 43, 69, 32, 87
- Պետրոս
- առաքեալ — 159
 - Գևորգած, կաթողիկոս (1019—1058) — 33, 34, 36, 37, 39, 40, 46, 48, 106, 125, 130, 140, 164, 191
 - հար., արք., առաջնորդ Սեբաստիոն (1589—1600) — 65—67
 - հար., 1611 թ. — 68
 - աւագերէց, 1722 թ. — 80—83
 - հար., 1777 թ. — 95
 - հար., միւս, 1777 թ. — 95
 - արք. Թահմադիհան, առաջնորդ Սեբաստիոն (1872—1907) — 196—198
- Պետրոս, գիւղ — 97, 120
- Պետրոսին Յակոբ, սեղանառը, 1815 թ. — 123
- Պետրոսի մահմեսի Փիլիկ, տե՛ս Փիլիկ Պետրոսի
- Պեղինոն արտ — 89, 92
- Պէլիսան Ճանոյ Կիւրինցի, 1857 թ. — 196
- Պէլիրէմ Փաջայ, քաղաքապետ Սեբաստիոն, 1819 թ. — 136, 137
- Պիշտուր, 1299 թ. — 51
- Պիլայիկան Կիւրինցի, 1611 թ. — 68
- Պուլուտ, բնակալ ոմն, 1801 թ. — 108
- Պուրհանատին (Բուրհան Ղազի), 1387 թ. — 53, 55
- Պուրսա (Պուրսա) — 93, 123, 126
- Պոստ, կզզի — 43
- Պուսկ կամ Սամակ արք., տե՛ս Սամակ կամ Պուսկ արք.
- Պուսա, տե՛ս Պուսա
- Պողոս
- վարդ. Տէր Մարկոսին, 1815 թ. — 124
 - պատրիարք Պօլսու (1815—1823) — 133, 134
 - Քիրիլէնի, տիրացու, 1818 թ. — 129

— Սերաստացի, ժնիվարար, 1820 թ.
— 146

Ռատիկոս, նահատակ, 1136 թ. — 44, 45
Ռէշիտ փաջայ, կուսակալ Սերաստիոյ,
1842 թ. — 193
Ռուզբանտին, ամիրայ հկուիսյ (1193—
1202) — 48, 49

Սահիտ աղայ, 1818 թ. — 129

Սահակ

— կամ Պասկ արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (1169—1185) — 45
— 47
— վարդ. Կեսարացի — տե՛ս իսաւ-
հակ արք.
— վարդ. Ակնցի, գէտ Եւղոկիոյ և
Երգնկայու, 1722 թ. — 81
— վարդ. Ուրհայեցի, միաբան ս.
Նշանի, 1743 թ. — 87
— վարդ. Կառլ, 1778 թ. — 98, 104,
106, 161
— վարդ. Պետրոսցի, նաև Սերաս-
տացի, 1800 թ. — 119, 163

Սախայեան Տագիս, 1778 թ. — 97

Սամուկ արք. Պըտայոյ, 1774 թ. — 93

Սամուկ, զօրավար, 1060 թ. — 41

Սահանին — 37

Սարգիս

— սերաստացի ոմն իշխան, 1149 թ.
— 46
— արք. Երուսաղէմի, 1338 թ. — 52
— վարդ., առաջնորդ ս. Անապատի,
1627 թ. — 69
— վարդ., Երզրումցի, 1648 թ. — 71
— վարդ. Կիպրոսցի, նուիրակ Երու-
սաղէմի, 1809 թ. — 116, 117

Սարքա, ոմն բաղնեպան — 65

Սարողի, քաղաքապետ Սերաստիոյ,
1781 թ. — 103

Սելիստրոս արելայ, նահատակ, 1387 թ.
— 54, 160

Սենեկարիմ-Յոհաննէս Արծրունի — 29,
32, 33—38, 158

Սէ հողեր — 56, 140

Սեխսոս պատ, տե՛ս Քսենտոս պատ
Սէլիտ Անմիտ, քաղաքապետ Սերաստիոյ,
1797 թ. — 104

Սէլիտ աղայ, 1819 թ. — 136

Սէլիտ Խորահիմ, 1823 թ. — 138, 142,
144

Սիմեոն

— արք., առաջնորդ Սերաստիոյ —
տե՛ս Շմաւոն արք.
— Սերաստացի, կաթողիկոս Կիլի-
կիոյ (1633—1648) — 69, 70
— կաթողիկոս (1763—1780) — 95

Սիս — 48, 62, 51, 52, 69, 71—73

Սիսն արք., առաջնորդ Սերաստիոյ (մ.
1029) — 33

Սմբատ արքայ Ռուփինեան (1297—1298)
— 50

Սմբանան — 57

Սուլամիչ, զօրապետ, 1299 — 51

Սուլիման սուլտան (1520—1566) — 59

Սուլյայ, ապատամբ ոմն, 1294 թ. — 50

Սուլիմաս Բահանայ, 1722 թ. — 82

Սպարտա — 113

Սպեր — 61

Ստանդուցնց մահուսի Յարուրիմ,
1803 թ. — 111

Ստեփաննոս

— Նախավկայ — 160
— արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
(1305—1338) — 50—52
— Բ. արք., առաջնորդ Սերաստիոյ
(1369—1387) — 53, 54, 160
— կաթողիկոս (1545—1567) — 61
— աւագերէց, 1611 թ. — 68
— վարդ. Եւղոկիացի, միաբան ս.
Նշանի, 1743 թ. — 87
— արելայ Եւղոկիացի, 1782 թ. —
101
— արք., առաջնորդ Կեսարիոյ, 1808
թ. — 115
— Աղամի, պատրիարք Պօլսոյ
(1831—1839, զարձեալ՝ 1840—
— 1841) — 192

Ստեփան Բէրեհման պէլ, 1742 թ. — 86

- Վահրամ Պահլաւոնի, սպարապետ — 39
 Վան — 140
 Վասիլ արքայ (976 — 1025) — 32, 33,
 38
 Վասիլ, եղբայր Ն. Ծնորժալույ — 46
 Վասպուրական — 32, 33, 37, 38
 Վարագ — 32, 33, 75
 Վարդանեան Անդրանիկ, 1857 թ. — 196
 Վիտին — 90
- Տագէսեան մահտեսի Յառություն, 1803 թ.
 — 111
 Տարսոն — 47
 Տարօն — 140
 Տեղա, գիւղ — 101
 Տէլի Համզայ, բռնակալ ոմն, 1801 թ. —
 108
 Տէլիպաշի կոյր Խարանիմ, զօրապետ,
 1818 թ. — 127
 Տէմիրենան Գրիգոր, 1802 թ. — 110
 Տէղպալեան մահտեսի Կարապետ (Կա-
 րօ), 1777 թ. — 95, 110, 111
 Տիգրանակեռ — 140
 Տրապիզօն — տէ՛ս Քրապիզօն
 Տուրքի (1038 — 1063) — 41, 42
 Տունիկ, նահատակ — 44
 Տուրութեան — 43
 Տօնիկւս Յոհաննես, նկարի, 1823 թ.
 141, 148
 Թախուալ փաշայ, սպարապետ, 1823 թ.
 — 138
- Փամպուխնի Մարգար, 1705 թ. — 77
 Փանիկ Գարբին, 1809 թ. — 116
 Փափազեան Յովհաննես, 1830 թ. — 191
 Փիլիկ Պետրոսի, մահտեսի, 1778 թ. —
 71
- Փիլիպպոս
 — Արեւելցի, գրի, 1489 թ. — 57
 — Կաթողիկոս (1632—1655) — 71,
 72
- ամիրայ, 1802 թ. — 108—110,
 121
 Փիլիպպոսեան Գրիգոր Սեբաստացի,
 1828 թ. — 152
 Փիլիպպոսեան Մարտիրոս Սեբաստացի,
 1828 թ. — 152
 Փնձուակ, զետ — 89
 Փոքր Ասիա — 58
 Փոքր Հայք — 48, 49
- Քարհաստ, գիւղ — 101
 Քերանիեա, տէ՛ս Կուտինա
 Քեռու Մինմէտ, տէ՛ս Մէջէմէտ Քեռու
 Քերողլենց խօնայ Լուսպարոն, 1722 թ.
 — 82
 Քերողլի մահտեսի Յակոբ, 1803 թ. —
 111
 Քէհանգուլ (Քէհանգուլի) Անմէտ, տէ՛ս
 զապահ Նահանգապետին Սեբաստիոն,
 1817 թ. — 126, 129
 Քէնանողի, 1752 թ. — 90
 Քէրիկի, երեւելի ոմն, 1722 թ. — 82
 Քիպարեան մահտեսի Յոհաննես, 1752 թ.
 — 90
 Քիլիլենան մահտեսի Ալիքսան, 1803 թ.
 — 111
 Քիլիլենան մահտեսի Յոհաննես, 1822 թ.
 — 49
 Քիրբի Խաչատոր, 1705 թ. — 77
 Քսեսոս պապ (Սեբատոս Ե.), (1585 —
 1590) — 63
- Օսման, բղեշի Սեբաստիոն, 1816 թ. —
 125
 Օշին արքայ (1308 — 1320) — 51, 52
 Յեղուլան, նախարար Սեբաստիոն, 1758 թ.
 — 91
 Յերեւեղլու Յէմիջ, 1819 թ. — 136

Բ Ա Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Յ Ո Ւ Ն

Առաջարան	5
Պատմութիւն Սերաստիոյ (բնագիր)	27
Նախարանութիւն դոյզն ինչ	30
Քլ. Ա. Յաղագս հիմնարկութեան և շինութեան սրբոյ Նշանի շինաղատիպ վանիցս, որ ի մայրաքաղաքս Սերաստիա	32
Քլ. Բ. Յաղագս արգելանաց և բազմազիմի տառապանաց տեառն Պետրոսի կաթողիկոսի և մահուան նորին ի Սերաստիա	36
Քլ. Գ. Յաղագս բազմազիմի հարուածոցն, որք Էկին հասին ի վերայ Սերաստիոյ և վասն մահուան եղիսէ արքեպիսկոպոսին և յաջորդելոց այլոցն	41
Քլ. Դ. Յաղագս նահատակութեան թէոդորոսի արեղային և տեսլութեան նահանգիս Սերաստիոյ Գրիգորի և Սահակայ եպիսկոպոսաց և կաթողիկոսութեան տեառն Անանիալի ի Սերաստիա ի վանս սրբոյ Նշանի	45
Քլ. Ե. Յաղագս դիտողութեան տեառն Նիկողայոսի և Ստեփաննոսի առաջնոյ և Ծմաօնի եպիսկոպոսաց և վասն դիպուածոց ինչ և ժողովոցն որ յաւուրա նոցա...	50
Քլ. Զ. Յաղագս նահատակութեան սրբոյն Ստեփաննոսի արքեպիսկոպոսին Սերաստիոյ և որոց ընդ նմա և վասն դառնազէտ հարուածոցն, որք անցին ընդ վանս սրբոյ Նշանի և ընդ Սերաստիա	53
Քլ. Ե. Յաղագս տեսչութեան տեառն Յոհաննու և Ղաղարու, Մինասայ և Յակոբայ արճի եպիսկոպոսաց և Մատթէոս և Թագէոս վարդապետաց բանք և ի սակս նահատակութեանց ոմանց	57
Քլ. Բ. Յաղագս վերադիտողութեան տեառն Մինասայ և Պետրոսի, Մելքիսերի և Անդրիայ արճի եպիսկոպոսաց և գործոց ինչ որ յաւուրա նոցա և վասն նահատակութեանց ոմանց ի Սերաստիա	63
Քլ. Բ. Յաղագս տեսլութեան տեառն Ներսէսի արքեպիսկոպոսի և կաթողիկոսութեան նորին և մահուան և յաջորդութեան 2 Անդրիայ, 2 Մելքիսերի և Սահակայ և 3 Մելքիսէրի արճի եպիսկոպոսաց և ի սակս նահատակութեանց ոմանց ի Սերաստիա	70
Քլ. Ժ. Յաղագս դիտողութեան տեառն Անանիալ, Խսահակայ և Աստուածատրոյ արճի եպիսկոպոսաց և վասն նահատակութեան ոմանց սերաստացույթ ի Կոստանդնուպօլիս	76
Քլ. Ժ. Յաղագս առաջնորդութեան տեառն Առաքել արքեպիսկոպոսի և նո-	

բողոքնեան սրբոց վանօրէից, որք ի Սեբաստիա և վասն ինչ ինչ դի- պուածոց	80
Գլ. ԺԲ. Յաղագս զիտողութեան տեառն Եղիազար և Կարապետ արհի եպիս- կոպոսաց և վասն անցիցն, որք անցին ընդ այն ժամանակս	89
Գլ. ԺԳ. Յաղագս առաջնորդութեան տեառն Յակոբայ արքեպիսկոպոսի և բազմադիմի տառապակրութեան նորին և վասն նորոգութեան սրբոց վանօրէից, որք ի Սեբաստիա	93
Գլ. ԺԴ. Յաղագս տեսչութեան Գաղատացի Քրիստի արքեպիսկոպոսին և վասն անցիցն, որ յաւուրս նորա	106
Գլ. ԺԵ. Յաղագս փոխանորդութեան Կարապետ և Յոհաննէս բարունեացն և տեսչութեան Թաղդէլս արքեպիսկոպոսին և յաւուրս նորա	113
Գլ. ԺԶ. Յաղագս առաջնորդութեան Սեբաստիացի Յոհաննէս արքեպիսկոպո- սին և վասն բազմադիմի անցիցն, որ յաւուրս նորա	118
Գլ. ԺԷ. Յաղագս նորոց շինութեան ազրեց սրբոյ Նշանի վանիցս, չանիւ տեսուչ Յոհաննէս արքեպիսկոպոսի և փոխանորդ Կարապետ վարդա- պետին	131
Գլ. ԺԸ. Յաղագս բազմադիմի անցիցն, որք անցին ընդ ազգս մեր ի Սե- բաստիա և յայլ տեղիս և ընդ վասն սրբոյ Նշանի	134
Գլ. ԺԹ. Յաղագս վերսաին շինութեան մեծի մենաստանիս սրբոյ Նշանի, որ ի Սեբաստիայ, Ամբաղջան ճգմամբ Յոհաննու արքեպիսկոպոսի և տե- ղապահ Կարապետ վարդապետի	142
Յաղագս ստորագրութեան սրբոյ Նշանի հրաշափառ վանիցս, որ ի մայ- րաբարս Սեբաստիա	158
Սեբաստիոյ ս. Աստուածածին Աւագ Եկեղեցւոյ ժողովուրդը	168
Սեբաստիոյ ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ ժողովուրդը	181
Հավելվածներ	185
Ս ա ն ո թ ա գ ր ո ւ թ յ ո ւ ն ն ե ր	199
Բ ա ռ ա ր ա ն ն ե ր	207
Ա ն վ ա ն ա ց ա ն կ	226

ՅՈՎՃԱՆՆԵՍ ՍԵՐԱՍՏՈՅԻ
ՕՎԱՆԵՍ ՍԵԲԱСՏԱՆԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ

Տպագրվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի
գիտական խորհրդի ոռոշմամբ

Պատուսխանառու խմբագիր

Փ. Փ. ԱՆԹԱՂՅՅԱՆ

Հրատարակչական խմբագիր

Ս. Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Նկարիչ Հ. Կ. ԳՈՐԾՎԱԿԱՅԱՆ

Տեխնիկական խմբագիր

Ս. Կ. ԶԱՐԱՐՅԱՆ

Սրբագրիչ Կ. Խ. ԱՄԻԹԻՆԱՅԱՆ

ՎՃ 04643 Հրատ. 4044 Պատվիր 334 Տպաքանակ 2000
Բանձնված է շարվածքի 5.IV.1974 թ., ստորագրված է տպագրության 21.VIII.1974 թ.,
տպագր. 15,0 մամուլ, հրատ. 12,3 մամուլ, յուղը № 1, $60 \times 90 \frac{1}{16}$,
գիմը 1 ո. 47 կ.:

ՀԱՅԱ ԳԱ ԲՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, Երևան, 19, Բարեկամության 24, ԲՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ
գիտությունների բաժնեմունքի շննդ:

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ ԲՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅԱՆ տպարան, Երևան, Բարեկամության 24